

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL XCVII VAN DE VERZAMELING

JAAR 1960

BRUGGE
1960

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS " SOCIÉTÉ D'ÉMULATION "

Secretariaat : Koningin Elisabethlaan 63, Brugge.

Redactie : St-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheckrekening : Société d'Emulation Brugge, nr 107939.

Abonnementen op de „ Handelingen ” : 150 fr. per jaar.

ALGEMENE INHOUD

I. BIJDAGEN

C. Wyffels, <i>De Vlaamse Hanze van Londen op het einde van de XIII eeuw</i>	5-30
Kl. Maddens, <i>Het uitzicht van het Brugse Vrije op het einde van de XVIe eeuw</i>	31-73
W. Debrock, <i>Een mutualiteitskas van de Oostendse reders ter kaapvaart, 1657-1716</i>	74-103
P. Van Zeir, <i>De inrichtingen van de armendissen van de oude Brugse stadsparochies v�or 1526</i>	104-153
B. van de Walle, <i>Jean-Baptiste De Lescluze, négociant et armateur brugeois, 1780-1858</i>	154-236

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

L. Devliegheer, <i>De 14e eeuwse profetenkonsole van de Brugse stadhuisgevel</i>	237-239
L. Devliegheer, <i>Het beeld van Keizer Karel in het Brugse Gruuthusemuseum</i>	240-241
J. De Smet, <i>De geestelijkheid van Dudzele in de XVIe eeuw</i>	241-246
D. Dalle, <i>Een nieuwe „maniere van onderwijzen” te Veurne, anno 1792</i>	247-250
A. Schoutet, <i>Brugse kandidaten voor de Koninklijke Belgische Academie in 1833-1834</i>	250-260

III. BOEKBESPREKINGEN

S.J. De Laet & W. Glasbergen, <i>De voorgeschiedenis der Lage Landen</i> (L. Devliegheer)	261-262
F. DE Smidt, <i>Krypte en koor van de voormalige Sint-Janskerk te Gent</i> (L. Devliegheer)	262-263
L. Devliegheer, <i>De kerkelijke romaanse bouwkunst in Frans-Vlaanderen</i> (M. English)	263-264

IV. KRONIEK	265-279
--------------------	---------

In Memoriam K. Kanunnik A. De Meester	265-267
In Ons Genootschap	268
Algemene geschiedenis en oudheidkunde	268-272
Plaatselijke geschiedenis en oudheidkunde	272-279

V. BIBLIOGRAFIE	280-302
------------------------	---------

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

VERZAMELINGS

1839

VERZAMELINGS VOOR HARTSTOCHTEN

SOCIÉTÉ D'EMULATION

SOCIÉTÉ D'EMULATION

TE BRUGES

VERZAMELINGS VOOR HARTSTOCHTEN

VERZAMELINGS VOOR HARTSTOCHTEN

1839

1839

De Vlaamse Hanze van Londen op het einde van de XIIIe eeuw

Het kan een waagstuk schijnen nog iets nieuw over de Vlaamse Hanze van Londen pogen mede te delen na de vele artikels die er, tot in de jongste jaren toe, door de meest eminente historici aan gewijd werden (1). Onze bedoeling is het ook geenszins het probleem te hernemen; alleen een enigszins gekende, doch niet nader bestudeerde bron te ontleden en te bespreken in het kader van de reeds bereikte resultaten.

Alle studies over de hanze steunen bijna uitsluitend op haar blijkbaar gelijktijdige, maar niet gedagtekende Latijnse en Franse zogenoemde „statuten”, welke laatst nog op definitieve wijze opnieuw werden uitgegeven en grondig gecommentarieerd (2). Van de lijsten van nieuwe leden van de hanze, die voorkomen in de Brugse stadsrekeningen van 1282-1299, werd bijna geen gebruik gemaakt. Zij hebben vrijwel alleen gediend om genoemde statuten bij benadering te dateren (3). Daarbij werd echter een vergissing begaan tengevolge van de onvolledigheid van de uitgave van die lijsten door L. Gilliodts-Van Severen (4). Hij publiceerde inderdaad

(1) We citeren hier alleen : H. Pirenne, *La hanse flamande de Londres* (Bull. Acad. roy. Belg., cl. lettres, 1899, blz. 65-108) herdrukt in *Les villes et les institutions urbaines*, Parijs-Brussel, 1939, II, blz. 157-184; K. Höhlbaum, *Ueber die flandrische Hanse von London* (Hansische Geschichtsblätter, 1898, blz. 147-180); H. Van Werveke, „Hansa” in *Vlaanderen en aangrenzende gebieden* (Hand. van het Genootschap „Société d'Emulation” te Brugge, XC, 1953, blz. 5-42) en *Das Wesen der flandrischen Hansen* (Hansische Geschichtsblätter, 76, 1958, blz. 7-20).

(2) H. Van Werveke, *Les „statuts” latins et les „statuts” français de la Hanse flamande de Londres* (Bull. Comm. roy. d'Hist., CXVIII, 1953, blz. 289-320).

(3) Zie K. Höhlbaum, *op. cit.*, blz. 172 en vlg. en H. Van Werveke, *Les „Statuts”*, blz. 309-310.

(4) In *Inventaire des archives de la Ville de Bruges*, IV, blz. 270-278.

slechts de lijsten voor de jaren 1285-1299. Zo komt het dat Höhlbaum en, na hem, Van Werveke meenden dat er geen lijsten staan in de rekeningen van 1282 en 1284 en de opname er van in de rekening van 1285, m.a.w. het storten van de entreegelden van nieuwe hanzeleden in de stadskas, een nieuwigheid was. Als *terminus ad quem* voor de statuten werd dan 1285 voorgesteld, omdat die vermeende innovatie een reeds verder stadium veronderstelde, in de voortschrijdende hegemonie van Brugge in de schoot der hanze, dan datgene waarvan de Franse (d.i. de Brugse) versie van de statuten getuigt.

In feite was die nieuwigheid dus vóór 1282 ingetreden (5). Meer nog, de bewering van de schepenen van Brugge, in art. 10 van de Franse tekst, als hadden zij vroeger reeds van rechtswege de beschikking over de entreegelden van diegenen die te Brugge tot de hanze toetraden, blijkt aldus wel te betekenen dat bewuste bijdragen toen reeds in de stadskas gestort werden.

Er is bijgevolg, op grond van die lijsten, geen *terminus ad quem* vast te stellen. De twee statuten dagtekenen zeker van na 1241; zij kunnen evenwel nog jonger zijn dan het derde kwart van de XIIIde eeuw, tenzij het paleografisch criterium alle twijfel mocht uitsluiten.

Pirenne beschouwde die lijsten als ledenlijsten van het koopliedengild van Brugge, dat de naam van Londense Hanze zou aangenomen hebben, nadat deze laatste helemaal in verval geraakt was. Hij noemde die lijsten een herinnering (*un souvenir*) aan het bestaan van de hanze (6).

(5) De rekening van het jaar 1281/82 is de oudste die bewaard bleef, maar tevens de eerste die ter goedkeuring aan de vertegenwoordigers van de graaf voorgelegd werd.

(6) H. Pirenne, *op. cit.*, blz. 180-181. — Voor Ieper en Aardenburg verwijst hij op blz. 180, n. 3, naar teksten die aldaar dezelfde evolutie moeten aantonen. Voor Aardenburg gaat het ongetwijfeld om een anachronistische pretentie van de nakomelingen der vroegere patriciërs. De tekst dagtekent van 1328 (zie G.A. Vorsterman van Oyen, *Rechtsbronnen der stad Aardenburg* ('s-

Indien de statuten, wegens het feit dat zij opgesteld werden ter gelegenheid van een betwisting in de schoot der hanze tussen de clan van Brugge en die van Ieper (7), meer dan een theoretische betekenis hebben en zelfs een evolutie in de hanze laten zien, dan zijn de ledenlijsten van louter practische aard (8).

Weliswaar belichten zij hoofdzakelijk de positie van Brugge in de hanze op het einde der XIIIde eeuw, doch daar Brugge van in het begin veruit het voornaamste lid was en haar zienswijze aan de andere leden poogde op te dringen, werpen zij enig licht op de evolutie van de hanze zelf in die periode en zelfs geruime tijd daarvoor.

* * *

De reeks Brugse stadsrekeningen van 1282-1301 (9) vertoont leemten en enkele rekeningen zijn bovendien onvolledig. Een lijst van nieuwe leden komt voor in elf rekeningen (10). In totaal telt men 199 nieuwe leden,

Gravenhage, 1892), blz. 44, § 43). Er kan moeilijk beweerd worden dat de Londense Hanze toen nog bestond. Of hier feitelijk het koopliedengild bedoeld werd is niet zeker. Een vermelding van dit laatste treft men aan in een document van het einde van 1311 (zie C. Wyffels, *De oudste rekening der stad Aardenburg (1309-1310) en de opstand van 1311* (Archief uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1949-1950, blz. 10-52), blz. 50. — De teksten voor Ieper wijzen niet in het minst op een dergelijke evolutie van het koopliedengild aldaar.

(7) Zie H. Van Werveke, *Les „statuts”*, blz. 297 en vlg.

(8) Voor zover mij bekend vormen zij, samen met de ledenlijsten van de hanze van Sint-Omaars (St.-Omaars, Stadsbibliotheek, hschr. 889), de enige dusdanige bronnen in verband met hanzen in onze gewesten. Wij hebben een aanvang gemaakt met een gelijkwaardige studie van laatstgenoemde lijsten.

(9) Bewaard in het stadsarchief te Brugge. — In die rekeningen vindt men ook enkele posten waarin de „hanze” der XVII steden vermeld wordt. Een paar zijn het citeren waard, omdat zij een kleine aanvulling vormen op het weinige wat men weet nopens de organisatie van die hanze. Rek. 1284/85, f° 9: *Item, tunc* (22 aug. 1285) *nuntio a majore 17 villarum misso: 4 s.*; rek. 1283/84, f° 15 v°: *Tunc* (3 sept. 1284), *nuncio afferenti litteras de 17 villarum: 10 s.* Aan het hoofd van de hanze stond aldus een meier en er was zeker ook een klerk.

(10) Die lijsten zijn, zoals gezegd, onvolledig uitgegeven door L. Gilliodts: zie hoger. We hebben het onnodig geoordeeld ze hier

hetzij gemiddeld 18 per jaar.

Hoewel het ons niet mogelijk was alle namen te identificeren, we hebben tijdens onze opzoekingen toch de stellige overtuiging opgedaan dat het uitsluitend om Brugse burgers gaat. Men mag bijgevolg aannemen dat poorters van andere bij de hanze aangesloten steden — ook van diegene die politiek en economisch nauw met Brugge verbonden waren — verder hun lidmaatschap in Engeland „gewonnen” hebben.

Van de 199 nieuw ingeschrevenen betaalden 72 een toegangsrecht van 5 s. st. en 119 een van 30 s. st., naar gelang hun vader al of niet lid was van de hanze. De 3 d. st. die volgens de statuten door ieder nieuw lid nog dienden aan genoemde bedragen toegevoegd te worden, ten bate van de hanzefunctionarissen, zijn hier niet vermeld. Men mag veronderstellen dat die penningen hun statutaire bestemming gekregen hebben, alhoewel we geen enkele concrete aanduiding in die zin aange troffen hebben.

Er dient nog aangestipt dat de bijdragen aanvankelijk geboekt werden in ponden sterl.; van 1294 af echter in ponden par. Daar de waardeverhouding tussen beide pondenstelsels $3/10$ was (11), beliepen de bijdragen respectievelijk 16 s. 8 d. par. en 5 lb. par.

Zeven personen betaalden evenwel een veel aanzienlijker bedrag, namelijk :

volledig te publiceren, daar de integrale uitgave van de Brugse stadsrekeningen voor de besproken periode binnen afzienbare tijd zal geschieden.

(11) De verhouding bleef dezelfde tussen 1283/84 en 1302 : zie stadsrekeningen 1283/84 en 1287/88, rubriek *Receptum de hansis* en J. Colens, 1302. *Le compte communal de la ville de Bruges* (Brugge 1886), blz. 12.

Zwalewe Willem (1290)	6 lb. 10 s. st. (12)
Rompot Willem (1290)	6 lb. 10 s. st. (12)
Zevokote Niklaas v. (1292)	6 lb. 12 s. st. (13)
Formator Simon (1294)	5 lb. par.
"	16 s. 8 d. par.
Hegher Pieter (1295)	16 lb. 13 s. 4 d. par.
"	5 lb. par.
"	16 s. 8 d. par.
Grise Pieter (1298)	16 lb. 13 s. 4 d. par.
"	5 lb. par.
"	16 s. 8 d. par.
Pinkere Jan (1298), <i>pro ar- reragio hanse sue</i>	16 lb. 13 s. 4 d. par.

Formator en Pinkere betaalden in totaal blijkbaar evenveel als Hegher en Grise. Die vier nieuwe leden stortten aldus de bijdragen van 5 s. st. en 30 s. st., alsmede een bijdrage van 5 lb. st., in totaal dus 6 lb. 15 s. st. Daarop steunend mag men aannemen dat de bijdragen van Zwalewe en Rompot bestonden uit 5 lb. st. plus 30 s. st. Het entreegeld van Zevokote bedroeg 2 s. st. meer. Wat dit geringe verschil te betekenen heeft konden we niet uitmaken. Het betreft vermoedelijk een vergissing.

De bewuste zeven nieuwe leden waren ongetwijfeld handwerkers die eerst lid van het koopliedengild dienden te worden, tegen betaling van 1 mark goud of 10 mark zilver, en na sedert een jaar hun handwerk verzaakt te hebben. De 5 lb. st. vertegenwoordigden inderdaad de waarde van 10 mark zilver (14). Zwalewe en Rompot (en Zevokote) betaalden daarenboven het gewone entreegeld van 30 s. st. Dit alles in overeenstem-

(12) Die bedragen zijn geschreven boven razuur. Er stond blijkbaar eerst *XVI lb. XIII s. IIII d.*

(13) Ook hier werd eerst een ander bedrag geschrapt en nadien overschreven.

(14) Zie J. Buntinx, *Het memoriaal van Jehan Makiel* (Kon. Com. Gesch., in-8°, Brussel 1944), blz. XL.

ming met de statuten. Van 1294 af betaalden de vroegere handwerkers ook nog de bijdrage van 5 s. st. Dit blijkt een weinig logische nieuwigheid te zijn.

Van drie dier zeven nieuwe leden konden we het beroep achterhalen (15). Zevekote en Zwalewe waren, na hun intrede in de hanze, respectievelijk lakensnijder en drapier; Hegher werd onder de wevers én de poorters geciteerd in 1280, dus vóór zijn opname in de hanze. We mogen aldus aannemen dat zij vroeger het beroep van wever uitgeoefend hadden.

Tenslotte wordt Willem Cocus de jonge (1290) gratis tot de hanze toegelaten. Er is daarbij uitdrukkelijk gestipuleerd : *concessa hansa sua per scabinos*.

Uit dit alles volgt dat, zoals de Brugse schepenen het in art. 10 van de Franse statuten beweerden, de entreegelden in de stadskas gestort en als stadsinkomsten beschouwd werden (16). Meer nog, ook het hoge toegangsrecht tot het koopliedengild, betaald door handwerkers, kwam eveneens in de stadskas terecht.

Minstens tot 1290, vermoedelijk tot 1292, werden de toelatingsvoorwaarden, zoals ze beschreven staan in de statuten, letterlijk toegepast. Van 1294 af betaalden de handwerkers ook nog de bijdrage van 5 s. st. De 3 d. st. waarvan sprake in de statuten kwamen niet in de stadskas en gingen waarschijnlijk naar de hanzefunctionarissen.

Dit lijkt ons van aard om te besluiten dat we niet met het tot hanze herdoopt koopliedengild van Brugge, maar nog immer met de Vlaamse Hanze van Londen te doen hebben.

Verder zijn het de schepenen en niet de leden van de hanze, zoals men het zou mogen verwachten, die beslissen nopens gratis opname in de vereniging.

(15) Zie bijlage.

(16) In 1291/92 werd een lening van 36 lb. 13 s. 4 d. toegestaan aan Meikin, de stadsklerk, op de entreegelden van de nieuwe leden : zie rekening *ad annum*, f° 23bis.

Van de door de Brugse schepenen in art. 9, 10 en 11 van de Franse statuten voorgestelde hervormingen (17) blijkt tenslotte ook niets terecht gekomen.

Opvallend is het relatief groot aantal nieuwe leden (minstens 23 op 199) die van buiten Brugge, uit Vlaanderen of den vreemde, komen. Zij betaalden natuurlijk allen 30 s. st. Tien onder hen vonden we terug in de lijsten van de nieuwe poorters, die eveneens in de stadsrekeningen voorkomen. Voor de overigen staat de plaats van herkomst naast hun naam vermeld in de lijsten zelf van de nieuwe hanzeleden, ofwel wijst hun familienaam op de plaats van herkomst. Zij waren hoogst waarschijnlijk ook onlangs poorter geworden. Men krijgt hier eveneens sterk de indruk dat alleen Brugse burgers lid van de hanze werden te Brugge (18).

We laten hieronder de lijst van die personen volgen met aanduiding van de plaats van herkomst en de datum waarop zij lid van de hanze (H.) en eventueel burger (B.) werden.

Badeloghe	Groede (bij Oostburg)	H. : 9.2.1290
Bernaie, Willem de	Bayonne	B. : 21.7.1284 H. : 22.7.1284
Caloets, Jacob fs Jacob	Wiich (20)	B. : 2.4.1282
	(19)	H. : 28.2.1282-6.4.1282

(17) In het kort samengevat : een ieder — dus niet alleen Bruggelingen — zou zijn hanze te Brugge kunnen „ winnen ” (art. 9). Alle te Brugge betaalde entreegelden zouden in een kist met drie sloten bewaard worden, ten behoeve van de hanze (art. 10). Van de in Engeland betaalde entreegelden zou aldaar de helft of een derde verteerd worden; de rest zou in genoemde kist gestort worden (art. 11).

(18) Naast veel namen in de lijst van 1298/99 wordt genoteerd : *tamquam liber opidanus, licet stat in dubio*, hetgeen ook in die richting wijst.

(19) Caloets was ongetwijfeld een Lombard. Hij was hoogst waarschijnlijk verwant aan Jacob van Caloets die poorter werd op 22.1.1285 en aangeduid wordt als Lombard : stadsrekening 1284/85, f° 4 v°.

Cantin, Jan	Abbeville	B. en H. : 15.10.1298
Chalons, Jan van, fs Jan	Chalons (21)	B. en H. : 23.12.1291
Damme, Antoon van, fs Antoon	Damme (21)	B. en H. : 10.6.1298
Dentoingnam, Pieter	Montpellier	H. : 26.8.1284
Duese, Arnold van	Cahors (<i>Cauwers</i>)	B. en H. : 22.7.1284
Hille, Willem van den	Zedelgem	H. : 1.9.1285
Hont, Hendrik	Pittem	H. : 4.12.1281
Inghelzone, Jan	Oudenaarde	H. : 6.2.1291
Ketel, Nikolaas	Lissewege	H. : 9.4.1291
Leie, Lamsin van der	?	B. en H. : 3.8.1298
Lischeboon, Vincent	Lissabon (21)	B. : 1.4.1284
Matheus van		H. : 24.12.1283-13.6.1284
Lombaerd, Antoon	Asti (<i>Aist</i>)	H. : 11.2.1282
		B. : 19.9.1282
Luke, Bertrand de	Bayonne	H. : 8.7.1284
Sancto Johanne de Piet de Porch, Remout de	Saint-Jean-Pied-de-Port (21)	H. : 25.9.1282

(20) Het Wiic was in de XIIIde eeuw de voornaamste aanlegplaats der stad Brugge, doch maakte geen deel uit van het rechtsgebied van de Brugse schepenbank, maar lag op de heerlijkheid van Praet (zie J. Marechal, *Bijdrage tot de geschiedenis van het bankwezen te Brugge* (Brugge 1951), blz. 13-14.

(21) We menen dat de familienamen hier op de plaats van herkomst wijzen. — Voor Vincent Matheus van Lischeboon steunen we echter niet alleen op de familienaam, maar ook op zijn dubbele voornaam die eerder wijst op zuiderse oorsprong. Dubbele voornamen komen hier inderdaad in de XIIIde eeuw niet voor. — Toch dient ook gewezen te worden op het feit dat er in de XIIIde eeuw een koopmansgeslacht *Liscobonus* te Diksmuide leefde, dat relaties had met Genua en Londen. Zie de vermelding van een *Wilielmus* en een *Nicolinus Liscobonus* in 1253 bij R. Doehaerd, *Les relations commerciales entre Gènes, la Belgique et l'Outremont* (Inst. Hist. Belge de Rome, *Etudes d'Hist. écon. et soc.*, vol. II, Brussel-Rome, 1941), I, blz. 156, en II, blz. 436. Het is niet volkomen uitgesloten dat onze Lischeboon tot dit geslacht zou kunnen behoren.

Een Spanjaard (22)	Spanje	H. : 24.11.1287
Sus, Geraard de	Piacenza	B. : 21.7.1284 H. : 27.7.1288
Tsocard, Niklaas	Diksmuide	H. : 4.2.1291
Vos, Simon	Oudenaarde	H. : 25.4.1285
Wale, Jan gezeid	<i>Boerneville</i> (23)	H. : 24.11.1287
Zot, Gillis	Leke	H. : 4.1.1292

Dertien zijn afkomstig van Italië, Frankrijk, Spanje of Portugal; de overigen komen uit Vlaamse lokaliteiten. Bernaie, Cantin, Chalons, Duese, Van Damme en Van der Leie werden tegelijkertijd burger en hanzelid. Zeer waarschijnlijk was zulks ook het geval met Caloets en Lischeboen.

De vreemdelingen, met uitzondering van Caloets, die een woekeraar was en de Sus, een hostelier (24), mag men beschouwen als te Brugge gevestigde kooplieden. Hun verblijf aldaar schijnt nochtans over het algemeen niet definitief geweest te zijn. Behalve Caloets, de Sus en Jan Wale vindt men geen van hen terug in 1292 en 1297.

Onder de nieuwe leden telt men 21 vrouwen (ruim 10 %), waarvan vier dochters waren van hanzeleden. Zulks wijst wellicht op de frequente economische activiteit van de vrouw in het middeleeuwse Brugge.

Het meest interesseert de afkomst, het beroep en de sociale stand (d.i. het bezit) van de nieuwe leden. Niet-tegenstaande uitgebreide opzoeken (25) hebben we,

(22) Het was Pieter Calkre die uit zijn naam entreegeld betaalde.

(23) *Boerneville* waarschijnlijk te identificeren met Bournonville, Fr., Pas-de-Calais, arr. Boulogne, kant. Desvres.

(24) Zie bijlage.

(25) Hoofdzakelijk werden volgende bronnen geraadpleegd. Een lijst van Brugse borgen in verband met de „Moerlemaie” in 1280/81: Rijksarchief Gent, Oorkonden der Graven van Vlaanderen, Chronologisch Supplement, n° 113. (Die lijst zal binnenkort uitgegeven worden als bijlage van een artikel over de Moerlemaie).

betreffende die punten, slechts nopens 100 leden (de helft dus) inlichtingen kunnen inwinnen (26). We hebben ze verwerkt in een tabel die in bijlage afgedrukt is.

Van bedoelde 100 personen zijn er 43 wier beroep gekend is. Zij zijn als volgt te verdelen over de genoteerde beroepen :

drapiers, lakensnijders en wolhandelaars (27) : 16 (of 18) waarvan zeven (of acht) 5 s. st., zes (of vijf) 30 s., drie 6 lb. 10 s. st. betaalden en een gratis opgenomen werd;

wijntappers en wijnhandelaars (27) : 7 (of 6) waarvan twee 5 s. en vijf (of vier) 30 s. betaalden;

kousscheppers (28) : 3 die allen 30 s. betaalden;

— De stadsrekening van 1302 uitgegeven door J. Colens, zie hoger.
 — De lijst van poorterlijke ruiters van 1292 uitgegeven door J. De Smet, *De inrichting van de Poorterlijke Ruitery te Brugge in 1292 en haar Indeling in gezindheden in 1302* (Versl. en Med. Kon. Vl. Akad. Taal- en Lett., 1930, blz. 487-505). — Een lijst van terugbetaling van belastingen uit het jaar 1298 : stadsarch. Brugge, rek. 1298, f° 23 v° — 29 r°. (Zie over die lijst en het tarief van de belasting C. Wyffels, *De oorsprong der ambachten in Vlaanderen en Brabant* (Verh. Kon. Vl. Acad. Wet., Lett. en Schone Kunst. v. België, dl. 13, 1951), blz. 67-68, n. 51). — L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des Archives de la Ville de Bruges*, (Bruges, 1871-1885), 9 dln. — L. Verriest, *Les registres de la „Loi” de Tournai de 1302 et Liste des otages de Bruges (1301) et de Courtrai* (Bull. Comm. roy. Hist., t. LXXX, 1911, blz. 369-527).

(26) Het feit dat niettegenstaande de rijke gelijktijdige Brugse documentatie nopens de helft van de nieuwe leden geen inlichtingen betreffende bedoelde punten konden ingewonnen worden, wijst er reeds op dat het grotendeels moet gaan om ambachtslieden en poorters met gering vermogen.

(27) In de bronnen is niet immer het onderscheid tussen die beroepen te maken.

(28) Volgens art. 7 van de Franse tekst van de statuten verliest een hanzelid dat kleermaker wordt zijn hanze. Kousscheppers stonden schijnbaar een trapje hoger dan kleermakers.

(29) De schoenmakers worden in beide statuten bestempeld als „ovremarques”, hetgeen betekent dat zij hun beroep moesten laten varen en eerst één mark goud aan het koopliedengild betalen vooraleer tot de hanze toegelaten te worden. Er valt op te merken dat Wouter van der Mote en Laurens Prumbout als schoenmakers vermeld worden in 1281 en eerst lid worden van de hanze resp. in 1298 en 1292. Van der Mote betaalde 5 s. st. entreegeld, het-

hosteliers : 3 (of 2) waarvan 2 (of 1) 5 s. betaalden en een 30 s.;

schoenmakers (29) : 2 waarvan een 5 s. en een 30 s. betaalde;

klerken : 2 waarvan een 5 s. en een 30 s. stortte;

kruidenier (30) : 1 (30 s.) verver : 1 (30 s.)

paternostermaker: 1 (30 s.) lamminwerker : 1 (30 s.)

brouwer : 1 (30 s.) bakker : 1 (30 s.)

woekeraar : 1 (30 s.) makelaar (31) : 1 (30 s.)

begijn : 1 (30 s.) meerseniër : 1 (30 s.)

Wat het fortuin van 69 nieuwe leden, in 1292 en 1297, betreft onderscheidt men volgende categorieën, rekening er mede gehouden dat we telkens het hoogste cijfer in aanmerking genomen hebben.

39 leden bezaten minder dan 1.000 lb., waaronder 1 met 200 lb., 2 met 240 lb., 19 met 400 lb., 3 met 600 lb. en 14 met 800 lb.;

20 leden bezaten 1000 à 2000 lb.;

1 lid bezat 2000 à 3000 lb.;

9 leden bezaten meer dan 3000 lb.

Tenslotte konden we het beroep achterhalen van de vader van een elftal leden. Zes waren drapiers (waarvan drie ook lid van de hanze), drie hosteliers (waarvan een lid van de hanze), een wijntapper en een blander (32).

* * *

geen er op wijst dat zijn vader ook hanzelid geworden was. Prumbout betaalde 30 s. st. Nu is het evenwel mogelijk dat hij reeds 5 lb. st. betaald had of nog zou betalen op een ander tijdstip. Jan Pinkere betaalde ook die som als achterstal : zie hoger blz. 9.

(30) Kruideniers werden blijkbaar niet gelijkgesteld met diegenen *ki poisent par livres* : zie art. 7 van de Franse tekst van de statuten.

(31) Leden die makelaar werden verloren hun hanze volgens art. 7 van de Franse tekst. Willem Ram werd lid van de hanze in 1283; als makelaar wordt hij vermeld in 1302. Is hij intussen uit de hanze getreden ?

(32) Chrysolotus van Veurne en zijn zoons Gillis en Niklaas werden lid op dezelfde datum (22.8.1298). Jan Gabriel werd lid op 7.6.1291 en zijn zoon Niklaas op 14.5.1295.

(33) G. Espinas-H. Pirenne, *Recueil de documents pour servir*

Aan hetgene voorafgaat menen we enkele beschouwingen te mogen vastknopen, die wellicht wat meer licht werpen op de evolutie van de Vlaamse Hanze van Londen.

De Brugse schepenen hadden zich reeds, vóór het ontstaan van het conflict met Ieper, dat aanleiding gaf tot het opstellen door beide partijen van de „statuten” van de vereniging, met de organisatie er van ingelaten, namelijk wat het verwerven van het lidmaatschap der Bruggelingen betrof en de bestemming van de entreegelden. Die noviteiten alsmede hun streven om aan de organisatie, altijd onder Brugse leiding, een vastere vorm te geven hadden ongetwijfeld aanleiding gegeven tot het conflict. Vandaar ook de reeks innovaties die zij in hun versie van de statuten poogden te doen erkennen door de andere steden. Deze blijken niet op de Brugse voorstellen ingegaan te zijn. Intussen werd de „etatisatie” van de hanze te Brugge volledig: zij kwam geheel onder contróle van de magistraat.

Inmenging van de schepenbank ziet men overigens ook te Ieper (en in de andere steden). Volgens art. 2 van de Latijnse statuten konden de schepenen en raadslieden het toegangsrecht van de handwerkers tot het stedelijk koopliedengild verhogen. De Ieperse schepenen vaardigden keuren uit met betrekking tot de hanze: iemand die geen lid was van de hanze en naar Engeland toog of er zijn koopwaren heen stuurde liep de hoogste stedelijke boete van 50 lb. op (33); een hanzelid dat koopwaren van een buitenstaander naar Engeland voerde of zich associeerde met een buitenstaander liep dezelfde boete op en verloor daarenboven zijn lidmaatschap (34); een burger die de stad ontvluchtte omwille

à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre (Comm. roy. d'Hist., in-4°, Brussel 1906-1924), dl. III, blz. 501, § 1 (z.d., XIIIde eeuw).

(34) *Ibidem*, § 2 (z.d., XIIIde eeuw).

(35) J. De Smet, *Les keures inédites du plus ancien livre de keures d'Ypres* (Bul. Comm. roy. d'Hist, XCIV, 1930, blz. 389-481),

van de hanze, verloor zijn poorterschap voorgoed (35). En wanneer, in 1289, de wolhandel met Engeland voor ieder burger open verklaard werd, waren het weer de schepenen die als voorwaarde de toetreding tot de Londense Hanze stelden (36).

Het is zelfs hoogst waarschijnlijk dat, aangezien de rijke kooplieden de schepenbanken grotendeels bezetten, de stadsmagistraten van het begin af zich met de vereniging ingelaten hebben. Wellicht mag men zelfs verder gaan en de oprichting van de hanze eerder terugvoeren op een initiatief van de stadsmagistraten van Brugge, Ieper en andere Vlaamse steden, die daarbij de gewoonten welke golden in een of andere stedelijke hanze (bvb. die van Brugge of Ieper) in de nieuwe organisatie overnamen.

Er is met reden beweerd geworden dat de meest essentiële trek van de Vlaamse Hanze te zoeken is in haar exclusivisme ten overstaan van de *handwerkers*, inzonderheid die van de draperie (37). Ook mag men aannemen dat de hanze oorspronkelijk alleen groothandelaars op Engeland groepeerde. Onze lijsten nu laten zien dat, zo het exclusivisme ten overstaan van de wevers en andere minder gewaardeerde handwerkers tot het einde toe bleef bestaan (38), de hanze op het einde der XIIIde eeuw, te Brugge althans, in het geheel niet meer een beperkte groepering van rijke kooplieden was. Na 1280 immers zijn we getuige van een echte invasie in de

blz. 479, § 1 (z.d., XIIIde eeuw).

(36) G. Espinas-H. Pirenne, *op. cit.* III, blz. 501, § 13.

(37) Zie H. Pirenne, *op. cit.*, blz. 173-174 en H. Van Werveke, *Das Wesen*, blz. 16.

(38) De totale bijdrage (voor hanze én gild) die zij op het einde der XIIIde eeuw dienden te betalen, hetzij 22 lb. 10 s. par., was wel een zeer hoog, doch niet prohibitief voor burgers — handwerkers met een bezit van 400 lb. of 800 lb. zoals Rompot, Zevekote en Hegher. (Zie bijlage).

(39) Warnkoenig-Gheldolf, *Histoire de la Flandre*, IV, blz. 230.

hanze van ambachtslieden en poorters met gering vermoegen. De hanze is er in zeer sterke mate gedemocratiseerd. De overgrote meerderheid van de leden schijnen drapiers, lakensnijders, wolhandelaars, wijnhandelaars, en wijntappers van gering formaat te zijn. Er waren echter ook ambachtslieden zoals bakkers, kruideniers, meerseniers en kousscheppers die bezwaarlijk iets met handel op Engeland uitstaans hadden. Voor hen betekende lid worden van de hanze ongetwijfeld alleen opgenomen worden in de „poorterie”, hetgeen blijkbaar, naast het bewustzijn tot de hogere stand te behoren, ook zekere bevoorrechtingen meebracht. In de eerste plaats (theoretisch althans) verkiesbaar te zijn tot schepen, krachtens de stadskeure van 1241 (39). Verder benoemd te kunnen worden tot zekere stadsambten, zoals deken en vinder. Voor de draperie weten we bepaald dat deze ambtenaren lid dienden te zijn van de hanze (40).

Wanneer werd de democratisering van de hanze ingezet? Zulks is moeilijk te bepalen, doch men mag aannemen dat dit, te Brugge ten minste, lang vóór 1280 gebeurd is. Vermoedelijk is het begonnen in de draperie. Naarmate het monopolie van de Vlaamse groothandel op Engeland, sedert het eerste kwart der XIIIde eeuw, door de stijgende activiteit van de vreemde kooplui bedreigd werd, kregen de wevers gelegenheid zich omhoog te werken tot drapiers (41). Na de draperie volgden dan andere bedrijfstakken. De democratisering van de hanze lijkt ons gelijke tred te houden met het verval van de actieve Vlaamse handel op Engeland.

De opname van nieuwe leden te Brugge zelf is waar-

(40) C. Wyffels, *Oorsprong*, blz. 65-66.

(41) H. Van Werveke in *De koopman-ondernemer en de ondernemer in de Vlaamse lakennijverheid van de middeleeuwen* (Med. Kon. Vl. Akad. voor Wet., Lett. en Schone Kunsten v. België, jg. VIII, n° 4, 1946), blz. 23 en 25, heeft aangetoond dat die evolutie te Dowaaï reeds vóór 1248 en te Gent vóór 1275 ingezet was.

(42) H. Van Werveke, *Das Wesen*, blz. 15.

schijnlijk ook te beschouwen als een overwinning van de *homines novi*: vermijden nog de reis naar Engeland te moeten doen. Van dat ogenblik af hebben de schepen zich zeker hoe langer hoe actiever met de organisatie van de Brugse afdeling van de hanze in Vlaanderen ingelaten. Brugge volgde aldus haar eigen weg in de hanze, hetgeen zeker haar samenhang sterk moet bedreigd, zoniet virtueel verbroken hebben.

Het lijkt ons niet zeer gewaagd om de hypothese vooruit te zetten dat de Vlaamse hanze als interstedelijke groepering van kooplieden, waarschijnlijk tussen 1212 en 1241 (42), op initiatief van de patricische stadsmagistraten in het leven geroepen werd, juist om de steeds dreigender wordende opgang van handwerkers gemakkelijker te kunnen te keer gaan (43). Die samen-

(43) Men kan opwerpen dat de voorheen, bestaande stedelijke hanzen, elk in hun stad, wel dit resultaat moesten kunnen bereiken. Het lijkt ons nochtans aannemelijk dat, op zeker ogenblik, de economische en sociale toestand in een of meer steden (en daarbij denken we in de eerste plaats aan Brugge), zo geëvolueerd had dat de lokale hanzen nog moeilijk het verschijnen van niet-leden op de Engelse marktplaatsen konden weren. Anderzijds moesten dergelijke steden ook een zekere aantrekkingskracht uitoefenen op opkomende elementen uit andere steden, waar de „hanzetucht” nog niet of veel minder verzwakt was. Om een en ander was het in het belang van al die steden om hun lokale hanzen te versmelten in een eenvormige gemeenschappelijke hanze, waartoe het initiatief genomen werd door de stedelijke magistraten. Tenslotte traden kleinere en jongere steden, waar misschien geen lokale hanzen bestonden, tot de interstedelijke hanze toe, wellicht niet zonder enige dwang vanwege de grote centra.

(44) G. Espinas-H. Pirenne, *op. cit.*, III, blz. 501, § 13. — Het komt ons voor dat de opkomst van de drapiersstand te Brugge veel vroeger gebeurd is dan te Ieper. In 1281 (Rijksarchief Gent, oorkonden der Graven van Vlaanderen, Chron. Supplement, n° 113) worden tal van wevers tegelijkertijd als wever en als *burgensis* vermeld. — Van de 13 drapiers vermeld onderaan een project van 1281/82 (G. Espinas-H. Pirenne, *op. cit.*, I, blz. 368) zijn er zeven die in 1292 tot de poorterlijke ruitery behoren. Van een is het bezit hoger dan 3000 lb.: van de anderen ligt het tussen 1000 en 2000 lb. — In een lijst van Brugse wolhandelaars die klagen over het ongeld dat van hen geëist werd te Ieper, treft men tal van weinig of niet bekende namen aan. Het gaat ongetwijfeld om Brugse drapiers die te Ieper relatief kleine hoeveelheden wol gingen verkopen. Over Nikolaas Joedemare bezitten we uitzonderlijk meer inlichtingen

bundeling van krachten heeft echter weinig gebaat : de welgesteld geworden ambachtslieden dwongen hoe langer hoe meer hun opname in de hanze af, zodat in de laatste decennia van de XIIIde eeuw, te Brugge althans, de hanze volledig haar oorspronkelijke betekenis verloren had en een standsgroepering van de „poorterie” geworden was. De gloriëtijd van de hanze schijnt aldus van relatief korte duur geweest te zijn.

Zoals gezegd hebben Ieper en de andere hanzesteden de Brugse voorstellen in de Franse tekst van de statuten niet aanvaard. Zij hebben voort geëist van hun burgers dat zij hun hanze wonnen in Engeland. Toelaten dat dit ook te Brugge mocht geschieden zou een ondermijning betekend hebben van de bevoorrechte positie van de groothandelaars. De opname van de drapiers (en an-

(Zie bijlage). Hij is in 1292 gerangschikt in de groep van de poorters met een bezit van 1000 à 2000 lb. Nu dagtekt die niet gedateerde lijst, die door de uitgevers van het *Recueil* tegen het einde van de XIIIde eeuw gesitueerd wordt, van vóór juli 1285. Op die datum ontvangt de stad 337 1/2 lb. van Adeline, het weeskind van Niklaas Walkier welke in onze lijst vermeld staat. Vermoedelijk dagtekt de lijst van na 1 april 1281, datum waarop aan vreemdelingen de verkoop van wol op de jaarmarkt en de gewone marktdagen toegestaan wordt, mits zij ongeld betalen zoals de Ieperlingen (G. Espinas-H. Pirenne, *op. cit.*, blz. 682, § 5). Daar de klachten lopen over het ongeld dat gedurende twee jaar geëist werd van 1 september af, mag men aannemen dat de lijst slaat op verhandelingen van wol ten laatste na 1 september 1283. — Tenslotte notere men dat de toegang tot de Vlaamse hanze voor de lakensnijders reeds verplichtend was in 1284 (G. Espinas-H. Pirenne, *op. cit.*, I, blz. 417, § 174).

Dit alles laat m.i. toe aan te nemen dat de drapiersstand, zoals hij uit die bronnen naar voren treedt, niet plots is ontstaan, maar het resultaat is van een langzame groei die verschillende decennia vóór 1280 geduurd heeft.

Tenslotte merke men op dat, toen de Ieperse drapiers alleen nog maar de toelating verleend werd om wol *aan te kopen* voor hun bedrijf „aan deze zijde van de zee” en de vreemde wollhandelaars op de Ieperse markt mochten verschijnen (G. Espinas-H. Pirenne, *op. cit.*, III, blz. 82, § 5), de Brugse drapiers hun wol reeds buiten Brugge gingen *verkopen*, zoals blijkt uit de hoger besproken lijst.

Ook met die gegevens dient rekening gehouden te worden in verband met de verschillende houding van de Brugse en Ieperse schepenen ten overstaan van de hanze.

dere welgestelde ambachtslieden ?) is te Ieper dan ook veel later en trager gebeurd dan te Brugge. Pas in 1289 schijnen de schepenen de hanze open te stellen voor de drapiers (44).

C. WYFFELS

BIJLAGE

*Tabel van nieuwe leden van de Vlaamse hanze,
te Brugge, tussen 1281 en 1299*

Naast de naam van het nieuw lid treft men het jaartal aan van intrede in de hanze en het betaalde toegangsrecht, het beroep met het jaartal van de vermelding, het bezit volgens de lijst van de poorterlijke ruiters van 1292 en het bezit berekend naar een belasting geheven in 1297. — Voor de voornaamste gebruikte bronnen zie hoger blz. 13 noot 25.

— We houden er aan hier onze erkentelijkheid te betuigen aan Professor dr. H. Van Wervek die onze bijdrage in handschrift heeft willen doorlezen en daarbij enkele verbeteringen heeft voorgesteld waarvan wij dankbaar hebben gebruik gemaakt.

NAAM	HANZELID		BEROEP	BEZIT	
	JAAR	BIJDRAGE		1292	1297
ALEBIER, Jan fs. Jan (1)	1288	30 s.			400 lb.
ALoud, Hankin fs. Jacob	1282	5 s.			800 lb.
ALoud, Lamsin	1282	5 s.			400 lb.
AMMAN, Reinier	1299	30 s.	kruidenier (1301) (2)		1000 lb.
ANGLICUS, Simon (3)	1299	30 s.	paternostermaker (1299) (4)		200 lb.
ASSENEDE, Hendrik van (5)	1292	30 s.			
BAES, Robrecht fs. Diederik (6)	1290	30 s.			
BAKER, Jan fs. Jacob (7)	1299	5 s.			
BALAES, Christiaan fs. Pieter (8)	1292	30 s.			1000 lb.
BIERVLIET, Willem van	1294	5 s.			800 lb. (10)
BLOETKIN, Nikolaas	1284	30 s.	brouwer (1281) (9)		
BRUNE, Nikolaas	1294	30 s.	gistelsaakoper (1302) of wijntapper (1307) (11)		
BURGGRAVE, Jan de, de jonge (12)	1298	5 s.			400 lb.
BUTCEEL, Wouter	1288	30 s.			+ 3000 lb.
CALKER, Jan fs. Jan	1287	5 s.			+ 3000 lb.
CALOETS, Jacob fs. Jacob	1282	30 s.	wockeraar (1281) (13)		
CANT, Elisabeth fa Adelse (14)	1298	30 s.			
CAPELLE, Jacob van de,					

NAAM	HANZELID		BEROEP	BEZIT	
	JAAR	BIJDRAGE		1292	1297
fs. Jan (15)	1284	5 s.			
CAPELLE, Jan van de	1285	30 s.	lakensnijder (1302) (16)		240 lb.
CASEMAN, Nikolaas	1298	5 s.	klerk (1285) (17)		400 lb.
CASSEL, Wouter van	1290	5 s.	wijntapper (1311) (18)		400 lb.
CLERC, Bernard	1298	30 s.			400 lb.
CLOETIN, Willem	1285	30 s.			
CO, Jan de, de jonge	1298	5 s.	lakensnijder (1301) (19)		
COCUS, Willem, de jonge	1290	gratis	drapier (1301) (20)		400 lb.
COLVE, Jan de, fs. Katharina	1290	5 s.	drapier (1302) (21)		800 lb.
CRANENBURCH, Colard van	1299	5 s.	drapier (1302) (22)		
DAMME, Antoon van den, fs. Antoon	1298	30 s.	drapier (1302) of wolhandelaar (23)		
DAMME, Christiaan van den, fs. Jan fs. Christiaan	1292	5 s.		1000-2000 lb.	800 lb.
DAVERLO, Jan van	1282	30 s.	drapier (1302) (24)		400 lb.
DEBBOUT, Jacob	1298	30 s.	kousschepper (1281, 1301) (25)		400 lb.
DECH, Wouter	1292	30 s.		1000-2000 lb.	1200 lb.
DISCHE, Jan van den	1292	30 s.			400 lb.
EYE, Jacob metten, fs. Pieter (26)	1299	5 s.			400 lb.
EDENGHEM, Diederik van (27)	1299	5 s.		1000-2000 lb.	1680 lb.

NAAM	HANZELID		BEROEP	BEZIT	
	JAAR	BIJDRAGE		1292	1297
GABRIEL, Jan	1291	5 s.			600 lb.
GENT, Nikolaas van, fs. Nikolaas (28)	1299	30 s.	kousschepper (1301) (29)		
GHERWIN, fs. Gherwin, fs. Bonin	1288	5 s.	wijkoopman (1302) (30)	+ 3000 lb.	1600 lb.
GOEDERIC, Jacob	1298	5 s.		+ 3000 lb.	1600 lb.
GRISE, Hugo	1298	30 s.			
HARELBEKE, Jan van	1283	5 s.	drapier (1281/82) of hostelier (1281) (31)		
HEGHER, Pieter	1295	6 lb. 10 s.	drapier (1281) (32)		400 lb.
HERTSBERGHE, Godelieve van	1285	30 s.	begijn (1285) (33)		
HILLE, Willem van den	1285	30 s.	drapier (1299) (34)	1000 2000 lb.	4000 lb.
HONDSCHOOTE, Jan van, <i>gener</i> Bollards	1288	30 s.			600 lb.
HONT, Hendrik	1281	30 s.		1000-2000 lb.	1200 lb.
IZERIN, Jan	1299	30 s.	verver (1301) (35)	1000-2000 lb.	1600 lb.
JODEMARE, Nikolaas	1282	30 s.	drapier (1294), wol- (vóór 1285) en lakenhandelaar (1298) (36)	1000-2000 lb.	480 lb.
KOEKELARE, Wouter van (37)	1284	30 s.			800 lb.
KORTRIJK, Joos van	1283	5 s.		1000-2000 lb.	2000 lb.
LANGEMARK, Pouwel van,					

NAAM	HANZELID		BEROEP	BEZIT	
	JAAR	BIJDRAGE		1292	1297
fs. Pouwels (38)	1298	30 s.			800 lb.
LEIE, Gillis van der	1298	5 s.	lakensnijder (1301, 1302, 1305) (39)		
LEIE, Jan van der	1287	5 s.	lakensnijder (1301) (40)		
LEIE, Lamsin van der	1298	30 s.	bakker (1298, 1301) (41)		
LEIE, Matheus van der	1287	5 s.		1000-2000 lb.	1200 lb.
LEIE, Pieter van der	1292	30 s.	lamminwerker (1281) (42)		
MACHENARS, Katharina fa Lamsin (43)	1288	5 s.			
MENEN, Jan van	1292	30 s.	wijntapper (1292, 1302) (44)		
MEYERE, Willem	1298	30 s.		+ 3000 lb.	4000 lb.
MOLENKIN, Lamsin van den	1298	5 s.		1000-2000 lb.	4000 lb.
MOTA, Wouter de	1298	5 s.	schoenmaker (1281) (45)		800 lb.
MOTA, Wouter de, fs. Jan (46)	1288	30 s.			
PAPE, Wouter fs. Wouter	1290	5 s.			400 lb.
PRIEM, Bernard fs. Bernard	1298	5 s.		1000-2000 lb.	1200 lb.
PRUMBOUD, Laurens	1292	30 s.	schoenmaker (1281) (47)		
QUICKEN, Boudewijn fs. Jan (47 bis)	1295	30 s.			
RAM, Willem	1283	30 s.	makelaar (1302) (48)		600 lb.
ROBESOETSZONE, Jan	1298	30 s.		1000-2000 lb.	800 lb.

NAAM	HANZELID		BEROEP	BEZIT	
	JAAR	BIJDRAGE		1292	1297
ROMPOT, Willem, echtg. Mabe Rompot	1290	6 lb. 10 s.			800 lb.
RONS, Willem de	1292	30 s.			400 lb.
ROSA, Gillis	1291	30 s.	wijntapper (1302) (49)		800 lb.
RUWELOKE, Jan	1291	30 s.	wijnhandelaar of wijntapper (1302) (50)		1000 lb. 1200 lb.
SACKERE, Willem	1298	30 s.			400 lb.
SCARE, Lamkin van der, fs. Lamkin (51)	1287	30 s.			2400 lb.
SCATHILLE, Wouter van	1285	30 s.	lakensnijder (1302) (52)	2000-3000 lb.	
SCEPSTALE, Jan van, fs. Pieter Bonin	1299	5 s.		+ 3000 lb.	400 lb.
SMOUTER, Wouter	1298	5 s.	hostelier (1302) (53)	1000-2000 lb.	2000 lb.
STRATEN, Jan van der, fs. Jan	1292	5 s.	meersenier (1301) (54)		800 lb.
SURGIJNS, Robrecht fs. Jan	1291	30 s.			800 lb.
SUS, Geraard de	1288	30 s.	hostelier (1301) (55)	1000-2000 lb.	1000 lb.
TANGHE, Jacob fs. Simon (56)	1282	5 s.			600 lb.
TIMMERMAN, Pieter	1291	30 s.	kousschepper (1301) (57)		
UTENBROUCKE, Laurens fs. Diederik	1285	5 s.			1200 lb.
VALENCIJN, Robrecht van	1298	30 s.	wijnkoopman (1302) (58)	1000-2000 lb. 1000-2000 lb.	2000 lb.

NAAM	HANZELID		BEROEP	BEZIT	
	JAAR	BIJDRAGE		1292	1297
VEURNE, Chryselotus van	1298	30 s.		800 lb.	
VEURNE, Gillis van,				400 lb.	
VEURNE, Nikolaas van, fs. Chryselotus	1298	5 s.			
VOGAET, Lambert gezeid	1292	5 s.	klerk (1288, 1292) (59)		
WAES, Jacob van	1298	30 s.	drapier (1300) (60)		
WAERD, Jacob fs. Bonin (61)	1291	5 s.		240 lb.	
WALE, Jan gezeid	1287	30 s.		400 lb.	
WARE, Jan de	1298	5 s.		400 lb.	
WARREGAREN, Pieter fs. Willem	1287	5 s.		1600 lb.	
WULFSBERGHE, Willem van	1291	30 s.		4000 lb.	
WYNNIC, Jacob fs. Weitin	1282	5 s.		800 lb.	
ZEVKOTE, Nikolaas van	1292	6 lb. 12 s.	lakensnijder (1305) (62)	400 lb.	
ZOMERGEM, Willem van, fs. Willem Formator (63)	1298	30 s.			
ZOUTERS, Jan	1298	5 s.			
ZWALEWTE, Willem	1290	6 lb. 10 s.	drapier (1295) (64)		
ZWINKIN, Jan fs. Lamsin (65)	1292	5 s.		800 lb.	

(1) Jan Alebier de oude bezat in 1292 tussen 1000 en 2000 lb. en 1600 lb. in 1297. Tenzij men Jan Alebier fs Jan reeds met „de oude” dient te vereenzelvigen.

(2) L. Verriest, *op. cit.*, blz. 498.

(3) Opgenomen *tamquam liber opidanus, licet stat in dubio*.

(4) Aldus vermeld in de lijst zelf. In 1297 heet hij Simon Paternostermaker.

(5) Er is een vleeshouwer van die naam: L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, I, blz. 126; er is ook een andere Hendrik van Assenede die cijns betaalde voor scheerrekken op het Hoye in 1302 en aldus drapier, raamhouder of scheerder was: Brugge, Stadsarchief, Oorkonden, n° 154, vel 3.

(6) Diederik was wijntapper: L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, I, blz. 106, 108.

(7) Werd opgenomen *tamquam liber* ... (zie noot 3). — Jacob was hostelier in 1281 (zie lijst van borgen) en bezat 1000-2000 lb. in 1292.

(8) Pieter was hostelier in 1281 (zie lijst van borgen) en bezat 1000-2000 lb. in 1292.

(9) Zie lijst van borgen.

(10) Betaald door zijn weduwe.

(11) Zie resp. J. Colens, *op. cit.*, blz. 101 en L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, IV, blz. 150 (a° 1307).

(12) Jan de Burggrave de oude leefde nog in 1302: zie J. Colens, *op. cit.*, blz. 95. Volgens gegevens op blz. 189 en 190 was Jan Burggrave (de oude of de jonge?) drapier. In 1297 beliep het bezit van Jan Burggrave 400 lb.

(13) J. Marechal, *Bankwezen*, blz. 93. Hij was houder van de lommerd „De Grote Caorsijnen”.

(14) Adelise had in 1297 een bezit geschat op 1200 lb.

(15) Jan werd in 1301 (zie L. Verriest, *op. cit.*, blz. 488) vermeld als wever, (blijkbaar te verstaan als drapier).

(16) Zie L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, I, blz. 102: *detaillieur en le halle* en J. Colens, *op. cit.*, blz. 135.

(17) Aldus vermeld in de lijst.

(18) L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, I, blz. 304.

(19) L. Verriest, *op. cit.*, blz. 497. — Het is evenwel mogelijk dat het om zijn vader gaat, die, in 1292, 1000 à 2000 lb. bezat en in 1297 2000 lb.

(20) L. Verriest, *op. cit.*, blz. 486: vermeld onder de wevers.

(21) L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, I, blz. 92: vermeld als hoofdman van de wevers.

(22) J. Colens, *op. cit.*, blz. 4 en 189. Er is sprake van wol geleverd aan zijn weduwe en van betaling voor geleverde lakens. Men mag aannemen dat zij het bedrijf van haar man voortzette.

(23) J. Colens, *op. cit.*, blz. 4: hij koopt 17 zakken aangeslagen wol.

(24) *Ibidem*, blz. 191: hij was deken van de wevers in 1302/03.

(25) Als dusdanig vermeld in de lijst zelf. Zie ook de lijst van de borgen en L. Verriest, *op. cit.*, blz. 495.

(26) Pieter bezat 3.200 lb. in 1297.

(27) Werd opgenomen *tamquam liber* ... (zie noot 3).

(28) Nikolaas senior was vermoedelijk drapier (of lakensnijder) (zie J. Colens, *op. cit.*, blz. 191), bezat 1000 à 2000 lb. in 1292 en 1000 lb. in 1297.

(29) L. Verriest, *op. cit.*, blz. 495.

(30) J. Colens, *op. cit.*, blz. 83.

(31) Volgens de lijst van de borgen van 1281 was hij hostelier. Volgens G. Espinas-H. Pirenne, *op. cit.*, I, blz. 368, was hij drapier in 1281/82.

(32) Volgens de lijst van de borgen van 1281 waar hij als wever én als burger vermeld staat.

(33) Aldus vermeld in de lijst zelf.

(34) L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, I, blz. 65 (a° 1299) en 107. Hij was schepen van Brugge in 1302/03: zie J. Colens, *op. cit.*, blz. 2.

(35) L. Verriest, *op. cit.*, blz. 493. — Werd opgenomen *tamquam liber* ... (zie noot 3).

(36) Wolhandelaar: zie G. Espinas-H. Pirenne, *op. cit.*, III, blz. 708. (Hij verkocht 70 zakken wol te Ieper). — Drapier: de Brugse draperiekeure van 1294 (*ibidem*, I, blz. 463 en vlg.) werd te zijnen huize opgesteld en door hem overgeschreven (Stadsrek. 1294, f° 22 v°, f° 26). — Lakenhandelaar: in 1298 werden zijn laken aangeslagen: stadsrek. 1298, f° 17.

(37) Dienaar van Jan van Kortrijk, volgens de lijst zelf.

(38) Pouwel senior was hostelier in 1281 (zie lijst van borgen). Hij bezat 1000 à 2000 lb. in 1292 en 2000 lb. in 1297.

(39) L. Verriest, *op. cit.*, blz. 497; J. Colens, *op. cit.*, blz. XL; L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, I, blz. 290 (a° 1305).

(40) L. Verriest, *op. cit.*, blz. 497.

(41) Volgens de lijst zelf. Zie ook L. Verriest, *op. cit.*, blz. 499.

(42) Zie de lijst van borgen van 1281.

(43) Lamsin bezat 400 lb. in 1297.

(44) Volgens de lijst zelf. Zie ook J. Colens, *op. cit.*, blz. 100.

(45) Zie de lijst van borgen in 1281.

(46) Jan de Mota was deken van de draperie in 1300: zie rekening 1301, f° 8. In 1291 werd hij naar Ieper gestuurd om inlichtingen nopens de draperie aldaar: zie rekening 1291, f° 26. Hij was dienvolgens hoogst waarschijnlijk drapier.

(47) Zie de lijst van borgen in 1281.

(47 bis) Jan Quicken was lakensnijder in 1301 (zie L. Verriest, *op. cit.*, blz. 497) en bezat 400 lb. in 1297.

(48) L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, I, blz. 92.

(49) *Ibidem*, I, blz. 107.

(50) J. Colens, *op. cit.*, blz. 82 (9 vaten wijn verbeurd).

(51) Een Lamsin van der Scare komt in de lijst van borgen voor onder de hosteliers en de blanders. Er is reden om aan te nemen dat het gaat om dezelfde persoon, die in werkelijkheid *blander* was.

(52) J. Colens, *op. cit.*, blz. 135, 191.

(53) L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, I, blz. 129.

(54) L. Verriest, *op. cit.*, blz. 499.

(55) *Ibidem*, blz. 492. — Hij was gehuwd met een zuster van Jan Keminade, hostelier: zie C. Wyffels, *Een „opstand” te Brugge en de vlucht van Leliaarts naar Sint-Omaars tussen 17 augustus en 18 september 1297* (Hand. „Soc. Emul.” te Brugge, dl. XC, 1953, blz. 63-72), blz. 72.

- (56) Simon was drapier : G. Espinas-H. Pirenne, *op. cit.*, I, blz. 368. In 1292 bezat hij 1000 à 2000 lb.
- (57) L. Verriest, *op. cit.*, blz. 495.
- (58) L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, I, blz. 108.
- (59) Aldus vermeld in de lijst zelf. Zie ook rekening 1288, f° 21.
- (60) Hij was deken van de volders in 1300 : zie rekening 1301, f° 7.
- (61) Bonin bezat 1000 lb. in 1297.
- (62) L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, I, blz. 290.
- (63) Een Willem van Zomergem wordt als kleermaker vermeld in 1301 : L. Verriest, *op. cit.*, blz. 497.
- (64) Was deken van de gestripte draperie in 1295 : zie rekening 1295, f° 4.
- (65) Lamsin was wijnkoopman of wijntapper : J. Colens, *op. cit.*, blz. 83. (Hij verbeurde 2 *laghelen* wijn).

Het uitzicht van het Brugse Vrije op het einde van de XVIe eeuw

Algemeen wordt aangenomen dat de opstand van de Nederlandse gewesten tegen Spanje, met zijn nasleep van oorlogen en genadeloze plundertochten, in Vlaanderen bijna onherstelbare verwoestingen teweeggebracht heeft. Deze gangbare mening is evenwel tot nog toe weinig of niet op konkrete gegevens gebaseerd. Aan de hand van het wel zeer schaars bronnenmateriaal zullen wij hier de toestand in een Westvlaams plattelands-district, nl. het Brugse Vrije, zo nauwkeurig mogelijk nagaan. Het materiaal waarover wij beschikken, is van fiskale aard: opbrengstcijfers van belastingen op het verbruik van graan, wijn, bier en vlees, op het bezit van vee, en ten slotte op de bedreven landen.

Vooraf zijn enkele begrippen nodig over de wijze waarop de belastingen geïnd werden. Bij het systeem der verpachting werd het inningsrecht voor elke plaats (heerlijkheid, parochie, ambacht) binnen de kasselrij voor een bepaalde termijn, gewoonlijk zes maanden, aan de meest biedende kandidaat-pachter toevertrouwd. Deze haalde de belasting op en maakte dan de pachtsom, d.w.z. de som waarvoor hij het inningsrecht verkregen had, over aan de ontvanger van het bestuur dat het recht verpacht had. De pachtsom maakte voor dit bestuur nog niet de zuivere opbrengst uit, aangezien in dit bedrag nog de winst van de pachter en de premies van de zgn. instellers en verhogers begrepen waren. Wanneer wij het in deze studie over de opbrengst van verpachte belastingen zullen hebben, dan bedoelen wij hiermee telkens de pachtsom, verminderd met genoem-

de verpachtingskosten (1). Bij het kollektiesysteem werden de belastingen in elke plaats geïnd door speciaal hiertoe aangestelde ambtenaren die als loon een vast procent van het opgehaalde bedrag ontvingen. Dit procent werd in de regel niet uit de opbrengst betaald, maar kwam ten laste van de magistraat van elke plaats. De klassieke regel was de verpachting. De kollekte daarentegen schonk over het algemeen weinig bevrediging. Het gebrek aan ijver bij de „collecteurs” en bij de plaatselijke magistraat, bracht een grotere belastingsonthuiking mee, daar waar de pachter — een private ondernemer — de inning als een zaak beschouwde en zodoende meer werklust aan de dag legde ten nadele van de belastingsschuldige en aldus onrechtstreeks ten voordele van de instantie die de lasten oplegde. Door een premiestelsel werden de kandidaat-pachters trouwens aangemoedigd om een zo hoog mogelijke pachtsom te bieden.

Het Brugse Vrije, de meest uitgestrekte kasselrij van Vlaanderen, telde drie omschrijvingen: 1. Het „Platteland” van het Vrije dat op zijn beurt onderverdeeld was in ambachten. Sommige ambachten vielen samen met een parochie. In de regel groepeerde elk ambacht evenwel enkele parochies (2). Het Platteland lag in de polderstreek. 2. De „Appendanten” of het „Appen-

(1) Soms werd de pachter ontslagen van een deel dezer opbrengst. Dit gebeurde wanneer hij bij onvoorziene omstandigheden (een militaire overval, een dijkbreuk e.d.) het bedrag waarvoor hij de pacht aangegaan had, onmogelijk kon ophalen. Het kwijtgescholdene werd in dat geval bij de uitgaven terug „in remise” gebracht. Wij hielden in deze studie met eventuele kwijtscheldingen geen rekening.

(2) Zo viel het ambacht Houtave samen met de gelijknamige parochie; Klemskerkeambacht met de parochie Klemskerke. Oostkerkeambacht telde vier parochies, nl. Oostkerke, Lapscheure, Sinte-Katelijne-buiten-Damme en Westkapelle, terwijl Camerlynxambacht de parochies Steene, Snaaskerke, Leffinge, Wilskerke, Slijpe, Mannekensvere, Middelkerke en Westende groepeerde. In de verschillende ambachten lagen evenwel heerlijkheden geënklaeverd die tot de „Contribuanten” of tot het „Appendantsche” van het Vrije behoorden.

dantsche", een aantal uitgestrekte heerlijkheden, soms meerdere parochies omvattend, in de zandstreek gelegen. 3. De „Contribuanten", zeven onafhankelijke heerlijkheden, die enkel fiscaal van het Vrije afhingen (3).

Lange tijd na de overgave van Brugge aan Alexander Farnese (20 mei 1584) bleef het Vrije, dat door de Hollandse en Engelse vrijbuiters, tot 1587 vanuit Sluis en tot 1604 vanuit Oostende, voortdurend geteisterd werd, een doods gebied. Indien men na de opstand één streek, om de terminologie van de tijdgenoten te gebruiken, als „vague ende onghecultiveert" mocht beschouwen, dan was het wel het Vrije.

De opbrengst van de „nieuwe impositie" op het graanverbruik door de Vier Leden van Vlaanderen in oktober 1588 ingevoerd, toont dit duidelijk aan. Het tarief van dit recht, dat verpacht werd door de commies der Staten, was het volgende: 1. Op elke zak, Gentse maat, tarwe, rogge, masteluin en gemout graan: 3 stuivers. 2. Op elke gelijke zak haver, gerst, lijnzaad, raapzaad, koolzaad, erwten, bonen en alle andere graansoorten: 1 1/2 st. (4). Zie tabel I.

Uit deze tabellen blijkt wel duidelijk de ontvolking van het Vrije. Volgend overzicht zal de katastrofale toestand misschien nog duidelijker in het licht stellen. Zie tabel II.

(3) De lijst van de verschillende ambachten, Appendanten en Contribuanten bij het begin der XVIe eeuw, vindt men bij E. Vanden Bussche, *Inventaire des archives de l'Etat à Bruges*, section première, Franc de Bruges, dl. I, chartes, p. XII-XVI, en bij A. Sanderus, *Flandria illustrata...*, dl. III, Den Haag, 1735, p. 193-195. Er dient opgemerkt dat de administratieve indeling van het Platte Land en van het Appendantsche in de loop der tijden varieerde.

(4) S(tads) A(rchief) B(rugge), reeks gedrukte plakaten, register II, nr. 23, „Poincten ende articlen... noodelick dienende omme te faciliteren de collecte van de nieuwe impositiën..." 25 september 1588. Een Gentse zak bevatte 105,64 kg.

Tabel I (vervolg.)

Koolskamp — Ardoorie	21	4	9	25	8	0	16	10	0	14	6	6	34	13	0	7	10	0	33	9	28	18	6	30	2	6	28	10	6					
(11)																																		
Lichtervelde	13	10	11	18	15	0	15	10	0	8	4	0	19	7	6	13	10	0	24	9	6	28	7	0	35	8	6	38	5	0				
Hof van Rudderveorde,																																		
Rooden, Dekenslaten	1	2	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
in Rudderveorde (18)																																		
Ursele en Wulfsberge	5	3	1	3	10	0	2	0	0	1	15	0	4	2	0	0	10	0	8	18	6	1	10	0	7	13	6	8	1	5				
Beveren-Onlede (11)	1	8	6	25	17	0	12	0	0	9	16	1	1	10	0	0	10	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
Merkem	1	8	6	0	10	0	0	9	6	4	14	0	0	10	0	0	9	6	7	13	6	22	18	0	25	5	0	46	1	6				
Oostkamp	1	8	6	0	10	0	0	9	6	4	14	0	0	10	0	0	9	6	7	13	6	22	18	0	25	5	0	46	1	6				
Praet (16), Oedelem, 't Knes-																																		
selaarse, Wulfsberge in																																		
Praet	0	4	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
Land van Wijnendale	7	19	7	0	10	0	1	8	6	2	19	6	4	15	0	0	10	0	0	9	6	22	19	6	17	10	0	19	0	11				
Kortemark	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Handzame	0	4	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Gruysen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Sijsele (9)	2	17	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Middelburg	1	6	9	0	10	0	0	9	6	1	14	6	0	10	0	0	4	9	0	9	6	6	14	6	7	15	0	1	10	0	—	—		
't Proostse in Wenduine	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
't Tillegem, 't Maandagse	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Sijsele	10	11	9	19	17	5	6	0	0	3	0	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Male en Vijven	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Waterland	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Breskissant	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Stad, keure en heerlijkheid	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Eeklo met Lembeke en	0	19	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Aveschoot	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
							1	11	6	—	—	—	0	9	6	0	9	6	1	2	6	2	1	3	14	2	0	4	6	11				

Stad en heerlijkheid
Kaprijke

	—	—	0	4	9	—	—	0	9	6	—	—	0	4	9	—														
Totaal	68	2	0	94	17	5	56	4	1	46	19	1	68	15	6	24	3	3	77	7	6	150	1	0	189	18	0	285	12	5
Algemeen totaal	85	11	11	120	4	11	59	18	3	52	3	1	74	4	6	40	3	3	112	15	6	267	1	4	365	12	10	533	14	9

(5) R(ijks) A(rchief) G(ent), fonds St(aten) v(an) Vl(aanderen) mrs. 4039-40, 8808-09, 3813, rekeningen van de eerste nieuwe impositiën in het kwartier van het Vrije. De rekening voor het seizoen nov. 1592 — mei 1593 ontbreekt. Vanaf nov. 1593 werd de graanimpositie afgeschaft. — De opbrengst is aangegeven in guldens; 1 gulden of 1 p^d tourn. = 20 stuivers = 240 den. — Zoals men zal opmerken, varieert het totaal omschrijvingen naar gelang de soort belastingen. Dit dient uitgelegd door het feit dat de rechten in sommige plaatsen nu eens door één pachter of kollekteur geïnd werden, dan weer door twee.

(6) Met 't Proostse en 't Kanunnikse aldaar.

(7) Met 't Proostse, 't Kanunnikse en Guysen aldaar.

(8) Met 't Kanunnikse, 't Maandagse en Guysen aldaar.

(9) Met 't Proostse aldaar.

(10) Met Guysen aldaar.

(11) Met het land van Wijnendale aldaar.

(12) Met 't Proostse, 't Kanunnikse, 't Houtsche en Guysen aldaar.

(13) Met Zerkegemambacht en 't Proostse aldaar.

(14) Met 't Proostse en Guysen aldaar.

(15) Met 't Nieuwe in Loppem.

(16) Met 't Maandagse aldaar.

(17) Met Ruddervoorde (heerlijkheid) aldaar.

(18) Met Jonghersambacht, Waardamme, het land van Wijnendale aldaar.

Opbrengst van de „eerste impositiën” op het graan

Opbrengst in gulden	15. X. 88-		I. XI. 89-		I. VIII. 90-		I. V. 91-		I. XI. 91-		I. V. 92-		I. V. 93-	
	30. IV. 89	31. X. 89	30. IV. 90	31. I. 91	31. I. 91	31. X. 91	30. IV. 92	31. X. 92	30. IV. 92	31. X. 92	30. IV. 93	31. X. 93	30. IV. 93	31. X. 93
Niets	43	47	48	45	48	48	25	26	25	26	26	26	26	26
0 tot 1	6	4	6	10	3	3	11	6	11	6	6	6	11	3
1 tot 5	6	5	4	5	5	5	13	8	13	8	8	8	10	10
5 tot 10	4	1	1	0	3	3	5	11	5	11	11	11	7	7
10 tot 20	2	3	3	1	0	0	1	5	1	5	5	5	10	10
20 tot 40	1	2	0	1	3	3	7	6	7	6	6	6	2	2
40 tot 100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	4
Totaal omschrijvingen	62	62	62	62	62	62	62	62	62	62	62	62	62	62

Voor de periode 15 oktober 1588 — 30 april 1589 brengen 43 omschrijvingen op de 62 niets op, voor de semesters november 1589 — april 1590 en mei-oktober 1591, stijgt dit aantal zelfs tot 48, om voor het halfjaar mei-oktober 1593 nog steeds 26 te bedragen.

Men hoede zich in verband met deze gegevens voor overijlde besluiten. Het feit dat de graanbelasting in een bepaalde plaats niets opbracht, duidt wel op een quasi totale ontvolking, maar heeft niet ipso facto te betekenen dat er in het geheel geen mensen meer woonden. Het graanverbruik kon zo gering zijn dat niemand van de kandidaatpachters het de moeite waard achtte de inning van de belasting op zich te nemen aangezien er geen winst, zelfs geen uiterst geringe van enkele stuivers, te behalen zou zijn.

Dat geen enkele omschrijving vóór oktober 1592 40 gulden kon opbrengen, bevestigt eens te meer het uiterst gering verbruik van graan en dus de desoldaatheden van het Vrije. Een bedrag van 85 gulden, opbrengst voor het eerste halfjaar, zou trouwens reeds bedenkelijk weinig zijn voor een stadje als Eeklo, dat samen met Lembeke en Aveschoot slechts 1 gulden opbracht en voor mei-oktober 1593 nog geen 5 gulden.

Eerst vanaf november 1591 treedt een duidelijk waarneembare verbetering in. Voor mei-oktober 1593 noteren wij een cijfer dat zesmaal hoger ligt dan dit voor de maanden oktober 1588-april 1589. Een opbrengst van 533 gulden is evenwel nog miniem en wijst nog steeds op een uitgebreide ontvolking.

Vergelijken we even voor enkele semesters de graan-impositie van het Vrije met die van de andere kasselrijen in het gelijknamig kwartier. Zie tabel III.

Men zal opmerken dat in deze drie kasselrijen, welke veel kleiner en onbelangrijker waren dan het Vrije, een veel gunstiger resultaat geboekt werd. Er was trouwens geen enkele plaats, onder deze drie omschrijvin-

Tabel III

*Opbrengst van de „eerste nieuwe impositiën”
in het kwartier van het Vrije (19)*

	15. X. 88- 30. IV. 89	mei 89- okt. 89	nov. 89- apr. 90	aug. 90- jan. 91	nov. 91- apr. 92	mei 93- okt. 93
Brugse Vrije	86	120	60	74	267	534
Kasselrij Veurne met de Generaliteit van de Acht Parochiën	10181/2	1668	1550	1046	1645	2295
S.-Winoksbergenambacht	1210	1156	1332	1087	1587	2244
Broekburgambacht	—	315	390	414	542	729
Totaal	—	3259	3332	2621	4041	5802
Aandeel van het Vrije	—	3,7%	1,8%	2,8%	6,6%	9,2%

(19) Zie noot (5).

gen ressorterend, waar de graanbelasting niets opbracht voor de periode 15 okt. 1588-30 april 1589. Voor het seizoen november 1589-april 1590 daarentegen brachten 10 plaatsen op 49 in het Veurnse, 4 op de 34 in Bergenambacht en 1 op 10 in de kasselrij van Broekburg niets op, wat alleszins nog veel gunstiger is dan in het Vrije. Nochtans waren ook deze gebieden, zoals wij straks terloops zullen aantonen, in een buitengewoon erge mate door de oorlog getroffen.

Indien de krisistoestand in het Vrije reeds duidelijk spreekt uit de opbrengst van de eerste nieuwe impostie op het graan, dan zal de verbruiksbelasting op wijn en bier, door het magistraat van het Vrije in het Platteland verpacht, deze nog duidelijker illustreren daar wij hier de opbrengst vóór en na de opstand met elkaar kunnen vergelijken. Deze belasting werd onafgebroken aan hetzelfde tarief gehandhaafd.

Opbrengst van de accijns op wijn en bier op het Platteland (20)

Termijn	Ponden parisis	Verhouding tot mei 1575-april 1576
mei 1575 — april 1576	24.935	—
mei 1576 — april 1577	22.042	—
mei 1577 — april 1578	21.769	—
mei 1584 — april 1585 (21)	375	1/66
mei 1585 — april 1586 (22)	290	1/86

(20) R(ijks) A(rchief) B(rugge), Vrije, nrs 315-17, rekeningen 16 augustus 1575 — 15 aug. 1578, nrs 324-36, rekeningen 16 aug. 1584 — 15 aug. 1597, nr 349, rekening 16 aug. 1608 — 15 aug. 1609; nr 354, rekening 16 aug. 1613 — 15 aug. 1614, nr 360, rekening 16 aug. 1619 — 15 aug. 1620, nr 395, rekening 16 aug. 1654 — 15 aug. 1655, telkens achteraan.

(21) Tijdens het halfjaar mei-okt. 1584, gekollekteerd door Wouter de Clerck, daar zich voor geen enkele plaats een kandidaat-pachter aanbood. Opbrengst: 197 pd. 17 s. 6 d. par.

(22) Tijdens de periodes 16 sept. — 15 dec. 1585 en 16 maart 1586 — 30 april 1586 gekollekteerd door Wouter de Clerck.

mei 1586 — april 1587	178	1/140
mei 1587 — april 1588 (23)	84	1/287
mei 1588 — april 1589	612	1/41
mei 1589 — april 1590	904	1/28
mei 1590 — april 1591	549	1/45
mei 1591 — april 1592	499	1/50
mei 1592 — april 1593	433	1/55
mei 1593 — april 1594	765	1/33
mei 1594 — april 1595	1091	1/23
mei 1595 — april 1596	1150	1/22
mei 1596 — april 1597	1611	1/15
mei 1608 — april 1609	2259	1/11
mei 1613 — april 1614	5917	1/4
mei 1619 — april 1620	5583	1/4
mei 1654 — okt. 1655	4602	1/5

Deze tabel spreekt voor zichzelf. Het feit dat de accijnzen op het einde van het Twaalfjarig Bestand nog steeds slechts één vierde van de opbrengst tijdens de jaren mei 1575-april 1576 bedragen, toont overigens op ondubbelzinnige wijze aan hoe diep de crisis geweest is.

Tijdens de periode mei 1654-april 1655 noteerde de ontvanger slechts 4602 t.o.v. 24.935 in 1575-1576. Hierbij dient evenwel rekening gehouden te worden met het verlies van IJzendijke-, Oostburg- en Aardenburgambacht alsook van Cadzand.

De impost, een belasting op het verbruik van wijn en bier en vlees (slachtgeld), door de Staten van Vlaanderen geïnd, vertoont dezelfde treurige balans. Vergelijken wij even de inkomsten van de impost tijdens het jaar mei 1575-april 1576 en de opbrengst van deze belasting, tegen hetzelfde tarief geïnd, van mei 1587 tot april 1588.

(23) Tijdens de periode mei-sept. 1587 in enkele plaatsen gekollekteerd door dezelfde. Er dient genoteerd dat het loon van de collecteur in de opbrengstcijfers niet begrepen is.

Opbrengst van de impost (24)

	mei 1575-april 1576	mei 1587 — april 1588
		1 mei 1587- 1 okt. 1587-
		30 sept. 1587 30 apr. 1588 (25)
Platteland	12.961	19
Appendantsche	10.684	45 38
Eeklo	1.934	4
Kaprijke	599	1
Totaal	26.178	107

In 1587-1588 was de opbrengst t.o.v. 1575-76 dus op 1/245e gevallen. Tijdens hetzelfde jaar bedroeg deze verhouding voor wat de wijn en bieraccijns betreft, 1/287e. Schrijnender getuigenissen voor de katastrofale gevolgen van de opstand zal men moeilijk vinden.

In het Brugse Vrije waren enkele kleine steden geënklaeverd, die ressorteerden onder het kwartier van Brugge. Dat de meeste hiervan verlaten waren, bewijzen eens te meer de impostrekeningen.

Opbrengst van de impost in de steden ressorterend onder Brugge (26)

	1576-77	1587-88	Verhouding	Opmerkingen.
Damme	250	121	± 1/2	Tijdens het 1e halfjaar brachten de eerste drie plaatsen niets
Munikerrede	20			
Hoeke	73	99	± 1/9	op „, omme dat daer geen habitanten en woonden”. Sluis was bezet.
Muide	95			
Sluis	756			

(24) A(lgemeen) R(ijks) A(rchief), R(eken) K(amer) nr 29163 en nr 29175, rekeningen van de impost in het kwartier van het Vrije, resp. van 1 mei 1575 — 30 april 1576 en van 1 mei 1587 — 30 april 1588. — De opbrengst is aangegeven in guldens.

(25) Tijdens de periode mei-sept. 1587 gekollekteerd door Wouter de Clerck.

(26) A.R.A., R.K., nr 28878 en 28886, rekeningen van de impost in het kwartier van Brugge, resp. van 1 mei 1576 — 30 april 1577 en 1 mei 1587 — 30 april 1587. De impostrekening 1575-76 ontbreekt. — De opbrengst is aangegeven in guldens.

Oostburg en Aardenburg	752	10	$\pm 1/75$	Voor het eerste halfjaar niet verpacht „midts de cleene distantie van Sluys”.
Watervliet	?	1	—	Voor het 1e halfjaar niet verpacht „midts de cleene distantie van Sluys”.
Blankenberge	664	0	—	„Mits dat daer niemant resideert”.
Torhout	588	1	1/588	
Gistel	631	3	1/210	
Oudenburg	955	1/2	1/910	Tijdens het 1e halfjaar, onbewoond.
Lombardsijde	174	8	$\pm 1/22$	
Totaal	4958	2431/2	$\pm 1/20$	Oostende was bezet door de Verenigde Provincies.

Niet overal in West-Vlaanderen was het verval even groot. Dit wil evenwel niet zeggen dat de andere kasselrijen niet zeer zwaar geleden zouden hebben. De cijfers, steeds afkomstig uit de impostrekeningen, tonen maar al te duidelijk het tegenovergestelde aan. Slechts één kasselrij, aan de uiterste westergrens gelegen, nl. Broekburgambacht, was min of meer gespaard gebleven. Hier was de impost slechts (?) op iets min dan de helft gevallen, wat nog wijst op een grote achteruitgang. Toch is deze verhouding veruit de meest gunstige. Geen enkele Westvlaamse, zelfs geen enkele Vlaamse kasselrij, bracht immers tijdens het jaar mei 1587-april 1588, meer dan 1/6e op van haar aandeel in dezelfde belasting, zoals geïnd tijdens de periode mei 1575-april 1576.

Opbrengst van de impost in de Westvlaamse kasselrijen (27)

	1575-76	1587-88	Verhouding
Brugse Vrije	26.178	107	$\pm 1/245$

(27) Zie noot (24); verder A.R.A., R.K., nr 29.054 en 29.065, rekeningen van de impost in het Iepers kwartier, resp. van 1 mei 1575 — 30 april 1576 en 1 mei 1586 — 30 april 1588. — De opbrengst is aangegeven in guldens.

Kasselrij Veurne met de „Generaliteyt van de acht Paro- chies ” zonder Veurne)	12.129	1.624	± 1/7
S. Winoksbergenambacht (zonder S. Winoksbergen)	13.164	1.462	± 1/9
Broekburgambacht (zonder Broekburg)	1.503	684	± 1/2
Kasselrij Ieper	9.636	520	± 1/18
Kasselambacht (met Kassel)	12.935	2.425	± 1/5
Belleambacht (met Belle)	6.024	941	± 1/6
Waastenambacht (met Waasten)	2.851	288	± 1/10

Geleidelijk aan ging de impost in het Brugse Vrije stijgen, wat evenwel niet wegneemt dat de opbrengst tijdens gans het laatste decennium der XVIe eeuw zeer gering bleef. Er dient genoteerd dat het tarief sinds 1 november 1588 door de Staten verdubbeld werd. Om een vergelijking met het jaar 1575-76 mogelijk te maken, deelden wij de cijfers der opbrengsten van de dubbele impost door twee (28). De impost werd verpacht.

Opbrengst van de impost in het Brugse Vrije (29)

	Opbrengst	% t.o.v. 1575-1576
1587-88	107	0,4
1588-89	341	1,3
1589-90	364	1,4
1590-91	261	1,0
1591-92	256	1,0
1592-93	386	1,5
1593-94	623	2,4
1594-95	813	3,1
1595-96	883	3,4
1596-97	1.093	4,2
1597-98	1.212	4,6

(28) Tijdens het jaar 1588-1589 werd in het kwartier van het Brugse Vrije nog de enkele impost verpacht. Alleen voor januari, februari, maart en april 1589 werd een dubbele impost geïnd. Deze „parfait du double impost” werd afzonderlijk verpacht.

(29) A.R.A., R.K., nrs 29.175 — 29.184, rekeningen van de impost in het kwartier van het Vrije, 1 mei 1587 — 30 oktober 1600. Behalve voor 1587-88 en 1588-89 werden de cijfers van de opbrengst gedeeld door twee. — De opbrengst is aangegeven in gulden.

Zoals uit deze tabel blijkt trad er eerst sinds mei 1593 een aanhoudende verbetering in. De stijging was evenwel zo traag, dat de enkele impost in 1598-1599 amper 4,6 % van de opbrengst, genoteerd in 1575-1576, vertegenwoordigde.

Voor het seizoen mei-oktober 1591 brachten 14 op de 62 omschrijvingen 1 gulden of min op. In 20 plaatsen bedroeg de opbrengst niets. Voor mei-oktober 1595 was het aantal niets opbrengende plaatsen nog even hoog. Voor de maanden mei-oktober 1596 was dit getal tot 13 gedaald. Deze 13 omschrijvingen, waar er geen impost te innen viel, waren: Oostburgambacht, Vlissingemambacht („midts de ruuyne”), Klemskerkeambacht („duer de depopulatie”), Bredenehoekambacht („midts de ruyne”), Oudenburghoekambacht („midts de depopulatie ende ruuyne”), 's Heerwoutermansambacht, Ichtegemambacht („duer de ruuyne”), Eernegemambacht („duer de depopulatie”), Sint-Joris-ten-Distel („midts de ruuyne”), Gentbrugge, Guysen („duer de ruyne”), het Proostste in Wenduine en Breskinssant.

De opbrengst van het „bestiaelgheldt”, door de Vier Leden in 1591 ingevoerd om de lopende bede te betalen, zal de staat van de ontvolking op een andere wijze belichten. Het tarief van deze belasting, die aanvankelijk gekollekteerd, maar vanaf mei 1592 verpacht werd, wegens het te groot bedrog, was als volgt: Op elk paard, 6 stuivers per maand; op elke os of stier van 3 jaar of meer, 3 1/2 stuivers per maand, op elke koe, 3 stuivers per maand (30).

Hieronder geven wij de gemiddelde maandelijks opbrengst voor de verschillende ambachten, parochies en heerlijkheden van het Vrije.

(30) S.A.B. Hallegeboden, 1584-96, f. 487-90.

Maandelijke opbrengst van het „bestiaalheldt” (31)

	1 juni 1591- 30 nov. 1591		1 dec. 1591- 30 april 1592	
IJzendijkeambacht	—	—	—	—
Oostburgambacht	—	—	—	—
Aardenburgambacht	—	—	—	—
Cadzand	13	191/2	12	6
Moerkerkeambacht	3	17	2	4
Oostkerkeambacht	23	17	20	10
Westkapelle	11	10	7	13
S.-Katelijne buiten Damme	1	3	0	6
Dudzeleambacht	57	71/2	41	15
Lissewegeambacht	27	3	19	11
Heist	3	1/2	1	17
Uitkerkeambacht	3	81/2	—	—
Zuierenkerkeambacht	8	9	6	0
Meetkerkeambacht	5	81/2	—	—
S.-Pieters-op-de-Dijk	1	7	—	—
Houtaveambacht	—	—	—	—
Nieuwmunsterambacht	—	—	—	—
Vlissegambacht	—	—	—	—
Klemskerkeambacht	—	—	—	—
Bredenehoekambacht	—	—	—	—
Oudenburghoekambacht	—	—	—	—
's Heer Woutermansambacht	—	—	—	—
Camerlynxambacht	—	—	—	—
Vladsloambacht	1	10	2	13
Woumenambacht	28	8	16	3
Esenambacht	18	6	18	4
Zarrenambacht	—	—	—	—
Bovenkerkeambacht	—	—	—	—
Koekelareambacht	4	16	4	1
Ichtegemambacht	—	—	—	—
Eernegemambacht	—	—	—	—
Aartrijkeambacht	—	—	—	—
Gistelambacht	—	—	—	—
Jabbekeambacht	—	—	—	—

(31) R.A.G., fonds St.v.VI., nr 3810-11, rekeningen van de nieuwe impositiën in het kwartier van het Vrije, 1 juni 1591 — 30 april 1592. — De opbrengst is aangegeven in guldens en stuivers.

Snellegemambacht	7	6	6	3
Zedelgemambacht	8	15	7	16
Loppemambacht	13	12	13	17
Varsenareambacht	15	16	7	7
Stratenambacht	9	31/2	3	16
Maldegemambacht	—	—	—	—
Adegem	—	—	—	—
S.-Laureins	—	—	—	—
't Nieuwe in Beernem	—	—	—	—
S.-Joris-ten-Distel	—	—	—	—
Gentbrugge	—	—	—	—
Koolskamp	5	3	5	14
Ayshove en Mortaigne in Ardoois	22	16	20	11
Lichtervelde	20	10	16	17
Hof van Ruddervoorde	5	6	3	3
Ursele	—	—	—	—
Beveren	5	11	5	11
Merkem	33	10	21	18
Oostkamp	11	21/2	7	6
Praet inet Oedelem	4	4	4	7
Werken onder Wijnendaele	2	1	1	8
Land van Wijnendaele	16	41/2	12	15
't Spaanse onder Wijnendale	0	12	0	9
Kortemark	—	—	—	—
Handzame	—	—	—	—
Guysen	—	—	—	—
Sijsele (heerlijkheid)	4	171/2	3	15
Middelburg	12	6	7	16
't Kanunnikse in Tillegem en enkele andere plaatsen	—	—	6	9
't Proostse in Wenduine	—	—	—	—
Male	5	6	5	11
Waterland	—	—	—	—
Heerlijkheid v. Breskinnant	—	—	—	—
Eeklo	4	9	4	7
Kaprijke	—	—	—	—
Gemiddeld totaal per maand	422	—	328	—
Totale opbrengst	2.531	—	1.640	—

Het tarief in acht nemende, ziet men dadelijk in hoe gering de veestapel was, al dient rekening gehouden

te worden met het feit dat de belastingsontduiking betrekkelijk groot schijnt te zijn geweest. Tijdens de maanden juni-november 1591 brachten 33 omschrijvingen op de 69 niets op, en dit, „midts aldaer niemant en resideert”. De kommissarissen, belast met de controle der rekeningen schreven telkens in margina : „Par attestation du magistrat du Franc, qu'en ce lieu... ne demeure personne...”. Al is het niet zeker dat er in al deze plaatsen werkelijk niemand woonde en dat deze verklaring telkens naar de letter genomen dient te worden, toch is zij wel zeer tekenend voor de katastrofale situatie. Slechts voor 7 omschrijvingen werden minstens 20 gulden per maand genoteerd. Nergens bedroeg de opbrengst 60 gulden. Tijdens het seizoen mei-oktober 1625 bracht het „bestiaelgheldt” in het Vrije, tegen een tarief dat precies een derde hoger lag, ongeveer 24 maal meer op dan tijdens de periode juni-november 1591 (32). Van 1 december 1591 tot 30 april 1592 kollekteerde men slechts 328 gulden per maand, d.i. bijna 100 min dan tijdens het zomerseizoen. Het aantal onbewoond verklaarde omschrijvingen is tot 35 gestegen! Ziehier trouwens het schematisch overzicht van de opbrengsten.

Maandelijks opbrengst van het „bestiaelgheldt”

Opbrengst in gulden	juni 1591- nov. 91	dec. 1591- april 92
	aantal plaatsen	
Niets	33	35
0 tot 5	12	12
5 tot 10	9	11
10 tot 20	8	7
20 tot 50	6	4
50 tot 100	1	0
	69	69

(32) A.R.A., R.K., nr 29.193, rekening van de nieuwe impositiën in het kwartier van het Vrije, 1 mei — 31 oktober 1625.

Een vergelijking met de drie andere kasselrijen van het kwartier zal opnieuw de treurige situatie van het Vrije in het licht stellen.

Maandelijks opbrengst van het „bestiaelgheldt” in het kwartier van het Vrije

	juni-nov. 1591	dec. 91-april 92
Brugse Vrije	422	328
Kass. Veurne met de 8 parochies	2.828	2.332
Bergenambacht	2.839	2.246
Broekburgambacht	822	671
Totaal	6.911	5.577
Procentueel aandeel van het Brugse Vrije	6,1 %	5,9 %

Vanaf mei 1592 ging het „bestiaelgheldt” haast onafgebroken stijgen, wat op een verbetering van de toestand wijst, al dient rekening gehouden met het feit dat de belasting voortaan verpacht werd. Dit verschijnsel deed zich in mindere mate in de drie andere kasselrijen van het kwartier voor, wat erop schijnt te wijzen dat de verpachting niet de voornaamste reden was van de gevoelige stijging der belasting in de kasselrij van het Vrije.

Opbrengst van het „bestiaelgheldt” in het kwartier van het Vrije (33)

	Vrije	Overige kasselrijen.
Mei-oktober 1592	2.657	30.909
...		
Mei-oktober 1593	3.775	41.921
Nov. 1593 — april 1594	3.944	35.302
Mei — oktober 1594	4.642	44.270

(33) R.A.G., fonds St.v.Vl. nrs 3812, 3814-15, 3817-3826, rekeningen van de lopende impositiën in het kwartier van het Vrije, mei 1592 — april 1598; Stads Archief Gent, nr 2519, rekening van de lopende impositiën in het kwartier van het Vrije, 1 nov. 1598 — 30 april 1599. — De opbrengst is aangegeven in guldens.

Nov. 1594 — april 1595	5.351	37.765
Mei — oktober 1595	6.925	43.306
Nov. 1595 — april 1596	7.521	38.075
Mei — oktober 1596	?	45.109
...		
Mei — oktober 1597	12.085	48.359
Nov. 1597 — april 1598	9.990	?
...		
Nov. 1598 — april 1599	?	39.764

Het procentueel aandeel van het Vrije in de opbrengst van gans het kwartier bedroeg voor mei-oktober 1597, een uiterst gunstig seizoen, ca. 20 %, daar waar dit voor het halfjaar mei-oktober 1625 ca. 48 % was (34).

Voor het seizoen november 1597-april 1598 bracht het bestiaelgheldt in 12 omschrijvingen op de 60 nog niets op. Het waren Oostburgambacht, Klemskerkeambacht, Bredenehoekambacht, Oudenburghoekambacht, Eernegemambacht, Aatrijkeambacht, Ichtegemambacht, S. Joris-ten-Distel, Gentbrugge, Guysen, 't Proostse in Wenduine en Breskinssant. In 6 plaatsen, nl. Aardenburgambacht, Vlissegemambacht, 's Heerwoutersmansambacht, Zarrenambacht, Bovenkerkeambacht en het hof van Ruddervoorde, werden geen 10 gulden genoteerd. Dit toont aan dat het Vrije nog steeds erg ontvolkt was.

In 1591 lieten de Vier Leden een belasing op het dragen van fluwelen-, zijden-, met goud en zilverdraad doorweven, e.d. kostbare stoffen, kollekeren. Ofschoon dit „fluweelgheldt” in erge mate gefraudeerd werd — reden waarom het na zes maanden verdween — is de opbrengst toch merkwaardig. Het tarief varieerde van 9 gulden tot 1 naar gelang van de kledingstukken (35).

(34) Zie noot (32).

(35) Zie noot (30).

*Opbrengst van het „fluweelgheldt”
in het kwartier van het Vrije en in de kasselrij Ieper (36)*

Vrije	17
Kass. Veurne met de 8 parochies	1.1461/2
S.-Winoksbergenambacht	1.935
Broekburgambacht	604
Totaal	3.702

Totnogtoe wijzen alle gegevens in dezelfde richting.

Ook de opbrengst van de belasting op de bedreven landen toont aan dat het Vrije na de verovering van Brugge quasi totaal verlaten was en dat het leven er slechts zeer langzaam zijn loop hernam.

Eenmaal per jaar nl. in oktober sloeg de magistraat aan het Vrije een bepaald bedrag om over de verschillende ambachten, parochies en heerlijkheden. Deze „ommestellinghe” geschiedde volgens een vaste schaal, „transport” genaamd, daterend van 1518. Hierin werd bepaald hoeveel elke plaats in 100 uitgezonden ponden te betalen had (37).

Deze repartitieschaal werd voor de laatste maal in oktober 1583 gebruikt, ter smaldeling van 100.394 £ par. Rond deze tijd werd het Vrije, dat reeds vroeger herhaalde malen geteisterd was geworden, ten volle in het oorlogsgebeuren betrokken. Farnese had immers met zijn bekende belegeringstaktiek Ieper ingesloten en begon op dezelfde wijze de blokkade van Gent en Brugge. Het Vrije kreeg hierdoor de doodsteek en werd in korte tijd een woestenij (38). De crisis, die wij hiervoor reeds trachtten te meten, trad op een brutale wijze in. Dit

(36) R.A.G., fonds St.v.Vl., nr 3810; A.R.A., R. K., nr 44389, rekening kasselrij Ieper, 1590-91, f. 5 v-7. — De opbrengst is aangegeven in guldens.

(37) Plakkaten van Vlaanderen, Boek 1, Gent, 1639, 2e uitgave, p. 563-72.

(38) L. van der Essen, *Alexandre Farnese, Prince de Parme*, dl. IV, p. 144-147, 164-172.

blijkt duidelijk uit de opbrengstcijfers van de reeds vermelde accijnzen op wijn en bier. Waar deze voor het seizoen mei-oktober 1583 nog tegen 6.340 £ par. verpacht werden, viel de opbrengst voor het halfjaar november 1583 — april 1584 op 263 £ par. Van de gesmaldeelde 100.400 £ par. ontving het bestuur van het Vrije slechts enkele duizenden ponden, en dan nog voor een deel met jaren vertraging (39).

Wegens de totale „destructie” van de kasselrij was het onmogelijk geworden nog bedragen te smaldelen volgens de transport. Deze werd dan ook, en voor goed, verlaten. De magistraat besloot in september 1587 „midts dat den meesten deel vanden platten lande ende appendantsche vanden Vrijen alsoch niet bewuendt, bedreghen, noch ghecultiveert en es gheweest deur de jeghenwoordeghe oorloghe...” elk gemet land te takseren met 25 groten d.i. met 25 schellingen parisiss, „al zuveren boven de costen vander ommestellynghe ende collectatie”. De inningskosten mochten m.a.w. niet afgetrokken worden van het omgehaalde bedrag. De kasselrijkas moest 25 gr. per gemet ontvangen. Kwamen in aanmerking „...de bedreven ende ghecultiveerde landen, indifferentelic zonder destinctie vande nature ende qualiteyt van dien” (40). De omzendbrief van 1590 bepaalde nader dat „allen den ghonen die enich bedrijf ghedaen hebben... tzij met zayen, mayen ofte bejaghen met beesten, alzoe wel erfachteghe als

(39) R.A.B., Vrije, nr 323, rekening 16 aug. 1583 — 15 aug. 1584, p.l-6v., nr 324 f.l-1v., nr 325, f.2, nr 326, f.2, nr 327, f.5, nr 328, f.5, nr 329, f.5.

(40) R.A.B., Vrije, nr 327, rekening 16 aug. 1587 — 15 aug. 1588, f.1, nr 328, rekening 1588-89, f.l-1v. In 1585 had de magistraat alleen de gekultiveerde landen rond Brugge en in 1586 deze gelegen rond Diksmuide en Brugge getakseerd tegen 12 s par. De opbrengst was miniem (cfr. R.A.B., Vrije, nrs 326-27 vooraan; nr 1063 $\frac{1}{2}$ en 11.649, rekeningen van het Kanunnikse en het Proostse van 1585 en 1586, telkens vooraan).

pachters...” de belasting verschuldigd waren (41). De taksatie trof dus de zaailanden en de weiden.

Aan de hand van de opbrengstcijfers is het mogelijk de bedreven oppervlakte te schatten. De uitslag van deze bewerking zal slechts bij benadering de werkelijkheid weergeven. Er schijnt immers betrekkelijk veel bedrog te zijn gepleegd, terwijl de kasselrijkas misschien niet overall gans de opbrengst van de 25 gr. per gemet ontving. Een deel hiervan ging b.v. in het Kanunnikse verloren in inningskosten. Toch loont het beslist de moeite hier het aantal bebouwde hectaren, berekend op basis van genoemde cijfers, te laten volgen. Zelfs wanneer men de bekomen uitslagen met 2, 3, 4, of met 5 vermenigvuldigt dan nog ziet men hoe ontstellend klein het bebouwde areaal in het Vrije was.

*Opbrengst van de taksatie van 25 gr.
per gemet voor 1591 (42)*

	Bedrag in ponden par.	Oppervlakte in ha (1 gemet = 44,24 a.)
IJzendijkeambacht	—	
Oostburgambacht	—	
Aardenburgambacht	14 10 0	± 5
Moerkerkeambacht	—	
Oostkerkeambacht	569 2 0	± 201
Dudzeleambacht	386 5 0	± 137
Lissewegeambacht	—	
Uitkerkeambacht	—	
Zuienkerkeambacht	7 10 0	± 3
Meetkerkeambacht	234 0 0	± 83
Houtaveambacht	—	
Nieuwmunsterambacht	—	
Vlissegemambacht	—	
Klemskerkeambacht	—	

(41) R.A.B., Vrije, nr 10632, rekening van het Kanunnikse, 1590, f. 1.

(42) R.A.B., Vrije, nr 327, f. 1 — 4 v.

Bredenehoekambacht	—			
Oudenburghoekambacht	5	0	0	± 2
's Heerwoutermansambacht	—			
Camerlyncambacht	—			
Vladsloambacht	374	4	6	± 132
Woumenambacht	200	0	0	± 70
Esenambacht	466	10	0	± 165
Zarrenambacht	—			
Bovenkerkeambacht	5	18	6	± 2
Koekelareambacht	26	10	0	± 9
Ichtegemambacht	—			
Eernegemambacht	—			
Aartrijkeambacht	—			
Gistelambacht	174	12	0	± 62
Zerkegemambacht	—			
Jabbekeambacht	—			
Snellegemambacht	82	0	0	± 29
Zedelgemambacht	177	2	0	± 63
Loppemambacht	72	0	0	± 25
Varsenareambacht	155	19	0	± 55
Stratenambacht	593	0	0	± 210
				Totaal ± 1.253

Maldegemambacht (nl. de parochies Maldegem, S. Laureins en Adegem)	23	13	0	± 8
't Nieuwe in Beernem	0	16	8	± 0,5
't Waalse in Beernem	11	9	2	± 4
Buskinsambacht	—			—
Jonghersambacht	—			—
Erkegem	18	6	8	± 7
Rooden	25	17	8	± 9
Hertsberge	37	18	5	± 13
't Knesselaarse	—			—
Dekenslaten in Ruddervoorde	6	0	0	± 2
't Nieuwe in Loppem	72	0	0	± 25
Tillegem	144	0	0	± 51
S.-Joris-ten-Distel	—			—
Gentbrugge	—			—
Wulfsberge	—			—
Koolskamp - Ardoois	182	12	0	± 65
Lichtervelde	120	0	0	± 42

Hof van Ruddervoorde	—	—	—
Vijven	16	5 0	± 6
Ursele	—	—	—
Beveren en Onlede	10	0 0	± 4
Merkem	234	12 0	± 83
Oostkamp	218	0 0	± 77
Praet met Oedelem en			
't Nieuwe aldaar	29	4 0	± 10
Land van Wijndendale	157	11 7	± 56
Guysen	—	—	—
Sijsele	1400	10 0	± 496
Middelburg	60	8 0	± 21
't Proostse (43)			± 271
't Kanunnikse (44)			± 38
Kaprijke (stad en heerlijkheid)	10	0 0	± 4
Eeklo (stad en keure)	10	0 0	± 4
Male	150	0 0	± 53
			Totaal ± 1.350
			Algemeen totaal ± 2.603

Schematisch overzicht van de bedreven oppervlakte

Oppervlakte	Aantal omschrijvingen
0 ha	27
0 — 10 ha	15
10 — 20 ha	2
20 — 30 ha	4
30 — 40 ha	1
40 — 50 ha	2
50 — 60 ha	3
60 — 70 ha	3
70 — 80 ha	2
80 — 90 ha	2
90 — 100 ha	0
100 — 150 ha	2
150 — 200 ha	1

(43) R.A.B., Vrije, nr 11.649, rekening van het Proostse, 1588, f. 1 v. — 2 v.

(44) R.A.B., Vrije, nr 10.632, rekening van het Kanunnikse, 1588, f. 1-1 v. Voor het Proostse en het Kanunnikse kennen wij het juist aantal belaste gemeten.

200 — 250 ha	2
250 — 300 ha	1
300 — 400 ha	0
400 — 500 ha	1 (nl. de heerlijkheid Sijsele : 495,7 ha)
meer dan 500 ha	0
Totaal : 68	

Op een totaal van 68 wordt in 27 omschrijvingen geen aangifte van bebouwde gronden gedaan, daar deze „gheheel vague ende onghecultiveert” liggen, terwijl er 61 plaatsen zijn waar de bebouwde oppervlakte — berekend op basis van gebrekkige cijfers — geen 100 ha. bedraagt. Slechts in 7 omschrijvingen worden meer dan 100 ha. genoteerd. Eén hiervan, nl. de zeer uitgestrekte heerlijkheid van Sijsele, telt ca 500 bebouwde ha. Het kadaster van de heerlijkheid Sijsele, opgemaakt in 1668-1671, vermeldt 33.550 ha. weide, zaai- en bosland. De bossen maakten er een kleine minderheid uit. In Zedelgemambacht noteerden wij 29 bedreven ha. Volgens de telling van 1694 besloeg de totale oppervlakte zaailanden, weiden en bossen (die weer een minderheid vormen) ca. 1.070 ha. In 1706 werden er in de parochie Keiem 1.238 ha. weide en zaailand geteld, terwijl dit aantal over gans het ambacht van Vladslo, dat de parochies Vladslo, Keiem, Leke, Schore en Noortovere groepeerde, in 1591, steeds volgens onze berekeningen, amper 132,4 ha. bedroeg. De oppervlakte van de bezaaide landen en van de weiden besloeg te Zuienkerke in 1690 ca. 1.466 ha. Hiervan lagen 139 ha. braak. Het bezaaid land bedroeg ca. 750 ha. In 1591 noteerden we slechts 2,7 bedreven ha. In Koekelareambacht (zonder de Guyselanden aldaar) was er in 1710 een totaal van 2.584 ha. aan zaai- en weideland en in 1591, 9,3 ha. (45). Het Proostse, een heerlijkheid waarvan de gronden

(45) R.A.B., Vrije, nr 15.584, ommelooper der heerlijkheid Sijsele, 1668; nr 15.716, ommelooper van Zedelgem, 1694;

overal in het Vrije verspreid lagen, was slechts in enkele plaatsen rond Brugge bezaaid. In juni 1585 konstateerde de magistraat „gheen besaythede op de proostlanden ten Westen ofte Oosten dan tusschen beede de wateringhen ofte zweenen van Brugghe tot de stede van Damme en de binder prochie van Sinte Cruus neffens Brugghe... ” (46).

In september 1588 besloot de magistraat opnieuw elk gemet van 25 gr. te takseren, „ende daer de beesten in tghemeene loopen ” elk paard of veulen voor twee gemeten en verder elke os, stier, vaars en andere „hoornbeesten ” van twee jaar of meer, voor een gemet te rekenen (47). Deze regeling gold ook in 1589 en 1590 (48). Het recht werd dus verzwaaard, in die zin dat de beesten die in de gemene weiden liepen, thans belast werden à rato van één of twee gemeten (49).

De opbrengst van de verhoogde belasting bleef uiterst gering en het aantal omschrijvingen, waar geen bebouwd areaal genoteerd werd, zeer hoog. Hier volgen de cijfers voor de jaren 1588, 1589, en 1590. Men vergelijk ze met de gegevens voor 1587.

nr 15.176, ommelooper van Keiem, 1706; nr 15.734, ommelooper van Zuienkerke, 1691, nr 15.326, verhoofdinghe van Koekelare, 1710.

(46) R.A.B., Proostdij van S. Donaas te Brugge, Nieuwe ferie van de Camere... 10 oktober 1573 — 11 februari 1632, f. 107 v.

„Zwin”, „Zwen ”: „Waterleiding, beek die het water afleidt naar eenen meerderen stroom ” (L. De Bo, *Westvlaams Idioticon*, p. 1254).

(47) R.A.B., Vrije, nr 328, rekening 16 aug. 1588 — 15 aug. 1589, f. 1 — 1 v.

(48) R.A.B., Vrije, nr 329 en nr 330, telkens f. 1.

(49) De zandstreek, het zuidelijk deel van het Vrije, telde nog enkele uitgestrekte gemene velden. De voornaamste van deze weiden waren: het Maleveld, het Beverhoutsveld, het Vrije geweed, de gemene weide van Asebroek, het Bulskampveld en de Gemeene en Looeweide. Nadere gegevens en bibliografie over de Vroente in het Vrije bij P. Lindemans, *Geschiedenis van de Landbouw in België*, dl. I, Antwerpen, 1952, p. 307-318.

Opbrengst van de 25 gr. per bedreven gemet en van de taksatie op de beesten in de gemene weiden (50)

	1588	1589	1590
IJzendijkeambacht	—	—	—
Oostburgambacht	—	—	—
Cadzant	—	25 0 0	88 8 2
Aardenburgambacht	5 12 6	3 2 6	42 14 4
Moerkerkeambacht	11 5 0	39 11 0	36 17 0
Oostkerkeambacht	712 17 8	758 14 6	1335 12 4
Dudzeleambacht	753 16 8	834 6 0	1440 14 10
Lissewegeambacht	11 9 4	85 4 4	432 18 6
Uitkerkeambacht	—	22 10 0	75 18 0
Houtaveambacht	—	—	—
Nieuwmunsterambacht	—	—	—
Vlissegemambacht	—	—	—
Klemskerkeambacht	—	—	—
Bredenehoekambacht	—	—	—
Zuienkerkeambacht	167 16 0	118 3 3	168 11 6
Meetkerkeambacht	312 0 4	199 0 7	213 7 6
Oudenburghoekambacht	7 2 0	12 0 0	14 0 0
's Heerwoutermansambacht	—	—	—
Camerlinxambacht	—	—	—
Vladsloambacht	200 0 0	422 10 0	441 17 6
Woumenambacht	49 11 8	262 1 8	426 5 0
Esenambacht	238 10 10	565 0 0	615 0 0
Zarrenambacht	—	—	—
Bovenkerkeambacht	5 0 0	5 0 0	—
Koekelareambacht	13 12 8	8 15 0	37 13 9
Ichtegemambacht	—	—	—
Eernegemambacht	—	—	—
Aartrijkeambacht	—	—	—
Gistelambacht	268 6 0	156 15 0	79 7 0
Zerkegemambacht	—	—	—
Jabbekeambacht	—	—	—
Snellegemambacht	102 10 0	100 0 0	116 0 0
Zedelgemambacht	154 4 0	139 4 0	100 0 0

(50) R.A.B., Vrije, nr 328, f. 1 — 4 v.; nr 329, f. 1 — 4 v.; nr 330, f. 1 — 4 v. — De opbrengst is aangegeven in ponden parisis.

Loppemambacht	52	10	0	60	0	0	92	0	0
Varsenareambacht	220	2	0	129	11	4	139	12	0
Stratenambacht	336	10	0	302	6	0	333	12	0
Maldegemambacht	17	5	0	9	17	10	24	1	1
't Nieuwe in Beernem	—			—			—		
Buskinsambacht	—			—			—		
Jonghersambacht	—			—			—		
't Waalse in Beernem	4	0	0	6	9	2	0	10	0
Erkegem	20	10	10	3	10	11	7	13	4
Rooden	10	0	0	6	9	2	20	12	6
Hertsberge	—			22	5	10	46	9	4
't Knesselaarse	—			—			—		
Dekenslaten	—			—			—		
't Nieuwe in Loppem	43	5	0	45	0	0	51	0	0
Tillegem	121	0	0	119	10	0	169	17	0
S.-Joris ten Distel	—			—			—		
Gentbrugge	—			—			—		
Wulfsberghe	—			—			—		
Koolskamp — Ardooië	96	0	0	216	8	2	441	13	10
Lichtervelde	125	16	8	156	13	4	185	12	6
Hof van Ruddervoorde	—			—			—		
Ursele	—			—			—		
Vijven	22	10	0	7	10	0	18	2	6
Beveren en Onlede	47	10	0	5	0	0	5	0	0
Merkem	292	10	0	377	10	10	393	6	6
Oostkamp	120	10	0	51	10	0	172	8	0
Praet met Oedelem	26	5	0	25	11	8	34	1	10
Land van Wijnendale	142	14	0	109	7	6	135	6	1
Guysen	—			—			—		
Sijsele	1.205	2	0	745	16	0	702	10	0
Middelburg	77	10	0	108	15	0	125	0	0
't Proostse	568	2	0	424	2	0	440	18	0
't Kanunnikse	82	10	0	93	6	8	100	9	10
Kaprijke	10	0	0	10	0	0	10	0	0
Eeklo	10	0	0	10	0	0	10	0	0
Male (51)	204	11	5	211	4	5	(204	5	0)
Breskinssant	—			—			—		
Totaal	6.870	0	0	7.008	0	0	9.219	0	0

(51) Het park en de heerlijkheid Male betaalt vanaf 1590 een vast, volgens de transport bepaald, bedrag van 204 pd. 5 s. par.

Overzicht

Opbrengst	Aantal plaatsen		
	1588	1589	1590
Niets (52)	30	27	28
0 — 20 pd. par.	11	12	7
20 — 40 pd. par.	3	5	5
40 — 60 pd. par.	4	3	3
60 — 80 pd. par.	1	0	2
80 — 100 pd. par.	2	3	3
100 — 150 pd. par.	5	6	5
150 — 200 pd. par.	3	3	4
200 — 300 pd. par.	5	3	2
300 — 400 pd. par.	2	2	2
400 — 500 pd. par.	0	2	5
500 — 600 pd. par.	1	1	0
600 — 700 pd. par.	0	0	1
700 — 800 pd. par.	2	2	1
800 — 900 pd. par.	0	1	0
900 — 1000 pd. par.	0	0	0
1000 — 1500 pd. par.	1	0	2
Totaal	70	70	70

Waar in 1587 de opbrengst 7.154 pd. parisis bedroeg, daalde zij in 1588 tot 6.870 pd. par., dit ondanks genoemde belastingsverhoging. Het aantal onbedreven plaatsen is tot 30 gestegen! Eerst in 1590 is de toestand heel lichtjes verbeterd. De totale opbrengst ligt ongeveer 2.400 pd. hoger dan in 1588, ofschoon nog 28 plaatsen als gans „vague” worden opgegeven. Slechts twee omschrijvingen nl. Oostkerkeambacht en Dudzeleambacht staan met meer dan 1.000 pd. par. genoteerd. De bedreven oppervlakte bedroeg er, berekend op basis

(52) Zonder rekening te houden met de belasting op het vee in de gemene weiden, die in het Platteland haast niet voorkwamen, komt een bedrag van 20 pd. par. overeen met ca 7,8 ha, een bedrag van 40 pd. par. met 15,6 ha, enz..., een bedrag van 100 pd. par. met 39 ha.

van hun opbrengst, resp. 472,7 en 403,8 ha.

In september 1591 werd het recht verlaagd tot 15 gr. per gemet. De beesten in „'t ghemeene” bleven zoals in 1588 gemetswijze getakseerd. De opbrengst voor 1591 bedroeg 7.614 pd. par. (53). Zulks betekent een gevoelige verbetering t.o.v. vorig jaar. Tegen 15 gr. zou de belasting toen immers slechts 5.531 pd. par. opgebracht hebben. Dat de kasselrij in 1591 evenwel nog bijna volledig geruïneerd was, bewees vooral het „bestiaelgheldt” alsook het feit dat voor de belasting van 15 gr. per gemet nog steeds 27 plaatsen als totaal onbedreven genoteerd staan.

Het is wel interessant, bij wijze van controle, de opbrengsten van de eerste nieuwe impositie op het graan, de wijn- en bieraccijns, het bestiaelgheldt, de impost en de taksatie der bedreven gronden, voor het jaar 1591, naast elkaar te beschouwen. Wij zullen dit alleen doen voor het Platteland, daar de omschrijvingen van het Appendantsche bij de inning van de verschillende belastingen niet voldoende met elkaar korresponderen. De wijn- en bieraccijns werd trouwens alleen maar in het Platteland geheven. Voor de graan-, bier- en wijn- en veebelasting alsook voor de impost kozen wij het zomerseizoen als het meest gunstige.

Opbrengst van vijf belastingen in het Platteland (54)

Ambachten	Graan- impositie mei-okt.	wijn- & bier- accijns mei-okt.	& Bestiael gheldt (maandel. gemiddelde)	Dubbele Grondbelast. impost mei-nov. (55)
IJzendijke	—	—	—	—
Oostburg	—	—	—	1/2
Aardenburg	—	1	—	1
				4 = ± 4 ha

(53) R.A.B., Vrije, nr 331, rekening 16 aug. 1591 — 15 aug. 1592, f. 1 — 4 v.

(54) De opbrengst is aangegeven in guldens; 1 gld. = 2 pd. par.

Cadzant	—	3	14	4	46 = ± 54 ha
Moerkerke	—	5	4	3	33 = ± 40 ha
Oostkerke	3	26	37	37	705 = ± 832 ha
Dudzerle	3	55	58	73	526 = ± 620 ha
Lissewege	6	28	30	32	179 = ± 211 ha
Uitkerke	—	1/4	3	1/4	34 = ± 40 ha
Zuienkerke	20	1/4	8	3	92 = ± 108 ha
Meetkerke	—	1/4	7	2	96 = ± 113 ha
Houtave	—	—	—	—	—
Nieuwmunster	—	—	—	—	—
Vlissegem	—	—	—	—	—
Klemskerke	—	—	—	—	—
Bredenehoek	—	—	—	—	—
Oudenburghoek	—	—	—	—	12 = ± 14 ha
's Heerswoutermans	—	1/4	—	1/4	—
Camerlynx	—	1/4	—	1/2	—
Vladslo	—	3	1 1/2	4	127 = ± 150 ha
Woumen	—	9	28	17	133 = ± 157 ha
Esen	—	1/4	18	1/4	170 = ± 201 ha
Zarren	—	—	—	—	18 = ± 21 ha
Bovenkerke	—	—	—	—	—
Koekelare	—	13	5	13	13 = ± 15 ha
Ichtegem	—	—	—	—	—
Eernegem	—	—	—	—	—
Aartrijke	—	—	—	—	—
Gistel	—	1/4	—	1/4	57 = ± 67 ha
Zerkegem	—	—	—	—	—
Jabbeke	—	1/4	—	1	2 = ± 3 ha
Snellegem	2	4	7	3	35 = ± 41 ha
Zedelgem	—	6	9	7	33 = ± 38 ha
Loppem	2	5	14	9	39 = ± 46 ha
Varsenare	—	12	16	13	58 = ± 69 ha
Straten	—	3	9	3	114 = ± 134 ha
Totaal				aantal ha = 2.978 ha	

(55) Daar het Platteland praktisch geen gemene weiden telde, is een berekening van de bedreven oppervlakte, zoals wij het deden voor 1587, enigszins mogelijk.

In 11 omschrijvingen, nl. de ambachten van IJzendijke, Houtave, Nieuwmunster, Vlissegem, Klemskerke, Bredenehoek, Bovenkerke, Ichtegem, Eernegem, Aartrijke en Zerkegem, op een totaal van 36, brengt geen enkele belasting ook maar iets op. Deze ambachten mogen wel als compleet ontvolkt beschouwd worden. In 12 plaatsen, nl. de ambachten Oostburg, Aardenburg, Moerkerke, Uitkerke, Oudenburghoek, 's Heerwoutermans, Camerlyncx, Zarren, Koekelare, Jabbeke, Snellegem, Zedelgem, is de ontvangst zo gering, dat men hier terecht mag spreken van quasi totaal uitgestorven gebieden. Geen enkel ambacht ten slotte vertoont opbrengstcijfers die wijzen op een min of meer gunstige situatie.

In september 1592 nam de magistraat het besluit de grondbelasting te verpachten aan hetzelfde tarief. De gevoelige verhoging der opbrengst, die in 1592 10.752 pd. par. bedroeg, t.o.v. 7.614 in 1591, zal wel voor een deel toe te schrijven zijn aan de nieuwe inningswijze. De stijging bleef na 1592, steeds onder het regime der verpachting, aanhouden, wat er ontegensprekelijk op wijst dat het Vrije geleidelijk aan weer bevolkt geraakte.

Wij stelden trouwens hetzelfde verschijnsel vast bij de andere belastingen.

Opbrengst van de 15 gr. per gemet en van de belasting der beesten in de gemene weiden (56)

1591	7614	1595	17483
1592	10752	1596	34.753
1593	14896	
1594	18952	1608	56156

Hoe ongunstig deze cijfers nog zijn, zal een opsomming van de plaatsen die als totaal vaag genoteerd staan, alsook van deze omschrijvingen, die geen 100 pd. par. kunnen opbrengen, aantonen. Zie tabellen IV en V.

(56) R.A.B., Vrije, nrs 331-35, rekeningen, 16 aug. 1591 — 15 aug. 1596, telkens vooraan; nr 349, rekening van 16 aug. 1608 — 15 aug. 1609, f. 1-7.

Tabel IV

Brengen niets op :

in 1592	in 1593	in 1594	in 1595	in 1608
O. burgamb.	O. burgamb.	O. burgamb.	O. burgamb.	O. burgamb.
Nieuwmunsteramb.	Nieuwmunsteramb.	Nieuwmunsteramb.	Nieuwmunsteramb.	
Vlissegemamb.	Vlissegemamb.	Vlissegemamb.	Vlissegemamb.	
Klenskerkeamb.	Klenskerkeamb.	Klenskerkeamb.	Klenskerkeamb.	
Oudenb. hoekamb.	Oudenb. hoekamb.			
's Heerw. m. amb.	's Heerw. m. amb.	's Heerw. m. amb.		
Camerl. amb.	Camerl. amb.			
Bredenehoekamb.	Bredenehoekamb.	Bredenehoekamb.	Bredenehoekamb.	
Bovenkerkeamb.	Bovenkerkeamb.			
Ichtegemamb.	Ichtegemamb.	Ichtegemamb.	Ichtegemamb.	
Eernegemamb.	Eernegemamb.	Eernegemamb.	Eernegemamb.	
Aartrijkeamb.	Aartrijkeamb.	Aartrijkeamb.	Aartrijkeamb.	
Zerkegemamb.	Zerkegemamb.	Zerkegemamb.	Zerkegemamb.	
Jabekeamb.	Jabekeamb.			
't Nieuwe in Beernem				
't Knesselaersche	't Knesselaersche	't Knesselaersche	't Knesselaersche	
Dekenslaten	Dekenslaten			
S.-Joris ten Distel	S.-Joris ten Distel	S.-Joris ten Distel	S.-Joris ten Distel	
Gentbrugge	Gentbrugge	Gentbrugge	Gentbrugge	
Wulfsberge	Wulfsberge	Wulfsberge	Wulfsberge	
Ursele	Ursele	Ursele		
Guysen	Guysen	Guysen		
Kaprijke	Kaprijke	Kaprijke		
Breskissant	Breskissant	Breskissant	Breskissant	Breskissant
	Houthaveamb.	Houthaveamb.		
24	24	19	14	2

Tabel V

Brenge van 0 tot 100 pond paris op (57)

	in 1593	in 1594	in 1595	in 1608
<i>IJzendijkeamb.</i>	IJzendijkeamb.	IJzendijkeamb.		
<i>Moerkerkeamb.</i>	Moerkerkeamb.			
<i>Houthaveamb.</i>				
Zarrenamb.	Zarrenamb.	Zarrenamb.		
Koekelareamb.	Koekelareamb.	Koekelareamb.		
Gistelamb.	Gistelamb.	Gistelamb.		
Snellegemamb.	Snellegemamb.	Snellegemamb.		
<i>Maldegemamb.</i>	Maldegemamb.	Maldegemamb.		
<i>'t Waalse in Beernem</i>	<i>'t Waalse in Beernem</i>	<i>'t Waalse in Beernem</i>		
<i>Buskinsamb.</i>	Buskinsamb.	Buskinsamb.	<i>Buskinsamb.</i>	Buskinsamb.
<i>Jonghersamb.</i>	Jonghersamb.	Jonghersamb.	Jonghersamb.	
<i>Erkegemamb.</i>	Erkegemamb.	Erkegemamb.	Erkegemamb.	
<i>Rooden</i>	Rooden	Rooden	Rooden	
<i>Hertsberge</i>	Hertsberge	Hertsberge	Hertsberge	
't Nieuwe in Loppem	't Nieuwe in Loppem			
<i>Hof van Rudderveorde</i>	Hof van Rudderveorde	Hof van Rudderveorde	Hof van Rudderveorde	Hof van Rudderveorde
Vijven	Vijven	Vijven	Vijven	Vijven
Eeklo			Ursele	

*Houthaveamb.**Buskinsamb.*

Hof van Rudderveorde

Vijven

Ursele

Waterland

Jabbekeamb. 't Nieuwe in Beernem Middelburg	Jabbekeamb. 't Nieuwe in Beernem Middelburg Oudenhoekamb. Camerlincksamb. Bovekerkeamb. Dekenslaten	't Nieuwe in Beernem Oudenhoekamb. Camerlincksamb. <i>Dekenslaten</i> 's Heerw. m. amb. Bovekerkeamb. Guysen	Jonghersamb. 't Nieuwe in Beernem Dekenslaten Ichtegemamb. Zerkegemamb. 't Knesselaerse Gentbrugge Wulfsberghe
19	19	21	11

19

19

21

16

11

(57) Abstraktie gemaakt van de gemene weiden en van het feit dat de belasting verpacht werd, komt 100 pc. par. overeen met ca 60 ha. Voor 1592 onderlijnden wij de plaatsen waar de opbrengst geen 20 pd. par. bedroeg, voor 1595 de omschrijvingen waarvoor nog steeds geen 2 pd. par. genoteerd stonden.

Vergelijken wij eens, voor zover dit mogelijk is, de opbrengstcijfers van 1592 met die van 1655. Het tarief was in 1655 12 gr. per gemet, dus $1/5^e$ min. Teneinde de continuïteit van het tarief te handhaven, zullen wij de opbrengstcijfers voor dit jaar met $1/5$ verhogen. Of de beesten in de gemene weiden toen nog getakseerd werden, is ons onbekend. In elk geval was er alleen maar sprake van „bedreven landen”. Zo de taksatie alleen deze laatste betrof, zal voor die plaatsen waar zich gemene weiden bevonden, de vergelijking tussen 1592 en 1655 nog ongunstiger uitvallen dan uit de cijfers blijkt. De vergelijking is ten slotte slechts voor enkele plaatsen mogelijk daar veel ambachten, parochies en heerlijkheden i.p.v. de 12 gr. te laten verpachten, een vaste som, bepaald „bij appointement” of volgens de transport, betaalden.

*Opbrengst van de taksatie op de bedreven
landen in enkele omschrijvingen*

	1592	1655 (58) (afgerond op 5 pd. par. na; berekend op basis van 15 s. par. per ge- met)
Oudenburghoekamb.	—	1200
's Heersv. mansamb.	—	3005
Vladsloamb.	281	6750
Esenamb.	442	3540
Zerkegemamb.	—	1455
Loppemamb.	102	435
't Nieuwe in Beernem	—	90
't Waalse in Beernem	13	215
Buskinsambacht	3	175
Jonghersamb.	3	200
Erkegemambacht	13	315
Hertsberghe	141/2	80

(58) R.A.B. Vrije, nr 395, rekening, 16 aug. 1654 — 15 aug. 1655, f. 1 — 7 v.

't Knesselaersche	—	35
Gentbrugge	—	50
Wulfsberge	—	85
Vijven	32	50
Ursel	—	810
Oostkamp	1871/2	2405

Uit de cijfers nopens de bedreven landen in het Kanunnikse en het Proostse moge enigszins blijken hoe omvangrijk het onbebouwd areaal aldaar van 1590 tot 1595 was. De besturen van beide heerlijkheden, waarvan de gronden over een groot aantal parochies verbrokkeld lagen, bleven de belasting kollekteren tegen de zin van het Vrije in. In de rekeningen van 1595 werden nog slechts de bedreven gronden van een tiental parochies vermeld. Wij durven hieruit niet besluiten dat de landerijen in de andere parochies totaal vaag zouden liggen, ook al vonden wij geen enkele reden om aan te nemen dat alleen in de opgesomde dorpen de belasting geïnd werd. Er dient opgemerkt dat de gebieden van beide heerlijkheden die in 1595 getakseerd werden en derhalve in onze tabellen hieronder voorkomen, in de ambachten gelegen waren die er het best voorstonden in 1591 en waar de belasting op de bedreven gronden (tijdens eerstgenoemd jaar) minstens 100 pd. par. opbracht. Zie tabel VI.

Vanaf 1592 treedt een aanzienlijke verbetering in. Voor de vermelde dorpen stijgt het aantal gemeten van 1591 tot 1592 in beide heerlijkheden samen van 665 tot 944, daar waar de stijging van 1590 tot 1591 slechts 84 gemeten bedraagt. In 1595 ligt de bedreven oppervlakte evenwel nog steeds meer dan de helft onder het cijfer voor de tweede helft van de XVIIe eeuw.

Dat de ontvolking van het platteland in 1596 nog erge afmetingen aannam, wordt betuigd door het rekwist dat de magistraat van het Vrije in juni van dat jaar tot de landvoogd richtte. Hierin werd verzocht dat het plak-

Bedreven gronden in het Kanunnikse en het Proostse
(in gemeten en roeden) (59)

I. Het Kanunnikse (60)

In de parochies :	1590	1591	1592	1593	1594	1595	1661
S.-Michiels	34	—	47	36	42	57	96
Lissewege	niet vermeld	n. verm.	n. verm.	n. verm.	84	97	195
Uitkerke, Wenduine	niet vermeld	n. verm.	n. verm.	n. verm.	n. verm.	26	186
Vissegem	niet vermeld	n. verm.	47	67	100	121	262
Westkapelle	niet vermeld	n. verm.	—	—	100	250	66
Dudzele	28	150	138	146	156	184	262
S.-Katelijne bij	niet vermeld	n. verm.	16	20	22	22	32
Damme	niet vermeld	n. verm.	n. verm.	n. verm.	250	150	284
Zuikerkerke,	niet vermeld	n. verm.	n. verm.	± 7	n. verm.	38	56
S.-P.-op-de-Dijk	37	200	55	57	59	65	75
Koollkerke	niet vermeld	n. verm.	33	44	61	61	101
Oostkerke	niet vermeld	n. verm.	33	44	61	61	—
Totaal						673	250
							1269
							277

(59) Een gemet = 300 roeden = 44,24 a.

(60) R.A.B., Vrije, nr 10.632, rekeningen van het Kanunnikse, 1590-1595, telkens vooraan; nr 10.635, rekening van het Kanunnikse, 1662, f. 1 v.

II. Het Proostse (61)

In de parochies :	1590	1591	1592	1593	1594	1595	1686
S.-Kruis	212 150	217 200	318 200	299 100	358 50	335 —	798 45
S.-Katelijne b. Damme	47 250	55 —	66 150	78 150	95 150	95 150	214 73
Koolkerke, Oostkerke	149 100	156 150	172 287	158 100	187 150	187 200	244 106
Dudzete	26 200	67 —	98 21	110 150	120 200	135 100	214 93
Esen	41 120	41 200	46 —	44 100	47 200	92 250	?
Ramskapelle	niet vermeld	n. verm.	30 100	68 250	101 100	122 100	368 227
Varsenare, Jabbeke	niet vermeld	n. verm.	5 —	n. verm.	18 —	33 150	459 22
Westkapelle	niet vermeld	n. verm.	56 —	98 150	131 200	167 150	275 35
Moerkerke	niet vermeld	n. verm.	n. verm.	31 150	27 100	39 250	129 95
Zuikerkerke	niet vermeld	n. verm.	n. verm.	n. verm.	64 200	121 50	276 117
Totaal zonder Esen					1237 50	2935 73	

(61) R.A.B., Vrije, nr 11.049, rekeningen van het Proostse, 1590-1595, telkens vooraan; Proosttij van S. Donaas te Brugge, nr 213, Beterding van de Proostlanden, 1686.

kaat van november 1591, dat het geven van brandschatting aan de vrijbuiters verbod, zou ingetrokken worden. De inwoners van het Vrije gaven de kontributie slechts noodgedwongen aan de vijand, „...pour, apres avoir esté tans d'annees, comme confinéz es villes closes, paty et enduré tant de maulx et miserés, avecq la mortalite de plus des deux tiers, retourner a leur vieil et naturel mestier et par la, maintenir leurs pauvres corps et, en attendant la fin de ceste malheureuse guerre, se garder et conserver au service de Sa Maieste” (62). Deze uiterst belangrijke tekst is wel volledig in overeenstemming te brengen met de gegevens die de belastingen ons aan de hand deden.

Uit de gegevens dringt zich het besluit op dat het Vrije op het einde van de XVIe eeuw ten gronde toe geruïneerd was. De crisis duurde praktisch onverminderd voort van 1583 tot 1590. Bij het begin van het laatste decennium der XVIe eeuw was zij over haar hoogtepunt heen. Vooral sinds 1592-1593 werd de situatie geleidelijk beter, al hebben wij de indruk dat het Vrije zich in de XVIIe eeuw nooit meer heeft kunnen herstellen. De geslagen wonden waren immers te diep geweest.

Indien het Vrije zolang een uitgestorven gebied bleef, dan was zulks, afgezien van het feit dat zelfs in normale omstandigheden een revalorisatie jaren tijd zou vergen, hoofdzakelijk te wijten aan de vrijbuitერი. Het herstel werd inderdaad voortdurend doelmatig gehinderd door de aktie der Vrijbuiters die vanuit hun basissen in Noord-Vlaanderen gans het Vlaamse Platteland en vooral het naastbije Vrije teisterden.

Aldus wisten zij het weer in kultuur brengen der landerijen tegen te gaan en ontwrichtten zij het verkeer langs wegen en rivieren. Ook het optreden der Spaanse

(62) S.A.B., brieven en akten, 1596, nr 3.

soldaten heeft schuld aan de bestendinging van het verval. Het platteland bezweek onder de „ passages ende rapasages ” en de „ logementen ”. In dit opzicht waren de jaren 1587 en 1588 bijzonder nefast. West-Vlaanderen werd toen onder de voeten gelopen door de massale troepenverplaatsingen die de operatie rond Sluis en de geplande invasie van Engeland meebrachten. Vanaf september 1588 begon het grootste deel van het expeditiekorps uit Vlaanderen weg te trekken. Het Vrije en gans het gewest werden voorlopig verlicht; echter niet voor lang. Na enkele maanden begonnen zich de slecht betaalde garnizoentropen te roeren en de reeks „ foulen ”, „ excactiën ”, „ eteryen ”, „ rudesschen ” of hoe hun baldadigheden ook genoemd werden, voort te zetten.

Een bijzonder tragisch aspekt van de krisis was de watersnood. Ganse parochies bleven in het Noorden jarenlang onder water staan. Het doorsteken van de dijken, een der klassieke middelen van de oorlogvoering, had als gevolg dat het zeewater zich over duizenden hektaren verspreidde. Eerst tijdens het Bestand zouden grootscheepse pogingen tot herdijking gedaan worden.

In dit artikel hielden wij het bij saai becijferde gegevens, zonder op genoemde oorzaken van de bestendinging der krisis in te gaan. Een nader onderzoek hiervan zou wellicht het voorwerp kunnen uitmaken van een volgende bijdrage.

KLAAS MADDENS
Aspirant N.F.W.O.

Een Mutualiteitskas van de Oostendse Reders ter Kaapvaart 1657-1716

Na de val van Duinkerke, in oktober 1646, was de kaapvaart flink opgebloeid te Oostende. Talrijke reders en kapiteins kwamen er zich vestigen, en bleven er wonen en hun bedrijf uitoefenen ook na 1652, toen Duinkerke opnieuw Spaans werd.

Het verbond van Cromwell met Frankrijk, gesloten in 1655, bracht in de zomermaanden machtige vloten voor onze kusten die als doel hadden de vaart op de Vlaamse kust en Spanje te verhinderen door een scherpe blokkade.

De strijd tussen de Vlaamse kapers en de parlements-schepen is hevig en bitter, en wordt geïllustreerd met beroemde wapenfeiten.

Gedurende de jaren 1655-1659 zullen de Vlamingen zware verliezen lijden aan gesneuvelden, gekwetsten en krijgsgevangenen ter zee.

Op 8 maart 1658 geeft de gouverneur-generaal de toelating aan de reders ter kaapvaart Maerten Claeysen Vander Zype en consoorten, op hun verzoek, twee fregatten uit te rusten, welke hoofdzakelijk zouden bestemd zijn tot het nemen van gevangenen op de Engelsen (1).

Immers, hun drie kapiteins Jan Morette, Jacques du Gardeyn en Beernaert Carel zijn omgekomen in een zwaar zeegevecht, „un furieux combat”, met talrijke leden van hun bemanning, terwijl ongeveer tweehonderd hunner moedige matrozen als slecht behandelde

(1) Rijksarchief, Fonds Amirauté, 158, stuk dd° 8.3.1658 en bijlage. Fonds Amirauté: voortaan *Am.*

gevangenen in Engeland opgesloten zitten. Welnu, sinds weldra vijf maand werden geen Vlaamse kapers meer in zee gelaten en daardoor zijn de Vlaamse zeelui naar het buitenland getrokken. De Vlamingen konden geen Engelse gevangenen meer maken om uit te wisselen tegen Vlaamse gevangenen in Engeland. Deze zijn in totaal wel met zijn driehonderd vijftig (2).

De reders stellen in hun verzoekschrift voor dadelijk een licht fregat uit te reden, bemand met vrijwilligers die als enig doel hebben hun makkers te bevrijden uit de Engelse gevangnissen. Volgens M. Cl. Vander Zype kan een dergelijk fregat zeker op één maand tijds 100 gevangenen binnenbrengen.

Men ziet uit dit schrijven hoe ernstig het vraagstuk der gevangenen in Engeland zich stelt. Niet alleen kosten ze duur, want het zijn de reders die hun onderhoudskosten dienen te betalen (3), doch hun gevangenschap

(2) Jacques du Gardeyn kreeg op 15 juli 1656 patente voor een snauw van 4 stukken, de „St. Nicolaes”, zie: *Am.*, 555, 565. Bernaert Carel verkreeg laatst patente op 1 januari 1657 voor een fregat van 18 stukken en 80 last, de „Ste Marie van Bistant, gheseydt den Prince don Juan dautrice”, zie *Am.*, 555 en 565. Beide kapiteins varen resp. sinds april 1656 en april 1652 te kaap voor dezelfde redersgroep. Ze worden vaak vermeld in de prijzenlijsten van die periode. De laatste opgezonden prijs van du Gardeyn dateert van april 1657, van Jan Morette van juni-juli 1657 en van Beernaert Carel van 7 juli 1657. Zie: *Am.*, 582, prijzenlijsten. Alles laat vermoeden dat hun laatste gevecht moet dateren van de zomer 1657. Tussen juni 1657 en april 1658 werden te Oostende geen patenen ter kaapvaart meer afgeleverd, tenzij een op 5 december en een op 27 januari 1658. Vanaf 5 april 1658 gaat het weer normaal in die sector. Vanaf april 1658, bij beslissing dd° 17 april 1658 van de gouverneur der Spaanse Nederlanden, moeten alle Vlaamse kapers de verbintenissen bij eed aangaan niet te gaan kruisen op Spanje en Engelse gevangenen binnen te brengen, teneinde de uitwisseling met de Vlaamse gevangenen mogelijk te maken en te bevorderen. Zie: *Am.*, 555, stukken dd. 19 en 20 april 1658.

(3) Pennincq, griffier van de Admiraliteitszetel te Duinkerke, stelde reeds in 1633 voor de gevangenen hun onderhoudskosten zelf te doen betalen, om de lafheid der bemanningen tegen te gaan. Men liet zich al te gemakkelijk gevangenen nemen zonder vechten. Hetzelfde probleem stelde zich bij Hollanders en Engelsen. Zie: *Am.*, 253, stuk dd. 26 oktober 1633.

schrikt hun makkers af en doet ze de kaapvaart ontvluchten.

Het probleem zal echter niet zo eenvoudig worden opgelost. De Engelse gevangenen worden inderdaad door hun reders in de steek gelaten. Men betaalt hun onderhoudskosten niet en de onderhandelingen worden niet vlug afgewerkt. De Vlaamse reders zijn verplicht op hun eigen kosten hun Engelse gevangenen te onderhouden, willen deze niet van honger omkomen.

Dit vraagstuk stelt zich voor de Engelse gevangenen sedert jaren reeds.

Om dat te verhelpen werd dan ook op 14 januari 1657 een akkoord gesloten tussen de reders ter kaapvaart van Oostende. Bij dit akkoord wordt een speciale kas opgericht om de kosten der gevangenen te dragen.

De inleidende tekst laat aan duidelijkheid daaromtrent niets te wensen over: „Alsoo diversche inconvenienten warden gemouert nopende het lossen vande gevangene ter zee geduerende den oorloge met die van Ingelandt...”. Het gaat dus om de gevangenen van de zeeoorlog met Engeland.

Er wordt besloten op de bruto-ontvangst van alle prijzen een taks te lichten van 2 %, en dit vanaf 1 januari 1657. De aldus geïnde sommen zullen worden aangewend tot onderhoud der gevangenen en tot dekking der onkosten bij hun slaking (paspooten, reisgeld, briefwisseling gedurende de onderhandelingen).

Dit akkoord zal geldig zijn voor de duur van één jaar mits goedkeuring van de rechters van de Admiraliteitszetel te Duinkerke (4).

Het stuk wordt getekend door al de Oostendse reders ter kaapvaart van die tijd (5).

(4) *Am.*, 597, stuk dd° 9 augustus 1677, geeft een copij van het origineel akkoord. In 1653 was de Admiraliteitszetel die gedurende de bezetting van Duinkerke naar Brugge was overgeplaatst van 1646 tot 1652, uit Brugge opnieuw naar Duinkerke verhuisd.

(5) Zie bijlage I.

Er wordt daarbij bepaald dat, ingeval er gevangenen genomen na 1 januari 1657 moeten gelost worden en er nog niet voldoende geld in kas zou zijn, de reders bij wijze van voorschot de kosten voor hun gevangenen zouden dekken.

De gevangenen welke vóór diezelfde datum werden gemaakt, zullen hun onderhoudskosten reeds uit de kas der 2 % zien dekken. Dit akkoord is uitsluitend geldig voor Oostende, alhoewel hetzelfde systeem reeds te Duinkerke werd toegepast, eveneens „tot onderhoudt van Ingelsche ghevanghens” (6). De reders van Oostende stellen een ontvanger van de kas aan, Joos van Hove, welke echter spoedig zal vervangen worden door Michiel Minne die, „gheauthoriseert bij tSiege totten ontfanck van diere”, vanaf 5 april 1659 de boekhouding in handen heeft (7).

In de rubriek uitgaven van deze oorlogsperiode staan posten geboekt die betrekking hebben op vergoedingen van onkosten aan de cipers te Oostende en te Nieuwpoort, uitbetalingen aan de depositarissen (boekhouders) van de rederijen ter kaapvaart, reisgeld aan vrijgelaten Engelse gevangenen en vergoedingen aan griffier en rechters der Admiraliteit voor hun „vacatiën” in dienst van de gevangenen beider partijen. Deze laatste posten vermelden hoofdzakelijk vergoedingen voor brieven, opmaken van lijsten, onderzoek van papieren, schrijven van consulten zowel naar Brussel als naar Londen.

(6) *Am.*, 598, 1e en 2e reeks notitiën.

(7) Aanstelling van Minne, zie *Am.*, 598, 4e reeks notitiën. *Am.*, 600, farde 1659-1661, geeft de rekeningen. De titel luidt als volgt: „Rekenijn die bij desen doet aende Edele Heeren de Rechters der Admiraliteit scx jeghenwoordich resideerende binnen der stede van Oostende Michiel Minne als bij tSiege ghestelt totten ontfanck van twee p cento tot onderhoudt van Inghelsche ghevangens, soo van sijnnen ontfanck als de betalinghe daerjeghens ghedaen in ponden, schellyn en denieren tournois als volght...”. Het „sieghe” is de Admiraliteitszetel te Oostende.

Tevens worden de vergoedingen aan de officieren van de provoost voor de begeleiding der gevangenen en aan de „sergeanten” van de Admiraliteit voor het volbrengen van de hun opgelegde boodschappen, vermeld.

De ontvanger der 2 % ontvangt zelf als vergoeding 2 % op de inkomsten van de kas.

De klerken van de Admiraliteit worden vergoed voor de controle der rekeningen van de cipier J.B. de Billon betreffende de Engelse gevangenen. Die controle vroeg zes weken tijd.

Op een totale uitgave, voor de tijdspanne van 5 april 1659 tot 12 maart 1661, van 15.320 - 6 - 3 guldens, geven de administratieve kosten reeds de belangrijke post van 2.948 guldens te kennen, hetzij bijna 1/5 van de totale uitgaven.

De laatste post werd ingeschreven op 16 mei 1661 en de controle der rekeningen gebeurt op dezelfde dag door de drie rechters van de Admiraliteit te Oostende.

Die late datum — de vrede werd getekend op 7 november 1659 — wordt verklaard door een steeds weerkomende en erger wordende ziekte in de boekhouding van de kaapvaart, nl. het aanslepen van de likwidatie der rekeningen der verkochte prijzen, voortspruitend enerzijds uit de geïnteresseerde onwil der boekhouders en anderzijds uit de langdurige processen die de kaapvaart kenmerken.

De regeling van de cipiragekosten loopt terug over vijf jaar en vangt aan in 1656. Officieus schijnen de ontvangsten van de kas der 2 % terug te gaan over dezelfde tijdspanne, want de prijzenopbrengsten van 1656 worden er nog mee belast. Nochtans gaat het, vóór 1657, steeds over de ontvangsten van bepaalde reders, niet alle, zodat dit erop kan wijzen dat alleen de reders die gevangenen opbrengen op dit ogenblik worden belast.

Een bijvoegsel aan deze eerste rekening loopt van 14 mei 1661 tot 7 oktober 1661 en laat een boni blijken

van 582 - 2 - 9 guldens.

Nochtans komen reeds posten voor die in feite met het onderhoud der gevangenen weinig te maken hebben. Aldus wordt betaald „aen Jaqueminne du Puis over d'onderhoudenisse van een slechte vrouwe” (sic) de som van 62-8-0 guldens (8). Subsidies worden verleend aan de armen der stad en aan de „aermmeesters” (240 en 150 guldens).

Er worden 400 guldens gestort aan de ontvanger van de confrerie van de „Allerheylichste Drijvuldicheyt over Frans Lanxswuert ghevanghen in Barbarie” (9).

Er komt een bedenkelijk en open misbruik voor. Men schiet nl. 1.000 guldens voor aan de rechter der Admiraliteit Vander Waerden, op belofte van de officier der zeearmada, Philippe Colarto. Die som zal slechts in 1666 worden teruggestort.

Men voelt hoe, met de buitensporige last der bureaucratische verzorging, reeds een tendenz ontstaat om van het wel bepaald doel „Engelse gevangenen”, af te glijden naar andere, soms twijfelachtige operaties.

De strijd tegen dergelijke uitwassen zal zolang duren als de kas der 2 % blijft voortbestaan.

Deze strijd zal gepaard gaan met de soms heftige pogingen om de gelden binnen te krijgen. De griffier Lamberty verklaart op 9 augustus 1677 dat, sedert 19 jaar, penningen ten achter zijn en niet betaald werden.

Het uitbreken van de Devolutieoorlog doet de kaapvaart heropleven. Vanaf begin 1667 is de jacht weer open en gaat het tegen de Fransen. In augustus worden

(8) *Am.*, 600, 1661, nr. 4. Ter ontlasting der gevangenen.

(9) *Am.*, 600, 1661, nr. 14. De confrerie van de H. Drievuldigheid hield zich onledig met de hulp aan en het loskopen van de gevangene, als slaven gebruikte kristenen der barbarijse zeerovers. Deze confrerie bestaat ook te Duinkerke en wordt ook soms gespijzigd met zekere „mortepayen” of belangloze stortingen uit de opbrengst der prijzen.

de eerste kapersbrieven te Oostende afgeleverd (10).

Ook de rekeningen van de kas der 2 % worden weer geopend (11). Inderdaad, de reders ter kaapvaart van Oostende doen onmiddellijk voorstellen aan de gouverneur der Nederlanden om de uitrusting ter kaapvaart te bevorderen. Een hunner voorwaarden is de wederoprichting van de kas der 2 %, wier bijdragen af te houden zijn op alle prijzen, voor onderhoud en rantsoenering van de *zeelui genomen door de vijand*, zoals gebruikelijk was in de vorige oorlog met de Engelsen. De 2 % zullen bewaard worden door de afgevaardigden (gedeputeerden) van de algemeenheid der reders, zonder dat de Admiraliteit rechten zal kunnen doen gelden op de kas. De markies de Castel Rodrigo betuigt zijn akkoord met die voorstellen: de reders zullen drie afgevaardigden voordragen, die borg zullen storten, en van wie één zal aangeduid worden als ontvanger der 2 % (12).

De titel welke de rekeningen inleidt is duidelijk. Hij luidt thans als volgt: „Contrenotitien vande prinzen opgebrocht tot Oostende ende Nieuport waervan inde rekenynghe daer van ghedaen afghetrocken worden twee par cento t'employeren *totte ghevangens ende andersints...*”.

Men ziet hoe de betekenis van de kas zich heeft gewijzigd en hoe de tekst zelfs een brede interpretatie toelaat. We zullen dan ook voor het eerst vergoedingen vermeld zien die de evolutie naar een verzekeringskas laten merken. Naast de gewone uitbetalingen aan de cipier van Oostende, Nicolaes Pierssens, worden nu ook schadevergoedingen gestort aan zieken en gekwetsten.

(10) *Am.*, 557, register der patenten, 1667-1675.

(11) *Am.*, 598.

(12) *Am.*, 120, p. 236 r° en 239 v°, stuk dd° 24 december 1667. Let op de eenzijdige interpretatie van de betekenis der gevangenen, waar bij de aanvang in 1657 alleen *vijandelijke* gevangenen werden bedoeld.

Er zijn 46 posten van uitgaven die lopen over vergoedingen aan huisvrouwen, kapiteinen en depositarissen voor hun gekwetsten.

Men betaalt een doodkist en andere begrafenis-kosten uit, naast de nu gebruikelijk geworden hoogoplopende vergoedingen aan griffier, klerken, enz. Er werden o.a. in 1667 paspoorten opgemaakt ten getale van 119 en in 1668 ten getale van 110 ten behoeve van de afreizende geslaakte gevangenen.

Als ontvanger fungeert René de Gysperre die de rekeningen afsluit op 13 september 1671. De rekeningen worden gecontroleerd door de drie rechters der Admiraliteit van Oostende, de heren C. Vander Waerde, P. De Bock en J. Daelman.

Dit alles bevestigt ook dat de kas geen permanente kas is, doch uitsluitend berust op een initiatief zoals dit van 1657, dat bij iedere oorlog wordt herhaald omdat het de reders en bemanningen een bepaalde veiligheid bezorgt.

De ontwikkeling gaat steeds meer de weg op van een mutualiteitskas met min of meer vaste tarieven — naar gelang tijd en ontvangsten — voor sterfgevallen en verwondingen, naast de voldoening van het oorspronkelijke doel, de hulp aan de gevangenen.

Wanneer onze gewesten opnieuw in de oorlog worden betrokken langs de zijde van de Grote Alliantie, wordt vanaf 1673 de kas weer in werking gesteld, onder dezelfde ontvanger.

Naast enkele fantaisistische uitgaven, zoals 50 guldens aan de „capellaen mayor”, krijgen we duidelijk het beeld van een mutualiteit.

Er is een vast tarief voor „doodtschuld”: de weduwen van gesneuvelden krijgen 60 guldens.

De rekeningen voor het „cureren van ghequetste” worden geregeld vereffend aan de chirurgijnen. Daar-

naast worden allerlei vergoedingen van diverse aard voor verwondingen en hun verzorging geregeld (13).

De namen van de chirurgijnen Cornelis de Bouillion, Boudewijn Emmery, Louys Coursel en Cornelis Jochsens komen geregeld voor.

Geneesmiddelen worden gekocht voor de gekwetsten, zowel Vlamingen als Franse gevangenen, zonder de vergoedingen aan de cipiers van Oostende en Nieuwpoort te vergeten (14). Een goede noot: de meerderheid der uitgaven wordt besteed aan de uitbetalingen van doodschuld en de verzorging der gekwetsten.

De kas der 2 % is een integrerend deel van de politiek ter aanmoediging van de kaapvaart geworden.

Reeds bij de aanvang van de oorlog is er een uitwisseling van voorstellen tot bevordering van de kaapvaart, tussen de Oostendse reders en de raadsheer Ophem, „commis et conseiller du Conseil des finances et Intendant des contributions de la province de Flandre”, belast met een onderzoek naar de middelen om de ijver van de reders aan te wakkeren en het „amazon particulier” een betere leiding te geven. Hij heeft instructies gekregen om een voorbeeld te nemen aan de Verenigde Provinciën.

De reders vermelden in hun voorstel de wens de kas der 2 % opnieuw in werking te stellen, onder een ont-

(13) In *Am.*, 831, civiele processen, vinden we volgende uitspraken, te vereffenen door de 2 %, voor „pynne en smerte”: 28.08.1674: arm- en bilwonde: 40 guldens; 18.08.1674: kniewonde: 20 guldens; 21.08.1674: kogel in borst en armwonde: 30 guldens; 26.06.1674: vergoedingen voor klederen, geneesheer, losgeld, enz.

(14) *Am.*, 600, farde 1667-1677, stuk 4. Aan de cipier van Oostende, Beugem, komt in totaal 439-1 guldens toe. Gornay, cipier van Nieuwpoort, krijgt 103-18 guldens. Aankopen van geneesmiddelen voor gekwetsten van de kapiteins Willem Pieters, Michiel Censier, Halynck, Passchier Peere, Jan van Emden, Jan Oliviers, Filips van Maestricht, Emmanuel Caseman en Joos Feron worden vermeld. Ze betreffen zowel eigen volk als Franse gevangenen.

vanger aangeduid door de „generale reders”. Met de opbrengst zou onderhoud en reisgeld der gevangenen geregeld worden, om het gevangen zeevolk vlug naar huis te kunnen sturen. Ze vragen een strenge controle — om de zes maand — om te vermijden dat het geld zou „gediverteert” worden.

Na het sluiten van de vrede zal het eventuele boni worden aangewend om behoeftige „bootsghesellen” en hun weduwen en wezen te steunen (15).

Ophem verklaarde zich met dit voorstel akkoord, doch wenste eventueel de 2 % tot 4 % te zien opvoeren, indien een andere eis der reders werd ingewilligd, nl. het terugbrengen van de 10e penning op de 20e penning als taks op alle prijzen.

De verdeling der uitgaven zou voor de helft gaan naar het onderhoud der gevangenen, gekwetsten en gearantsoeneerden, en voor de andere helft naar de buitengewone kosten van het „particulier armazon”, zoals reizen voor onderhandelingen en processen, achterstallen van de Admiraliteit, enz. (16).

Van de verhoging der 2 % tot 4 % kwam niets in huis. Doch dat het voorstel wordt gedaan door een ambtenaar wijst erop van welk belang de kas wordt geacht voor de goede gang van zaken, die én de reders moet vrijstellen van overdreven en moeilijk te dragen particuliere kosten én de leden van de bemanningen moet geruistellen voor hun mogelijke tegenslagen.

Uit de comptabiliteit blijkt dat grosso modo rekening werd gehouden met de suggesties van Ophem, al kan van een nauwkeurige verdeling der uitgaven, half en half zoals vermeld, nog niet volledig sprake zijn.

Een jaar vóór het einde van de oorlog, op 7, 8 en 11 augustus 1677, is de comptabiliteit van de 2 %-kas

(15) *Am.*, 534, farde zonder datum.

(16) *Am.*, 534, farde 1675.

het voorwerp van een nauwkeurige controle door de raadsheer van de Hogere Admiraliteitsraad, Cornelius a Castro (Dechamp).

Uit de verslagen en commentaren van dit onderzoek blijkt dat dit hogere nazicht waarschijnlijk het gevolg is van de klachten der reders betreffende de overdreven pretenties der heren van de Admiraliteit te Oostende.

Het onderzoek zal de raadsheer toelaten vaste regels op te stellen naar dewelke men zich voortaan zal moeten richten voor het bewerkstelligen van een gezond beheer.

Er worden enkele zaken van praktisch belang op punt gesteld. Zo worden de kosten van cipirage eens en voor goed vast getarifeerd na onderhandelingen tussen de cipier en de magistraat van Oostende en twee gedeputeerden der reders (17). De kosten van de deurwaarder bij het ophalen van de gelden bij de in gebreke blijvende depositarissen, moeten voldaan worden door de schulden en niet door de kas der 2 %.

De reders reageren heftig tegen de rechters en de griffier der Admiraliteit van Oostende, die beweren recht te hebben op vergoedingen uit de kas der 2 % voor alles wat ze doen in verband met de gevangenen en gekwetsten.

De reders beweren dat de 2 % enkel maar bestaansrecht hebben om middelen te vinden „bij commiseratie ende gelijk ex causa pia om de gevangenen ende gebreckelijcke te helpen” en dat dus de penningen niet „gediverteerd” mogen worden voor een ander doel. De rechters en de griffier genieten reeds in de particuliere rekeningen der prijzen van zekere salarissen voor hun moeite, waarin ook dient verstaan alles wat met de 2 % te maken heeft (18).

(17) *Am.*, 597. Controleverslag van a Castro, dd° 7, 9 en 11 augustus 1677.

(18) *Am.*, 600, Controleverslag van augustus 1677.

De rechters daarentegen voeren aan dat hun werkzaamheden in de 2 % zeer groot zijn (19) en hen verhinderen andere zaken aan te pakken. Daarbij komen dan nog de „jaeren van peys” waarin alle vergoedingen hun onthouden zijn, „soo soude de commiseratie veel eerder staen van hender seyde als ter contrarie...”. Ze voegen eraan toe dat ze in hun particuliere salarissen in de rekeningen der prijzen niets vragen voor de 2 %-verplichtingen.

De reders wijzen nochtans op de bestendige stijging der salarissen van rechters en griffier. In 1638-40 bedroegen die voor een prijs van 25.000 guldens netto 121 guldens. Thans, profiteert de Admiraliteit 669 guldens op een netto-winst van 27.000 guldens!

Zeer spitsvondig merken de rechters daarop aan dat de prijzen nu op verre na niet meer zo talrijk zijn als destijds: ze bedragen maar een 1/10e meer van de opbrengst uit de periode van de oorlog tegen Holland. Zij vinden de eis van 1 %, ingevolge het niet betalen van hun gagiën door de overheid, gerechtvaardigd zoals in Holland en Zeeland ook gebruikelijk is.

De reders hebben het natuurlijk gemakkelijk te antwoorden dat zij niet kunnen verantwoordelijk gesteld worden voor het achterblijven der wedden, dat zij ook hun „peryckeke” hebben en wensen de belangen der armen te verdedigen... Het particulier armazon zal slechts „wel gecontinueert” worden indien orde wordt gebracht in deze zaken.

Het gevolg van deze scherpe gedachtenwisselingen en van de vaststellingen van a Castro bij het nazicht der boeken, laat niet op zich wachten.

Reeds op 13 augustus 1677 wordt een „provisieeel” reglement uitgevaardigd dat het beheer der 2 %-kas

(19) Afleveren van allerlei papieren, paspoorten, orderbiljetten, brieven met Brussel, enz.

moet ordenen (20). In de eerste plaats wordt het principe, vooruitgezet door Ophem bij het begin van de oorlog, bevestigd. De ontvangsten van de 2 %-kas zullen slechts mogen aangewend worden voor hun werkelijk doel, nl. de *vergoeding aan gevangenen en gekwetsten van het „armazon particulier”* en, eventueel, het bewijzen van uitzonderlijke diensten aan het Oostendse kapersbedrijf, als bv. het deputeren van personen buiten de stad voor het onderhandelen in belangrijke zaken. Verslag daarover zal worden uitgebracht door de Admiraliteit en twee afgevaardigden van de reders.

Een algemene vergadering van de reders zal drie of vier afgevaardigden aanduiden voor onderzoek, welke jaarlijks verslag zullen uitbrengen en nieuwe „deputatie” vragen. Twee rechters der Admiraliteit zullen om beurten worden verkozen om zich met de zaken der 2 % onledig te houden. Alle orders voor sommen van meer dan 10 pond moeten tegengetekend worden door de afgevaardigden der reders, die kunnen verzet aantekenen.

Gedurende de oorlogen en de tijden „datter sal gearmeert worden”, zullen de rechters 400 guldens 's jaars trekken. De griffier bekomt 80 guldens en trekt daarenboven nog 12 stuivers per paspoort en 6 stuivers per plakbrief voor één persoon. Dit wordt verdubbeld voor bemanningen van minder dan tien man of voor belangrijke personages.

Het tarief der cipirage der stad Oostende wordt als volgt vastgesteld: bij aanvaarden, sluiten en ontsluiten van elk gevangene 19 stuivers, voor het stro 1 stuiver en voor de alimentatie 6 stuivers daags.

De afrekeningen mogen niet langer dan twee à drie jaar worden uitgesteld (21).

(20) *Am.*, 121, stuk dd° 13 augustus 1677.

(21) Heel wat depositarissen blijven desondanks van „insolven-

De reders zullen, in geval van vrede, het eventuele mali bijleggen.

Ziedaar dus een gezonde basis voor het voortbestaan van de kas der 2 %. Ze kwam op tijd, zonder alle moeilijkheden uit de weg te kunnen ruimen. Ze is een synthese van de diverse gedachten naar voren gebracht bij de besprekingen van de vorige dagen. Deze besprekingen waren gevoerd door de rechters P. De Bock en J. Daelman, de griffier Diego Decio en de reders ter kaapvaart Jan Fayolle, Boudewijn Borm en Maerten Claeysen Vander Zype, welke ook geregeld de rol van depositaris vervullen in de diverse redersvennootschappen. Na het afsterven van de ontvanger René de Grysperre wordt uit een lijst van drie kandidaten van de reders, waarop voorkomen Marcq Antonio Van Houcke, Jan Poret en Jan de Eschonamillo, M. A. Van Houcke aangeduid als nieuwe titularis, op 26 september 1678 (22).

Het voorstel waarop de namen van de kandidaten tot de ontvangerij voorkomen geeft nogmaals een duidelijke omschrijving van het doel van de kas der 2 % : „tot onderhoudt van de ghevangenen, recompensie van dooden ende ghequetsten inden oorlochsvaert ter zee”.

De Spaans-Franse oorlog van 1683-1684 vereist niet de oprichting van de kas der 2 %. De Spaans-Vlaamse kaapvaart begon slechts in januari 1684 en duurde maar een paar maanden. Over de ganse periode werden

tie of cleyn credit”. In januari 1678 staat Bachusius in het krijt voor meer dan 1800 g., Francisco de Schonamille, Jacobus de Beste en Louys Thuys voor evenveel. Sommigen geven bijna „refuys”. Anderen zitten in de gevangenis (Gerard Ferment en Van Duffel) of zijn insolvent overleden (Fr. Ardens). *Am.*, 597, 26 januari 1678 en *Am.*, 598, stuk dd° 26 januari 1678.

(22) *Am.*, 597, stuk dd° 26 september 1678 en rekeningen.

in totaal niet meer dan 19 patenten ter kaapvaart afgeleverd aan 11 kapiteins.

Gans anders wordt het na het sluiten van het verbond van Augsburg en de daarop volgende kriegsverrichtingen. Reeds op 7 mei 1689 wordt de eerste commissiebrief ter kaapvaart uitgegeven te Oostende en op 16 september 1689 richt men de kas der 2 % weer op, in algemeen akkoord met de reders ter kaapvaart van Oostende.

De ontvanger is vanaf 22 april 1690 Francisco Schonamille, die zijn rekeningen en bewijzen geregeld voorlegt aan de reders van de kapersvloot en aan de rechters van de Admiraliteit te Oostende, volgens een „ancien usance”, rond de maand oktober (23).

Schonamille volgde Philippe Colaert op die intussen gefungeerd had vanaf 27 november 1689, hoofdzakelijk om de achterstallen te regulariseren (24).

Ondanks het reglement van a Castro, dat wel vergeeten blijkt te zijn, wordt de kas vanaf de aanvang overladen met vergoedingen voor administratiekosten (salariissen, reiskosten inzake onderhandelingen over litigieuze kwesties), derwijze dat ieder afrekening steeds een kleiner deel der uitgaven aan de werkelijke doeleinden van de kas voorbehoudt.

Nu komt een nieuwe post opduiken: verteer — „teere” — gedaan op de talrijke vergaderingen der reders!

Ziehier een overzichtelijke tabel van de toestand der posten voor administratiekosten en verteer der reders in het geheel van ontvangsten en uitgaven (25):

(23) *Am.*, 547, stuk dd° 22 december 1692.

(24) *Am.*, 598, contrenotitien.

(25) *Am.*, 600, farde 1690-1696. Rekeningen van Francisco Schonamille.

Datum	Totale uitgaven	Uitgaven administr.	Uitgaven „verteer”	Totale ontvangsten
21.4.1690				
tot	6.801-2	3.351-12	357-7-6	9.518
26.9.1691				
27.9.1691				
tot	5.752-13-6	4.050-5	961-8	12.258-18
3.10.1692				
3.10.1692				
tot	7.840-16-6	5.690	927	11.978-4-6
31.8.1694				
31.8.1694				4.128-8 (is uitsluitend boni van
tot	5.427-5-9	2.185	236	31.8.1694)
5.4.1696				

De verhoging van administratiekosten en teerkosten gaat dan nog gepaard met een geleidelijk uitsterven van de kaapvaart te Oostende.

Voor het jaar 1694 vermelden de prijzenlijsten te Oostende een bruto-ontvangst van 33.859-4-8 guldens, met als nettowinst 20.297-0-9 guldens. Te Nieuwpoort is de bruto-opbrengst 10.076-7-8 guldens met een nettowinst van 7.351-13-6 guldens.

In 1695 is de opbrengst nihil.

In 1696 wordt te Oostende nog maar 18.312-17-9 guldens bruto verkocht aan prijzen, met een netto-winst van 9.807-1-3 guldens, terwijl te Nieuwpoort bruto 9.680-0-6 guldens de som van 5.389-12-3 netto-winst geven (26).

De 2 %-kas geeft dan ook een mali op van 1298-17-9 guldens, op 5 april 1696, terwijl vanaf 31 augustus 1694 geen inkomsten meer worden geboekt. De luttele bijdragen worden eenvoudig niet meer voldaan.

Het is dan ook niet te verwonderen dat op 5 april 1696 de reders ter kaapvaart het voorstel doen de kas

(26) *Am.*, 584, Prijzenregisters van deze jaren.

der 2 % af te schaffen. Immers zeggen ze, het armazon is „totaliter” verdwenen. Intussen moeten de gagiën van de heren van de Amiraliteit en van de sollicitor te Brussel steeds maar verder betaald worden. Om deze zware last weg te nemen, vragen ze de afschaffing van de kas. Het voorstel tot afschaffing is ondertekend door de meerderheid der reders. De rechter der Admiraliteit, J.B. Bauwens, geeft zijn goedkeuring aan deze suggestie op 8 april 1696: „dat in het toekomstige armazon de 2 % zal cesseeren” (27). De laatste afrekening dateert dan ook van 5 april 1696.

Het besluit van rechter Bauwens bevestigt nogmaals in zijn motieven het feit dat de kas der 2 % een vrijwillig en privaat karakter draagt van zuiver voorlopige aard, en dat de kas toebehoort aan, opgericht werd en beheerd door de reders en zij alleen.

Daarmee is de kas der 2 % voorlopig uit de wereld.

Het beheer van de kas strekte gedurende deze ganse periode reeds naar meer eenvormigheid in de vergoedingen.

Het bedrag van de doodschuld is van 100 guldens voor een kapiteinsweduwe (o.a. weduwen van de kapiteins Roeland Sijbers en Pieter Diericxsens).

Voor de leden der bemanningen, wier rang we ongelukkig niet nader kunnen bepalen, varieert de uitbetaling van 20, 24, 30 tot 48 guldens, uit te keren aan de weduwen of de verwanten van de eerste graad.

Voor „pijnne en smerte”, naar gelang de geneeskundige behandeling, vinden we :

verlies van een hand : 42 guldens

verlies van een arm : 40 guldens

verwonding aan de hand : 28 guldens.

De posten voor de eigenlijke verzorging van de gewonden zijn zeer divers. Men betaalt „delicate spijse”

(27) *Am.*, 597. Stuk dd° 5 april 1696.

en kostgeld voor verzorgde gekwetsten, onafgezien van andere toelagen.

Er blijken geen vastaangestelde dokters of apothekers met vast tarief te zijn. Allerlei namen worden vermeld. Als chirurgen vinden we Pieter Brussem, Louys Coursel, François Ryckx, Paulus Schellegem, Joannes Vanden Heede, Clou Reuse. De apothekers zijn Jacobus Haegeman, Aernout Hondertmerck en Thomas Grijsperre. Hun prijzen zijn zeer uiteenlopend en laten niet toe besluiten te trekken.

Vanaf 27 september 1691 verandert de doodschuld en komt lager te staan: 15, 24, 33-5 en 46-3 guldens. Andere bedragen bevatten ook uiteenlopende bijkomstigheden.

Vanaf 31 augustus 1694 valt de doodschuld nog wat lager: 13-17 en 9-4-9 guldens.

De kosten van cipirage en het reisgeld der gevangenen worden steeds onbeduidender en verdwijnen zelfs op een bepaald ogenblik volledig. Er worden immers bijna geen gevangenen meer gemaakt. Er bestaat een zeer goede verstandhouding tussen de Admiraliteit te Oostende en de Franse intendants de la Marine, waarbij beide partijen taciet of ingevolge geschreven overeenkomsten hun wederzijdse gevangenen onmiddellijk in vrijheid stellen. Immers, aldus vermijdt men onkosten en verhelpt men aan het nijpend tekort aan zeevolk dat langs beide kanten heerst. Deze politiek van uitwisseling dateert reeds uit de Hollandse oorlog (28).

(28) *Am.*, 641, farde 1675, stuk dd° 16.5.1675 meldt hoe de Admiraliteit te Oostende geen enkele Franse matroos gevangen houdt. Men geeft ze paspoorten en geld om dadelijk terug naar huis te trekken! Slechts gerantsoeneerde schippers worden vastgehouden tot ze hun losgeld betaald hebben. *Am.*, 672, prijs nr. 50, stuk dd° 14.7.1689. De Fransen houden enkele mannen van kap. Roeland Sijbers vast, alleen om de vrijlating te bekomen van de Duinkerker kapitein Beveren. *Am.* 549, farde 1696, stuk dd° 16.6.1696; *Am.* 543, stuk dd° 16.3.1689 en *Am.*, 544, farde 1691, stuk dd° 7.3.1691, getuigen van zeer civiele betrekkingen tussen Oostende

Het beheer der gelden liep ook niet in deze oorlog zo glad van stapel!

Er is steeds een latent conflict met de overheid.

De Hoge Raad van de Admiraliteit te Brussel wil er wel eens de neus insteken, en vraagt naar de inhoud en de redenen van zekere betalingen. De Admiraliteit van Oostende is er als de kippen bij om kort en bondig te laten weten dat de kas der 2 % toebehoort aan de reders en dat de koning niets bijdraagt. Bijgevolg heeft Brussel er ook niets mee te maken. De betalingen worden gedaan op advies van de klerk der 2 % daartoe aangesteld door de reders (29).

De Hoge Raad probeert het nog eens door de financiële tussenkomst te eisen van de kas der 2 % om de kosten te dekken van een crimineel proces waarin een vroeger zeeman, Sagherman, die niet solvent is, betrokken is. Op 15 november 1692 antwoordt de Admiraliteit van Oostende nogmaals zeer kordaat dat dit de 2 % niet aangaat: „*puisque Sa Majesté n'at aucune part et ne contribue rien dans ladite deux par cent*”... (30).

De reders bevestigen dit schrijven en wijzen er de Hoge Raad op dat het een gevestigd gebruik is dat Zijne Majesteit zelf de kosten van de criminele zaken op zich dient te nemen. Het zou een nieuwigheid zijn dit te doen uit de kas der 2 %, welke uit de buitpenningen bestaat van reders én bootgezellen (31).

Nochtans gaat de Admiraliteit te Oostende zelf zich te buiten aan pogingen om gezag te krijgen over de 2 %, terwijl de reders niet nalaten protest aan te tekenen.

De rechters der Admiraliteit bevelen aldus aan de

en de Franse maritieme overheid. Beide instanties steken elkaar de loef af met vriendelijke tegemoetkomingen! Er zijn talrijke andere bewijzen.

(29) *Am.*, 546, stuk dd° 18 februari 1692 en 25 februari 1692.

(30) *Am.*, 546, stuk dd° 15 november 1692.

(31) *Am.*, 546, stuk dd° 5 december 1692.

kas een vergoeding van 15 guldens uit te betalen als doodschuld aan de weduwe van Passchier Crapeel, verdronken met de „Melckteele”, een kleine kaper van Oostende. De afgevaardigden der reders stellen hun veto, maar de Admiraliteit dringt aan.

De reders protesteren en voeren aan dat de Admiraliteit geen ordonnantiën betreffende de 2 % op eigen hand mag uitvaardigen, maar dat de afgevaardigden der reders vooreerst hun advies dienen te geven. De 2 % horen de reders *privaat* toe, zoals ze ook hun ontvanger aanstellen. Daarmee leggen ze de Admiraliteitsheren van Oostende de argumenten voor ogen die deze laatste aan de Hoge Raad van de Admiraliteit hadden voorgeschoteld, en eisen ze de vernietiging van het besluit dat ten onrechte werd getroffen.

De Admiraliteit antwoordt dat de gelden der 2 % niet alleen de reders toebehoren, doch ook de eenvoudige zeelui, vermits ze van de „masse de toutes les prises” voortkomen. Nu diende de betrokkene Crapeel gedurende 25 jaar als luitenant en kwartiermeester op de kapersvloot en heeft hij dus recht op tegemoetkoming.

Op hun beurt werpen de reders op dat de 2 % slechts mogen dienen voor personen „hebbende verloren harnen ofte beenen ende andere quetsuren *int veroveren van prinsen ofte attacken jehghens ofte van de vianden*, hun achtergelaeten weesen ende weeduwen, hunne doodtschulden, maer *niet* aen de gonne die *op de scheppen commen te sterven, te verongelucken ende verdrincken* mids tot soo daenige lasten te draegen sesse par cento niet ghenoech en soude weesen...”.

De principiële conclusie is tevens dat de rechters niets mogen besluiten tegen de „wille ende consent” van de reders - deputatie.

Er wordt gewezen op een gelijkaardig incident betreffende een andere weduwe, waarbij de rechters der

Admiraliteit alle biljetten en ordonnantiën voor de ontvanger bestemd inhielden om de reders te dwingen toe te geven (32).

We onthouden vooral uit dit dispuut de juiste bepaling van het doel van de kas der 2 %, zoals het nu gegroeid is en geformuleerd wordt door de reders. Sinds 1657 is heel wat weg afgelegd en is een hele evolutie doorgemaakt.

Tevens is het een illustratie van de aanhoudende onderduimse pogingen van de overheid om zich meester te maken van private kassen die haar te pas zouden komen.

De rechters brengen hoge administratiekosten in rekening. Heel wat geld wordt besteed aan reizen naar Brussel waar ze voetstappen aanwenden tegen de aanstelling van een algemene depositaris aan wie het beheer der gelden van de litigieuze prijzen zou worden toevertrouwd (33).

De reders vinden de bedragen overdreven en, steeds

(32) Deze incidenten worden getrouw uiteengezet in *Am.*, 547, stukken dd° 22 december 1692, 19 januari 1693 en 8 mei 1693.

(33) Veel buitgemaakte schepen werden betwist door de eigenaars of kooplui die in hun bezit of hun lading waren geïnteresseerd. Allerlei voorwendsels werden aangehaald om ze te doen restitueren en van „slechte” prijs te doen verklaren. Langdurige processen ontstaan die vaak eindigen met het terugschenden der veroverde schepen en ladingen aan de eigenaars. Even vaak gebeurde het dat, ingeval van restitutie, de gelden opgebracht door de verkoop van de prijs reeds lang verteerd waren en de eigenaars niet meer konden vergoed worden. Om dit te vermijden wenste de Hoge Admiraliteitsraad een boekhouder van de betwiste prijzen aan te stellen. Hij zou het beheer hebben over de gelden dezer prijzen tot wanneer een definitieve uitspraak zou gevallen zijn. Dit voorstel dat trouwens gedurende een korte tijd werd doorgevoerd, lokte vanwege reders én rechters te Oostende heftig protest uit en veroorzaakte langdurige onderhandelingen en betwistingen met de Hoge raad. Men was verplicht ten langsten laatst dit voorstel te verwerpen en de aanstelling van de depositaris der litigieuze prijzen te vernietigen.

De rechters van Oostende profiteerden van de algemene stemming tegen deze depositaris om de door hen, in hun eigen belang, gedane voetstappen door de 2 % te laten bekostigen.

om reden dat de kas der 2 % uitsluitend moet dienen tot steun van weduwen, wezen en gekwetsten, tekenen ze heftig protest aan.

De depositaris van de reders van de „Hertog van Beieren” en de „Hertogin van Beieren”, Christiaan Backhusius, weigerde om die reden sedert anderhalf jaar enige bijdrage te betalen aan de kas en vergoedde zelf op eigen kosten zijn gekwetsten, weduwen en wezen. Men eist nu van hem 2.200 guldens achterstal en de reders nemen zijn verdediging op (34).

Zekere reders, o.a. Jan-Baptist De Winter, Charles de Vleeschauwer en Jean de la Haye, allen van Nieuwpoort, werden zelfs onder arrest gesteld wegens weigering hun bijdrage aan de 2 % te betalen. De Hoge Raad moet tussenkomen en beveelt hun invrijheidsstelling (35).

Wanneer de gouverneur-generaal in eigen persoon protesteert tegen de aanhouding om dezelfde reden van depositaris De Wilde en de nodige uitleg vraagt, beweert de Amiraliteit dat dit het werk is van een bedrieger, terwijl de reders er nogmaals gebruik van maken hem diets te maken dat de kas der 2 % alleen de reders, kapiteins en matrozen aangaat aan wie ze toebehoort (36).

Een andere moeilijkheid bedreigt de kas.

Reeds geruime tijd dringen de reders van Nieuwpoort aan op de ontubbeling van het ambt van ontvanger der 2 % en de aanstelling van een tweede ontvangerij te Nieuwpoort. De Hoge Raad keurt dit goed op 18 oktober 1691 (37).

Voorlopig wordt dan ook een Nieuwpoortse kas met ontvanger opgericht. De eerste Nieuwpoortse ontvanger is Jan Huygen, weldra opgevolgd door Joannes de la

(34) *Am.*, 547, stuk dd° 31 mei 1693.

(35) *Am.*, 546, stuk dd° 24 juli 1692.

(36) *Am.*, 546, stuk dd° 26 december 1692.

(37) *Am.*, 598, stuk dd° 18 oktober 1691.

Haye, die bijgestaan is door de reders Charles de Vleeschauwer en Ignatius de Santjes (Sanchez).

De Admiraliteit te Oostende is heftig gekant tegen deze oprichting.

De argumenten van de heren van Oostende bevatten een korte historiek van de 2 % (38). De nadruk wordt opnieuw gelegd op het feit dat het bestaan van de kas de nodige zekerheid verleent aan de kapiteins en matrozen dat hun wonden zullen geheeld worden, hun verminkingen vergoed en hun weduwen en wezen gesteund. Deze zekerheid is een *conditio sine qua non* voor het bestaan van de kapersondernemingen geworden. Want dergelijke kosten zouden de reders niet individueel kunnen dragen, bv. wanneer hun schip zonder buit binnenkomt. De weinige reders te Nieuwpoort kunnen dus geen voldoende resultaten behalen. Sedert de ontvangerij van Nieuwpoort is opgericht, worden trouwens allerlei onregelmatigheden gemeld. De Nieuwpoortenaars weigeren te betalen en betwisten de beslissingen. Matrozen, weduwen en wezen worden niet vergoed!

Nochtans bleef de kas van Nieuwpoort verder bestaan. Ze deed het al even goed als die van Oostende, vermits op de totale uitgaven van 2.382-5-3 guldens, er slechts 1127-9-6 besteed worden aan werkelijke hulp of steun, en de rest verging in processen, brieven, „teere”, enz. (39).

Al deze incidenten en disputen laten toe te besluiten dat de kas der 2 % een echte mutualiteit is geworden, waar patroons én tewerkgestelden hun bijdrage aan afdragen. De opbrengst der buitgemaakte prijzen is im-

(38) *Am.*, 546, stuk dd° 11 juni 1692.

(39) *Am.*, 600, farde 1692-1696, Nieuwpoort, rekening van J. de la Haye, dd° 4 april 1692 tot 8 augustus 1696. Inkomsten : 2132 guldens; uitgaven : 2382-5-3 guldens; mali : 249-6-3 guld.

mers eigendom half en half van reders en bemanningen.

Ze geeft zekerheid aan de bemanningen.

Ze stelt de reders gerust die door hun solidaire stortingen zich beschermen tegen te grote individuele onkosten aan vergoedingen allerhand.

De overheid doet bepaalde pogingen om zich het beheer der kas te verzekeren en, intussentijd, profiteert ze zoveel mogelijk van allerlei vergoedingen voor diverse onkosten, daarin nagevolgd door de reders trouwens die zich lustig laven op hun vergaderingen met de centen der 2 %.

Deze slechte ervaringen en het weinig roemrijk einde van de kas der 2 % in 1696 zijn echter niet van aard om de herhaling van het experiment te verhinderen. Dit pleit voor de grote waarde van de kas in oorlogstijd.

Inderdaad, pas breekt de Successieoorlog uit of ze verrijst uit haar asse.

De eerste kapersbrieven worden uitgereikt op 21 mei 1702 te Oostende (40).

De rekeningen van de opnieuw opgerichte kas der 2 % vangen aan op 30 mei 1702 (41).

Ontvanger is voorlopig Joannes Baptiste Vanden Heede, eigenmachtig aangesteld door rechter J. B. Bauwens, in afwachting dat de reders van het armazon zelf een ontvanger „denommeren” (42).

Deze voorlopige aanstelling schijnt erop te wijzen dat de reders nog niet in volle verstandhouding verkeren. Hun afgevaardigden zullen nochtans op 6 mei 1705 de afgesloten rekeningen goedkeuren en ondertekenen.

De rekeningen geven een betere verhouding tussen administratieve en teerkosten, thans traditie geworden,

(40) *Am.*, 569, register der patenten, 1702.

(41) *Am.*, 600, farde 1702-1705.

(42) *Am.*, 561, stuk dd° 3 maart 1703 en rekeningen 1702-1705.

en de uitgaven voor eigenlijke steun, hulp en verzorging.

Ziehier een tabel voor de diverse perioden van de oorlog :

Periode	Totale uitgaven	Uitgaven voor steun en verzorging	Totale ontvangsten
30.5.1702 tot 6.5.1705	12.784-13-0	7.876	15.299-17-2
4.2.1706 tot 6.5.1710	13.598-7-0	5.710	14.062-9
24.11.1710 tot 10.12.1716	6.260-8	4.026	5.696-0

Gedurende deze oorlog worden in de eerste fase veel gevangenen gemaakt. Het gaat niet meer tegen de Fransen en met de Engelsen en Hollanders zijn de betrekkingen lang niet zo vriendschappelijk!

Van 1702 tot 1705 worden 3.801 guldens uitgekeerd als steun aan de vrouwen van de Oostendse gevangenen, terwijl 348 guldens voor onderhoudskosten worden uitgegeven voor de vijandelijke gevangenen opgesloten te Oostende.

Ziehier enkele bedragen van vergoedingen :

doodschuld aan een weduwe van een matroos	24 g.
doodschuld voor een gevallen zoon	12 g.
doodschuld voor kwartiermeester	72 g.
doodschuld voor kapitein	120 g.
doodschuld voor luitenant	100 g.
„ pijn en smerte ” voor een verloren oog	36 g.
„ pijn en smerte ” voor doorschoten arm en	
„ wekegeld ” (onderhoudsvergoeding gedurende inactiviteitsperiode)	35 g.

De posten voor verzorging en onderhoud der gevangenen zijn natuurlijk zeer divers.

Een nieuwigheid is het „wekegeld” dat wordt uitbetaald aan de gekwetsten.

Een grote innovatie, die doet denken aan het modern mutualiteitswezen, is de aanstelling van permanente geneesheren, in bestendige dienst van de kapersvloot voor de verzorging van gewonden en verminkten.

Twee geneesheren worden aangesteld. Ze verdienen elk veertig ponden Vlaams als jaarlijks „pensioen” voor het „cureren van de ghequetste ende siecken”, hetzij samen 660 guldens. Dit gebeurt volgens een overeenkomst dienaangaande gesloten. Op 27 november 1703 komt de eerste post van betaling van het jaargeld van de twee „chirurgijnen mres” François Rycx en Joannes Baptista Vander Heede, voor.

Op 23 augustus 1705 delibereren de reders van de kapersvloot over de ontvanger, de chirurgijnen en de dokters en hun vergoedingen. Gezien de slechte toestand van de vloot en de grote onkosten moeten de lasten van de 2 % worden verlaagd.

Men behoudt slechts één chirurgijn en een ontvanger. De chirurgijn is J.B. Vander Heede, die daarvoor alle gekwetsten van het armazon heeft te verzorgen (43).

Op 10 mei 1706, na klacht van de van kant gezette F. Rycx, verplicht de rechter Bauwens Vander Heede de helft van zijn jaarlijkse gage af te staan aan Rycx (44).

Beide dokters zullen uiteindelijk in dienst blijven tot 1710, waarna hun naam uit de rekeningen verdwijnt.

Vanaf 1706 verhogen de bedragen der vergoedingen :

(43) *Am.*, 599, 23 augustus 1705.

(44) *Am.*, 599, 10 mei 1706.

doodschuld voor een matroos echtgenoot	50 g.
doodschuld voor een matroos zoon	50 g.
doodschuld voor een kapitein	100 g.
doodschuld voor een <i>verdronken</i> man	25 g. (45)
doodschuld voor een <i>verdronken</i> kapitein	30 g.
gebroken been	60 g.

Deze laatste vergoeding bevat zoals gewoonlijk wel andere elementen, als medicamenten, enz. De kosten van de medicamenten variëren normaal volgens de gevallen.

Na 1710 komt de doodschuld op 50 guldens voor de matrozen en belooft 100 à 120 guldens voor de kapiteins, soms verdeeld over verschillende uitbetalingen.

„Wekegeld” en „pijnne en smerte” komen tussen de 10 en de 100 guldens te staan.

Na het sluiten van de laatste rekeningen, op 10 december 1716, is het met de kas der 2 % gedaan.

Het kon toch niet eindigen zonder een laatste schandaal. De rechter J.B. Bauwens krijgt een onderzoek op zijn wanbeheer van de kas. Hij zou steekpenningen hebben aanvaard om zekere zaken gunstig te beoordelen of een bepaald akkoord tot stand te hebben doen komen.

Pieter Carpentier, een zijner beschuldigers, bekend reder en depositaris van rederijen, beweert met klem dat de rechter inzake de 2 % „is doende alle hetgonne dat hem belijft excederende den oorspronck ende gebruyck vande selve 2 % sluyttende de rek. van den ontfanger sonder de indispensable bijweesinghe van de gemeene reeders greffier ende andere ontstandigheden...” (46).

(45) In tegenstrijd met de vroegere argumentatie der reders tegenover de Admiraliteit. Zie het geval Crapeel in 1692, nota 32 hierboven.

(46) *Am.*, 597, stuk dd° 5 maart en 2 juli 1714.

Op deze zware noot kunnen we de geschiedenis van de kas der 2 %, mutualiteit der Oostendse kapers, afsluiten.

W. DEBROCK

BIJLAGEN

I

Accoordt van de Generale Reeders tot Ostende

Alsoo diversche inconvenienten warden gemoueert nopende het lossen vande gevangene ter zee geduerende den oorloge met die van Ingelandt, soo is bij de ondergeschrevene respectie reeders binnen der Stede van Oostende gesuygereert ende goedt gevonden desen naervolgende middele voor best ende bequaemst voor den dinst van sijne Mat. en alle Reeders te weten dat vuyt elcke prinse te doene op de vijanden van sijne Mat. betaelt ende getelt sal worden in handen vande gene bij henlieden tot daertoe te committeren ten advenante van twee parcento vanden Bruto weerde vande voornoemde prinsen dat beginnen sal primo deser maendt Januarij 1657 welcke voornoemde twee parcento telcken in Rekeningte te doene int Siege gealloueert en gepasseert sal worden in misen tot dien ontfanck en Intremise gecommiteert wordt mits desen Joos van Hove wel verstaende dat betaelt moet worden de bovenschreven twee par cento vuyt alle prinsen te doene in wat Quartieren dat het sij danof der Rekeningte ende kennisse incumberen sal aen mijne E. heeren der Admiraliteyts Conincks tot Duynckercke en indyen eenige gevangenen gedaen naer den voornoemden eersten deser quaemen gelost te worden ende dat geen sufficient geldt in casse en waere sal sulckx gesuppleert worden bij de Reeders derselve gevangenen int lossen prouffiterende de selve personen ende dit bij forme van verschoth en antecapatie ende dwelck de gene sulckx moetende verschieten t'eynde Recouvre bij den Ontfangere sal worden opgeleydt ende gerestitueert. Ende wat aengaet de gevangenen, gevanghen sijnde voor dathe vanden eersten deser sullen de montkosten vande selve gerekent goet gedaen worden bij den voornoemden Ontfangher vuyt sijnen ontfanck alsvooren vanden voornoemden eersten deser maendt Januarij lestleden. Ende dit te verstaen voor soo veele raect het Armazon binnen Ostende voor den tydt van een Jaer innegaende alsvooren en op aggregatie van mijne E. Heeren vande voors. Ad-

miraliteyt S'Coninckx tot Duynckercke. Actum in Ostende desen
14 Januarij 1657. Ende waeren onderteeckent als volgt :

M. Claessen vander Zypen
Andries Dierixen over sijn paerten
Boudewijn Borm
Paul de Saint Hilaire
Jan de Brierer
Joos de Vleeschouwer
J. Werij
Joos de Mets
Jan de Raedt
J. de Bock
Jan Faes
Gillis de Wulff
Noel de Visch over sijn paerte
Clayssen vander Zype
Frederick de la Meere
Carel de Rudder
Passchier van Isegem
Jochem Pijbes over mijn paert
't marck van Capiteijn Steven Vijncke
Adriaen Perez

Overgebracht int Siege den 26 Januarij 1657 bij de Reeders alhier onderteeckent op wiens versoek tSiege t'accord en conditien hier voren gesloten hebben geaprobeert soo sij approberen bij desen ende dat bij provisie tot ander ordre. Actum ut supra. Onder-
teekent : MM de Colbrant.

Collata cum suo originali concordat. Actum nova Augusti 1677.

II

Lijst der ontvangers der 2 % te Oostende :

1657- ? : Joos Van Hove
1657-1662 : Michiel Minne
17.3.1668-juli 1678 : René de Gysperre
26.9.1678 : Marcq Antonio Van Houcke
27.11.1689 : Philippe Colaert
22.4.1690 : Francisco Schonamille
5.4.1696 : Dionisio Rueben
30.5.1702 : J. B. Vander Heede
23.8.1705 : Matteo Maes

12.7.1713 : de griffier van de Admiraliteit de Duenas beheert de resterende gelden.

Ontvangers te Nieuwpoort :

18.10.1691 : Jacobus Huygen

4.4.1692 : Joannes de la Haye.

III

Rekeningen der 2 % te Oostende :

Data	Inkomsten	Uitgaven	Boni of mali
5.4.59-31-11-1660	22.422-10	15.320-6-3	+ 7.102-3-9
14.5.60-4.10.61	8.491-5-9	7.909-3	+ 582-2-9
17.5.68-juni 69	6.173-19	6.314-17-6	—140-18-6
juni 69-1677	19.401-9-6	16.865-10-6	+ 2.535-19
21.4.90-aug. 91	9.518	6.801-2	+ 2.716-18
27.9.91-3.10.92	12.258-18	5.752-13-6	+ 6.506-4-6
30.10.92-30.8.94	11.978-4-6	7.840-16-6	+ 4.128-8
31.8.94-5.4.96	4.128-8	5.427-5-9	+ 1.298-17-9
12.4.96-12.2.1702	1.987-10	2.235-16-3	—248-6-3
3.5.02-6.5.05	15.299-17-2	12.784-13	+ 2.515-4-2
4.2.06-6.5.10	14.062-9	13.598-7-0	+ 464-2
24.10.10-10.12.16	5.696-10	6.260-8	—563-18

De inrichting van de Armendissen van de oude Brugse stadsparochies vóór 1526

De Dissen of Tafels van de H. Geest worden beschouwd als de voornaamste caritatieve instellingen van onze Nederlandse steden, sedert de late middeleeuwen (1). Over het ontstaan tast men volledig in het duister. Geen enkele bron vertelt ons iets over de oorsprong, zodat slechts hypothesen daarover kunnen opgemaakt. Eén daarvan is deze van Alberdingk-Thym, volgens dewelke de voorgeschiedenis van de Dissen zou te vinden zijn in de diaconieën, die zelf waren ontstaan in de tijd dat de bisschoppen niet meer in staat waren om persoonlijk de armenzorg waar te nemen. Met de opkomst van het parochiestelsel in de achtste eeuw zou dan in iedere kerk een armenbestuur zijn opgericht. Met het vermeerderen van het aantal behoeftigen vormden zich in de late middeleeuwen allerlei gezelschappen, zowel geestelijke als wereldlijke, die een bepaald gebied van de hulpverlening op zich namen. Zo ontstaan in de elfde en twaalfde eeuw de huizen voor reizigers en pelgrims, voor zieken, verlaten kinderen en wezen. In dit milieu en onder de invloed van een algemene geest van meer georganiseerde hulp, zouden ook de Dissen zijn ontstaan (2). Een andere theorie zegt dat de Dissen werden opgericht

(1) Bij het vermelden van de archiefbronnen worden volgende afkortingen gebruikt: A.O.O.B., voor Archief Commissie van Openbare Onderstand te Brugge; A.P., voor Archief van de Potterie; D.O.V., voor Dis van O.-L.-Vrouw; D.S.G., voor Dis van Sint-Gillis; D.S.J., voor Dis van Sint-Jakobs; D.S.S., voor Dis van Sint-Salvators; D.S.W., voor Dis van Sint-Walburga; K.A.P., voor Kerkarchief van de Potterie; K.A.S.G., voor Kerkarchief van Sint-Gillis; K.A.S.J., voor Kerkarchief van Sint-Jakobs; K.A.S.S., voor Kerkarchief van Sint-Salvators; S.A.B., voor Stadsarchief van Brugge.

(2) P. ALBERDINCK-THYM, *De Gestichten van Liefdadigheid in België van Karel den Grooten tot aan de XVle eeuw*. — Mémoires couronnées de l'Académie de Bruxelles, 1883, dl. XLV, blz. 105.

ter vervanging van de oude kerkelijke Matricula, de parochiale armenzorg, door de pastoor bestuurd en financieel ondersteund door de Tienden. De nieuwe organisatie zou wegens het verval van het Tiendenwezen ontstaan zijn (3). In elk geval zouden de Dissen hun oorsprong te danken hebben aan de omstandigheden van de elfde en twaalfde eeuw, waarin van de ene kant de kerkelijke armenzorg in verval was geraakt, en anderszijds de opkomst van de steden een sterke inmenging van de burgerij op elk terrein met zich meebracht (4).

De oudste bron van de Brugse Dissen bestaat uit een charter van de Dis van S.-Gillis, daterend van 15 maart 1269. Het is een schenkingsakte waarbij Verheile van den Hee aan de dismeester Jan de Brunne 59 roeden land schenkt, gelegen ten noorden van „den norderen speykine”. De oudste archiefstukken van de andere Dissen hebben als data: O.-L.-Vrouw: 23 juli 1319; S.-Salvators: 30 december 1320; S.-Jakobs: 8 mei 1327; S.-Walburga: 23 februari 1328 (5).

(3) J. LAENEN, *De tafels van den Heiligen Geest*. — *La vie diocésaine*, 1912, dl. VI, blz. 171-187.

(4) O. DE LAGARDE, *La naissance de l'esprit laïque au déclin du moyen âge*, dl. I, Saint-Paul-Trois-Châteaux, 1934, blz. 201-223.

(5) A.O.O.B., D.S.G., charter 1. Een afschrift in K.A.S.G., reg. 39, f° 166: Sfrindaghes vore palmesoenedaghe int jaer ons Heren alsene scrivet de incarnation M°. CC°. LX°. non." A.C.O.B., D.O.V., charter 6: akte waarbij Marie van der Zande en Celie, weduwe van Jan Romers, een huis schenken aan de Dissen van O.-L.-Vrouw, S.-Salvators en S.-Kruis. Datum: smaendaghes naer Sinte Marien Magdalenendaghe anno Domini M° CCC° ende neghtentiene". A.O.O.B., D.S.S., reg. 126, f° 34: de voogden van het Magdalena-godshuis bekenen aan de dis van S. Salvators een rente van 9 schellingen parisis schuldig te zijn, geschonken door Jan Grants. Datum: „in t jaer ons Heren als men schreef t incarnation M° CCC° ende twintich sondaegh vor nieuwedaghe". K.A.S.J., charter getekend met LXXVI: gifte van Jacob van Leffinghe langs zijn testamentarissen, van een rente van 10 schellingen parisis. Datum: „up den achtsten dach van meye int jaer onses Heren dusentich driehondert ende zeven ende twintich". A.O.O.B., D.S.W., charter 4: gifte van Jacob van Leffinghe, langs zijn testamentarissen, van een rente van 10 schellingen parisis. Datum: „int jaer ons Heren als men screef dusentich driehondert ende zevene ende twintich up Sente Michielsdagh".

De meest voorkomende benamingen in de Brugse archiefstukken luiden : „Disch van den scamelen huusweken”, „Mensa pauperum” en „Table des pauvres”. De naam „Tafel van de H. Geest”, in andere streken zeer verspreid, vormt bij ons een uitzondering. Het feit dat zoveel instellingen van liefdadigheid aan de H. Geest zijn toegewijd, wordt verklaard door het oude gebruik de Derde Persoon als de beschermer van de armen en hulpbehoevenden te aanzien (6).

Zoals elke instelling hadden ook de Dissen een eigen inrichting. Aan de hand van de bewaarde archiefstukken zullen wij pogen een beeld te vormen van deze organisatie. Er weze nog opgemerkt dat hier enkel de parochies worden behandeld, die uitsluitend binnen de omwalling van 1297 lagen, nl. S.-Salvators, O.-L.-Vrouw, S.-Jakobs, S.-Walburga en S.-Gillis. De twee andere Dissen, van S.-Kruis en S.-Anna, en van S.-Katelijne, oefenden hun activiteit hoofdzakelijk buiten het omwalde gebied uit. Als eindterm van het onderzoek werd de datum 1526 genomen, omdat in dit jaar de humanist J. Vives een werk over de armenzorg, „De subventionne pauperum”, uitgeeft, waarin hij een nieuw plan voor de hulpverlening voorstelt.

1. De territoriale indeling.

Het werkterrein van de Dissen valt samen met dat van de parochies. Elke Dis werkt op de eigen parochie, en niet daarbuiten. In principie worden dus enkel de armen van de parochie geholpen. De formule „ter lavenesse van den aermen huusweeken van der selver prochie” komt in veel stichtingen voor (7). De inleiding

(6) J. LAENEN, o.c., blz. 178. F. MEFFERT, *Caritas und Krankenwesen bis zum Ausgang des Mittelalters*, Freiburg i. Br., 1927, blz. 235.

(7) B.v. : K.A.S.J., reg. 68, f° 19 v° : stichting van Donaas de Moor en vrouw Adriane, op 15 september 1482.

van de oudste kalender van de Dis van S.-Salvators schrijft: „Dit sijn de disschen van den aermen scamelen huusweeken van Sinte-Salvators...” (8). Een cartularium van dezelfde Dis spreekt „... van den dissche der aermen scamel huusweeken die wonende sijn binnen der prochie van Sinte-Salvators in Brucghe ende niet der buten” (9). Zo komt het dat de armen van eenzelfde stad niet op gelijke wijze werden geholpen. De steun was immers afhankelijk van de mogelijkheden van elke Dis. Alhoewel het principieel steeds bleef bestaan, deed zich in de praktijk een ontwikkeling voor. Vanaf het einde van de veertiende eeuw eigenen sommige stichters zich het recht toe een deel van de fondatie voor bepaalde armen te bestemmen. Dit gebruik nam zelfs zulk een uitbreiding dat op het einde van de vijftiende eeuw soms de helft van de uitdeling aan de armen van de eigen parochie werd onttrokken (10).

II. *Het personeel.*

De dismeesters. Het armenbestuur van de parochie werd gevormd door de dismeesters. Deze groep is duidelijk te onderscheiden van het commun en van de kerk-fabriek. De dismeesters staan volledig zelfstandig tegenover deze instellingen. Dit is reeds duidelijk te zien in een schenkingsakte van 1273: Clais Boudens en zijn vrouw geven aan Jan de Brunne, dismeester van S.-Gillis, vier lijnen land welke de schenkers aanstonds voor veertien schellingen eeuwige cijns terugnemen. Daarvan krijgen de armen van de parochie acht schel-

(8) A.O.O.B., D.S.S., reg. 179, f° 1.

(9) A.O.O.B., D.S.S., reg. 126, f° 1.

(10) Oudste akte waarin deze verplichting voorkomt: stichting van Martin Vande Capelle, van 25 juli 1451, op S.-Salvators: van de 60 provenen moeten er 2 voor S.-Juliaans voorbehouden worden. A.O.O.B., D.S.S., reg. 127, f° 52.

lingen, de kerkfabriek en de pastoor elk 27 penningen, en de koster 18 penningen (11).

De meeste namen van de dismeesters zijn ons bekend uit de charters en de rekeningen. Zo kennen wij ook voor vele jaren hun aantal, wat nuttig is om de groei en het belang van de Dissen na te gaan. Soms wordt bij hun naam het beroep vermeld dat zij uitoefenden; echter niet genoeg om een volledig oordeel te kunnen vormen over de standen waaruit zij werden gekozen. De bekende gevallen wijzen er toch op dat zij werden gezocht onder de welstellende ambachtslieden en de burgerij. Alleen het feit dat zij voor hun arbeid geen vergoeding ontvingen, laat dit reeds veronderstellen.

In totaal kennen wij de namen van 241 dismeesters. Zoals reeds gezegd is de eerst gekende Jan de Brunne van de Dis van *S.-Gillis*, vermeld in de charters van 1269 en 1273. Later is hij kerkmeester geworden (12). Verder zijn op deze parochie nog 55 namen bewaard. In de archiefstukken van de Dis van *O.-L.-Vrouw* treffen wij voor deze periode de namen van 59 dismeesters aan. Sommige onder hen deden maar één jaar dienst, zoals Jakob De Meunie en Joos Le Venin in 1516. Anderen oefende hun taak gedurende vele jaren uit, zoals Jan van Nockerhout van 1440 tot 1458, en Jan dela Nesse van 1504 tot 1525. Op *S.-Jakobs* kennen wij 43 dismeesters met hun naam. Merkwaardig is hier het geval van twee Pieters van Rienselede, vader en zoon, die samen gedurende 55 jaar hun krachten ten dienste van de armen stelden (1462-1517). Van de dismeesters van *S.-Salvators* zijn 53 namen bewaard gebleven. Het is opvallend hoe op deze parochie sommige groepen gedurende vele jaren het bestuur in handen hielden. Dat is wellicht één van de redenen van de snelle en grote

(11) A.O.O.B., D.S.G., charter 2; K.A.S.G., reg. 39, f° 128.

(12) A.O.O.B., D.S.G., charter 1, vrijdag voor Palmenzondag 1269. A.O.O.B., D.S.G., charter 2, vrijdag voor S.-Thomas 1273.

bloei van deze Dis. Een periode van grote activiteit lag tussen de jaren 1453 en 1469, wanneer het bestuur bestendig in handen was van het driemanschap Jan Lefevere, Jan Laerke en Jan de Blic. Het kleinste aantal namen komt voor in *S.-Walburga*, met 31 gekende dismeesters. Dit wijst erop dat op deze parochie verschillende dismeesters hun ambt gedurende vele jaren hebben waargenomen, zoals Gillis vande Vlaeymincpoorte en Cornelis vander Weerde, van 1494 tot 1526.

Bij de aanvang stonden slechts één of twee dismeesters aan het hoofd van de Dis. In het begin van de veertiende eeuw werd hun aantal op drie gebracht, met uitzondering van *S.-Walburga*, waar dit slechts in 1480 gebeurde. Na zekere tijd kwam een vierde de groep vervoegen. Dit gebeurde op *O.-L.-Vrouw* rond 1344, op *S.-Gillis* rond 1348, op *S.-Jakobs* rond 1473 en op *S.-Walburga* rond 1494. Op *S.-Salvators* kreeg de Dis op dit gebied de grootste ontwikkeling. In 1349 zijn er vier dismeesters, in 1352 vijf, en een paar jaar later is hun aantal tot zes gestegen. Dit maximum komt geregeld voor, alhoewel nadien ook jaren waren met slechts drie dismeesters.

In de loop der tijden worden de dismeesters op verschillende wijze betiteld. De oudste naam, die ook het meest gebruikt blijft, is „dischmeester”. In de eerste helft van de vijftiende eeuw spreekt men dikwijls van „bereckers van den dissche”. Nadien is het soms „gouverneurs”, en rond 1500 schrijft men in verschillende oorkonden „gouverneurs ende berechters van den dissche”. In het Frans wordt meestal gebruikt „maître des pauvres”, en in het Latijn „provisores” of „magistri” (13).

In de algemene literatuur wordt steeds vermeld dat de dismeesters werden gekozen door de aanzienlijken

(13) B.v. : A.O.O.B., D.S.S., reg. 126, f° 1 reg. 128, nr. 178; reg. 127, f° 102 v°; reg. 126, f° 43 v°.

van de parochie. De verkozenen mochten de opgelegde taak niet van de hand wijzen. Dit gescheidde zo te Mechelen, Antwerpen en Oudenaarde. Te Roubaix werden de dismeesters aangesteld door de stadsmagistraat. Uit de behandelde periode is geen enkele bron aanwezig om ons iets over de aanstelling van de dismeesters te Brugge te verklaren. Wel bezitten wij een uitspraak van de Raad van Vlaanderen, van 12 mei 1542, over een geschil tussen de schepenen en de Proost en het kapittel van O.-L.-Vrouw, over het recht om de rekeningen van de Dis van deze parochie te tekenen. In de expositio wordt verklaard dat de schepenen zich beroepen op het feit dat zij zijn „oppervoogdheden, opperdischmeesters ende opperkerckmeesters van allen kercken, hospitaelen, godshuysen, disschen, tafelen van armen ofte Heilighe Gheesten, geleghen ende ghefondeert binnen der selve stede van Brugge”. Daartegenover beweert de Proost het recht te bezitten, omdat hij steeds „ghehadt hadde de preëminentien ende superintendentien van te stellen ende creëren sulcke ontfanghers, dischmeesters, dischnapen ende andere officiers vanden dische vande selve kercke, ende ooc die af te settene alst hem expedient ghe-docht hadde”. De Raad besliste dat beide partijen de rekeningen mochten ondertekenen. Wij beschikken ook over de formule van de eed die de nieuwe dismeesters van O.-L.-Vrouw in de handen van de Proost moesten afleggen. Daarin verklaren zij steeds te gehoorzamen aan de Proost of zijn vicaris, en geen goederen van de Dis te vervreemden zonder toestemming van deze heren. Of deze formule werd gebruikt vóór 1526 is niet vast te stellen (14). In een reglement, door Bisschop Karel

(14) P. ALBERDINGK-THYM o.c., blz. 107. R. VAN ROOS-BROECK en J. A. GORIS, *Proeve van Kultuurbeeld in de 13e en 14e eeuw.* — *Geschiedenis van Vlaanderen*, dl III, boek IV, blz. 305. J. WITTHOF, *De Tafels van den Heiligen Geest te Mechelen.* — *Bulletin du Cercle archéologique de Malines*, dln XXXII — XXXIII (1927-1928), blz. 28. A.O.O.B., D.O.V., charter 509.

Filips De Rodoan in 1610 opgesteld, wordt bepaald dat de dismeesters moeten aangesteld op de wijze waarop dit tot dan toe gebeurde. Over de wijze zelf wordt niets gezegd. Waar echter geen oude traditie bestond, zouden voortaan de dismeesters zelf met hun pastoor de opvolgers aanduiden. Komt dit overeen met de oude gewoonte? Het reglement van 1610 schijnt te wijzen op een grotere inmenging van de Kerk in de armenzorg dan voordien het geval was. Dit was één van de gevolgen van het Concilie van Trente (15). Toch werd het uitgevaardigd met toestemming van de schepenen. Wij mogen gerust aanvaarden dat in de keure van de dismeesters een woordje werd meegepraat door de schepenen, de „upperregeerders van alle disschen”, en de „uppermeesters en overvogheden van de aermen scamelen huusweeken” (16). Deze functie werd door de schepenen steeds uitgeoefend bij grote vervreemdingen, die niet konden doorgaan zonder schriftelijk „consent” van de schepenen (17). Voor

(15) Sessio 22, capitulum 8: „Episcopi, etiam tanquam sedis apostolicae delegati in casibus a jure concessis omnium piarum dispositionum tam in ultima voluntate, quam inter vivos, sint executores: habeant jus visitandi hospitalia, collegia quaecumque, ac confraternitates laicorum, etiam quas scholas sive quocumque alio nomine vocant: non tamen quae sub regum immediate protectione sunt, sine eorum licentia. Eleemosynas montis pietatis, sive caritatis, et pia loca omnia, quomodocumque noncupentur etiamsi praedictorum locorum cura ad laicos pertineat, atque eadem pia loca exemptionis privilegio sint munita, ac omnia, quae ad Dei cultum, aut animarum salutem, seu pauperes sustentendos, instituta sunt, ipsi ex officio suo iuxta sacrorum canonum statuta cognoscant et exequantur: non obstantibus quacumque consuetudine, etiam immemorabili, privilegio, aut statuto”. J. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, dl. XXXIII, Parijs, 1902, kol. 136. Reglement van 1610: A.O.O.B., D.S.S., aanwinsten nr 20.

(16) A.O.O.B., D.S.G., charter 30. De dismeesters van O.-L.-Vrouw, S.-Gillis, S.-Kruis en S.-Katelijne, en de dismeester en voogden van S.-Juliaans schonken aan Jakob de Zoppere een huis in de Nieuwstraat.

(17) K.S.A.J., charter getekend met CXXXVII: 26 mei 1433. Dis geeft aan Katherine, weduwe van Jan Pieters, een cijns uit op 1 lijn en 7 roeden land in het ambacht van Viven. Het stuk wordt

grote uitgaven was zelfs de toelating van de vorst nodig. Zo gaf in 1447 de hertog aan de Dis van S.-Gillis de toestemming om een rente van vijftig pond parisis te kopen (18). Deze praktijken komen overeen met de bepalingen van het decreet over de Dode Handen door Margareta van Henegouwen in 1263 uitgevaardigd en later door de vorsten bekrachtigd (19).

De dismeesters dragen samen de verantwoordelijkheid voor de armenzorg op de parochie, maar toch kunnen zij afzonderlijk handelen. Zeer veel stichtingen zijn aanvaard door slechts één dismeester of een deel van de groep. Ook in verkopen en verpachtingen gebeurt het dat niet allen aanwezig zijn. Regelmatig worden vergaderingen belegd. Ieder dismeester krijgt zijn eigen beurt om dienst te verrichten bij de uitdelingen aan de armen (20). Daarnaast is het hun taak de armen op te zoeken en te „visiteeren”. Op S.-Jakobs vanaf 1484, en op S.-Walburga vanaf 1513, is er één van de dismeesters die, naast de grote rekening voor de zaken van het dagelijks beheer, een kleinere rekening houdt, bestemd voor bijzondere inkomsten en uitgaven, zoals testamenten, verkopen en geheime aalmoezen.

De dismeesters handelen steeds in naam van de armen van de parochie. Reeds in de eerste stichtingen wordt vermeld dat de giften zijn „ter vorseider aermen scaemel huusweeken vrijen eghindomme”. Deze formule wordt later dikwijls herhaald. De dismeesters zelf noemen zich

opgemaakt door de schepenen van dit ambacht. Aan het stuk is een klein charter gevoegd waardoor de schepenen van Brugge hun consent verlenen.

(18) K.A.S.G., reg. 39, f° 237.

(19) *Placaeteri van Vlaenderen*, dl. I, blz. 47.

(20) B.v. : A.O.O.B., D.O.V., reg., 180, 7 december : „, op den zelden dach zo eist Onser Vrouwenavond in december, ende danne so moet men deelen biden dischmeester wiens weke dat es... III inckelen groten”.

herhaaldelijk „berechters van den goedinghen van den scamelen huusweeken ” (21). In een beroep op de hertog, in 1473, verklaren zij „ dat zij gheene vrije macht en hebben up noch over tgoedt van disschen, maer zijn puerlic ende simpelic dispensateurs van den incommene van den aermen ” (22). Het bezit van de Dissen is het „ patrimonium pauperum ”. De dismeesters zijn aangesteld om het beheer daarover uit te oefenen.

De ontvanger. Sedert het midden van de veertiende eeuw doen de dismeesters een beroep op een ontvanger om hen bij te staan. De zaken waren uitgebreid en ingewikkeld geworden. De vele schenkingen van land en renten hadden zich opgehoopt tot belangrijke bezittingen. Vele renten en huren werden niet betaald of waren verdonkerd. Er waren twisten ontstaan over bezit en schulden. Reizen moesten ondernomen om verafgelegen bezittingen te inspecteren. Dat alles vroeg een ingewikkelde administratie, waardoor de noodzaak ontstond om een deskundige daarmee te gelasten.

Volgens het hogervermelde stuk van de Raad van Vlaanderen, van 1542, zouden op O.-L.-Vrouw de ontvangers worden aangesteld door de Proost van de kerk.

Door een akte van 6 september 1474 weten wij hoe op S.-Salvators een ontvanger werd aangesteld. Twee dismeesters, Lievin van Viven en Jan de Blic, stellen, vóór de schepenen van de stad, Absolom van der Munten aan tot ontvanger van de Dis (23). In dezelfde aanstellingsakte wordt de taak van de ontvanger beschreven. Deze bestaat in de zorg voor alle klachten en kwesties die omtrent de bezittingen oprijzen, en de processen

(21) B.v. : A.O.O.B., D.O.V., reg., 178, f° 94.

(22) A.O.O.B., D.S.S., aanwinsten nr. 16 a).

(23) A.O.O.B., D.S.S. charter 260.

daarover; maar vooral het innen der inkomsten en het betalen van de uitgaven. Daarbij mag de ontvanger alle bewerkingen verrichten die de dismeesters plegen te doen. Zo komt het dat sedert het aanstellen van de ontvanger vele stichtingen enkel door hem worden aanvaard. Het grootste werk bestond natuurlijk in het bijhouden en opmaken van de rekeningen. Rond 1500 beslaan deze op O.-L.-Vrouw meer dan tweehonderd folia.

De ontvanger was persoonlijk verantwoordelijk voor de rekeningen. Herhaaldelijk wordt in de boeken geschreven: „dus blijkt hij ontvangher tachter bi deser rekeninghe”, of „som van al wat de voorseider ontvangher hier tachter blijft”. Dat wordt goed geïllustreerd door volgende gebeurtenissen. In de inleiding van de rekening van 1512/13 van de Dis van S.-Gillis lezen wij: „Rekeninghe in corec gemaect bij der weduwe van wijlen Arnoude Vaes in zijnen levene ontvanghere van den dissche van Sint-Gilliskercke”. Bij de uitgaven staat geschreven: „Eerst ter cause van dat de voorseide wijlen Aernoude diversche partijen van renten inder laetster rekeninghe gherekent heift ontfaen hebbende, ende nochtans niet ontfaen en heift. Dewelke dese weduwe overgheeft in betalinghe...”. De rekening wordt getekend „bij de weduwe”, en is door een verzorgde vrouwenhand opgesteld. Een ander feitje op S.-Jakobs: in 1522 stierf daar de ontvanger, Pieter Erembout. In de rekening van volgend jaar, opgemaakt door Roeland Cordier, staat vermeld. „Vooren ontfaen van den aeldinghers van wijlen Pieter Erembout in zijnen levene ontvanghere... vadies men bij slote van zijn voorgaende laetste rekeninghe... verschuldich ende tachter bleef als meer ontfaen dan betaelt... ende ontfaen bedraghen de som van VIIc XIII p. XIII s. V d. par.” (24).

(24) A.O.O.B., D.S.G., reg. 39, rekening 1512/13, f° 1; D.S.J., reg. 6, rekening 1522/23, f° 1; rekening 1513/15, f° 63 v.

Voor zover ons de ontvangers zijn bekend, valt het op hoe zij in de veertiende eeuw allen clerici waren. In latere eeuwen komt dit maar zelden meer voor. Dat staat zeker in verband met de graad van ontwikkeling welke in deze eeuw nog hoger stond bij de clerici dan bij de leken.

Daar de ontvangerij heel wat werk meebracht, is het normaal dat voor de ontvanger een wedde werd voorzien. Het bedrag verschilde volgens de parochie, en werd regelmatig verhoogd. Van het „salaris” wordt hieronder de eerst gekende som gegeven in vergelijking met deze van de laatste jaren.

O.-L.-Vrouw :	1426	85 p. par.	1523/25	400 p. par.
S.-Gillis :	1520/22	54 p. par.	
S.-Jakobs :	1460/61	48 p. par.	1525/26	72 p. par.
S.-Salvators :	1409/10	30 p. par.	1525/26	144 p. par.
S.-Walburga :	1499/1500	72 p. par.	1522/23	84 p. par.

De Dis van O.-L.-Vrouw staat aan de spits met tweehonderd pond per jaar. In 1519 klaagt de ontvanger van S.-Walburga dat de last van de Dis is verzwaard. Er wordt een verhoging toegestaan van vijftig pond maar de uitgaven voor het schrijfwerk vallen nu ten laste van de ontvanger (25).

De disknaap. Ongeveer in dezelfde tijd als de ontvangers, komen de disknapen in de werking van de Dissen op het toneel.

In de archieven van de Dis van S.-Salvators is ook een aanstellingsakte van een disknaap bewaard. Op 10 maart 1464 werd Pauwele, een volder, tot disknaap aangesteld door de dismeesters Jan Lefevere, Jan Laerke en Jan de Blic. Eigenaardig is, dat dit gebeurde op voorspraak van

(25) A.O.O.B., D.S.W., reg. 3, rekening 1519/20, f° 48, 48 v°.

hertogin Isabella van Portugal (26). Er is geen spraak van schepenen, zodat wij mogen aannemen dat de dismeesters zelf een disknaap benoemden. Op O.-L.-Vrouw zou de benoeming van de disknaap, zoals van de dismeesters en de ontvanger, toebehoren aan de Proost van de kerk.

De disknapen stonden in voor het materiële werk. Uit verschillende charters en rekeningen kunnen wij een beeld vormen van hun bezigheden. Samengevat komen deze hierop neer : het klaar zetten van wat moet uitgedeeld, het verwittigen van de armen op de vooravond van de uitdelingen, het onderhouden van de gebruiksvoorwerpen, soms ook helpen bij de begrafenis der armen of bij het omhalen van aalmoezen.

Over deze disknapen is weinig geweten. Wat uit de archiefstukken is gekend kan als volgt worden samengevat:

O.-L.-Vrouw (27) : Het eerst worden disknapen vermeld in een rekening van 1417. In dit jaar ontvangen de twee disknapen als loon negentien pond en zestien schellingen parisis. De eerste met name gekend, is „Joos de discnape”, die in de rekeningen tussen 1433 en 1447 verschillende malen verschijnt. Een andere is Willem, die in 1454 voor zijn salaris zes pond ontvangt. In 1475 is er een zekere Franse werkzaam. Andries Roussel ontvangt voor het jaar 1475/76 ook zes pond salaris. Jan

(26) A.O.O.B., D.S.S., reg. 127, f° 42. De dismeesters laten weten „dat wij...ter bede van hare harde hooghe harde excellentie ende harde moghende princhesse, vrouwe Ysabelle van Portingale, hertoghinne van Bourgouingen ende van Tabant, graefnede van Vlaenderen.. ghegheven hebben Pauwele, den vuldere, tofficie vanden dischnapenscap met alle rechten... ende proffiten daer toebehorende...”.

(27) A.O.O.B., D.O.V., reg. 1, rekening 1417, f° 38 v°; reg. 5, rekening 1453/54, f° 34; Reg. 6, rekening 1457/58, f° 63; Reg. 7, rekening 1475/76, f° 61 v°; reg. 178, fo 11 : stichting van Bernard Breidel in 1488. De disknapen ontvangen telkens 1 grote; reg. 12, rekening 1517/18, f° 91.

Ros, disknaap in 1517/18, moest worden ondersteund „in zijn noodt daer hij was van der pestilentie”. Hij kreeg drie pond en achttien schellingen. In verschillende stichtingen werd door de fondateurs een som bepaald voor de disknapen „over haerlieder moyte van den dissche te stellene”, uitdrukking steeds gebruikt om een uitdeling aan de armen te beduiden.

S.-Gillis (2) : Hier krijgen wij slechts één vermelding. In een stichting van 1474 wordt bepaald dat de armen door de disknaap moeten verwittigd worden.

S.-Jakobs (29) : Een stichting van 1453 spreekt voor het eerst van de disknaap. Verschillende keren wordt er nadien melding van gemaakt. Merkwaardig is dat, vanaf ongeveer 1480, de roeddrager van de kerk de taak van disknaap vervult. Zo wordt de „roedraghere” Brixus van der Helle in 1482 en volgende jaren, betaald om de lakens „die upten dischs ligghen” te wassen, de dissen te stellen en te helpen bij de begrafenis van de armen. Colaert Connet volgt Brixus op. Ook hij is roeddrager en disknaap. Rond 1510 komt een tweede helpen, Pieter More, die zeker tot 1513 blijft.

S.-Salvators (30) : De „cnape van den dissche” wordt hier het eerst vernoemd in 1369. In 1411/12 krijgen de disknapen een salaris, samen vier pond en zestien schellingen. Elk jaar is dit salaris voorzien, maar de eerste naam krijgen wij pas in 1458, Jan Speilman. Rond 1470 zijn er drie werkzaam : Jan Speilman, Jan Ruebins en Willem Woestland. Uit latere jaren zijn met name ge-

(28) K.A.S.G., reg. 40, f° 63.

(29) K.A.S.J., reg. 66, f° 108. A.O.O.B., D.S.J., reg. 2, rekening 1483/84, f° 71; rekening 1486/87, f° 70; rekening 1488/89, f° 70; reg. 4, rekening 1499/1500, f° 82; reg. 6, rekening 1509/11, f° 62 v°; rekening 1511/13, f° 64.

(30) A.O.O.B., D.S.S., reg. 126, f° 124; reg. 1, rekening 1411/12, f° 7 v°; reg. 127, f° 21; reg. 12, rekening 1472/73, f° 24; rekening 1482/83, f° 23 v°; rekening 1495/96, f° 19; rekening 1498/99, f° 16 v°.

kend : Pieter van Ghend in 1482, en een zekere Jan, vanaf 1495 tot 1499.

S.-Walburga (31) : In 1451 wordt voor het eerst het bestaan van een disknaap aangetoond. De rekeningen spreken van „discnaap” en „roedraghere”, zodat wij mogen aanvaarden dat deze twee functies door dezelfde persoon werden uitgeoefend, zoals op S.-Jakobs. Slechts één naam bleef bewaard : Matheus, disknaap in 1520/21.

De klerk. Uitzonderlijk namen de dismeesters ook een klerk in dienst. Uit de vermeldingen kan worden opgemaakt dat hij gevraagd werd om het schrijfwerk te verrichten, vooral het overschrijven van de rekeningen op verschillende exemplaren. De weinige inlichtingen over hen beginnen vanaf het einde van de vijftiende eeuw. Op S.-Jakobs wordt in 1496/97 Boudin van Labye de „bouchoudere” van de Dis genoemd. In 1505 en 1507 is Coppin Leyns op de Dis van S.-Salvators als klerk werkzaam (32).

De pastoor. Over 't algemeen wordt aanvaard dat de pastoor van de parochie deel uitmaakte van het armenbestuur, minstens als bevoegd raadgever (33). Wat leert ons het bronnenonderzoek op dit gebied voor de Brugse Dissen ? Om dit na te gaan zijn er twee soorten bronnen. Eerst de akten over het dagelijks beheer, waarin de pastoors samen met de dismeesters worden vermeld.

(31) A.O.O.B., D.S.W., reg. 31, f° 12, 156; reg. 3, rekening 1520/21, f° 54 v°; rekening 1521/22, f° 54.

(32) A.O.O.B., D.S.J., reg. 4, rekening 1496/97, f° 79. A.O.O.B., D.S.S., reg. 20, rekening 1507/08, f° 102.

(33) TH. LEURIDAN, *La table des pauvres à Roubaix, — Mémoires de la Société d'émulation de Roubaix*, I (1885, 2e serie), blz. 12. W. NOLLET en D.C. BOEREN, *Kerkelijke Instellingen in de Middeleeuwen*, Amsterdam, 1951, blz. 347/349. C. VAN MANEN, *Armenpflege in Amsterdam in ihrer historischen Entwicklung*, Leiden, 1913, blz. 6. J. WITTHOF, o.c. blz. 40.

Daarnaast de rekeningen, die, vanaf een bepaalde tijd, ook door de pastoors werden ondertekend. Voor beide soorten verschilt de toestand volgens de parochie, zodat geen algemene regel kan opgemaakt. Daarbij deden zich op eenzelfde parochie in de loop der tijden veranderingen voor.

De akten. Op drie parochies is er in deze stukken nooit spraak van de pastoor. Het zijn *O.-L.-Vrouw*, *S.-Jakobs* en *S.-Salvators*. In de andere twee parochies schijnen de pastoors wel bezig te zijn geweest met de Dis, althans in sommige perioden.

S.-Gillis : Op 2 maart 1338, ontvangen meester Lievin, prochiepape, en de dismeesters Willem van Lisseweghe en Daniel Demets, de stichting van Bernaerd van Aertrike, met de last van twee uitdelingen aan de armen en een Mis van de H. Geest (34). De pastoor Berthelmeus Willaert wordt samen met de dismeesters vermeld in stichtingen van 1431 en 1433 (35). Hetzelfde valt voor met Johannes de Man in 1472, en met Boudin de Bourghere in 1494 (36). Tweemaal gebeurt het, in 1470 en 1480, dat de pastoor en de kerkmeesters een stichting aanvaardden, terwijl de dismeesters enkel het toezicht wordt opgedragen. In deze gevallen gaat het echter op de eerste plaats over een H. Mis, waarbij ook een uitdeling aan de armen komt. Het is dus begrijpelijk dat de stichting vóór de pastoor gebeurt en dat de dismeesters daarbij worden betrokken (37). In alle andere gevallen blijft de pastoor buiten de werking van de Dis.

S.-Walburga : In sommige perioden zijn de pastoors op deze parochie wel duidelijk met het bestuur van de Dis bezig geweest. Reeds in 1355 aanvaardden pastoor Aernoud van Behengheem en dismeesters Jan Huerel

(34) A.O.O.B., D.S.G., charter 23.

(35) K.A.S.G., reg. 40, f° 152 v°; reg. 39, f° 159 v°.

(36) K.A.S.G., reg. 40, f° 81 v°; 160.

(37) K.A.S.G., reg. 40, f° 76, 130.

en Jan Lessenbusch, de stichting van Jacob Vande Walle (38). In tegenstelling met S.-Gillis gaat het hier niet over een H. Mis, maar enkel over een uitdeling aan de armen. Toch blijft dit geval een uitzondering voor de veertiende eeuw. Honderd jaar later komt de pastoor met zijn kerkmeesters terug op het voorplan. Vanaf ongeveer 1446 vormen pastoor, kerkmeesters en dismeesters als het ware één groep. Vooral twee pastoors hielden eraan hun woord in het armenbestuur mee te spreken. De eerste was Meester Nicolaes Lancbaert, „ghelicentieert in beede rechten”, tussen 1451 en 1468 (39). Tot 1464 treden de kerkmeesters ook op, maar nadien zijn het alleen de pastoor met de dismeesters die de zaken regelen. De tweede was Jan Dujardin, „docteur in decreten en ghelicentieert in Loven”, vanaf 1473 tot 1504 (40). Toch oefende hij zijn taak niet altijd persoonlijk uit. Sedert 1488 handelt een stedehouder of het *commun* in zijn naam, daar hijzelf resideert op zijn prebende in Kamerijk (41). Waarschijnlijk hebben de dismeesters van zijn afwezigheid gebruik gemaakt om stilaan het bestuur volledig in handen te nemen. Immers, vanaf 1488 worden akten hoe langer hoe meer zonder de aanwezigheid van de plaatsvervanger opgesteld, zodat in 1504 enkel nog de dismeesters daarbij tegenwoordig zijn. Na deze datum is in de akten nergens meer spraak van de pastoor.

De *rekeningen* werden door de ontvanger of de klerk op verschillende exemplaren in het net overgeschreven. De oudste vermelden in de inleiding de naam van de

(38) A.O.O.B., D.S.W., charter 8, van 10 oogst 1355.

(39) A.O.O.B., D.S.W., charter 70; reg. 31, f° 52.

(40) A.O.O.B., D.S.W., reg. 31, f° 56, 119.

(41) B.v.: A.O.O.B., D.S.W., charter 118, van 13 november 1488. „Michiel vander Houwen, priestere, ende stedehoudere... in absentie van den prochipape”; charter 124, van 4 november 1496: het *commun* treedt op in naam van de afwezige pastoor; charter 127, van 8 februari 1503. „Jan du Gardijn... op zijn prebende van Camerijcke nu residerende..”.

ontvanger en de dismeesters. Op het einde van de vijftiende eeuw is het gebruik algemeen geworden, de rekeningen voor te leggen aan een vergadering, waarvan de leden hun handtekening onder de slotsom plaatsen. Deze vergadering bestond meestal uit de dismeesters, de pastoor, de kerkmeesters, enkele notabelen van de parochie, en de schepenen van de stad (42). Eigenaardig is dat de pastoor steeds ondertekent, ook op de parochies waar hij nooit in het dagelijks bestuur was betrokken. De vraag kan gesteld of de aanwezigen op deze bijeenkomsten diegenen waren die de dismeesters voor het volgend jaar aanstelden of hielpen kiezen. Deze veronderstelling zou goed overeenkomen met de bewering van de Proost en het kapittel van O.-L.-Vrouw, opgenomen in de akte van de Raad van Vlaanderen, van 1542 (43).

Samenvattend kan gezegd dat te Brugge de pastoors zich in die tijd niet mengden in het dagelijks bestuur van de Dissen. De enkele keren dat dit wel gebeurde, zoals op S.-Walburga, zal wellicht eerder toe te schrijven zijn aan de persoon van deze pastoors, dan aan de eigenlijke gebruiken. Wel oefenden zij een toezicht uit over de rekeningen, waardoor zij toch een grote macht over de Dis bezaten. Wij mogen ook aanvaarden dat zij een woord meespraken in het aanstellen van de dismeesters.

III. Meubelen, benodigheden en gebouwen.

Een inrichting zoals de Dis moest natuurlijk beschik-

(42) De oudste bekende data zijn voor: D.O.V., reg. 4, rekening 1445/46. Een uitzondering voor die tijd. D.S.S., reg. 12, rekening 1472/73, getekend op 8 maart 1473. D.S.J., reg. 1, rekening 1473/74, getekend op 20 november 1477. Deze van D.S.G. en D.S.W. zijn allen getekend.

(43) Te Roubaix was ook de gewoonte dat de pastoor de rekeningen ondertekende, naast de magistraat. Leuridan besluit daarom niet tot een rechtstreekse deelname in het bestuur door de pastoor. TH. LEURIDAN, o.c., blz. 17. Zie hoger blz. 110.

ken over diverse benodigheden. De uitdelingen hadden plaats in de kerk. Dit was een algemeen verspreid gebruik in de Nederlanden (44). Het is bekend dat de „dis” bestond uit een grote vaststaande tafel waarop de verschillende porties werden gereed gezet. Achter de tafel stond de dismeestersbank of „siegē”. Deze meubelen stonden achteraan in de kerk. In de S.-Gilliskerk was de dis sedert het aanbouwen van de zuidpand, aangebracht achteraan in deze pand (45). In de S.-Walburgakerk bevond de dis zich tegen de westgevel onder het orgel (46). In de O.-L.-Vrouwkerk zijn nog sporen overgebleven rechts aan de westelijke ingang. Hetzelfde geldt voor de S.-Jakobskerk (47). De Dis van S.-Salvators liet een nieuwe tafel maken in 1410. Boven de tafel prijkte het beeld van de H. Geest, de „pater pauperum” (48). Bij de uitdelingen was de tafel bedekt met witte lakens (49). Tot de vele kleine benodigheden van de Dis behoren de borden, kannen, manden en het lijnwaad, en de „pinten” voor de olie- en wijndelingen (50). Een speciale plaats wordt ingenomen door de „tekenen”. Sedert het midden van de veertiende eeuw gebeurden de uitdelingen immers aan de hand van deze tekens. Dit waren loden penningen waarop de naam van de Dis en de aard van de provene vermeld staan. Een provene is

(44) Te Leiden hadden de uitdelingen soms plaats op het kerkhof of in een gasthuis wegens het „veel gescals ende ruymoeren”. C. LIGTENBERG, *De Armeuzorg te Leiden tot het einde van de 16e eeuw*, 's Gravenhage, 1908, blz. 161.

(45) K.A.S.G., reg. 40, f° 31.

(46) A.O.O.B., D.S.W., reg. 31, f° 216 v°.

(47) A. DUCLOS, *Bruges, Histoire et souvenirs*, Brugge, 1913, blz. 306. Zelfde voor de S.-Jakobskerk.

(48) In 1410 werd op S.-Salvators een nieuwe distafel gemaakt. In de rekening, reg. 1, f° 7 v°, wordt o.a. vermeld : „Item van den beilde dat boven den dissche staet : 111 pond..”; enkele jaren nadien „Item omme den heilingen Gheest te versettene... VIII schellingen”. A.O.O.B., D.S.S., reg. 1, rekening 1414/15, f° 8.

(49) Dikwijls vermeld in de rekeningen, b.v. : A.O.O.B., D.S.S., reg. 1, rekening 1409/10, f° 7 v°.

(50) B.v. : A.O.O.B., D.S.S., reg. 1, rekening 1446/47, f° 13. In dat jaar werden 100 tinnen pinten hergoten.

het deel van de uitdeling bestemd voor één arme. Zo zijn er tekens voor brood, boter, vlees, enz. Deze tekens kregen ook de naam van lood, loykin, lodekine, signaculum, signum, plumbetum of plombetum. De oudste teruggevonden tekens zouden dateren van 1551 (51). Op de vooravond van de uitdelingen droegen de disknappen de tekens naar de armen door de dismeesters aangeduid, om daarmee hun provene te komen halen.

Zoals elke administratie bezaten de Dissen hun archief: charters, cartularia, registers, leggers en cijnsboeken, resolutieboeken en rekeningen. Interessant zijn de kalenders die aanduiden wanneer en op welke wijze de uitdelingen moesten geschieden.

Na zekere tijd beschikten de dismeesters over een eigen vergaderzaaltje, de „diskamer” of de „tresorie”. Daar stond ook de grote kast of de „schrijne”, waarin het geld en de archiefstukken werden bewaard. Slechts voor S.-Gillis beschikken wij over de stichtingsakte van de diskamer. Op 12 januari 1465 laten de dismeesters weten dat zij van Jakop, Jan en Filip, de kinderen van Jakop de Baekre en vrouw Margriete, een nieuwe kapel hebben ontvangen om als „tresorie” te dienen. Deze kapel in de S.-Gilliskerk, was door hen juist gebouwd, daar de vroegere (waar hun ouders begraven waren) was afgebroken wegens de aanbouw van de zuidpand aan de kerk. In 1468 komen de dismeesters en de kerkmeesters overeen om het „huusekin twelke staet anden zuidwesthouc van den nieuwen pande” in gemeenschap te gebruiken. Beide groepen mogen daar hun geries bewaren en krijgen elk een sleutel. Zij beloven plechtig elkaar geen last te berokkenen (52). De dis-

(51) A. DESCHODT, *Mériaux de bienfaisance ecclésiastiques et religieux de la ville de Bruges*. (Extrait de la *Revue belge de numismatique*, an. 1873-1878.), dl 1, blz. 1-3.

(52) K.A.S.G., reg. 40, f° 31, 24 v°.

kamers van de andere Dissen worden slechts terloops vernoemd. Op de rug van een charter van S.-Salvators, daterend van 1324, staat geschreven „van deser rente so leghet een tsarter bezeghelt met scepenen zeghele van Brugge in die tresorie van Sinte-Salvators” (53). Alhoewel geschreven door een andere hand, is het geschrift toch uit dezelfde tijd, zodat wij mogen aannemen dat op deze parochie de dismeesters in het begin van de veertiende eeuw over een diskamer beschikken. Op O.-L.-Vrouw komt de diskamer voor het eerst ter sprake in een charter van 12 juni 1389 (54). De eerste getuigenis voor S.-Jakobs staat in een akte van 13 juli 1450, die werd opgesteld in de diskamer, gelegen aan de westkant van de kerk (55). Wij moeten wachten tot 1511 om iets te horen over deze van S.-Walburga. Op 6 januari van dit jaar werd de rekening van 58 pond, 13 schellingen en 7 penningen betaald voor het oprichten van de diskamer. Deze werd opgetrokken aan de zuidwestzijde van het kerkhof, met een deur die uitkomt in het portaal. De helft van de onkosten werd betaald door de kerkfabriek, waarschijnlijk omdat deze er ook gebruik van maakte (56).

Op S.-Jakobs had de Dis ook een eigen kapel. Deze was geschonken door Adriana, de weduwe van Donaas de Moor, mits enkele voorwaarden waaronder een dagelijkse H. Mis en verschillende jaargetijden op kosten van de Dis. De kapel was vroeger door Donaas en Adriana gebouwd aan de oostkant van het koor, in het jaar 1479. Er waren „twee gaten van traelgen lichtende ten choore waert” (57).

(53) A.O.O.B., D.S.S., chanter 14.

(54) K.A.S.J., reg. 66, f° 45 v°.

(55) K.A.S.J., reg. 66, f° 218 v°: „Acta fuerunt hec Brugis... in camera dicte mense pauperum, situata in fine occidentali dicte ecclesie Sancti Jacobi”.

(56) A.O.O.B., D.S.W., reg. 31, f° 215.

(57) K.A.S.J., reg. 68, f° 23 v°.

Naast de diskamer beschikten de Dissen nog over een bergplaats voor hout en brandstof. Op S.-Gillis werd dit lokaal gebouwd in 1420. Een afschrift van een akte is bewaard, waarbij de pastoor en de kerkmeesters een stuk grond en muren op de hoek van het nieuwe kerkhof afstaan „omme daer in te legghene barninghe ende andere noodzakelijke dinghen” (58).

IV. Bestond te Brugge een centrale instelling voor armenzorg?

Onder de benaming, centrale armenzorg, wordt verstaan een overkoepelend orgaan, waarvan de verschillende Dissen in de stad de samenstellende leden zijn. Een dergelijke instelling bestond sedert de dertiende eeuw te Bergen, de „commune aumosne”. In navolging daarvan werd te Ieper, in 1525 een „Ghemeene Buerse” gesticht (59). In Brabant bestonden in sommige steden Dissen of inrichtingen die hun activiteit over gans de stad uitstrekten, of van voorrechten genoten. De Dis van S.-Rombouts te Mechelen, en deze van S.-Pieter te Leuven hadden een zekere voorrang op de andere Dissen van de stad omdat zij de oudste waren (60). Te Antwerpen ontstonden rond 1457, de Aalmoezenierskamers, die niet meer aan de parochiale Dissen gebonden waren, omdat deze niet in staat waren aan de stijgende nood het hoofd te bieden (61). De humanist J. Vives laat in

(58) K.A.S.G., reg. 39, f° 150 v°.

(59) P. HEUPGEN, *La commune aumône de Mons du 13e au 18e siècle*, *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, XC (1926), blz. 319. J. NOLF, *La réforme de la bienfaisance publique à Ypres au XVIIe siècle.*, Gent, 1915, blz. XXVI, XXIX.

(60) J. WITHOF, o.c., blz. 19-21. M. BOURGUIGNON, *Inventaire des archives de l'assistance publique de la ville de Louvain*, Tongeren, 1933, blz. XIV. W. J. MARX, *The Development of Charity in Medieval Louvain*, New York, 1936, blz. 54. ...

(61) E. GEUDENS, *Le compte moral de l'an XIII des hospices civils d'Anvers, le rapport annuel sur leur situation moderne annoté et augmenté d'un prologue historique et de documents régionaux*, Antwerpen, 1898, blz. XIX. J. LAENEN : o.c., blz. 185.

1526 een werk over de armenzorg verschijnen, getiteld „De subventionne pauperum”, en opgedragen aan de Brugse stadsmagistraat. In een eerste deel geeft hij de geschiedenis van de armenzorg, en in een tweede stelt hij een rationeel geordend plan voor de toekomst op. Hij is van oordeel dat de armenzorg geen zaak is van private liefdadigheid, maar een plicht van de stad, die een gemene beurs moet oprichten rechtstreeks onder beheer van de magistraat (62). In 1531 vaardigt Karel V een plakkaat uit, waarbij een hervorming van de armenzorg wordt bevolen. De bestaande inrichtingen moeten versmolten worden tot een gemene beurs. Tot onlangs waren vele schrijvers van oordeel dat deze hervorming werd doorgevoerd naar het voorbeeld van wat bestond te Bergen en te Ieper, en door de aansporingen van humanisten als Vives (63).

De vraag is dus niet overbodig, als wij nagaan of er te Brugge iets in de aard van een gemene beurs bestond, en of er een Dis was met bepaalde voorrechten op de andere.

Aanstands kan worden geantwoord dat uit geen enkele bron blijkt dat er in de behandelde periode een centrale instelling of een zekere vorm van primauteit onder de Dissen bestond. Natuurlijk laten wij buiten beschouwing het feit dat de schepenen, zoals hoger reeds gezegd, zich de „uppermeesters” en „upperdischmeesters” noemen. Zij oefenen wel het hoogste toezicht uit, maar vormen toch niet een specifieke centrale instelling van armenzorg, zoals hierboven bepaald.

Stonden de Dissen dan helemaal los van elkaar? Voor hun werking onder de armen van de parochie zijn zij

(62) J. L. VIVES, *Reproductie der originele uitgave „Secours van den Aermen”* (gedrukt te Antwerpen, 1533), Brussel, 1942, blz. 73-81.

(63) A. DE SCHODT, o.c., blz. 5.

geheel onafhankelijk van elkaar. Iedere Dis handelt volledig zelfstandig, en op geen enkel ogenblik is er een inmenging van een andere Dis of van een centrale instelling waar te nemen. Dat sluit echter onderlinge goede betrekkingen niet uit. Dikwijls werd voor aangelegenheden van algemeen belang gezamenlijk opgetreden. In deze gevallen is het steeds duidelijk dat elke Dis op gelijke voet wordt behandeld. Dat de betrekkingen goed waren, kan worden afgeleid uit de verschillende keren dat enkele dismeesters in naam van alle Dissen van de stad optreden. Enkele voorbeelden zullen deze contactnamen duidelijk illustreren.

Herhaaldelijk komen de dismeesters samen ter verdediging van gemeenschappelijke rechten en belangen. Daar hebben wij b.v. het geval van de tarweverplichting van de Potterie. Het eerst vernemen wij daarover iets in een schuldbekentenis, opgesteld door de meester en het couvent „van den Heleghen Gheest van de Potterie”, in 1348. Daarin bekennen zij schuldig te zijn aan de Dissen van O.-L.-Vrouw, S.-Salvators, S.-Jakobs, S.-Gillis, S.-Kruis, S.-Walburga, S.-Katelijne en S.-Michiels, elke week één hoed tarwe te leveren. Waarschijnlijk werd naar elk van deze Dissen een brief gezonden; enkel deze van S.-Salvators en O.-L.-Vrouw zijn bewaard gebleven (64). Deze verplichting was zeker een zware last voor de Potterie, zodat ze herhaaldelijk niet werd uitgevoerd. Dat wordt bewezen door de vele processen door de Dissen tegen de Potterie ingespannen.

(64) A.O.O.B., D.S.S., charter 114; A.O.O.B., D.O.V., charter a. De stukken vermelden de stichters want de hoeden tarwe worden gegeven „telker weke elx jaers over Lamsijns ziele vanden Moelnekine ende Adelisen sijns wijfs ende meester Jans van Uutkerke sichtent dat si alle drie sijn coemen van liven ter doot...”. Daaruit kan ook afgeleid dat de fondatie ouder is dan van 1348. Het juiste stichtingsjaar blijft echter onbekend. Welke renten en bezittingen aan het godshuis werden geschonken om de verplichting ten uitvoer te brengen, is ook niet geweten.

Op 29 januari 1385 bevestigen „Johan nes Bood, magister, provisor administrator ac Paulus de Moerkerke, receptor hospitalis de Potterije ” aan de Dis van S.-Salvators dat zij elk jaar 104 hoed tarwe zullen leveren, en dit zolang de achterstellen van de vorige jaren zijn ingelopen (65). Eenzelfde overeenkomst wordt gesloten met de Dis van O.-L.-Vrouw op 3 november 1388 (66). Op 12 januari van het volgende jaar zenden de dismeesters van O.-L.-Vrouw een afschrift van de overeenkomst naar de andere geïnteresseerde Dissen (67). Waarschijnlijk gaat het hier om een actie tegen de Potterie, gevoerd door de Dis van O.-L.-Vrouw, in naam van alle belanghebbenden. De tekst van deze brieven bevat een belangrijke zinsnede. De dismeesters laten weten dat „wij in onse tresorije hebben eenen chaerter toebehorende den ghemeenen dissche”. De Dis van O.-L.-Vrouw heeft dus een stuk in handen, dat niet alleen haar eigendom is, maar van de verschillende Dissen samen. Het is ook een bewijsstuk van de gezamenlijke rechten, die dan ook gezamenlijk moeten verdedigd worden. In de loop van de jaren is dit meermalen het geval geweest. Zo is een verslag van een proces bewaard, opgesteld door een openbaar notaris, op 1 april 1498. Het stuk vermeldt dat aanwezig waren Donaes Pluvier, ontvanger van O.-L.-Vrouw, Daneel Dheirt, ontvanger van S.-Salvators, Colaert Belle, ontvanger van S.-Jakobs, „huuter name van den voornoemde disschen ende voort huutter name van den dissche van Sinte-Wouburghen, Sinte-Gillis in Brugghe ende Sinte-Cruus ende Sinte-Katelinekerken buiten Brugghe ” (68). Later werd door de Dis van O.-L.-Vrouw een afschrift gezonden naar de Dissen van

(65) A.O.O.B., D.S.S., charter 121.

(66) A.O.O.B., D.O.V., charter 34 b.

(67) K.A.S.G., reg. 39, f° 110; K.A.S.J., reg. 66, f° 45 v°.

(68) K.A.S.J., papieren charter, genummerd met CC en gevoegd bij perkamenten charter LXVII.

S.-Walburga en S.-Gillis, waarin wordt gesproken van een „saetere toebehoorende den ghemeenen dissche” (69). Het is weerom duidelijk dat de Dis van O.-L.-Vrouw de leiding op zich neemt, en dat de aanwezige ontvangers ook optreden in naam van de afwezigen. Gelykaardige gevallen kwamen voor in latere processen tegen de Potterie, steeds om dezelfde reden, in 1506, 1508 en 1523 (70). In dit laatste jaar viel een uitspraak van de Raad van Vlaanderen, bepalend dat de Potterie verplicht werd 2105 hoed tarwe achterstel te leveren. De akte werd ondertekend door dismeesters van de verschillende Dissen: Jan dela Nesse voor O.-L.-Vrouw, Jan Pluimcoopere en Maertin van Dhoorne voor S.-Salvators; Adriaen vande Velde en Philip Bruneel voor S.-Gillis; Stevin van Praet en Jan Schinkele voor S.-Jakobs, Gillis vande Vlaemyncpoorte, Cornelis vander Weerde, Lievin vande Walle en Joos de Clerck voor S.-Walburga. Daarbij staan nog enkele handtekeningen van dismeesters van S.-Kruis en S.-Katelijne, en de formule „over hemlieden ende vervanghende de dischmeesters van der kercke ende dissche van Sinte-Michiels buten der vorseider stede van Brugge...” (71). De geschiedenis van de processen tegen de Potterie illustreert dus goed hoe de Dissen elkaar steunden in het verdedigen van hun gemeenschappelijke rechten.

Een tweede voorbeeld wordt gegeven door het rekwest, opgesteld door de Dissen om zich te verdedigen tegen de amortisatie op de kerkelijke goederen, bevolen door Karel de Stoute, in 1475 (72). In de inleiding wordt gezegd dat alle dismeesters van de stad zijn samengeko-

(69) A.O.O.B., D.S.W., reg. 31, f° 52 v°; K.A.S.G., reg. 40, f° 142.

(70) A.O.O.B., D.S.S., charter 299 en 322; A.O.O.B., D.O.V., charter 403.

(71) A.P., charter 601.

(72) A.O.O.B., D.S.S., aanwinsten 16 a.

men om dit gezamenlijk schrijven op te stellen. In het slot van hun resolutie doen zij een beroep op de hertog „...in den name van alle den aermen ende miserabele personen van deser stede...”, en niet elk afzonderlijk voor de armen van hun parochie. De vergadering voelt zich dus één in de verdediging en de verantwoordelijkheid voor gans de stad. Terloops weze opgemerkt dat de dismeesters de amortisatie niet aanvaarden omdat de Dissen, volgens hun opvatting, niet vallen onder de kerkelijke goederen, maar wereldlijke instellingen zijn.

Buiten de gezamenlijke ondernemingen ter verdediging van hun rechten, kunnen nog andere oorzaken van samenwerking worden vermeld. Hoofdzakelijk kunnen deze gerangschikt onder vier reeksen: stichtingen die betrekking hebben op verschillende Dissen; verplichtingen door meerdere Dissen samen uit te voeren; toelatingen door de schepenen of de vorst aan de Dissen verleend; het beheer van gezamenlijk bezit. Voor deze vier reeksen kunnen vele voorbeelden aangehaald. Het zal evenwel volstaan voor elk een typisch geval te melden.

Wanneer meerdere Dissen in een stichting betrokken zijn, kan de uitvoering op verschillende wijzen gebeuren. De zorg voor de uitvoering kan toevertrouwd aan een buitenstaand persoon of instelling, ofwel aan één van de betrokken Dissen. Het is ook mogelijk dat elke Dis een deel van de voorziene som ontvangt zonder tussenpersoon. Voor deze drie mogelijkheden een voorbeeld.

Op 16 oogst 1368, gaf Heindric van Herresten aan Jan de Blasere de jonge, het achtste en het zestiende deel van het Engelse Weeghuis en een klein huis ernaast, in de Engelse straat. Deze schenking is echter ten behoeve van de Dis van S.-Jakobs. Juist hetzelfde geschiedt voor de Dis van S.-Salvators en van S.-Gillis, en wellicht voor de andere (73). Jan de Blasere wordt dus belast met de

(73) K.A.S.J., reg. 66, f° 11; A.O.O.B., D.S.S., reg. 126, f° 113.

verdeling van de schenking. De volgende dag vervult hij reeds zijn plicht en geeft aan elke Dis het toegewezen deel (74). Hoogst waarschijnlijk zijn de Dissen overeen gekomen over de bestemming van het huis. Op 28 januari 1376 geven de dismeesters van S.-Salvators, S.-Jakobs en S.-Gillis elk afzonderlijk hun aandeel in cijns af aan Jan Franke en zijn vrouw Lisebette, elk om 22 schellingen en 6 penningen grote per jaar (75). In al deze bewerkingen is op geen enkel ogenblik spraak van een centrale instelling, maar de Dissen handelen allen zelfstandig.

In dergelijk geval kan ook een instelling optreden als verdeler. Reeds wordt dit aangetoond door het geval met de Potterie. Een ander voorbeeld is de stichting van Jakob Bruneel en vrouw Barbe, van 15 juli 1456, waardoor de Broeders en Zusters van S.-Juliaans de verplichting op zich namen jaargetijden en uitdelingen te doen houden in S.-Walburga, S.-Salvators, S.-Jakobs, S.-Kruis en S.-Katelijne (76). Het hospitaal zal elk jaar aan deze Dissen een som moeten geven om deze lasten uit te voeren.

Wanneer de verdeling aan één Dis wordt opgedragen,

Voor St.-Gillis bezitten we een charter van 1376, waarbij zij hun deel op het Weeghuis in cijns afgeven. Dus hadden zij ook gedeeld in deze schenking. In de tekst komt een interessante bepaling voor: „Behouden dies dat de voorseide disch sculdich es tvoorseit weichhuus, dats te wetene den kelnare vanden voorseiden huuse, open te houdene ende te leverne der inghelscher coopliden goed in te weghe, ghelike dat men tote den daghe van hedent der in gheweghen heift. Ende eene stede iof camere binden zelven huusinghen soufisant te hebbene omme den inghelschen coopliden haren coms der in te hebbene ende te behoudene tallen tijden als te doene zal wesen...” Dit houdt wellicht verband met de „beweeglijkheid” van de Engelse wolstapel, waardoor er perioden voorkwamen waarin de aanvoer van Engelse wol te Brugge eer zeldzaam was. H. VAN WERVEKE, *Brugge en Antwerpen*, Gent, z.d., blz. 60-61.

(74) K.A.S.J., reg. 55, f° 2.

(75) A.O.O.B., D.S.S., reg. 127, f° 139 v°; A.O.O.B., D.S.G., charter 64; K.A.S.J., reg. 66, f° 32.

(76) A.O.O.B., D.S.W., charter 84.

wordt niet het minste onderscheid of voorrang gemaakt; gelijk welke Dis kan aan de beurt komen. Een voorbeeld is de fondatie van Verbeatrice, weduwe van Matheus Tauwers, op 20 oogst 1352 (77). De schepenen verklaren dat voor hen kwamen de dismeesters van zeven Dissen, die gezamenlijk een rente ontvingen van vijf schellingen grote tornois en één cappoen, bezet op land en een oliemolen buiten de Smedepoort. Deze rente moet als volgt worden verdeeld: O.-L.-Vrouw, twintig schellingen parisis en een cappoen; S.-Salvators en S.-Kruis, elk tien schellingen parisis; S.-Jakobs, S.-Katelijne, S.-Gillis en de Dis van de H. Geest bij de Mariabrug, elk vijf schellingen parisis. Het oorspronkelijke charter berust op O.-L.-Vrouw, en deze Dis zorgt voor de jaarlijkse verdeling van de rente. Op de dag van de stichting zenden de dismeesters van deze parochie een brief naar de andere Dissen, waarin zij verklaren het charter van de fondatie van Verbeatrice te bezitten, en melding maken van het deel dat aan hen werd toegewezen. Zij beloven daarbij dat de belangstellenden de fondatieakte mogen zien als zij dit verlangen (78).

Een derde mogelijkheid bestaat in een schenking waardoor verschillende Dissen rechtstreeks hun aandeel ontvangen. Zo was één van de stichtingen van Clais Pagant en zijn vrouw Kerstine, op 13 april 1409, aan de Dissen van S.-Gillis en S.-Jakobs. Elk krijgt een deel zonder dat aan één van beiden de zorg voor de verdeling wordt opgedragen. Enkel het aandeel van S.-Gillis is ons bekend: acht pond, zes schellingen en acht penningen parisis (79).

Een goede illustratie van samenwerking ter gelegenheid van gezamenlijke verplichting is de stichting van

(77) A.O.O.B., D.O.V., charter 48.

(78) A.O.O.B., D.S.S., reg. 126, f° 99 v°; K.A.S.J., reg. 66, f° 26 v°.

(79) K.A.S.G., reg. 39, f° 191 v°.

Jan de Wee, van 15 april 1390, ten voordele van de gevangenen van de Donker Kamer. Twee Dissen waren met de uitvoering belast, O.-L.-Vrouw en S.-Jakobs (80). Naast het uitdelen van eetwaren en het laten celebreren van Missen, „...sullen de dischmeesters van Sinte-Jacobskercke voorseit, midsgaders den dischmeesters van Onser Vrouwenkercke ghemeene houden staende elc half ende half den autae van der voorseider doncker-camere ende voord alle de vesturen diere toebehoeren...”. Zonder onderling beraad zal dit wel onmogelijk zijn geweest.

Wanneer hogere instanties, zoals schepenen of de vorst, een beslissing aan de Dissen moesten meedelen, dan deden zij dat aan één Dis, die dan gelast werd het besluit verder aan de andere te melden. Het hertogelijk besluit over de erfenis van de proveniers, de ondersteunden van de Dissen, werd gezonden naar de dismeesters van S.-Jakobs. Daarin werd bepaald dat de bezittingen tot een waarde van 25 pond parisis, bij de dood van de proveniers, zouden overgaan naar de Dis die hen onderhield. Wij weten dat het originele stuk naar S.-Jakobs werd gestuurd, omdat wij de brieven bezitten die de dismeesters van deze parochie naar de andere Dissen hebben gestuurd om het besluit aan hen kenbaar te maken (81). Bij de mededeling werd een vidimus gevoegd, bezegeld met het stadszegel van Brugge, waarin de dismeesters van S.-Jakobs bevestigen: „de voorseide originale lettren hemlieden te goede te latene wordene ende die in handen te ghevene tallen tiden als sijs te doene zullen hebben...”. In dit geval werkt de Dis van S.-Jakobs als een soort centrale instelling. In andere gevallen kan deze functie door een andere Dis worden

(80) A.O.O.B., D.O.V., charter 151; K.A.S.J., reg. 62, f° 41 v°.

(81) A.O.O.B., D.O.V., charter 242; A.O.O.B., D.S.G., charter 105 a.

waargenomen.

Een vierde oorzaak van samenwerking is het beheer van gezamenlijk bezit. Reeds wezen wij daarop in verband met het Engels Weeghuis. Een ander geval is dat van een gezamenlijk uitgeven van een cijnspacht door de dismeesters van O.-L.-Vrouw en S.-Jakobs, van een huis gelegen aan de westkant van de Markt, genoemd „De Mane”, op 9 april 1407 (82). Godevaert filius Jans en Margriete zijn vrouw, nemen de cijns om twee pond en tien penningen parisis, aan elke Dis te betalen. De betaling geschiedt rechtstreeks aan de twee instellingen.

Als algemeen besluit op de gestelde vraag mogen wij gerust antwoorden dat in deze periode te Brugge geen centrale instelling voor armenzorg bestond, en dat geen enkele Dis een soort voorrecht boven de andere genoot. De onderzochte gevallen tonen dit duidelijk aan.

V. De „*aerme huusweken*”.

In vergelijking met latere perioden zijn voor de late middeleeuwen slechts weinig gegevens voorhanden over de ondersteunden van de armenzorg. Uit deze schaarse bronnen zullen wij toch trachten een beeld te vormen van de massa noodlijdenden.

In de Latijnse teksten worden de ondersteunden „*verecundi pauperes*” of eenvoudig „*pauperes*” genoemd. De Middelnederlandse taal gebruikt meestal de benaming „*scamele huusweken*”, en in het Frans spreekt men van „*les povres honteux*”. Deze benamingen komen reeds in de dertiende eeuw voor. In het testament van Adelise, weduwe van Symon Bernard, opgemaakt in 1231, worden de „*verecundi pauperes per villam brugensem*” van het H. Geesthuis bedacht (83). Een

(82) A.O.O.B., D.O.V., charter 167.

(83) K.A.S.S., Censuale, f° 51 v°, bevat een afschrift van dit testament. Datum: 14 oogst 1231.

schenking aan hetzelfde huis, in 1273, gebruikt voor het eerst de Middelnederlandse term „scamele huusweken” (84). Enkele jaren later, in 1290, komt in een akte van de Dis van S.-Gillis dezelfde benaming voor (85). In de charters van deze Dis vóór 1290 opgesteld, is enkel spraak van de „aermen” en van de „disch” zonder meer (86).

De Latijnse vorm wijst erop dat de ondersteunden schuchtere, bescheiden armen waren; mensen die zich schaamden in hun armoede (87). In het Middelnederlands schijnt de nadruk te vallen op „huus”, wellicht om aan te tonen dat de bedoelde personen thuis verbleven, in tegenstelling met de verzorgden in de hospitaalen. Ook het Duitse woord „Hausarmen” heeft deze betekenis (88).

Uit het feit dat de werking van de Dissen gericht was op de armen van de eigen parochie, mogen wij afleiden dat landlopers en rondtrekkende bedelaars niet in aanmerking kwamen. Bedelaars werden nooit „scamel huusweken” genoemd en werden, in tegenstelling met dezen, met alle kracht geweerd en met de strengste straffen bedreigd (89). Een tekst die een goed onderscheid

(84) A.P., charter 25. Datum: december 1273. Gifte door Willem Wilsoets en vrouw Adelise, en Jan vanden Vanekine en vrouw Adelise: „ten scamelen huusweken behoef van Brughe”.

(85) K.A.S.G., reg. 39, f° 227. Datum: zaterdag ingaande maart, 1290. Gifte door Margriete, weduwe van Boudin Brunnen: „ten dissche bouf van den scamelen huusweken van Sinte Gilliskerke in Brughe”.

(86) A.O.O.B., D.S.G., charter 2. Datum: vrijdag vóór S. Thomas, 1273; charter 1. Datum: vrijdag vóór Palmenzondag, 1269. 1269.

(87) Verecundus: schroomvallig, schuchter, bescheiden, zedig. Verecundare: schromen, niet durven. Verecundari: timore percelli. DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VIII, blz. 279.

(88) W. LIESE, *Geschichte der Caritas*, Freiburg i. Br., 1922, dl. I, blz. 200.

(89) B.v.: A.O.O.B., D.S.S., charter 45: gifte door Wouter de Priestere „...ende die almoSene ende die caritate ghevende den be-

maakt tussen de bedelaars en de huusweken, vinden wij in een schrijven van de stadsmagistraat aan de deelmannen van de zestendelen, op 5 november 1530. Door de stad werd geld ter beschikking gesteld om uit te delen aan „den scamelen huusaermen die voor de lieden dueren niet en bidden en moghen ” (90).

Andere teksten als : „arme huusweken bedde-vast liggende ” (91) en „aerme verweecte personen bedde-vast liggende ofte vrouwen die in kinderbedden ligghe ” (92), wijzen erop dat de Dissen ook hulp verschafften aan arme zieken en vrouwen in het kraambed, wanneer deze maar thuis verbleven. Daarom mag niet besloten worden dat alle huusweken zieken waren, zoals vroeger door sommige schrijvers werd gedacht (93). De bedlegerigheid van alle ondersteunden zou ook moeilijk te verzoenen zijn met het feit dat de uitdelingen in de

wuenende scamelen huusweken van dien voorseiden prochyen...” (S.-Salvators en S.-Katelijne). S.A.B., Hallegeboden 1513/30, f° 20, nr. 6 : „Dat neghene trawanten noch trawanteghen achter deser stede noch in kercken, cloosters ende godshuizen en gaen omme de aelmoesenen, noch dat hemlieden niemede eenighe aelmoesenen den laetste ghebode ghepubliceirt was up de peynen ende boeten daerinne begrepen..”. Datum : 22 april 1514. Gepubliceerd door L. GILLIODTS- van SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise*, dl. III, *Mémoriaux*, dl. I, blz. 75, nr. 65.

(90) L. GILLIODTS- VAN SEVEREN, o.c., dl. III, dl. I. p. 272.

(91) B.v. : A.O.O.B., D.S.S., charter 153 : stichting Clais Pagant en vrouw Kerstine, 13 april 1409.

(92) A.O.O.B., D.S.S., charter 216 c : stichting Jan Vasque, 12 januari 1458. Er weze opgemerkt dat slechts een deel aan deze zieken of kraamvrouwen toekomt.

(93) A. DUCLOS, o.c., blz. 590. „Les scamele huusweken étaient distincts au XIIIe siècle, des incrits à la Table des Pauvres. Peut-être ceux-ci furent-ils désignés, au XVe siècle, sous ce nom. Mais en tout cas, il s'agit de malades soignés, non pas à l'Hôpital, mais à domicile. Les déments paisibles étaient sans doute comptés parmi eux”. Deze mededeling is een verbetering van wat hij op blz. 304 had geschreven : „Je suis tenté de croire que les Arme huusweken étaient des déments paisibles, soignés soit à domicile soit dans des couvents, aux frais de la ville ou des Menses des pauvres ”.

kerk werden gehouden. Enkel diegenen die niet zelf konden komen mochten een vervanger zenden (94).

Uitzonderlijk worden de ondersteunden als „ huuszittenden ” voorgesteld, wat er weer op wijst dat ze in huis verbleven (95). Zeer duidelijk wordt dit ook aangetoond door de tekst van een paar akten in verband met de Dishuizen (96). Het Dishuis van S.-Gillis, gesticht door Matheus Laris in 1474, was bestemd „ omme aerne huusweken daer inne te wonene ” (97). In 1472 schenkt Margriete, weduwe van Pieter van Campen, een rente aan de Dis van S.-Walburga, om het Dishuis dat zij en haar man in 1436, in de Bouverie hadden gesticht, te onderhouden. De akte bepaalt als volgt de personen die in de tien huisjes mogen ondergebracht: „ aerne ende verweecte personen, vichtich jaren oud zijnde of der bovene, of personen zo ghedebeliteird ende vercranct in hueren ledene van crepelheden, zeericheden, ziecheden, lamheden oft anders dat si hueren scamelen nooddurft niet ghewinnen noch vercrighen en connen... ” (98). De tweede bepaling is zo breed mogelijk opgesteld, zowel armen als zieken en gebrekkigen mogen er hun in-trek nemen.

Ook in de rekwesten aan de vorst om van de amortisatie van de goederen ontslagen te worden, beschrijven de

(94) Wanneer een ondersteunde wegens ziekte niet kon komen, mocht hij een andere daarmee gelasten. Zo wordt bepaald in de stichting van Jan de Land en vrouw Cateline dat de dismeesters een dobbel mite om te offeren moeten geven aan „ elke aerne often elken bode ontvanghende de provende ”. K.A.S.G., reg. 39, f° 124 v°. Datum: 31 mei, 1419.

(95) B.v. :A.O.O.B., D.S.S., reg. 127, f° 38 v°: stichting van Victor Simoens in 1462: „...aerne huuszittende lieden wonachtig binnen den voorseiden prochie...”. Deze benaming was meer gebruikelijk in de Noord-Nederlandse steden. C. LIGTENBERG, o.c., blz. 163. C. VAN MANEN, o.c., blz. 8.

(96) Dishuis: een Godshuis in eigendom van een Dis.

(97) K.A.S.G., reg. 40, f° 63. Datum: 29 januari 1474. Drie huisjes in de Bailgestraat.

(98) A.O.O.B., D.S.W., reg. 31, f° 53 v°.

dismeesters hun beschermelingen. In dit van 1475 wijzen zij erop, dat op dit ogenblik in alle steden, maar vooral in de koopmansteden, onder de „scamelen aerbeyders” veel nood heerst, omdat zij dikwijls werkloos zijn gebleven wegens ziekte, ongevallen of gebrek aan werkgelegenheid. De dismeesters verklaren dat een amortisatie op hun goederen de activiteit van de Dissen onder de arbeiders sterk zou verminderen, zodat velen onder hen zouden uitwijken. Daar de meesten in de textiel werkzaam waren, zou deze uitwijking een verval voor de stad meebrengen. Duidelijk spreekt de tekst: „Ende mits dat dese stede principalic staet up de draperye, daeronder vele scamel volcx scult, die dicwijle in hueren utersten noot moeten by den disschen onderhouden zijn...” (99). In dit rekwes valt de nadruk dus op de arme arbeiders en de werklozen. Het is begrijpelijk, gezien het einde van de vijftiende eeuw voor Brugge het verval van haar vroegere rijkdom meebrengt.

Een tweede smeekbrief werd opgesteld door de dismeesters van S.-Salvators in 1517 (100). Daarin spreken zij van „...les povres mesneiges chargier de plusieurs petis ensfans... vue la secrete povrete qui est entre la comminaulte...”. Zij klagen erover dat er, wegens de „chierte”, een soort koorts, die sedert twee of drie jaar in de stad heerst, zoveel behoeftigen zijn. De aandacht wordt hier vooral getrokken op de eerbare gezinnen die de last van hun talrijke kroost niet meer kunnen dragen en in stilte armoede lijden.

Een deel van de ondersteunden bestond uit weduwen. Velen werden in een Dishuis opgenomen, of leefden op een lijfrente van de Dis, na afstand te hebben gedaan van hun bezittingen.

(99) A.O.O.B., D.S.S., aanwinsten nr 16 a : rekwes door alle dismeesters van de stad aan Karel de Stoute.

(100) A.O.O.B., D.S.S., aanwinsten nr 16 b. Het stuk vermeldt geen datum, maar is gehecht aan een amortisatiebrief van 1517.

Wij beschikken over een voorstelling van een uitdeling in een versiering, aangebracht op een charter van het H. Geesthuis, van 1354 (101). De oorspronkelijke versiering bestond in de verluchting van de beginletter met de voorstelling van Christus bij het laatste oordeel. Nadien werden in de bovenste rand een viertal tekeningen bijgevoegd om de activiteiten van het huis te illustreren. De twee tekeningen aan de rechterkant tonen hoe rijke burgers aan een broeder geld en kledingstukken aanbieden. De derde stelt de verzorging van bedlegerige vrouwen door de zusters voor. In de linkerhoek wordt afgebeeld hoe twee broeders aan drie huusweken de provenen uitdelen. De broeders staan achter een gedekte tafel. De ene zet de provenen klaar en de tweede rijkt een kledingstuk aan een arme over. De drie armen komen met een smekend handgebaar naar de broeders toe. De eerste loopt op krukken, de tweede gebruikt een gaanstok. Het beeld dat wij hier van de ondersteunden van het H. Geesthuis krijgen mogen wij gerust toepassen op deze van de Dissen; want in beide gevallen worden zij de „aerme huusweken” genoemd.

Zelden worden afzonderlijke gevallen van hulpverlening gemeld. De enkele keren dat dit wel gebeurt, tonen opnieuw aan hoe breed het werkterrein van de Dissen zich uitstreckte. Enkele voorbeelden volgen. Op het einde van de vijftiende eeuw betaalde de Dis van O.-L.-Vrouw elke week 24 schellingen parisis aan arme zieken van de parochie (102). In het jaar 1517/18 gaf deze Dis

(101) K.A.P., charter 2. Aflaatbrief, verleend aan het H. Geesthuis door twee aartsbisschoppen en dertien bisschoppen, op 18 februari 1353, te Avignon. Dit charter is tentoongesteld in de sakristie van de Potterie.

(102) A.O.O.B., D.O.V., reg. 8, rek. 1484/85, f° 56: „Item betaelt ter cause van XXIII schellingen parisis, die men alle weke deelt den aermen van onser Vrouwen prochie beddevast liggende, bezet bij Gernaert Cooren, LXII pond, VIII schellingen”. IDEM, rek. 1485/86, f° 56: zelfde som. IDEM, reg. 9, rek. 1497/98, f° 76: een totaal van 46 pond, 16 schellingen.

78 pond parisis uit om de armen te helpen die door de pest waren aangetast (103). De Dis van S.-Gillis verleende op bevel van de stad extra-hulp aan de armen in de strenge winter van 1521/22, voor een bedrag van 101 pond en 8 schellingen parisis (104). Ook in 1510 heerste een strenge winter. Willem Fycket, dismeester van S.-Walburga, ging persoonlijk de noodlijdenden opzoeken om buitengewone aalmoezen te geven (105). Dezelfde Dis betaalde van 1495 tot 1499 jaarlijks tien schellingen aan Jan van den Nacht, „een scamel priester” (107). Het gebeurde dat de steun volledig geheim werd gehouden. Zo kennen wij een geval op S.-Walburga, waar een aalmoes van tien schellingen groten werd gezonden naar een man „by wete ende consente van ons prochypape ende Gillis vander Vlaemincpoorte, want de man en wil niet ghenomt wezen ” (108).

De nalatenschap van de gestorven huusweeken kan ook helpen om ons het beeld van hun grote armoede voor te stellen. De Dissen hadden het recht beslag te nemen op de nagelaten bezittingen tot een waarde van

(103) A.O.O.B., D.O.V., reg. 12, rek. 1517/18, f° 112: „Betaelt om de aermelieden achter de stede van Brugghe te secoureren die ziec waren van der pestilencie in haerlieder noot, LXXVIII pond parisis”. Over de pest van 1518 te Brugge: O. DELEPIERRE, *Moeurs et usages du XVIe siècle, Handelingen van het Genootschap voor geschiedertis gesticht onder de benaming „Société d'Emulation” te Brugge*, IV (1842), blz. 250-356.

(104) A.O.O.B., D.S.G., reg. 2 rek. 1520/22, f° 57: „Betaelt bij laste van den dischmeesters in hueren handen bij ordonnancie ende bevele van der wet van deser stede, VIII pond IX schellingen groot, die ghedeelt zijn bij den dischmeesters den aermen, in den dieren ende stranghen wintre laest leden: CI pond VIII schellingen parisis”.

(105) A.O.O.B., D.S.W., reg. 2, f° 56 v°.

(106) A.O.O.B., D.S.W., reg. 1, rekening 1495/99, f° 29: „Betaelt heer Jan van den Nacht, een scamel priester, sjaers X schellingen XL schellingen parisis voor vier jaer”.

(107) Eerste vermelding: A.O.O.B., D.S.W., rek. 1499/1500, f° 31. Komt elk jaar terug. Soms worden 20 schellingen gegeven, zoals in 1499/1500.

(108) A.O.O.B., D.S.W., reg. 2, rekening 1513/14, f° 56 v°.

25 pond parisis, zodat in de rekeningen deze inkomsten worden vermeld. Voor het jaar 1485/86 wordt op S.-Jakobs volgende daarover meegedeeld (109).

Weduwe van Gheerbaerd de Groete	13 schel.	4 penningen par.
noch van de zelfde	27 schel.	10 penningen par.
Jan gheseid Scuddebolle	2 schel.	
van een vleeschhauwere cnape	4 schel.	4 penningen par.
van Gillis bij de Ramen	1 schel.	
uit tweduwenhuus	1 schel.	2 penningen par.
van Lysbette te Scepstale	8 schel.	4 penningen par.

Het onderzoek van de term „scamele huusweeken” toont aan hoe deze woorden als een verzamelnaam moeten gezien worden voor alle burgers die om één of andere reden ellende kenden. Onder hen bevinden zich werklozen, gebrekkigen, zieken, ouderlingen, weduwen, kraamvrouwen, grote gezinnen, priesters, enz. Essentieel schijnt te zijn dat zij thuis verblijven. Zieken in hospitalen zijn principieel uitgesloten, alhoewel in latere stichtingen wordt bepaald dat een deel van de provenen voor hen is bestemd. Landlopers en bedelaars komen zeker niet in aanmerking.

Tot zover dit overzicht over de inrichting van de Brugse Dissen. Wat deze instellingen praktisch realiseerden, en hoe zij in de loop van de jaren ontwikkelden werd niet besproken. Wij hopen in een volgende bijdrage daarover meer te vertellen.

P. VAN ZEIR.

(109) A.O.O.B., D.S.J., reg. 2, rekening 1485/86, f° 77.

BIJLAGEN

I

LIJST VAN DE GEKENDE ONTVANGERS

O.-L.-VROUW :

1381	Pieter den Vos, priester.
1408	Jakob vander Vloet.
1417/29	Willem vander Weede.
1432/40	Pieter Jansin.
1440/57	Jan Yweins.
1457/70	Jan vander Leye.
1470/72	Louis Lenoble.
1472/75	Jan Fijs, de jonghe.
1475/80	Louis Lenoble.
1480/89	Heindric Lippins.
1497/98	Donaes Pulvier.
1500	Jan van Zwinegeem.
1503/10	Jan vander Kerrest.
1511/12	Jan vander Kerrest en Joos, zijn zoon.
1519/27	Joos Tsoenin.

S.-GILLIS :

1369	Jan filius Clais, priester.
1369/98	Jan Dobbel, priester.
1417	Heer filius Clais, priester.
1447/58	Jan Plumcoopere, priester.
1470/73	Jacobszoene.
1483/84	Christoforus Manen.
1487/88	Andries de Mil.
1488/1503	Rogier Bernaerds.
1507/1512	Aernoud Vaes.
1520/1522	Jacop de Clerc.

S.-JAKOBS :

1405	Jan Hugheloot.
1459/78	Jooris Veyse.
1479/1502	Colaerd Belle.
1502/03	Philip Zuerinc.
1503/1515	Joos vander Kerrest.
1515/1522	Pieter Erembout.
1522/1525	Roelandt Cordier.
1525	Pieter vande Voorde.

S.-SALVATORS :

1376	naam niet vernoemd.
1396	Jan Huerel, priester.
1402/1438	Jan Zeghers.
1442/1452	Jakob vander Eke.
1460	Jan de Ram.
1470/1474	Pieter vander Eecke.

1474/1478	Absolon vander Munten.
1478/1479	Berthelmeus Plucvoghel.
1479/1490	Karel Vernaelde.
1483/1485	Broeder Arnoud vanden Vivere.
1491/1499	Daniel Dheirt
1499/1502	Karel Vernaelde.
1502/1507	Karel Looping.
1507/1524	Pieter vande Voorde.

S.-WALBURGA :

1491/1492	Sebastiaen Weilbrecht.
1495/1504	Jan Weilbrecht.
1505/1506	Jakob Lauwers.
1506/1526	Willem vanden Berghe.

II

LIJST VAN DE GEKENDE DISMEESTERS

O.-L.-VROUW :

1319	Clais van Sevencote
1333	Heinric Maertine
1434	Bodin van Zomergthem (vaervere)
1340	Bodin van Zomergthem - Diederic van Berneem.
1344	Lamsin van Aelst - Jan Volkaerd (verwer) - Clais de Scavere Diederic van Berneem.
1346	Gillis die men heet Cruke
1347	Gillis die men heet Cruke - Diederic van Berneem Clais de Scavere (schaver)
1351	Diederic van Berneem - Gillis die men heet Cruke Gillis van Aerdenburgh
1355	Gillis van Aerdenburgh - Gillis die men heet Cruke Jan de Scavere - Hughe Zwine
1357	Jan de Scavere
1360	Gillis die men heet Cruke - Willem Haeke - Jan den Craeyscieterre - Jan de Scavere (vaervere)
1363	Willem Haeke - Jan van Belleghem - Jan den Craeyscieterre
1364	Gillis van Aerdenburgh - Willem Haeke - Jan van Belle- ghem - Jan den Craeyscieterre
1365	Idem.
1366	Jan van Belleghem
1367	Jan den Craeyscieterre - Geraerd van Leffinghe Willem Haeke - Jan van Belleghem
1368	Jan den Craeyscieterre
1369	Jan den Craeyscieterre - Jan van Belleghem - Geraerd van Leffinghe - Lauwers de Sceppere
1370	Idem.
1372	Geraerd van Leffinghe
1374	Jan den Craeyscieterre - Jan van Belleghem - Geraerd van Leffinghe - Lauwers de Sceppere
1376	Idem.
1384	Lauwers de Sceppere - Jan van Belleghem - Jacop van Zomergthem - Olivier Pieters

- 1389 Idem.
 1390 Jan van Belleghem - Pieters Lauwereins - Jacop van Zomerghem
 1391 Lauwers de Sceppere - Jan van Belleghem - Jacop van Zomerghem - Olivier Pieters
 1398 Olivier Pieters - Lauwers de Sceppere - Willem de Backere - Jacop van Zomerghem
 1400 Jacop van Zomerghem - Willem de Backere
 1407 Willem de Backere - Olivier Pieters - Jan van der Stichgele - Cornelis van Aelst
 1409 Willem de Backere - Martin de Langhe - Jan de Duvere - Jan van der Stichgele
 1410 Idem.
 1415 Idem.
 1417 Jan van der Stichgele - Willem de Backere - Jan de Duvere
 1422 Stafin Ghalaners - Jacob Caneele, de oude - Jan de Duvere - Pieter van Maelburch
 1424 Jacob Caneele, de oude - Roegaer van Steghele - Jan de Duvere — Pieter van Maelburch
 1427 Pieter van Maelburch — Pieter de Dijkere
 1430 Adriaen Sleipstaf — Jacob Caneele, de oude — Clais Scoutheeten — Victor Wauters
 1440 Jan van Nockerhout — Jan Lammens
 1446 Roegier vande Woestine — Jan van Nockerhout — Heinric de Langhe — Pieter de Buerkele
 1447 Idem.
 1448 Jan van Nockerhout — Andries Bonin — Cornelis Ghiselin — Jacop vande Velde
 1451 Roegier vande Woestine — Jan van Nockerhout — Andries Bonin
 1454 Jan van Nockerhout — Andries Bonin
 1455 Jan van Nockerhout — Andries Bonin — Cornelis Ghiselin
 1458 Andries Bonin — Cornelis Ghiselin — Jacop vande Velde — Jan van Nockerhout
 1459 Andries Bonin — Jacop vande Velde
 1461 Cornelis Ghiselin — Jacop vande Velde — Pieter van Hulpen - Willem Formin
 1462 Idem.
 1463 Idem.
 1466 Cornelis Ghiselin — Gervaes Corens — Willem Formin
 1467 Cornelis Ghiselin — Pieter van Hulpen — Gervaes Corens — Willem Formin
 1469 Pieter van Hulpen — Gervaes Corens — Willem Formin — Pieter van Meulebeke
 1470 Raese vanden Houven — Gervaes Corens
 1471 Pieter van Hulpen — Gervaes Corens — Pieter van Meulebeke — Raese vanden Houven
 1472 Idem.
 1473 Colaert de Herlay (rubber) — Gervaes Corens — Pieter van Meulebeke — Raese vanden Houven
 1474 Idem.
 1475 Idem.
 1476 Colaert de Herlay — Gervaes Corens — Pieter van Meulebeke — Simoen Jansone

- 1478 Colaert de Herlay — Pieter van Meulebeke — Simoen
Janssone — Pieter Degrave
- 1479 Pieter Degrave
- 1480 Colaert de Herlay — Pieter van Meulebeke — Simoen
Janssone — Pieter Degrave
- 1481 Simoen Janssone — Jacob van Schoore
- 1482 Idem.
- 1483 Simoen Janssone — Pieter Degrave — Cornelis Vlamync —
Jacob van Schoore
- 1484 Idem.
- 1486 Pieter Degrave
- 1487 Simoen Janssone — Pieter Degrave — Cornelis Vlamync —
Jacob van Schoore
- 1488 Idem.
- 1489 Simoen Janssone — Jacob van Schoore — Joos Tsoenin —
Jan vande Woestine
- 1493 Idem.
- 1502 Joos de Raedt
- 1503 Joos de Raedt
- 1504 Jacob van Schoore — Joos Tsoenin — Joos de Raedt — Jan
dela Nesse
- 1505 Idem.
- 1506 Idem.
- 1507 Joos de Raedt — Jan dela Nesse — Joos Tsoenin — Pieter
Dassonneville
- 1508 Idem.
- 1509 Idem.
- 1510 Jan dela Nesse — Joos Tsoenin
- 1511 Joos de Raedt — Jan dela Nesse — Joos Tsoenin — Pieter
Dassonneville
- 1512 Idem.
- 1513 Joos de Raedt — Jan dela Nesse — Joos Tsoenin — Pieter
Truwelin
- 1516 Jan dela Nesse — Boudin Marseul — Jacob de Muene —
Joos Le Venin
- 1517 Jan dela Nesse — Boudin Marseul
- 1518 Idem.
- 1519 Idem.
- 1520 Idem.
- 1521 Jan dela Nesse — Jacop de Muene — Boudin Marseul
- 1523 Idem.
- 1525 Idem.

S.-GILLIS :

- 1269 Jan de Brunne
- 1273 Idem.
- 1289 Jan Coelewene
- 1296 Idem.
- 1309 Jan Vastrade (houtbreker)
- 1310 Jan den Quicken — Jan Vastrade
- 1320 Gerolf van Waes — Jan van Theemseke
- 1326 Jan Vastrade
- 1328 Pieter van Oestkerke — Jan Wautersone
- 1338 Willem van Lisseweghe — Daniel Demets — Jan Genyaert

- 1344 Willem van Lisseweghe — Gillis Coppieren
 1345 Pieter filius Boudins Oste
 1347 Andries Buscop — Jan Bouds
 1348 Gillis Coppieren — Andries Buscop — Jan Bouds — Jan
 Vastrade
 1351 Andries Buscop — Jan Vastrade
 1356 Gillis Coppieren
 1358 Jan Bouds, de oude — Andries Buscop — Gillis Coppieren
 1362 Gheraerd Ledichghanger — Niclaus genoemd vette tanger
 — Lauwers filius Hughes — Aernout Boudevaert
 1365 Aernout Boudevaert — Pieter Osten — Gheraerd Ledich-
 ghanger — Lauwers filius Hughes
 1366 Pieter Osten — Lamsin de Mommelare
 1376 Jan van Biervliet — Pieter den Weynd — Pieter den Wale
 1377 Idem.
 1384 Jacob van Lisseweghe
 1388 Jacob van Lisseweghe — Jan vanden Broucke
 1389 Idem.
 1396 Jan vanden Broucke — Heinric vander Steenbrughe
 1401 Joris vander Stichele — Heinric Haghelinc — Jacob Smed
 1403 Heinric Haghelinc — Jacob Smed — Joris vander Stichele
 — Willem van Zuenkerke
 1408 Jacob Smed — Jan Moritoen — Willem van Zuenkerke
 1409 Jacob Smed (houtbreker) — Willem van Zuenkerke — Jan
 Maritoen
 1410 Idem.
 1419 Jan vander Steenbrughe — Andries vanden Werne —
 Victor van Cleven — Daniel Laris
 1420 Willem Smout — Joris vander Munte — Gheeraerd
 Pluvier — Jan de Plaet.
 1426 Joos vander Nederhuuse — Andries vanden Werne — Jacob
 filius Clais Pieters.
 1431 Joos vander Nederhuuse — Willem Smout — Anthonis de
 Moor.
 1433 Idem.
 1439 Jan vanden Werne.
 1451 Joris vander Munte — Gheeraerd Pluvier
 1453 Gheeraerd Pluvier.
 1454 Joris vander Munte — Jan de Plaet
 1456 Gheeraerd Pluvier — Jan de Plaet
 1457 Joris vander Munte — Jan de Plaet.
 1462 Joris vander Munte — Gheeraerd Pluvier — Renier Houd-
 maer.
 1464 Matheus Laris — Renier Houdmaer — Jacob Fierins —
 Gheeraerd Pluvier.
 1465 Idem.
 1468 Idem.
 1469 Idem.
 1471 Matheus Laris — Jacob Fierins — Adriaen van Houfsele.
 1472 Idem.
 1474 Matheus Laris — Gheeraerd Pluvier — Jacob Fierins —
 Adriaen Demuer.
 1475 Jacob Fierins — Adriaen Demuer — Matheus Laris.

- 1476 Willem Houdemaer — Adriaen Demuer.
 1480 Josse vander Beke — Adriaen Demuer — Willem Maertins
 — Willem Houdemaer.
 1481 Idem.
 1483 Andries de Mil — Jan van Benthem.
 1484 Andries de Mil — Andries Demuer.
 1486 Andries de Mil.
 1487 Andrean Demuer — Jan van Benthem — Andries de Mil —
 Pieter Masin.
 1489 Idem.
 1490 Idem.
 1499 Adriaen Demuer — Andries de Mil — Aernoudt van
 Levendale — Pieter Masin
 1507 Adriaen Demuer — Aernoudt van Levendale — Philip
 Bruneel — Adriaen vande Velde.
 1508 Adriaen vande Velde.
 1511 Philip Bruneel.
 1512 Adriaen vande Velde — Philip Bruneel — Lodewijc Fanir.
 1513 Adriaen vande Velde — Philip Bruneel.
 1519 Philip Bruneel — Adriaen vande Velde — Colaert Belle.
 1522 Philip Bruneel — Adriaen vande Velde — Jan... — Colaert
 Belle.
 1523 Philip Bruneel — Adriaen vande Velde — Jan... — Colaert
 Belle.

S.-JAKOBS :

- 1328 Clais van Zeeland — Jan den Duetel — Michiel vande
 Walle
 1338 Jan de Jonghe — Pieter van Loochuse — Heindric de Heere
 1339 Idem.
 1340 Jan Hoste — Heindric de Heere — Jan de Jonghe
 1345 Jan de Jonghe (grauwwerkere) Jan Hoste (grauwwerkere)
 — Jan Loye — Pieter vanden Damme
 1348 Jan Hoste — Heindric de Heere — Jan de Jonghe
 1349 Jan den Lokere
 1351 Godevaerd van Gheldre
 1354 Hughe den Zwaluwen
 1355 Idem.
 1356 Clais van Winendaele — Hughe den Zwaluwen — Gode-
 vaerd van Gheldre
 1357 Idem.
 1358 Idem.
 1359 Idem.
 1363 Hughe den Zwaluwen — Godevaerd van Gheldre — Gillis
 Bailgianus
 1364 Hughe den Zwaluwen — Godevaerd van Gheldre
 1367 Hughe den Zwaluwen — Jan de Laets
 1368 Godevaerd van Gheldre — Hughe den Zwaluwen — Jan de
 Laets (grauwwerkere)
 1369 Idem.
 1370 Hughe den Zwaluwen — Jan de Laets
 1371 Hughe den Zwaluwen (cupre) — Jan de Laets
 1376 Wouter den Coolnaere —Ravens — Jan Maertins

- 1388 Jan de Laets — Jan Beerond — Jan van Oorscamp
 1390 Idem.
 1397 Jan Beerond — Jan van Riemselede
 1408 Jacop Haghelsteen (crudenier)
 1409 Jacop Haghelsteen (crudenier) — Wouter van Riebeke
 (graenwerker) — Heinric Maertins
 1413 Jacop Haghelsteen — Boudin Renier — Heinric Maertins
 1416 Idem.
 1420 Boudin Renier — Jan van Cleyhem — Willem vande Peere-
 boome
 1426 Idem.
 1429 Idem.
 1430 Jan van Cleyhem — Boudin Renier — Lamsin de Lands-
 heere
 1431 Idem.
 1434 Idem.
 1436 Idem.
 1439 Boudin Renier — Lodewijc de Brunne
 1441 Boudin Renier — Jacob Baert — Lodewijc de Brunne
 1443 Boudin Renier — Jacob Baert (cupre) — Lodewijc de Brunne
 1445 Idem.
 1446 Idem.
 1447 Idem.
 1450 Jacob Baert — Antheunis Damast
 1455 Geraerd de Grote — Jan van Messem — Jacob Baert
 1457 Idem.
 1462 Geraerd de Grote — Jan van Messem — Pieter van Riemse-
 lede
 1465 Idem.
 1466 Idem.
 1467 Idem.
 1469 Idem.
 1470 Idem.
 1471 Jan van Messem — Philip Bitebloc — Pieter van Riemselede
 1472 Idem.
 1473 Jan van Messem — Geraerd de Grote — Pieter van Riem-
 selede — Philip Bitebloc
 1475 Jan van Messem — Pieter van Riemselede — Stevin vande
 Gheinste
 1477 Geraerd de Grote — Pieter van Riemselede — Stevin vande
 Gheinste — Jan van Messem
 1478 Idem.
 1480 Geraerd de Grote — Pieter van Riemselede — Heindric Fer-
 randt — Colin Belle
 1482 Geraerd de Grote — Pieter van Riemselede — Heindric
 Ferrandt
 1483 Pieter van Riemselede — Geraerd de Grote — Heindric Fer-
 randt — Stevin vande Gheinste
 1484 Pieter van Riemselede — Geraerd de Grote — Heindric Fer-
 randt
 1485 Heindric Ferrandt — Joos Loupaert — Pieter van Riem-
 selede
 1486 Idem.

- 1489 Idem.
 1491 Idem.
 1494 Pieter van Riemsede — Heindric Ferrandt — Joos Loupaert — Boudin de Labye
 1496 Idem.
 1497 Idem.
 1500 Pieter van Riemsede — Boudin de Labye — Stevin van Praet
 1501 Idem.
 1502 Idem.
 1503 Idem.
 1505 Idem.
 1506 Idem.
 1508 Idem.
 1509 Pieter van Riemsede — Stevin van Praet — Jan Schinckele
 1511 Idem.
 1517 Idem.
 1518 Stevin van Praet — Jan Schinckele
 1523 Idem.
 1524 Stevin van Praet — Cornelis Breydel — Jan Clays

S.-SALVATORS :

- 1323 Gielis van Leke — Jan de Meester
 1326 Idem.
 1327 Gielis van Leke
 1328 Jan de Meester
 1330 Meeus Gaye
 1333 Meeus Gaye — Clays de Ries — Jan vanden Houte (drapier)
 1337 Meeus Gaye — Zeger Dullen — Jan vanden Houte
 1338 Idem.
 1339 Zeger Dullen — Jan vanden Houte — Pieter vande Walle
 1341 Meeus Gaye — Pieter vande Walle (drapier)
 1342 Zeger Dullen — Pieter vande Walle — Meeus Gaye
 1343 Zeger Dullen — Pieter vande Walle
 1346 Zeger Dullen
 1347 Idem.
 1348 Meeus Gaye
 1349 Gillis Vandenhoorne — Pieter Vanderhaghe — Zeger Dullen — Christiaen Rasen
 1350 Jan Maertine, de oude (timmerman) - Gillis Vandenhoorne, de oude
 1351 Jan Maertine († voor 1352) — Gillis Vandenhoorne — Pieter Vanderhaghe — Jan vanden Houte
 1352 Gillis Vandenhoorne — Pieter Vanderhaghe — Jan Heyns — Jan vanden Houte — Jan Maertine (zoon van Jan Maertin, de timmerman)
 1354 Gillis Vandenhoorne — Jan Heyns — Jan vanden Houte — Jacob de Maerschalc — Meeus Gaye — Zeger Dullen
 1355 Gillis Vandenhoorne
 1356 Idem.
 1357 Gillis Vandenhoorne — Jan Heyns — Jan vanden Houte — Jacob de Maerschalc — Jan Heyns (cousscepper)

- 1358 Jan Heyns — Jan vanden Houte
 1359 Jan vanden Houte
 1360 Gillis Vandenhoorne — Jan vanden Houte — Jan Heyns
 — Jan van Moerkerke — Jacob de Maerschalck
 1361 Jan vanden Houte — Gillis Vandenhoorne
 1362 Gheraerd van Marizeele — Jan van Moerkerke — Heinric
 Devinc — Jan vanden Houte
 1363 Idem.
 1364 Jan vanden Houte
 1365 Gheraerd van Marizeele
 1367 Jan vanden Houte — Gheraerd van Marizeele
 1368 Jan vanden Houte — Gheraerd van Marizeele — Heinric
 Devinc — Clais van Moerkerke
 1369 Idem.
 1370 Idem.
 1373 Jan vanden Houte — Heinric Devinc — Clais van Moer-
 kerke — Pieter van Denremonde
 1376 Idem.
 1377 Idem.
 1381 Pieter van Denremonde
 1387 Heinric van Viven
 1390 Jan vanden Houte — Jacop Stuup — Jan van Onraedsberghe
 — Jan de Backere — Pieter Marael — Joris de Ruwe
 1391 Jan van Onraedsberghe — Jacob Stuup — Pieter Marael —
 Jan de Backere — Joris de Ruwe — Dominicus Spiking
 1396 Pieter Marael
 1403 Pieter Dewulf — Willem Rose — Lodewijk vande Velde
 1404 Idem.
 1407 Jan van Moerkerke — Pieter Dewulf — Wouter van Rie-
 beke
 1409 Jan van Moerkerke (vleeschouwer) — Pieter Dewulf (ma-
 kelare) — Wouter van Riebeke (messenier)
 1416 Jan van Moerkerke — Jan vanden Hooghenweghe — Jacob
 Crispiaens
 1419 Jan vanden Hooghenweghe — Jacob Crispiaens — Lodewijk
 vande Velde
 1420 Jan vanden Hooghenweghe — Jacob Cripiaens — Lodewijk
 vande Velde — Moris van Varsenare
 1421 Jan vanden Hooghenweghe
 1422 Jan vanden Hooghenweghe — Jacob Crispiaens — Lodewijk
 vande Velde
 1440 Jan vanden Hooghenweghe — Jacob Crispiaens — Gillis de
 Ingelsche
 1449 Jan Scuppelin — Gillis de Ingelsche — Gheeraert van Riem-
 selede
 1451 Idem.
 1453 Jan Lefeverre — Jan Laerke — Jan de Blic
 1454 Idem.
 1455 Idem.
 1456 Idem.
 1457 Idem.
 1458 Idem.
 1459 Idem.

- 1460 Idem.
 1465 Idem.
 1466 Idem.
 1468 Idem.
 1469 Idem.
 1470 Jan Lefevere — Jan de Blic — Christoffel de Cusere
 1471 Idem.
 1473 Lieven van Viven — Christoffel de Cusere — Berthelmeus Plucvoghel
 1474 Lieven van Viven — Jan de Blic — Christoffel de Cusere — Berthelmeus Plucvoghel
 1477 Lieven van Viven — Christoffel de Cusere — Berthelmeus Plucvoghel
 1478 Idem.
 1479 Lieven van Viven — Christoffel de Cusere — Berthelmeus Plucvoghel — Olivier Bateman
 1480 Idem.
 1482 Lieven van Viven — Martin vanden Eede — Berthelmeus Plucvoghel
 1484 Idem.
 1485 Idem.
 1486 Idem.
 1488 Idem.
 1489 Martin vanden Eede — Berthelmeus Plucvoghel
 1490 Lieven van Viven — Hubrecht de Jaghere — Martin vanden Eede (smid)
 1491 Lieven van Viven — Christoffel de Cusere — Berthelmeus Plucvoghel — Martin vanden Eede — Hubrecht de Jaghere
 1492 Lieven van Viven — Martin vanden Eede — Hubrecht de Jaghere
 1493 Lieven van Viven — Hubrecht de Jaghere — Jacop van Ghulicke
 1494 Lieven van Viven — Hubrecht de Jaghere — Jan de Blic
 1495 Idem.
 1497 Idem.
 1499 Idem.
 1501 Lieven van Viven — Jan de Blic — Karel Loopin
 1502 Idem.
 1503 Idem.
 1504 Idem.
 1505 Karel Loopin — Adriaen van Theymsche — Jan de Pluimcoopere (meester)
 1506 Idem.
 1507 Karel Loopin — Jan de Pluimcoopere — Maertin van Dhoorne — Adriaen van Theymsche
 1510 Jan de Pluimcoopere — Maertin van Dhoorne — Passchier Pijket
 1511 Idem.
 1512 Idem.
 1513 Idem.
 1516 Idem.
 1520 Jan de Pluimcoopere — Maertin van Dhoorne
 1521 Idem.

- 1522 Jan de Plumcoopere — Maertin Dhoorne — Pauwels Bette
 1523 Idem.
 1524 Maertin van Dhoorne — Pauwels Bette
 1515 Pauwels Bette — Cornelis vande Cappelle — Pieter vande Voorde
 1526 Idem.

S.-WALBURGA :

- 1339 Willem de Casemaker
 1355 Jan Huerel (wisselaar) — Jan van Lessenbusch
 1357 Idem.
 1359 Idem.
 1363 Jan Huerel
 1391 Pauwel de Witte
 1404 Jan Haeke
 1408 Boudin Rycquaert
 1409 Idem.
 1413 Idem.
 1416 Boudin Rycquaert — Jan Regaerd
 1426 Boudin Rycsuaert — Jan Brunnie
 1433 Jan Brunnie — Joris Cornewaille
 1435 Idem.
 1436 Idem.
 1446 Herman Hoofd (zilversmid) — Jan Michiels zuene
 1450 Idem.
 1451 Jan de Clerc — Cornelis vanden Bussche
 1453 Idem.
 1454 Idem.
 1455 Idem.
 1456 Idem.
 1458 Idem.
 1460 Idem.
 1462 Idem.
 1464 Idem.
 1465 Idem.
 1467 Cornelis vanden Bussche — Everaerd Scellepaghe
 1468 Idem.
 1470 Cornelis vanden Bussche (schachtmaker)
 1471 Cornelis vanden Bussche — Everaerd Scellepaghe
 1472 Idem.
 1473 Idem.
 1474 Idem.
 1476 Idem.
 1478 Idem.
 1479 Cornelis vanden Bussche
 1480 Lodewijc Demey — Pieter Noblet — Jan vander Wulghe
 1481 Idem.
 1482 Idem.
 1483 Idem.
 1484 Lodewijc Demey — Jan vander Wulghe
 1485 Lodewijc Demey
 1486 Lodewijc Demey — Jan vander Wulghe — Joris Poelvoet
 1487 Idem.

- 1488 Idem.
1493 Jan vander Wulghe — Joris Andries — Allaerd Blanckaert
1494 (januari) Lodewijc Demey — Jan vander Wulghe — Joris
Poelvoet
1494 (oogst) Gillis vande Vlaemyncpoorte — Alaert Blanckaert
Cornelis vander Weerde — Joris Blomme
1495 Gillis vande Vlaemyncpoorte — Joris Blomme
1499 Gillis vande Vlaemyncpoorte — Cornelis vander Weerde
1500 Gillis vande Vlaemyncpoorte — Cornelis vander Weerde —
Olivier Butteel — Jan Marissal
1501 Idem.
1503 Idem.
1504 Gillis vande Vlaemyncpoorte — Cornelis vander Weerde —
Jan Marissal
1505 Gillis vande Vlaemyncpoorte — Cornelis vander Weerde
— Olivier Butteel — Jan Marissal
1507 Gillis vande Vlaemyncpoorte — Cornelis vander Weerde —
Olivier Butteel
1506 Gillis vande Vlaemyncpoorte — Olivier Butteel
1508 Gillis vande Vlaemyncpoorte — Cornelis vander Weerde —
Olivier Butteel — Willem Fyket
1509 Gillis vande Vlaemyncpoorte — Cornelis vander Weerde —
Willem Fyket — Jan Basset
1510 Idem.
1511 Gillis vande Vlaemyncpoorte — Cornelis vander Weerde
1512 Gillis vande Vlaemyncpoorte — Cornelis vander Weerde —
Willem Fyket — Jan Basset
1513 Gillis vande Vlaemyncpoorte — Cornelis vander Weerde —
Lievin vande Walle — Jacop Boudiflaet
1514 Idem.
1516 Idem.
1517 Idem.
1518 Gillis vande Vlaemyncpoorte — Cornelis vander Weerde —
Lievin vande Walle — Joos de Clerk
1520 Idem.
1521 Idem.
1522 Idem.
1523 Idem.
1525 Idem.
1526 Idem.

Jean-Baptiste De Lescluze
négociant et armateur brugeois
(1780-1858)

Expédition de 1822-1823 dans la mer Noire

A peine rentré dans sa patrie, De Lescluze s'apprêta à reprendre la mer, bien résolu cette fois à mettre à exécution la mission que le Roi avait bien voulu lui confier (1).

Pour cette seconde expédition, il jugea même utile de renforcer son armement d'une unité, en y ajoutant le *Petit Auguste* (ayant comme capitaine au départ Corn. Braem, et en Méditerranée Abr. Cornelissen). Ce modes-

(1) On trouvera la première partie de cet article dans *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, t. XCVI (1959), pp. 64-88. Depuis la publication de cette première partie, nous avons eu l'avantage de pouvoir consulter un album contenant les souvenirs de voyage de J.-B. De Lescluze et composé par lui vers l'année 1850. Ce recueil contient, outre de nombreuses gravures illustrant ses expéditions, un certain nombre de dessins originaux, de cartes hydrographiques et nautiques, des profils de côtes, et également une série de lettres de recommandation et de passe-ports (en turc, en russe et en arménien) dont le voyageur s'était muni à Constantinople pour ses expéditions en Méditerranée et en mer Noire. A la fin de l'album, figurent d'autre part trois licences spéciales portant le paraphe de Napoléon et datées de 1813. Les deux premières „ données du quartier impérial de Dresde, le 2 juillet 1813 ”, autorisent le *Triton* et la *Thérèse* à se rendre en Angleterre, avec des marchandises spécifiées pour l'aller et le retour; la troisième, „ donnée du palais impérial de St-Cloud le 14e jour de l'an de grâce 1813 ” et „ accordée le 14 août ”, autorise De Lescluze „ pour un navire non désigné, à appareiller du port d'Ostende à destination des Etats-Unis ”. Sur le dos de cette dernière pièce, De Lescluze a écrit la note énigmatique suivante : „ Licence de Marie-Louise pour aller aux Etats-Unis d'Amérique, du 14 janvier 1813 ”. Ces pièces prouvent à l'évidence que les activités de l'armateur ont débuté plus tôt que nous ne l'avons laissé entendre.

te brick de 70 tonnes, ne comptant que six hommes d'équipage, avait été envoyé en avant-garde à peu près au moment où la *Thérèse* rentrait de Sira. Quittant le bassin de Bruges le 13 mars 1822, il sortait du port d'Ostende le 7 avril, avec un chargement de planches de sapin de Norvège, d'orge et de pommes de terre (2).

La *Thérèse* (cap. Groenendael) suivit le 11 mai (Ostende, le 15 mai) (3) et le *Triton* (cap. Th. - J. Coellinck) le 14 mai (Ostende, le 24 mai) (4). Alors que le *Petit Auguste* affichait comme destination Lisbonne, les deux autres bricks étaient censés partir „à l'aventure” (5). En réalité le *Petit Auguste* et le *Triton* devaient participer à la mission principale en mer Noire. J.-B. De Lescluze avait pris passage sur le *Triton*, sans que le fils du colonel Rottiers ne l'accompagnât cette fois.

(2) *Gaz. van Br.*, 15, 26 et 30 mars, 10 avril 1822.

(3) *Gaz. van Br.*, 13 et 17 mai 1822.

(4) *Gaz. van Br.*, 15 et 27 mai 1822. Une lettre de De Lescluze à Testa nous indique que l'équipage comptait 14 hommes.

(5) J. A. Drieling, *Bijdragen tot een vergelijkend overzicht van Nederlands zeevaart en handel*. La Haye - Amsterdam, 1829, pp. 52-56, donne une vue d'ensemble de ce genre de navigation (De vaart op de Middellandsche zee). „Un grand nombre de navires sortent sans détermination fixe ou vulgairement dit à l'aventure. Ils sont ordinairement chargés, ou sur lest, et font, comme en Amérique, une espèce de commerce d'un port ou pays à l'autre, jusqu'à ce qu'ils trouvent une charge favorable pour retourner dans la Mère-Patrie” (p. 54) (Traduction donnée par A.J.L. Bon Van den Bogaerde de ter Brugge, *Essai sur l'importance du Commerce, de la Navigation et de l'Industrie dans les provinces formant le royaume des Pays-Bas, depuis les temps les plus reculés jusqu'en 1830*, La Haye-Bruxelles, t. III, 1845, p. 124. Voici comment De Lescluze décrit ses opérations en Méditerranée : „Le commerce des Echelles est une espèce de négoce de détail : on arrive dans une île, on débarque et l'on fait voir ses marchandises; on en vend une partie en quelquefois rien. On est donc obligé de réembarquer et l'on poursuit ainsi sa course, fut-ce dans cinquante îles différentes”. (*A.R.A.*, Leg. Turkije, 79, Lettre au trésorier de l'ambassade de Constantinople D. Salzani, en date du 1er août 1823).

Pendant l'absence de l'armateur, Jean De Lescluze et Taitbout n'étaient pas restés inactifs. Ils avaient continué à prospector les îles de l'Archipel, parmi lesquelles on peut citer Pathmos et Samos, s'ingéniant à recueillir des informations utiles pour le négoce, et aussi à amorcer quelques affaires fructueuses. Au cours de ces pérégrinations, Jean De Lescluze fit même une expérience qui lui coûta cher, à lui-même et surtout à son père (6). „Séduit par les prix de la Canée, ce jeune négociant avait envoyé, au début de mai 1822, un petit chargement composé de fusils, de fèves, de farine et de morue sur un *trabaccolo* (7) sous pavillon napolitain (cap. L. Salvemio). Ce bâtiment, à huit milles de sa destination, fut arrêté et conduit par un armement insurgé de l'île de Kasso, le *Thémistocle* (8), au port St.-Théodore de Candie, où, en vertu du manifeste des Insurgés qui déclare en état de blocus tous les ports qui sont encore entre les mains des Turcs, il en fut fait bonne prise. Le commandant des troupes insurgées rendit cependant le *trabaccolo* à son capitaine et ne s'empara que de la marchandise, dont la valeur s'élevait à près de 30.000 piastres”. Dans la suite, De Lescluze père s'efforça par tous les moyens d'obtenir réparation de ce cuisant dommage : mais ce fut en vain, car le bâtiment, naviguant sous pavillon napolitain, ne relevait pas de la compétence des consuls néerlandais et, dans un cas comme celui-ci, les frégates de la flotte de guerre des Pays-Bas qui croisaient en Mé-

(6) Nous reprenons le récit que Taitbout donne de cette aventure dans une lettre qu'il écrit à Testa de Smyrne, le 25 mai 1822 (*A.R.A., Leg. Turkije*, 178).

(7) Petit voilier caboteur propre à l'Adriatique.

(8) La figure de proue du *Thémistocle* est conservée au musée d'Histoire et d'Ethnologie d'Athènes; voir J. Baelen, *La chronique du Parthénon*, Paris (1956), p. 141 (reproduction).

diterranée n'avaient même pas le droit d'intervenir (9).

Le *Petit Auguste* parvint à Sira vers la mi-juin 1822. En attendant que le reste de la flotille arrivât à pied d'oeuvre pour entreprendre l'expédition en mer Noire, Jean De Lescluze prit l'initiative de pousser vers Alexandrie. Parti le 22 juin, il arriva le 28 dans le port égyptien (10). Ayant rempli les formalités consulaires, il vendit une partie de ses marchandises, entre autres 110 barils et deux caisses de clous. Au cours de ses opérations, il usa de certaines ruses à l'égard du consul des Pays-Bas, Alexandre Buccianti, et celui-ci s'en plaignit à Testa. Ce manque de procédé du fils n'est sans doute pas étranger à l'attitude de défiance que le vice-consul adoptera dans la suite à l'égard du père du jeune subrécargue. Ayant ainsi amorcé certaines affaires en Egypte, Jean De Lescluze reprit la mer le 2 août, fit escale à Rhodes et à Milo, et rejoignit Sira où, dans l'entre-temps, la *Thérèse* et le *Triton* avaient fait leur apparition (le 9 et le 11 juillet respectivement).

Au lieu de poursuivre directement sa route vers la mer Noire, l'armateur reprit ses opérations commerciales dans les îles de l'Archipel qui lui étaient déjà connues, vendant une partie de sa cargaison (11) sur les marchés locaux en échange de produits indigènes tels que des fruits secs. Ces retards apportés à la réalisation du

(9) De Lescluze père dut être d'autant plus vexé de cette avanie que quatre mois plus tôt (le 23 janvier 1822), il avait écrit au roi Guillaume pour lui suggérer de conclure un accord commercial (*handelstractaat*) avec le „Gouvernement constitué des Grecs”, s'offrant à intervenir comme négociateur. Sur avis défavorable du ministre, le Roi rejeta cette proposition et interdit à De Lescluze de se mêler en quelque manière des affaires des Grecs (*A.R.A.*, Algemeene Staatssecretarie, 5878, Index 1822 en volgende jaren, p. 54).

(10) *A.R.A.*, Leg. Turkije, 89 (Lettre de Buccianti à Testa, du 22 juillet 1822).

(11) A Sira, par exemple, il vend 192 cannes de fusil avec leurs batteries.

but de la mission, joints à des oppositions d'intérêts et à des incompatibilités de caractère, allaient provoquer des dissentiments tragiques entre Taitbout et De Lescluze. A mesure que les jours et les semaines passaient, les rapports entre les deux hommes allaient en se détériorant, Taitbout reprochant à l'armateur de détourner l'expédition de son objectif pour soigner ses propres affaires, De Lescluze accusant de son côté Taitbout d'indiscipline, d'indélicatesse, de fainéantise et même de libertinage. L'un et l'autre accablaient le chargé d'affaires Testa de leurs récriminations et de leurs doléances : le digne diplomate tâchait de tenir la balance égale entre les deux opposants et de départager les torts et les responsabilités. A certain moment De Lescluze, excédé des insolences du jeune „ vice-consul ” qui lui était adjoint comme guide, avait failli l'expulser du *Triton* : ce ne fut qu'à l'intervention du consul néerlandais de Sira et du chargé d'affaires en personne que les choses finirent par s'arranger à l'amiable (12).

Le fait est que De Lescluze passa la plus grande partie de l'été et de l'automne 1822 dans l'Archipel, séjournant surtout à Sira où il avait établi le centre de son négoce ; il tenait d'ailleurs le chargé d'affaires et le ministre Falck au courant de ses activités et de ses desseins. La principale raison de son retard était d'ordre météorologique : à cette saison de l'année les vents persistants du Nord-Est rendaient la navigation difficile en direction de la mer Noire.

Dans les lettres qu'il adressait régulièrement à Testa, De Lescluze répondait également aux reproches qui lui avaient été faits par les consuls d'Athènes et d'autres points de l'Archipel, de ne pas s'être acquitté l'année précédente des droits consulaires fixés par l'usage : il

(12) *A.R.A.*, Leg. Turkije, 79 (Lettre de De Lescluze à Testa des mois d'octobre et de novembre 1822).

avait beau jeu de prouver que sa bonne foi était entière mais que par suite des événements, il avait été obligé de brusquer son départ.

Ce ne fut qu'à la fin de novembre 1822 qu'il parvint à entrer dans les Dardanelles, après avoir renvoyé la *Thérèse* aux Pays-Bas avec un plein chargement (13). Il s'arrêta à Constantinople et reçut un excellent accueil du chargé d'affaires, avec lequel il put enfin prendre un contact personnel. Il s'entretint avec lui des points litigieux qui restaient à régler en rapport avec son voyage de l'année précédente, mais traita principalement de tous les détails relatifs à l'accomplissement de sa mission en mer Noire. Testa avait obtenu du Reiz Effendi, c'est à dire du ministre des Affaires Etrangères, les firmans lui permettant de franchir librement le Bosphore et d'entrer dans les ports dépendant du Grand Seigneur, tout en le munissant de lettres d'introduction auprès des autorités russes (14).

De Lescluze, qui avait pu se rendre compte de la gêne que constituait pour la navigation à la voile le régime capricieux des vents, rédigea pour Testa, à l'intention des autorités turques, un mémoire exposant les avantages que présenterait l'introduction des bateaux à vapeur, lui signalant que lui-même songeait à équiper ses navires de „ ces machines simplifiées d'après les dernières inventions ” (15).

(13) La *Thérèse* part avant le 20 novembre 1822 et arrive à Ostende le 20 février 1823 (*Nieuwe Gaz. van Br.*, 20 et 25 février 1823). Elle s'était enlisée dans les Goodwinsands et avait dû subir des réparations à Ramsgate (*Nieuwe Gaz. van Br.*, 20 février 1823).

(14) Toutes ces pièces sont conservées dans les archives privées. Le „ firman de route pour Trébizonde ” est daté du 4 février 1823.

(15) Une copie de ce mémoire se trouve jointe au dossier des lettres de De Lescluze à Testa (*A.R.A., Leg. Turkije*, 79); elle voisine avec une pièce en turc, qui porte la notation suivante de la main de Testa : „ Proposition de M. De Lescluze pour faire venir ici un bateau à vapeur, soumise au Reiz Effendi Capitan Pacha et la Chambre de Commerce, le 5 février 1823 ”.

Au début de mars 1823, les vents se montrant plus favorables, De Lescluze crut le moment venu de poursuivre son voyage avec ses deux bricks. Mais à peine s'était-il engagé dans la mer Noire, que les vents tournèrent de nouveau, de sorte qu'il fut obligé de s'abriter à Buyuk-déré (non loin de la sortie du Bosphore) et d'attendre une amélioration des conditions atmosphériques. Ce ne fut que le 19 mars 1823 que le *Triton* et le *Petit Auguste* purent prendre le large. Au cours de la traversée, les deux bricks furent encore assaillis par de violentes bourrasques qui les obligèrent à changer plusieurs fois de cap, mais finalement le 30 mars ils parvinrent à atteindre Théodosie (Kaffa), le grand port de Crimée. Dans la longue lettre qu'il adresse le 18 avril à Testa (16), De Lescluze décrit les péripéties de sa navigation et le met au courant de ses premières opérations en Crimée et en Circassie. Le *Triton* est parti le 12 avril pour Taganrok, où lui-même compte le rejoindre par la voie terrestre tout en prospectant la région. Quant au *Petit Auguste*, il s'est mis en route sous la conduite de son fils et de Taitbout pour la Circassie et poussera, si possible, jusqu'en Mingrélie. De Lescluze n'a qu'à se féliciter des procédés des Russes à son égard : le gouverneur de Tauride en personne est venu le voir à plusieurs reprises et s'est ingénié à lui adoucir les rigueurs de la quarantaine obligatoire. Comme c'est la première fois que des navires de commerce néerlandais reviennent dans ces parages, l'armateur règle avec le fonctionnaire russe les modalités relatives à l'entrée et à la sortie des navires, telles que le droit de tonnage etc. Pendant les semaines suivantes, il parcourt la région du Don sous la protection des autorités locales et touche en passant le secteur des Moloch-

(16) A.R.A., Leg. Turkije, 79.

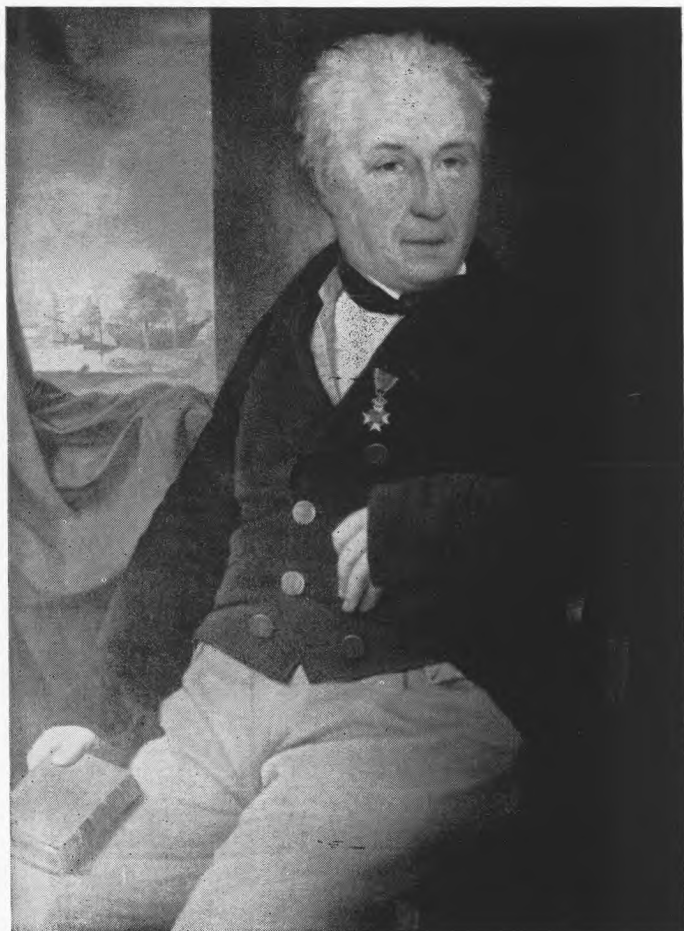

Fig. I. — *Portrait de Jean-Baptiste De Lescluze*

(Coll. particulière)

Fig. II. — *Portrait supposé de Jean De Lescluze
signé Dubois, 1816*

(Coll. Pierre De Lescluze)

nikhe Vode, habité par des colons allemands (17). A Taganrok, il rencontre différents négociants, et parmi eux un Hollandais, le Bon J. Neuwirth, engagé dans une entreprise prospère „ qui fait honneur à la Nation ” (18).

Il s'arrête également à Kertch, le port rival de Taganrok, et se voit octroyer par le Comité administrant cette ville un emplacement où il lui sera loisible de construire une maison et des magasins (19). Ayant finalement rejoint Théodosie, où il parvient vers le 16 juin, il y retrouve le *Petit Auguste*, arrivé le 5 juin, et reçoit de son fils le récit du périple que celui-ci venait de faire dans le secteur N.-E. de la mer Noire. Grâce aux relations que Taitbout avait en Circassie, les entreprises du *Petit Auguste* avaient été couronnées de succès. A Anapa, le pacha turc lui avait accordé toute facilité pour commercer dans cette ville, où venaient aboutir non seulement les produits de la Circassie, mais également ceux du Kouban, des Noghaïs, des Kalmouks et des populations du Caucase. Les Circassiens manifestèrent une grande joie de revoir Taitbout, qui revenait parmi eux en qualité de vice-consul des Pays-Bas : les princes de Noghaïs et de Pchiate, dont il avait fait la connaissance lors de ses précédents voyages, s'empressèrent de venir le saluer et lui prodiguèrent les marques de leur amitié.

Au cours de ces relâches, le *Petit Auguste* avait embarqué des spécimens des produits les plus caractéristiques

(17) A.R.A., Leg. Turkije, 178 (Lettre de Taitbout à Testa, du 12 avril 1823).

(18) A.R.A., Leg. Turkije, 79 (Lettre de De Lescluze à Testa, du 3/15 mai 1823).

(19) Les conditions de cette concession sont consignées dans un document en russe conservé dans les archives de famille. J.-B. De Lescluze y a joint une traduction et un plan de Kertch où l'emplacement est indiqué au crayon.

du pays : peaux de boeuf, de sanglier, de cheval et de lièvre, et d'autres pelleteries, de la cire etc. Le maître charpentier Fr. Poots, détaché par De Lescluze père sur le *Petit Auguste* pour lui permettre de visiter les forêts de Circassie, avait prélevé des échantillons de bois des environs d'Anapa : il les jugea dignes d'intérêt et estima qu'ils pourraient constituer d'excellents matériaux pour les constructions navales (20).

Le 24 juin arriva à Théodosie le *Triton* qui avait quitté Taganrok huit jours plus tôt. La cargaison en était peu ordinaire, car elle comportait, outre diverses marchandises „inertes”, des animaux aussi curieux qu'un bouc et deux chèvres du Thibet que De Lescluze désirait ramener vivants et présenter au Roi. Il joignit à ces spécimens un bélier à quatre cornes et une brebis à laine noire dite d'Astrakhan, animaux que le *Petit Auguste* avait ramenés d'Anapa (21).

Comme les premières prises de contact avec la Circassie avaient ouvert des perspectives encourageantes, De Lescluze laissa son fils et Taitbout repartir dans cette direction dès le début du mois suivant (6 juillet). Pour sa part, il prit le parti de redescendre vers Constantinople et la Méditerranée avec le *Triton*, qui était déjà bien chargé, se réservant la possibilité de revenir plus tard sur la

(20) Tous ces détails sont empruntés aux lettres de Taitbout à Testa (*A.R.A., Leg. Turkije, 178*).

(21) Chose curieuse, il n'est pas fait la moindre mention de l'acquisition de ces animaux dans les lettres de De Lescluze et de Taitbout à Testa. Nous empruntons les détails qu'on lira ici à la *Nieuwe Gaz. van Br.* (du 11 novembre 1823) et au *Messenger des Sciences et des Arts* de Gand (Année 1823, 7e livraison, p. 281-283). D'autre part, De Lescluze explique dans la notice manuscrite qu'il joint à la gravure de Verbroeckhoven (dont il sera question plus loin) que le bouc du Thibet avec sa chèvre et son chevreau „faisaient partie du troupeau français rassemblé dans le royaume de Cachemire ou de Lahore”. Dans sa lettre du 24 mai 1823 (*A.R.A., Leg. Turkije, 178*) Taitbout signale de son côté la présence en Tauride d'un certain M. Paauw, „sujet hollandais habitant le pays où sont les colons allemands”, et dit que celui-ci „y a établi des troupeaux de mérinos dont il a la direction et qui lui rapportent joliment”.

Thérèse dans la mer Noire. Au cours de son voyage de retour il passa en vue d'Odessa au moment où un grand incendie s'était déclaré dans le quartier de l'arsenal, détruisant un certain nombre de navires amarrés dans le port (15 juillet 1823) (22).

Pendant ce temps, le *Petit Auguste*, qui était reparti en croisière en direction de la Circassie, rencontrait une série de mécomptes (23). Un fort coup de vent du N.-E. l'éloigna d'Anapa où il devait d'abord faire relâche; il fut déporté vers Redoute-Kalé, mauvais petit mouillage sur les côtes de Mingrélie qui servait d'entrepôt pour le trafic vers la Perse. Après y avoir déposé une partie de son chargement, qu'un des agents de Taitbout, M. Gallina se chargera de transporter vers Tiflis, le brick appareilla vers Trébizonde, port sans grande ressource, où le consul français, M. de Saint-André fit bon accueil aux deux chefs de l'expédition. Ayant chargé un peu de tabac, Jean De Lescluze et Taitbout reprirent le chemin de la Circassie. Le 17 août ils débarquèrent à Pchiate, où Taitbout eut la joie de retrouver une fois encore son ancien ami et *konak* (garant) le prince Jendar Oghlou qui, entouré de sa nombreuse famille lui fit une réception on ne peut plus cordiale. Le 24 août ils célébrèrent tous ensemble la fête anniversaire du roi Guillaume : au cours du banquet, les princes circassiens levèrent leur verre en même temps que leurs hôtes à la santé de Sa Majesté (24). Ils échangèrent des présents et Jean De Lescluze put obtenir des peaux de boeufs contre des étoffes et de la poudre. Après une dernière escale à Anapa nos voyageurs rentrèrent

(22) *Nieuwe Gaz. van Br.*, 19 août 1823.

(23) Nous savons que son chargement était composé de rhum, de sucre, de verre à vitre, de platines, de sabres, de poudre, d'indiennes, de fer et de quincaillerie.

(24) Voir la lettre de Taitbout reproduite dans le *Journal de Bruzelles* du 17 novembre 1823 et traduite dans la *Nieuwe Gaz. van Br.*, du 18 novembre.

définitivement à Théodoise où ils jetaient l'ancre le 30 août.

Il avait été convenu que le *Petit Auguste* rejoindrait au plus tôt Sira une fois le périple accompli. De Lescluze père, qui avait besoin de son second brick pour la poursuite de ses entreprises dans le Levant, commençait à s'impatienter et, dans les différentes lettres qu'il adressait au chargé d'affaires, il marquait son dépit au sujet du retard incompréhensible que son bâtiment mettait à revenir. Il ne manquait pas d'en imputer la faute à Taitbout, qu'il considérait comme le mauvais génie de son fils. En réalité le brick avait été retenu pendant tout l'hiver à Théodosie à cause de certaines dettes que Jean De Lescluze avait contractées là-bas pour l'entretien de son équipage et dont ses créanciers exigeaient le paiement. Finalement le fils de l'armateur parvint à se faire ouvrir un crédit par la maison Glavany, de Constantinople, et, le différend une fois aplani, il put repartir le 6 avril 1824, avec un chargement comportant entre autres 20 tonnes de produits de Circassie. Il avait pris définitivement congé de Taitbout qui resta à Théodosie et ne tarda pas à être confirmé dans ses fonctions de vice-consul (25).

(25) Taitbout continua pendant de nombreuses années à remplir ces fonctions à la pleine satisfaction de ses supérieures. Ses lettres et rapports sont remplis de renseignements intéressants sur les régions de son ressort (*A.R.A., Leg. Turkiye, 178, 179, 180 et 181*). Sur la suite de sa carrière jusqu'en 1852, date de sa mort, voir la note donnée dans *Verslag omtrent 's Rijks Oude Archieven, XLI (1918), 1e Deel, Bijlage VII, p. 410*. Pendant cette période, Taitbout fit paraître à Trieste, à Constantinople et à Odesa une série de travaux cartographiques, se rapportant aux côtes septentrionales de la mer Noire (voir *Ministère de l'Education Nationale. Catalogue des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale, Auteurs, t. CLXXXI, Paris, 1953; cols 1039-1040*). Il publia également *Three Voyages in the Black Sea to the Coast of Circassia*, including descriptions of the ports and the importance of their trade, with sketches of the manners, customs, religion... of the Circassians, Londres, J. Murray, 1837, in 8°, XVI-303 p., planche, carte, fig. au titre, musique. Nous n'avons pu consulter cet ouvrage, qui contient peut-être des indications sur l'expédition de 1823.

Ainsi prit fin cette fameuse entreprise de la mer Noire qui, en dépit de son caractère improvisé et des tiraillements entre ses participants, avait atteint l'essentiel du but que lui avait assigné le Souverain. Pour De Lescluze, ce n'était là qu'une mince consolation; car, au lieu de retirer un gain de son labeur, il perdait dans l'entreprise près de 30.000 piastres, moins par suite des circonstances et du manque de manières propres à alimenter le marché national, qu'à cause des faux pas que Taitbout avait fait commettre à son fils.

De Lescluze père, on l'a vu, s'était embarqué à Théodosie au début de juillet 1823. Pendant son escale à Constantinople, il obtint, grâce à l'intervention de Testa, les autorisations voulues pour faire passer le *Triton* avec son chargement de provenance circassienne et russe; il put même compléter celui-ci avec de la laine de fil de chèvre, de la gomme, des noix de galle et des planches de bois de noyer destinées aux Pays-Bas (juillet-août 1823). Nous pouvons voir une preuve de l'amitié de Testa pour De Lescluze dans le fait que le chargé d'affaires confia à l'armateur deux de ses fils qu'il désirait envoyer en Hollande pour y parfaire leur éducation (26).

Quand De Lescluze atteignit Sira, vers le 11 août, il eut la satisfaction d'y trouver la *Thérèse*, qui, partie d'Ostende le 12 juin 1823 (27), était parvenue dans l'île dix-sept jours avant lui. Quelques jours plus tard (le 15 août), il fit ses adieux au *Triton*, en recommandant au capitaine Coelinck de prendre toutes les précautions pour que le troupeau de chèvres et de moutons ramené de la mer Noire parvienne en bon état aux Pays-Bas.

La navigation du *Triton* fut particulièrement longue

(26) Deux autres de ses fils y avaient déjà accompagné le colonel Rottiers en 1819.

(27) *Gaz. van Br.*, 13 juin 1823; *Nieuwe Gaz. van Br.*, 12 et 14 juin 1823.

(28) et l'équipage dut s'imposer une diminution de ration d'eau potable pour subvenir aux besoins des précieux animaux. Ce ne fut qu'au bout de trois mois que le *Triton* put atteindre le port d'Ostende (le 4 novembre 1823).

Il fit son entrée au bassin de Bruges le 7 novembre suivant (29). Les journaux de l'époque font une mention spéciale de l'arrivée de ce navire (30) qui, avec son chargement exotique, concrétisait aux yeux des Brugeois le beau succès de l'expédition partie depuis un an vers des rivages lointains auxquels se rattachait sans doute dans leur esprit le souvenir de la Toison d'Or. „Les commissaires de la Société royale d'Agriculture et de Botanique de Gand se rendirent à Bruges à la nouvelle de l'arrivée du *Triton*, pour y recevoir, d'après les instructions de S. E. le ministre Falck, une chèvre, un chevreau, un bouc du Thibet et un bélier de la Circassie à quatre cornes, en faire le transport à Gand, et leur donner tous les soins nécessaires jusqu'à ce qu'il fut décidé de leur destination définitive” (31). Bien que destinés à être offerts au Roi, ces animaux ne furent pas conduits à La Haye, mais furent confiés par le Gouvernement au Bon de Vivario, propriétaire du domaine de Ramezée (32). L'acclimation de ces lanifères présentait de l'intérêt pour nos industries texti-

(28) Le *Triton* fut aperçu à hauteur du cap St.-Vincent (à l'extrémité S. du Portugal), le 15 septembre.

(29) *Nieuwe Gaz. van Br.*, 6 en 8 novembre 1823.

(30) *Nieuwe Gaz. van Br.*, 11 novembre 1823.

(31) *Messenger des Sciences et des Arts* de Gand, Année 1823, 7e livraison (novembre), pp. 281-283. L'article est accompagné d'une planche hors texte (pl. VIII, placée entre les pp. 280 et 281), lithographiée par Kierdorff d'après un dessin de E. Verbroeckhoven avec la légende : „Chèvres, chevreaux, bouc du Thibet et de Circassie”.

(32) *Messenger des Sciences et des Arts* de Gand, Année 1825, pp. 220-221. Le château et le domaine de Ramezée se trouvent sur le territoire de la commune de Barvaux-Condroz. Nous ne savons quel fut, par la suite, le sort de cet élevage.

les par le fait que c'était avec la laine des chèvres du Thibet que l'on obtenait le cachemire, étoffe fort prisee en Europe à une époque où les châles des Indes étaient à la mode. Aussi les Brugeois rendirent ils hommage tant à De Lescluze „ dont le nom restera immortel dans l'histoire de la ville ” (33) qu'au capitaine Th.-J. Coelinck qui avait assuré le transport du troupeau au prix des plus grands sacrifices. La société royale d'Agriculture et de Botanique de Gand, de son côté, décerna au vaillant capitaine une médaille d'honneur dans sa séance du 5 janvier 1824. Une semaine plus tard elle nommait De Lescluze membre correspondant de la Société (34).

Suite de l'expédition dans le Levant (1823-1825)

Après le départ du *Triton* pour les Pays-Bas en août 1823, De Lescluze avait passé sur la *Thérèse*, avec l'idée

(33) „ Het is wederom in de geschiedenis van onze stad dat den naem van den heer De Lescluze onsterfelijk zijn zal, van den eersten, in ontelbare jaeren eene uytrusting door gansch de Zwarte-Zee gedaen, en ons de casimir in het land gebragt te hebben; zijnen iver en neerstigheyd zal ongetwijfeld nog van nut zijn voor de nijverheyd en koophandel van het koninkrijk ”. (*Nieuwe Gazette van Brugge*, 11 novembre 1823).

(34) *Messenger des Sciences et des Arts* de Gand, Année 1823, 9e-10e livraison (janvier-février 1824), p. 397. L'armateur est désigné comme „ P. De Lescluze père, négociant-armateur ”, sans doute parce que la firme brugeoise avait gardé le nom de Pierre De Lescluze, père de Jean-Baptiste. Notons que d'autres tentatives d'acclimation et de croisement furent faites vers la même époque aux Pays-Bas, au moyen de chèvres du Thibet provenant des éleveurs de G.L. Ternaux à St.-Ouen. Dès 1818, Jaubert embarqua à Théodosie 600 chèvres, tant de race pure du Thibet que de race croisée, et les ramena en France, où il s'occupa de leur élevage avec G.-L. Ternaux. *Le Journal d'Agriculture, d'Economie rurale et des manufactures des Pays-Bas*, paraissant à Bruxelles, consacre à cette question de nombreux articles (Première série : t. XIV (1822), p. 387; t. XVI (1823), p. 246; t. XVII (1824), p. 152; Deuxième série : t. II (1825), p. 377 etc.). Cette publication ignore complètement l'arrivée du troupeau ramené par le *Triton*. En 1821, on signale un élevage chez M. d'Artigues de Vonèche (*Journal de Gand*, 5 janvier 1821); en 1824 un élevage du même genre existe au château de Mirwart (E. H. de Fortbois, *Almanach du Commerce de Bruxelles et des Provinces des Pays-Bas pour 1824*, p. 41).

de remonter vers Constantinople et d'aller à la rencontre du *Petit Auguste*. Naviguant „à l'aventure”, il relâcha au début de septembre à Smyrne et y rencontra longuement le Comte de Hoche pied, le respectable consul des Pays-Bas, avec lequel il s'entretint de la révision du règlement des droits consulaires (35). Au cours de cette escale, trois de ses hommes d'équipage, s'étant pris de querelle dans une guinguette avec deux Napolitains pour une question de quelques *paras*, furent tués ou mis à mal par leurs adversaires, ce qui obligea De Lescluze à s'attarder plus longtemps qu'il ne le désirait dans ce port. Voulant, selon son habitude, prospecter l'intérieur de la région côtière, De Lescluze s'associa avec un compatriote qu'il avait rencontré à Smyrne, le négociant Baur, pour faire le voyage de cette ville à Constantinople par la voie terrestre, en passant par Brousse. A Constantinople, où l'attendait déjà la *Thérèse* il fit séjour d'une certaine durée, bénéficiant, comme à ses précédents passages, de la large hospitalité du chargé d'affaires et de sa femme, dont il se complaira à évoquer le souvenir dans les lettres qu'il adressera plus tard à ses hôtes charmants.

Ayant attendu vainement le *Petit Auguste*, il reprit au début de novembre le chemin de la mer Egée. Partie de la capitale turque par un temps radieux, la *Thérèse* fut surprise dans la mer de Marmara par un violent ouragan accompagné de pluie et se trouva à certain moment à un doigt de la perte. Le brick dut faire halte à proximité du château de Gallipoli pour y passer la visite et reprit sa course par une mer toujours aussi agitée, tentant inutilement de se rapprocher de Smyrne. Le 21 novembre enfin le temps se rasséra et De Lescluze put

(35) A tous moments, les droits consulaires, réglés d'une manière différente suivant les usages de chacune des Echelles du Levant, étaient un sujet de contestation entre De Lescluze et les agents consulaires.

atteindre la ville dans un canot. Il eut le plaisir de trouver dans le port un bâtiment qu'il avait affrété depuis peu : il s'agissait de la barcasse la *Nijverheyd* qui venait d'arriver des Pays-Bas (36), ayant à bord son deuxième fils Louis, âgé de seize ans. Pendant ce nouveau séjour à Smyrne, De Lescluze déploya son activité coutumière. Tout en s'occupant du chargement des deux navires en partance pour Ostende, il renouvela ses démarches pour se faire dédommager de la perte que lui avaient fait subir l'année précédente les corsaires castotes; il fit des achats de tapis et d'autres curiosités en compagnie du négociant van Lennepe, et prit ses dispositions en vue du voyage qu'il comptait faire en Egypte.

Le 10 décembre 1823, il assista au départ de la *Nijverheyd*, chargée de raisins secs, de corinthes, de coton et d'éponges et qui ramenait son jeune fils „à la maison ” (37). Lui-même s'attarda encore un certain temps à Smyrne pour régler ses affaires avec le consul Hochepeid et ne quitta définitivement le port que le 29 avec la *Thérèse* qui avait achevé son chargement. Ce bâtiment ne fit qu'une brève apparition à Sira; car, arrivé le 6 janvier 1824 dans l'île, il prit dès le lendemain le

(36) La *Nijverheyd*, barcasse de 190 tonnes sous le commandement du capitaine Dominique Coellinck, était originairement un bâtiment américain portant le nom de *Bocca Tygris* (capitaine Fred. Comesford, de Boston). Ce navire avait été rejeté au cours d'une violente tempête sur l'estran de Blankenberghe (le 2 mars 1820). Ramené à Bruges, il avait été renfloué dans les chantiers de radoub de cette ville par Charles Bogaert „entrepreneur der zeewerken op de kust”, dont nous ferons plus ample connaissance dans la suite de cette étude (*Gaz. van Br.*, 3 et 24 mars, 21 et 26 avril 1820). Le bâtiment, rebaptisé la *Nijverheyd* avait été affrété par De Lescluze. Il avait quitté Bruges le 31 août 1823 (Ostende, 7 septembre) avec un chargement de fer, de verre et de pierres, à destination de Chio et de la mer Noire (*Gaz. van Br.*, 23 juillet, 25 août, 1er et 10 septembre 1823).

(37) Comme on le verra plus loin, la *Nijverheyd* parvint à Ostende le 1er février 1824.

chemin des Pays-Bas (38), laissant le chef de l'expédition sans aucun navire de son armement.

Rappelons-nous que De Lescluze avait compté sur le *Petit Auguste* pour poursuivre ses voyages de reconnaissance dans le secteur oriental de la Méditerranée et spécialement en Egypte, en vue de trouver une compensation aux revers qu'il avait essuyés en mer Noire; pour les raisons que nous avons dites, ce brick ne quitta Théodosie qu'au mois d'avril 1824. De Lescluze père, las d'attendre, envisagea d'abord la possibilité d'acheter ou de louer à Sira un bâtiment étranger, sur lequel il ferait flotter le pavillon néerlandais de manière à pouvoir „débuter avec le Pacha d'Egypte d'une manière un peu grande" (39). Finalement il dut se résigner à prendre passage sur un brick russe, le *Posidonio*, et débarqua à Alexandrie à la fin de janvier 1824. Au moment de son arrivée, le vice-consul des Pays-Bas, Alexandre Bucciante, était à la campagne; en l'absence de celui-ci, ce fut son fils Richard qui accueillit l'armateur et lui offrit ses bons offices (40). Lorsque, quelques jours plus tard, De Lescluze eut ren-

(38) La *Thérèse* atteignit Ostende le 15 avril 1824 (*Gaz. van Br.*, 16 avril 1824).

(39) *A.R.A., Leg. Turkije*, 79 (Lettre à Testa, du 21 novembre 1823).

(40) Pour tout ce qui suit, nous nous sommes servis, d'une part de la correspondance échangée par De Lescluze et Testa (*A.R.A., Leg. Turkije*, 79 et 80), d'autre part, des lettres envoyées par Bucciante au chargé d'affaires Testa, puis à l'Ambassadeur H. van Zuylen (*Ibidem.*, 93). Nous n'avons pu épuiser l'intérêt de cette vaste documentation, qui compte des centaines de lettres, de pièces justificatives etc. et qui demanderait une étude spéciale. En plus de ces liasses, il existe également des dossiers contenant les lettres reçues par le consulat d'Alexandrie (*Ibidem.*, 89, 90 et 91) et le journal du consulat (*Ibidem.*, 92 et 93) que nous n'avons pas eu le loisir d'examiner à fond. Ces lettres et documents donnent des renseignements non seulement sur les questions d'ordre politique et économique, mais également sur le passage d'étrangers de marque, sur les découvertes archéologiques etc.

contré le consul en personne, il résuma comme suit ses premières impressions: „Notre vice-consul ne m'a pas paru mal et on ne peut lui refuser de l'instruction et des connaissances; mais il paraît ne pas jouir de beaucoup de considération. Peut-être qu'avec une aisance plus marquée, par quelques circonstances favorables, il pourrait bien se relever, ce qui serait à souhaiter, afin qu'il puisse aller de pair avec ses collègues et ainsi donner à notre Nation la considération qu'elle mérite". Nous allons voir que les bonnes dispositions de l'armateur à l'égard de Buccianti ne devaient pas tarder à se gâter. Dès les premiers jours, De Lescluze eut aussi „une conférence très longue et très intéressante" avec Boghos Youssouf, premier Drogman et homme de confiance de Mehemet-Ali qui, après avoir pris connaissance des desseins de son interlocuteur, engagea celui-ci à solliciter un entretien avec le vice-roi et lui remit des lettres de recommandation à cet effet (41). Il n'en fallait pas plus pour faire naître chez De Lescluze les plus beaux espoirs pour la suite de ses entreprises en Egypte: „J'ai la persuasion la plus intime que je ne partirai pas d'ici sans avoir jeté les bases d'un commerce immense avec notre pays et qui sera très avantageux". Dès cette première rencontre il engagea des pourparlers en vue d'acquérir du Gouvernement 650 *ardebs* (42) de graine de lin, cette production égyptienne si hautement appréciée et qui concurrençait avantageusement la graine de Riga.

Les précisions nous manquent sur les démarches du négociant néerlandais au Caire, où il se rendit dans les premiers jours de février avec le fils du consul. Quoiqu'il en soit de son entrevue avec le Pacha ou avec ses

(41) Pour ces premières démarches, voir la lettre de De Lescluze à Testa, en date du 29 janvier 1824.

(42) *L'ardeb* d'Alexandrie équivalait à 271 litres.

représentants, c'est à Alexandrie, la principale place de commerce d'Égypte, que De Lescluze allait mener ses opérations. Il y entra en relations d'affaires avec un Français, naturalisé Danois, du nom de Victor Besson, que son fils Jean avait déjà eu l'occasion de rencontrer, lors de la rapide apparition du *Petit Auguste* à Alexandrie en juin 1822.

Cet ancien officier de marine que Buccianti, dans ses rapports à Testa (43), nous décrit simplement comme „ayant été au service de la France dans le temps de Bonaparte”, n'était pas un inconnu pour ceux qui avaient été mêlés aux derniers épisodes de l'épopée napoléonienne : ceux-ci reconnaissent en Besson l'homme qui avait tenté de faire évader l'Empereur en juillet 1815, au moment où il allait tomber aux mains des Anglais (44). Lorsqu'après Waterloo, Napoléon se fut rendu à Rochefort, petit port de l'Atlantique, dans le vague espoir de passer en Amérique, Besson, qui était attaché à l'Etat-major de cette place et qui en ces jours de désarroi était resté fidèle à l'Empereur, vint proposer secrètement à celui-ci de l'embarquer sur un bateau de commerce danois la *Magdalena*), ap-

(43) Lettre du 12 février 1824.

(44) Sur Jean (dit Victor) Besson, voir l'intéressante biographie donnée par R. Garreau, *Un Angoumoisain homme de mer, Besson-Bey, fidèle et vaillant marin de l'Empereur, vice-amiral et major-général d'Égypte*. Préface de F. Charles-Roux, Paris, Société d'éditions géographiques, maritimes et coloniales, 1949 (résumée par E. Franceschini dans *Dictionnaire de Biographie française*, sous la direction de M. Prévost et Roman d'Amat, tome VI, Paris, 1951, pp. 334-335). Voir aussi R. Garreau, *Besson-Bey retrouvé, sa descendance*, Angoulême, 1953. Victor Besson, né à Angoulême en 1781 d'une famille d'aubergistes, commença bien jeune sa carrière de marin. Il fit les campagnes de l'Empire comme enseigne et fut deux fois capturé par les Anglais. En 1810, il fut envoyé en mission particulière à Copenhague et séjourna à Kiel. Ce fut à ce moment qu'il épousa Magdalena-Dorothea Kühl, fille de l'armateur et négociant Johann-Joachim Kühl. Il prit part à la campagne de Russie (1812) et se distingua à la défense de Dantzig, à la suite de quoi il fut promu en 1813 lieutenant de vaisseau.

partenant à son beau-père qui était armateur à Kiel. D'après son ingénieux dessein, deux barriques vides et matelassées auraient permis à l'auguste passager de se cacher en cas de perquisition sur mer. Napoléon fut sur le point d'entrer dans ces projets, dont il reconnaissait les chances de succès; mais, après quelques jours d'hésitation, il prit finalement le parti de s'en remettre à la générosité des Anglais qui s'empressèrent de l'exiler à Sainte-Hélène (45).

Sous la Restauration, Besson fut éliminé des cadres de la marine française et se retira momentanément dans sa belle-famille, à Kiel. Mais, vers 1820, il vint en Egypte et offrit ses services à Mehemet-Ali qui avait décidé de constituer une flotte de guerre organisée à l'Européenne. Il semble que pendant les premières années de son séjour en Egypte, Besson ait eu de la peine à obtenir une situation qui répondît à ses capacités et à ses ambitions (46), et qu'il se soit vu contraint de chercher d'autres

(45) Besson a rédigé plus tard le récit des événements dont il fut le héros dans une longue note qu'il communiqua en 1837 au prince Pückler-Muskau, de passage à Alexandrie. Celui-ci en publia le texte en allemand dans sa relation de voyage (anonyme) *Aus Mehemed Ali's Reich*, Stuttgart, 1844, I. Theil, pp. 61-90 R. Garreau (*op. cit.*, pp. 67-76) a donné une traduction française de cet intéressant récit, en le faisant suivre de quelques notes rectificatives.

(46) R. Garreau (*op. cit.* pp. 91-92) reconnaît n'avoir trouvé aucun renseignement pour cette période de la vie de Besson et se contente de conjecturer „qu'il (Besson) a été seulement, à l'origine de sa carrière, une sorte de conseiller, de technicien, bon à tout faire, d'expert naval, envoyé ou non en mission, peut-être parfois sans emploi”. Buccianti nous fait savoir que Besson avait décliné les premières offres que lui avait faites Méhémet-Ali de réorganiser sa marine. Ce ne sera que plusieurs années plus tard, vers 1829, qu'il entrera définitivement au service du Pacha, qui lui accordera le titre de Bey. Il cumulera les fonctions de capitaine de frégate de la *Behirah* avec celles de directeur des mouvements du port d'Alexandrie et de vice-amiral. Tous les voyageurs qui eurent l'occasion de visiter l'arsenal d'Alexandrie à cette époque ne tariront pas d'éloges à son sujet. Il mourut à Alexandrie le 12 septembre 1837. En 1829, le Gouvernement français le consulta au sujet des moyens à employer pour l'abattage et le transport de l'obélisque du

moyens de subsistance pour lui-même et pour sa famille. C'est à ce moment qu'il rencontra De Lescluze (47). Ce dernier ne pouvait qu'être favorablement impressionné par la personnalité et l'extérieur affable de l'ancien officier de marine qu'il nous décrit comme „ un homme très respectable et sensé, environ la quarantaine ” (48). Les deux hommes en arrivèrent tout naturellement à parler d'affaires et convinrent bientôt d'entrer en association pour fonder une maison de commerce sous la raison „ J. De Lescluze et Besson ”, dont le siège serait fixé à Alexandrie. Ce n'était sans doute pas sans motif que De Lescluze avait fait figurer le nom de son fils dans la désignation de la nouvelle maison, car son intention était de confier à celui-ci la direction de ses affaires tant à Alexandrie que dans les autres Echelles du Levant. Lui-même n'était venu en Egypte que pour jeter les bases de cet établissement et comptait en abandonner la gestion à son fils aîné dès que sa maison aurait pris un bon départ. Cette association dans laquelle De Lescluze s'engagea trop à la légère, allait être à l'origine de graves ennuis qui ne tarderont pas à se multiplier comme à plaisir.

Pendant son séjour en Egypte, De Lescluze s'occupait encore d'autres affaires, agissant soit à titre personnel, soit comme représentant de la Chambre de Commerce d'Ostende. C'est ainsi, qu'à la demande de Testa, il mena une enquête approfondie au sujet des titres que les Pays-Bas pouvaient faire valoir pour revendiquer la restitution de l'ancienne maison consulaire néerlandaise que des étrangers s'étaient appropriée au moment où les

temple de Louxor, dont Mehemet-Ali avait fait présent au roi Charles X. J.-Fr. Champollion le Jeune, qui conduisait à ce moment une expédition archéologique en Egypte engagea également des pourparlers avec Besson à ce sujet (voir H. Hartleben, *Champollion, sein Leben und sein Werk*, Berlin, 1906, Bd. II, pp. 371 et 418).

(47) R. Garreau ignore cet épisode de la carrière de son héros.

(48) Lettre de De Lescluze à Testa, en date du 2 octobre 1824.

chambres de commerce avaient été dissoutes par suite de la Révolution française. La question était fort embrouillée et De Lescluze se mit en devoir de retrouver les actes qui établissaient les droits de sa nation sur cette ancienne fondation. On comprend un peu que Buccianti ait vu d'un mauvais oeil cette immixtion d'un tiers dans une affaire relevant de sa compétence et en ait manifesté un certain dépit à Testa mais surtout à De Lescluze, d'autant plus que ce dernier se permettait certaines critiques désobligeantes sur sa personne et son comportement.

Dans le même temps, De Lescluze fut aussi amené entrer en relation d'affaires avec un compatriote du nom de Gérard-Henri Kersselaers. Cet individu est un type tellement caractéristique d'aventurier que nous croyons intéressant de résumer ici sa curieuse odyssée (49).

Kersselaers était originaire de Wersbeek en Brabant (50), mais habitait Bruxelles et se destinait au négoce. En 1818, se trouvant à Paris, il prit la décision de partir en voyage, et se procura d'un passe-port auprès du ministre néerlandais, le Baron Fagel.

Il parcourut ainsi la France et l'Italie, s'arrêta à Rome et à Naples, où il dut déjà recourir à des expédients pour continuer sa route et arriva fort démuni à Messine. Payant d'audace il fit accroire au consul néerlandais Werbeke qu'il avait été dépouillé de ses biens par des brigands de la Calabre et parvint par sa bonne mine à obtenir du consul une avance de vingt-cinq talaris qu'il s'engagea à lui restituer dès qu'il aurait reçu les traites que sa famille était censée lui envoyer. Ainsi pourvu, il quitta Messine pour Malte en septembre 1819 et s'embarqua sur le brick *Costante* pour Alexandrie, où il arriva le 15 octobre.

(49) Les renseignements que nous donnons ici sont empruntés aux lettres de Buccianti à Testa (*A.R.A., Leg. Turkije, 79*).

(50) Ou, plus exactement, Molenbeek-Wersbeek (arrondissement administratif de Louvain).

Se faisant passer pour un honnête négociant néerlandais qui désirait explorer l'Égypte, il fut bien accueilli par Buccianti qui se mit à sa disposition pour lui faciliter son voyage. A bord du navire qui l'avait amené à Alexandrie, Kersselaers s'était lié d'amitié avec un officier des hussards anglais, Sir Frederick Henniker, venu en Égypte pour visiter les sites antiques et entreprendre éventuellement quelques fouilles à Thèbes (51). Grâce à l'intervention de son consul, Kersselaers put obtenir un *buyurdi* ou laissez-passer du Pacha, qui voulait favoriser ainsi le premier national néerlandais désireux de visiter le pays. C'est ainsi qu'il partit pour la Haute Égypte en compagnie de l'officier anglais. Usant des moyens de persuasion qui lui avaient si bien réussi jusque-là, il soutira à son compagnon une somme de 8000 piastres (600 talaris). Henniker se rendit bientôt compte du genre d'individu auquel il avait affaire et rompit avec lui, sans obtenir pour autant la restitution de la somme importante qu'il lui avait prêtée. Kersselaers rentra à Alexandrie fin 1820 dans une situation financière fort compromise. A certain moment il avait manifesté l'intention de poursuivre son équipée jusqu'en Arabie et en Mésopotamie; mais, se trouvant toujours dans la gêne et ne recevant pas de sa famille l'argent qui lui aurait permis de rentrer au pays, il resta à charge au consul qui s'obstinait à le considérer comme un honnête homme et l'employait à surveiller ses plan-

(51) Sur Sir Fr. Henniker (1793-1825) voir W.R. Dawson, *Who was who in Egyptology*, Londres, 1951, p. 75. Le voyageur anglais a laissé un récit fort pittoresque de son voyage sous le titre *Notes during a Visit to Egypt, Nubia, the Oasis Boeris, Mount Sinai and Jerusalem*, Londres, 1823 (2e éd. 1824). Chose curieuse, il ne fait nulle part mention de ses rencontres avec Kersselaers, bien que les dates qu'il donne pour les étapes de son voyage coïncident parfaitement avec celles que nous avons pu fixer pour les déplacements du jeune aventurier. A-t-il cru bien faire en jetant un voile sur ses rapports avec un personnage aussi peu recommandable ?

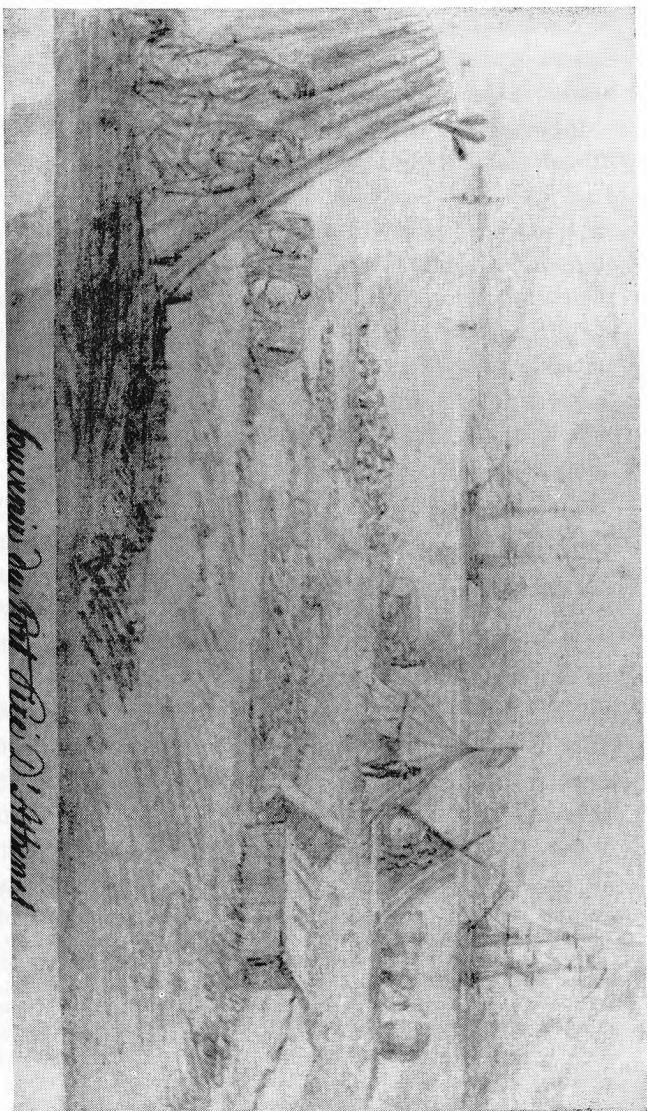

Fig. III. — Voir la légende au verso

Le campement de J.-B. De Lescluze au Pirée, en juillet 1821, d'après un dessin de Taitbout de Marigny

(Coll. particulière)

N.B. Voici la légende qui accompagne ce dessin :

„ Souvenir du Port Piré d'Athènes.

En juillet 1821, J. de Lescluze, de Bruges, y a relâché durant quarante jours à bord de son brick le Triton, commandé par le Capitaine Th. Coelinck, voguant de conserve avec son autre brick la Thérèse, commandé par le Capitaine J. Busch, tous les deux en destination de la mer Noire, dans laquelle aucun navire des Pays-Bas n'avait encore pénétré. Ses tentes, pour ses opérations commerciales, furent établies en face, sur le promontoire, dit de Vénus, où les familles grecques vinrent se mettre sous la protection du pavillon néerlandais ”.

tations dans les environs d'Alexandrie. Pendant les dix-huit mois que Kersselaers passa ainsi chez Buccianti, il réussit à se faire des relations parmi les Européens établis en Egypte. On peut même croire qu'il a été associé pendant quelques temps aux entreprises archéologiques du consul de Suède Anastasi, car en juin 1822 on le voit repartir encore une fois pour Thèbes „ à l'objet de faire quelques excavations ” pour le compte de celui-ci. Il ne fut pas trop heureux dans ce genre d'activité et dut chercher autre chose. Il paraît s'être occupé momentanément des plantations de café que le Pacha avait créées en Egypte (52); puis, avec les maigres fonds qu'il parvint à rassembler, il monta une petite manufacture de tabac à priser. Un peu plus tard, voulant étendre son négoce, il s'associa avec le commis de l'importante maison anglaise Briggs, un certain Marc Piozin, qui apporta comme participation dix-neuf barriques de tabac d'Amérique, en même temps qu'un capital en argent.

Nous ne savons pas exactement dans quelles circonstances Kersselaers vint solliciter l'aide de De Lescluze; mais il est certain que lors de son premier séjour en Egypte ce dernier consentit à s'intéresser aux spéculations de son compatriote et lui livra pour 684 talaris de marchandises, payables avant le 15 février de l'année suivante, d'après les traites que son débiteur lui avait fournies.

Pour compléter le tableau des opérations que De Lescluze amorça à la fin de son séjour, signalons encore

(52) C'est du moins ce que prétend De Lescluze (*A.R.A., Leg., Turkije, 79, Lettre à Testa du 2 juin 1824*), „ Kersselaers, de Bruxelles, qui a été longtemps dans la Haute Egypte, où il proposait de faire des plantations de café pour le Pacha : il a été assez longtemps et à deux reprises à réparer et restaurer la culture de Buccianti, l'a aidé beaucoup; dont il dit n'avoir eu pour récompense que *labor et dolor*. Il est son créancier et fabrique à présent du tabac ”.

l'acquisition d'une collection d'antiquités égyptiennes, à laquelle il participa avec son associé Besson. Il sera plus amplement question de cette originale entreprise dans la suite de cette étude.

En dépit des menues contrariétés qu'il avait rencontrées par suite de l'attitude équivoque de Buccianti, De Lescluze se félicitait fort de la tournure qu'avaient prise ses affaires et attendait les plus beaux développements pour la maison de commerce qu'il avait fondée à Alexandrie avec Besson. Les relations qu'il avait nouées avec son associé étaient empreintes d'une telle cordialité qu'il avait même invité la femme de celui-ci à venir faire un séjour aux Pays-Bas avec sa fille et à jouir de l'hospitalité de sa famille à Bruges.

Ayant ainsi fondé son établissement à Alexandrie sur des bases qu'il croyait solides, De Lescluze voulut également se faire une idée des possibilités que présentaient les autres places de commerce du Levant et entreprit dans ce but une tournée de prospection en Syrie et dans l'île de Chypre. Pendant le mois d'avril 1824, il visita le port de Beyrouth, et se mit en rapports avec van Maseyk, le vieux consul néerlandais en résidence à Alep (53).

Il s'arrêta ensuite au port cyprite de Larnaca et arriva fin mai dans l'Archipel, au moment où les forces turques en conjonction avec celles du Pacha d'Égypte, menaient contre les Insurgés grecs de l'île d'Ipsera des opérations de grande envergure. Les mouvements des flottes turques et grecques, et la reddition de la citadelle d'Ipsera avaient moins d'importance pour l'armateur que la perspective de retrouver dans ces parages l'un ou

(53) Nous n'avons pas eu le loisir de dépouiller le dossier du vice-consulat de Tripoli de Syrie (*A.R.A.*, Leg. Turkije, 173-174) qui doit contenir de plus amples informations sur les activités de De Lescluze durant ce voyage.

l'autre de ses bâtiments venant des Pays-Bas ou de la mer Noire, et auxquels il avait donné comme instruction de le rejoindre à Sira ou à Smyrne. Après quelques chassés-croisés l'armateur fut enfin rejoint dans ce dernier port par le *Petit Auguste* qui avait prolongé au delà de toutes les prévisions son périple dans la mer Noire (début de juin 1824). Jean De Lescluze put donner à son père toutes les précisions sur les agissements de Taitbout pendant les derniers mois de l'expédition et justifier ainsi son long retard.

Conformément au programme fixé par l'armateur, les bâtiments partis pour les Pays-Bas l'année précédente devaient revenir au mois de mai. En fait, seule la *Nijverheyd* fut fidèle au rendez-vous, ayant accompli la course d'Ostende à Smyrne en trente-trois jours (54). La galéasse ne devait rester dans l'Archipel que le temps de faire son chargement et repartait dès le début de juillet (55).

L'été de 1824 représente certainement le point culminant des entreprises de De Lescluze dans le Proche Orient. Pendant les deux années précédentes l'armateur avait eu l'occasion de prospecter l'Archipel, la mer Noire, l'Égypte et les Echelles du Levant. En sa double qualité de codirecteur de la Chambre ostendaise de Commerce dans le Levant (56) et de chargé de mission de S. M. le Roi des Pays-Bas, il avait été appelé à jouer un rôle semi-officiel pendant tout son voyage, traitant sur un pied de respectueuse amitié avec le chargé d'affaires

(54) La *Nijverheyd* (cap. D. Coellinck) avait quitté Ostende le 18 avril (*Gaz. van Br.*, 19 avril 1824), avec Smyrne comme destination.

(55) Elle arrive à Ostende le 5 septembre 1824, avec un chargement de raisins de Corinthe et de pierres (*Gaz. van Br.*, 8 septembre 1824).

(56) Dans ses lettres officielles, il fait suivre sa signature du titre : „Un des Directeurs du Commerce du Levant, Chambre d'Ostende”.

fares à Constantinople, correspondant avec le ministre Falck et envoyant même parfois à celui-ci des rapports destinés au Roi. Au cours de son périple, il avait réuni des informations sur les ressources des régions par où il avait passé. Il avait appris à connaître personnellement les consuls de toutes les principales Echelles et noué des relations avec les négociants établis dans le pays. Enfin il avait installé en différentes places bien choisies, comme Sira, Smyrne et Constantinople des agents chargés de représenter ses intérêts. Toutefois, dans ses projets d'avenir, c'était Alexandrie qui était destinée à devenir son principal centre d'opération. Il était convaincu que l'Egypte, par ses richesses naturelles autant que par sa situation, était appelée à prendre une importance grandissante dans le domaine des affaires. Il déplorait seulement que le Vice-Roi, aveuglé par sa politique de monopole, avait pris certaines mesures qui ne pouvaient qu'entraver le commerce avec les pays d'Europe. Il souhaitait en particulier que les armateurs et les négociants néerlandais aient leur part dans l'expansion du marché égyptien et était d'avis que la présence d'un représentant diplomatique qualifié dans ce pays serait de nature à relever le prestige des Pays-Bas. Ayant déjà eu maille à partir avec Buccianti, il ne cacha pas à Testa ses sentiments à l'égard du vice-consul : „ Cet homme fait honte à la nation et certainement il est nécessaire que le Gouvernement en soit instruit, afin qu'il mette (à Alexandrie) un consul qui le représente dignement. Le Gouvernement d'Egypte est aujourd'hui totalement indépendant *en réalité* de la Porte et, par sa puissance et son commerce, devient beaucoup plus intéressant que celui d'Alger, Tunis et Tripoli. Conséquemment, il ne faut pas un simple consul, mais une espèce d'agent diplomatique, sous ce titre ” (57). Cet avis n'était sans doute

(57) A.R.A., Leg. Turkije, 79. Lettre écrite de Smyrne le 17 septembre 1824.

pas tout à fait désintéressé, car De Lescluze voyait là le moyen de pousser en avant son fils, qui, dans son idée, remplissait le mieux les conditions requises : tout en dirigeant les destinées de la maison récemment créée à Alexandrie, Jean De Lescluze prendrait en mains les intérêts de la Nation. Voici en quels termes insinuants l'armateur s'ouvrit de ses projets à Testa : „ Il vous est parfaitement connu que les consulats de cette nature sont plutôt des charges que des profits. Cependant, comme notre commerce peut y gagner à certains points (de vue), le consulat pourrait peut-être indemniser de quelque chose et, comme mon établissement est le tout premier, que réellement il est hollandais, je crois que sous ces rapports il représentera mieux la nation que tout autre qui n'en connaît même pas la langue, raison pour laquelle il se trouvera souvent dans l'embarras avec les capitaines qui ne connaissent pas d'autre langue (que le néerlandais). Ce n'est donc pas pour les avantages que je pense à cela pour Jean, mais seulement pour ajouter à la considération qu'il pourrait mériter et le pousser ainsi, comme vous sentez aussi bien que moi, qu'un père tâche toujours de faire ” (58).

Ce fut dans ces dispositions qu'il fit partir son fils pour l'Egypte au début du mois de juillet 1824 à bord du *Petit Auguste* (59). Lui-même avait pris le parti de rester à Smyrne pour y attendre le *Triton*, dont l'arrivée était prévue vers cette date. Il avait l'intention de retourner une fois encore à Constantinople pour y procéder au chargement de ce navire et régler certaines questions restées en suspens depuis l'expédition de la mer Noire.

(58) A.R.A., Leg. Turkije, 79. Lettre écrite de Smyrne le 2 octobre 1824.

(59) Le *Petit Auguste* (cap. Abr. Cornelissen) arriva à Alexandrie le 12 juillet 1824 et repartit dès le 3 septembre avec un important chargement d'antiquités, dont il sera question plus loin.

Une fois encore, il fut contrarié dans ses projets; car, lorsque le *Triton* apparut dans les eaux de Smyrne, il fut pris soudain d'un accès de goutte. Il dut se résigner à laisser partir son brick pour Constantinople (60) sans lui et s'imposa le repos en attendant que son mal fut passé. Enfin rétabli au début d'octobre, il s'attarda encore à Smyrne pendant quelques semaines et, n'ayant à sa disposition aucun de ses bâtiments, il prit passage sur un navire hollandais, l'*Anna Pawlowna* (cap. Spiegelberg) en partance pour l'Égypte. Lorsqu'il arriva à Alexandrie le 20 novembre 1824, il allait se trouver aux prises avec des difficultés qui ne firent que s'aggraver au cours des mois suivants.

Sa première impression en reprenant contact avec les milieux d'affaires égyptiens fut plutôt favorable, malgré les restrictions que la politique arbitraire de monopole du Vice-Roi apportait au libre développement du commerce : „ La ville est pleine de nouveaux établissements : le mien, sur un petit pied, ne va pas mal ” (61). Il eut l'occasion d'approcher Boghos Youssouf qui lui dit que la récolte du coton avait atteint le double de l'année précédente. Au cours des entretiens qu'il eut par la suite avec le Premier Drogman, De Lescluze engage même des négociations en vue d'obtenir du Pacha des privilèges particuliers pour le commerce et la navigation par la mer Rouge vers les Indes, et laissa entendre que la Compagnie pour l'exportation, nouvellement créée aux Pays-Bas, aurait tout avantage à s'intéresser à cette entreprise (62).

(60) Le *Triton* (cap. Th. J. Coellinck) avait quitté Ostende le 8 juin (*Gaz. van Br.*, 9 juin 1824). Il repartit de Constantinople à la fin du mois d'octobre et parvint à Anvers le 26 janvier 1825 avec un chargement de safran, de figues, de raisins secs, de raisins de Corinthe, d'éponges, de serpillières et de vin (*Gaz. van Br.*, 26 et 31 janvier 1826).

(61) Lettre du 27 novembre 1824 à Testa.

(62) Lettre du 31 janvier et du 19 février 1825 à Testa.

D'autre part la *Thérèse* (cap. J. van Groenendaël) qui avait quitté Ostende le 25 septembre 1824 (63), vint le rejoindre à Alexandrie le 28 novembre. Il s'occupa de son chargement de coton (210 balles), de graine de lin, de sucre, de gomme et d'indigo et la fit repartir avec son fils le 22 janvier de l'année suivante (64).

Cependant, dès son arrivée en Egypte, le négociant devait rencontrer un premier contretemps. Son compatriote Kersselaers, se voyant acculé à la faillite, avait quitté subrepticement la place quelques mois plus tôt (vers la fin de mai), laissant la fabrique de tabac entre les mains de ses agents Cosso et Piozin. La présence de l'aventurier fut signalée à Sira et à Miconi; la rumeur publique rapporta même qu'il tâchait de s'y faire une situation en fabriquant de la fausse monnaie. De Lescluze intervint énergiquement auprès de son consul pour que celui-ci mette les scellés sur l'établissement; mais Buccianti, qui avait sans doute des raisons pour ménager les deux agents de Kersselaers, laissa trainer les choses, sous prétexte que la preuve devait préalablement être faite de la faillite et qu'en tout cas il convenait d'attendre que la traite accordée par De Lescluze soit arrivée à échéance. Le négociant ne put que faire protester l'acceptation par Kersselaers des 684 talaris prêtés, et réussit finalement à empêcher que les marchandises qu'il avait vendues à son indélicat compatriote ne lui soient livrées, ce qui eut pour résultat de réduire d'autant sa perte (65).

(63) *Gaz. van Br.*, 27 septembre 1824. La *Thérèse* avait quitté le bassin de Bruges le 7 septembre. D'Ostende elle avait fait une première sortie le 16, mais était rentrée au port, un homme d'équipage s'étant tué (*Gaz. van Br.*, 8, 20 et 22 septembre 1824).

(64) La *Thérèse* n'atteignit Anvers que le 11 juin 1825 (*Gaz. van Br.*, 17 juin 1825), ce qui laisse supposer qu'elle fit plusieurs escales au cours du voyage de retour.

(65) Voir les lettres du 8 mars et du 22 avril 1825 à Testa. D'après cette dernière lettre, Kersselaers aurait fui pour Constantinople et de là pour la Russie.

Mais ce fâcheux épisode n'était encore que bien peu de chose en regard des avanies que De Lescluze allait subir au cours de l'année 1825, qui fut pour lui l'année la plus désastreuse de sa carrière.

Nous avons vu que le négociant s'était mis en société avec Besson et avait engagé dans l'entreprise commune d'importants capitaux.

Revenant de ses illusions initiales, De Lescluze n'avait pas tardé à s'apercevoir que son associé ne méritait pas la confiance qu'il avait mise en lui et ne travaillait que dans son intérêt propre (66). Les relations qui s'étaient déjà refroidies au début de 1825, ne firent que se gâter quand la *Nijverheyd* (67) ramena de Bruges, à la fin de février, Madame Besson et sa fille. De Lescluze apprit en effet que la femme de son associé s'était conduite d'une manière si incorrecte à l'égard des siens qu'on avait dû la prier d'aller loger ailleurs. Il savait d'autre part que Charles Bogaert, qui était intéressé dans l'armement de la *Nijverheyd*, avait été prévenu contre lui par Besson : ce dernier se pose dorénavant en chargé de pouvoir de l'homme d'affaires brugeois.

Dans ces conditions, De Lescluze n'avait qu'un parti à prendre : rompre avec son partenaire. C'est ce qu'il fit. La date de la liquidation fut fixée de commun accord au 1er mars 1825 (68).

(66) Dans une lettre à Testa en date du 31 janvier 1825, De Lescluze décrit Besson comme un homme d'expédients qui cherchait quelque occasion de se créer des ressources et qui désirait, fortune faite, se retirer des affaires.

(67) Partie d'Ostende le 10 janvier 1825 (*Gaz. van Br.*, 12 janvier 1825), avec le capitaine Reinhart à destination d'Egypte. Elle avait quitté Bruges le 13 décembre (*Gaz. van Br.*, 15 décembre 1824) sous le commandement du Capitaine D. Coelinck avec, comme destination indiquée, Constantinople.

(68) A cette occasion, les liquidateurs firent imprimer un avis signé par les deux intéressés, dont un exemplaire figure dans la correspondance de De Lescluze avec Testa (*A.R.A., Legatie Turkije*, 79, annexe à la lettre du 8 mars 1825).

A partir de cette date, De Lescluze se débattit dans des difficultés de plus en plus grandes, où il fut entraîné, tant par sa propre faute que par les manœuvres de ses concurrents et de ses ennemis acharnés à sa perte. Entraîné par son goût de la spéculation et croyant trop facilement en sa compétence en affaires, il s'était engagé dans une série d'entreprises aléatoires. Il semble que, tout en utilisant ses propres fonds, il ait aussi engagé parfois des capitaux que lui avaient avancés certains de ses commettants, tels que son concitoyen Bogaert, dont nous venons de faire la connaissance. Son caractère violent et autoritaire l'entraîna à adopter vis-à-vis du vice-consul des Pays-Bas une attitude méfiante pour ne pas dire franchement hostile. Au lieu de prêter l'oreille aux conseils de Buccianti qui était bien au courant de la situation en Egypte et qui était à même de donner un avis sur la valeur morale des négociants européens et levantins qui se disputaient le marché et parmi lesquels on comptait pas mal d'aventuriers, il n'entendait en faire qu'à sa tête : „ Il se croit tout permis et se croit être l'homme parfait en connaissances ”, dira de lui le consul en un moment d'exaspération (69). De son côté, De Lescluze avait la conviction que Buccianti lui cherchait noise en toute chose et essayait de lui extorquer des droits consulaires exorbitants.

Les relations entre les deux hommes s'étaient d'autant plus envenimées que De Lescluze ne cessait de dénigrer Buccianti auprès du chargé d'affaires, voire auprès du ministre. Bien qu'il eut renoncé au bout de peu de temps à intervenir pour que le poste de vice-consul revienne à son fils, qu'il estimait trop jeune et trop inexpérimenté pour tenir tête aux intrigues dont était tissée la vie en

(69) *A.R.A.*, Legatie Turkije 89, lettre du 15 décembre 1824.

Egypte (70), il n'en continuait pas moins à insister auprès de Testa pour que Buccianti soit destitué et remplacé par un titulaire mieux qualifié pour occuper ce poste (71). L'abondant courrier que les deux adversaires échangèrent avec le chargé d'affaires Testa, et ensuite avec l'ambassadeur van Zuylen, est là pour nous faire connaître les moindres péripéties de ce conflit qui à certain moment prit une tournure dramatique (72). Ces lettres nous mettent aussi au courant des complications inextricables dans lesquelles De Lescluze se trouva pris, tant sur le plan des affaires que sur le plan humain.

Nous avons vu que Boghos Youssouf, premier Drogman, avait fait bon accueil aux premières avances de De Lescluze. L'agent commercial du Pacha avait accordé au négociant un crédit équivalant à quelque 7.800 talaris, en lui livrant 250 balles de coton et 100 *ardebs* de graine de lin, contre des lettres de change sur Constantinople, où De Lescluze avait un compte chez Glavany. De ces marchandises, De Lescluze avait chargé immédiatement 210 balles de coton sur la *Thérèse*, ainsi que la graine de lin. Les 40 balles restants devaient être embarquées un peu plus tard sur la *Nijverheyd*, avec un lot de 910 peaux de buffle, pour être expédiées à Bruges, à l'adresse de Ch. Bogaert, en acompte des avances de 684 talaris que ce dernier avait faites à son concitoyen. Rappelons que Bogaert avait donné procuration à Besson pour défendre ses intérêts en Egypte. Profitant de l'absence de son associé, parti pour le Caire à ce moment, De Lescluze disposa des 40 balles de coton revenant à Bogaert et prit l'initiative de les charger sur le brick

(70) A.R.A., Legatie Turkije, 79, Lettre du 20 octobre 1824.

(71) De Lescluze propose à Pierre A. Schutz, qui avait été nommé trésorier du consulat en septembre 1824 et qui apparaît dans tout ce conflit comme un homme pondéré et consciencieux.

(72) A.R.A., Legatie Turkije, 78,80, et 93.

français *l'Espérance*, en partance pour Marseille. Sur ces entrefaites arriva à Boghos Youssouf la nouvelle que la lettre de change sur De Lescluze avait été protestée à Constantinople. Aussitôt le Premier Drogman fit mettre le séquestre sur les 40 balles de coton et engagea des poursuites contre son débiteur. De Lescluze avait aussi négocié avec le Bach-Agha d'Alexandrie l'achat de peaux de buffle et lui avait donné pour solde de cette opération des lettres de change d'un montant de 1448 piastres environ, tirées sur Dutilh, son créancier à Smyrne. Ces lettres furent également protestées (73).

Ces faits, et d'autres semblables, montrent que le négociant avait été conduit, par sa folle audace, à s'engager au delà de ses moyens et faisait la partie belle à ses détracteurs. Loin de reconnaître ses torts, De Lescluze s'en prit à la malhonnêteté de son ancien associé et à l'esprit de vindicte de son consul, qui cependant paraît avoir eu en l'occurrence le droit de son côté.

Dans ces conditions, notre compatriote, au comble du découragement, n'eut plus qu'une idée : liquider ses affaires et quitter au plus tôt ce pays qui ne lui avait ménagé que des déboires.

Il dut encore rester plusieurs mois à Alexandrie pour se défendre contre les réclamations de ses créanciers et contre les accusations parfois exagérées de ses ennemis.

Bien que le tribunal consulaire, constitué pour la circonstance par Buccianti, ait conclu sur tous les points litigieux à la responsabilité pleine et entière du négociant, celui-ci put enfin s'embarquer à la fin du mois

(73) Cette vue d'ensemble des opérations plutôt désastreuses de De Lescluze est empruntée à la lettre adressée par Buccianti à Testa, en date du 13 mai 1825 (*A.R.A.*, Legatie Turkiye, 90).

d'octobre sur le *Triton* (74), convaincu de son bon droit et déclarant hautement que „l'Égypte était le pays le plus abominable sous le rapport de l'intrigue et de la mauvaise foi”.

Le *Triton* était de retour à Ostende le 29 janvier 1826, d'ou il réjoignit le bassin de Bruges le 14 février (75). L'armateur n'avait plus revu sa ville natale et sa famille depuis près de quatre ans (76).

Momentanément c'en était fait des grandioses projets que le codirecteur de la Chambre de Commerce dans le Levant avait conçus pour l'extension de ses affaires en Méditerranée.

Sans doute garda-t-il quelques attaches avec l'Égypte, car en décembre 1825 nous retrouvons de nouveau la *Nijverheyd* à Alexandrie (77). Deux ans plus tard De Lescluze y envoya même encore son fils Jean avec le *Triton* (78). Le brick, après avoir amené à Alexandrie un plein chargement de charbon, revint avec des produits tels que de la gomme, du copal, du vin, de la laine et du coton (79). La *Thérèse*, qui était retournée à son tour en Égypte au début de 1828, devait malencontreusement faire naufrage à la sortie du port d'Alexandrie, sans que

(74) Jusqu'aux derniers jours, Buccianti s'ingénia à causer des ennuis à De Lescluze de manière à retarder son départ; celui-ci put avoir lieu finalement le 23 octobre ou un des jours suivants, grâce à l'intervention du colonel Bolken, capitaine de la frégate *Rupel*, arrivée à Alexandrie vers ce moment (*A.R.A.*, Legatie Turkije, 79, Lettres à van Zuylen en date du 20 et du 22 octobre 1825).

(75) *Gaz. van Br.*, 30 janvier et 15 février 1826.

(76) Il était parti, on s'en souvient, en mai 1822.

(77) Elle rentra à Ostende le 1er février 1826 après une navigation de 58 jours (*Gaz. van Br.*, 6 février 1826).

(78) Le *Triton* (cap. Abr. Cornelissen) partit de Bruges le 5 janvier 1827 et d'Ostende le 22 du même mois (*Gaz. van Br.*, 5 et 26 janvier 1827). Il rentra à Ostende le 22 septembre et à Bruges le 1er octobre (*Gaz. van Br.*, 24 septembre et 1er octobre 1827). Buccianti fait mention de la présence du brick à Alexandrie dans une lettre à van Zuylen, en date du 6 juin 1827 (*A.R.A.*, Legatie Turkije, 90).

l'on eut cependant à déplorer de pertes humaines (80). Tirant la leçon de ses dures expériences, De Lescluze en revint à des opérations moins risquées et mieux proportionnées à ses moyens. Ses bâtiments reprirent l'importation du sel d'Orléans et de Marennes, ou partirent simplement „ à l'aventure ”, comme ils en avaient l'habitude avant l'expédition dans le Levant.

J.-B. De Lescluze pourvoyeur d'antiquités

Les entreprises de De Lescluze, que nous avons essayé d'évoquer, revêtaient un caractère essentiellement commercial et mercantile. Sans doute avaient elles eu comme but affiché d'ouvrir aux navires néerlandais le marché de la mer Méditerranée et de la mer Noire; n'empêche qu'en les conduisant, le directeur de la Chambre de Commerce pour le Levant n'avait jamais perdu de vue son propre bénéfice.

D'après ce qu'on a pu lire dans les pages qui précèdent, les cargaisons que ses bricks ramenaient des Echelles lointaines étaient composées en ordre principal de produits exotiques qui faisaient prime sur les marchés nationaux; mais elles pouvaient comporter occasionnellement des marchandises d'une nature assez différente. En effet, au cours de ses pérégrinations en Grèce et dans le proche Orient, De Lescluze avait eu de temps à autre l'attention attirée par les antiquités qui s'y trouvaient en en grand nombre et dont le goût avait été mis spécialement à la mode en ce premier quart du XIXe siècle par les expéditions de Choiseul-Gouffier en Grèce et par les prospections archéologique auxquelles se livraient les résidents européens d'Egypte; bien entendu, ces antiquités intéressaient notre négociant moins par leur qualité artistique et leur attrait de curiosité qu'en raison de leur

(80) *Gaz. van Br.*, 18 avril 1828.

valeur vénale. C'est sur les activités de De Lescluze comme antiquaire que nous voudrions nous arrêter un peu plus longuement.

Dès sa première croisière en Méditerranée, il avait eu l'occasion, tant au cours de son séjour au Pirée que pendant ses déplacements dans les îles de l'Archipel, d'acquérir des objets de collection. Nous savons qu'il ramena de ce voyage des bas-reliefs provenant de monuments funéraires d'Athènes et d'Eleusis et qu'il les déposa à son retour à Bruges chez son beau-frère Serweytens (81). Il put aussi acquérir par l'intermédiaire de Giuraticch, chancelier du consulat autrichien, une série de vases grecs, dont-il vendit une partie au colonel Rottiers (82) et dont certains aboutirent à l'Université de Gand (83) ainsi qu'au musée d'archéologie de Leyde (84).

(81) *Annales Belges des Sciences, des Lettres et des Arts de Gand*, t. XII, (2e semestre de 1823), p. 370 (mention d'un cippe funéraire, trouvé entre le Pirée et le port Phoron); *Messenger des Sciences et des Arts de Gand*, Année 1823 (9e et 10e livraisons janvier-février 1824), p. 377 (dissertation de L. van Alstein sur *d'Anciens morceaux de sculpture récemment importés de la Grèce en Belgique*, avec la pl. X, dessinée par E. Verbroeckhoven et lithographiée par Kirdorff). Voici la notice qu'inscrivait De Lescluze sous l'exemplaire de la planche du *Messenger* qu'il avait inséré dans son album de souvenirs: „Torse en marbre pentélique, recueilli en 1821, dans les ruines du temple d'Eleusis; cippe funéraire et autre fragment de statue, recueillis au port Pirée d'Athènes et embarqués sur le navire le *Triton*, aussi en 1821, arrivés à Bruges en décembre de la même année, les deux premiers au musée de Leyden et le troisième à Gand, le tout par Jn De Lescluze”.

(82) *Messenger des Sciences et des Arts*, Année 1823, p. 53, où il est dit que certaines de ces antiquités ont été acquises par Jean-Népomucène Rottiers en 1821. Nous avons vu plus haut les contestations qui s'élevèrent entre De Lescluze et Rottiers fils. Dans sa lettre à Reuvens, en date du 29 juillet 1826, (*Rijksmuseum van Oudheden, Ontvangen brieven*), De Lescluze déclare ce qui suit: „De voorwerpen die t'zijnen tijde aen de Colonel Rottiers overgelaeten hebbe, zijn niet alle tot Zea aen d'Heer Giuraticch gekogt geworden, maer alleenlijk de groote vase, de koperspiegel en de gebrookene talliooren”.

(83) *D. CALLIPOLITIS-FEYTMANS, Collection de vases grecs, étrusques et italiotes à l'Université de Gand*, dans l'*Antiquité Clas-*

Mais au début de l'année 1824, l'envoi par De Lescluze d'une pièce autrement singulière devait faire sensation chez nous.

On a vu que le 1er février de cette année entrainait dans le bassin de Bruges le brick la *Nijverheyd*, qui revenait de Smyrne avec un chargement de divers produits exotiques. Quelques jours plus tard (85), les journaux révélaient que, parmi les objets précieux ramenés par le navire, se trouvait également une momie de femme en parfait état, enfermée dans un cercueil décoré de peintures et accompagnée d'une momie de chat. Les curieux affluèrent aussitôt vers la maison de l'armateur, à ce moment en Egypte, pour venir contempler un objet d'une pareille rareté. Au début Me De Lescluze se montra accueillante pour ses concitoyens et se prêta volontiers à faire les honneurs de la momie nouvellement arrivée, exhibant en même temps un beau tapis que son mari lui avait envoyé de Smyrne. Mais au bout de quelques jours, ce fut une telle ruée de gens de toute espèce aux bords de sa maison, que la régence de Bruges dut prendre des mesures de police pour canaliser la foule (86). Aussi se décida-t-elle à transporter ces précieux mais encombrants objets dans une maison inhabitée proche de St. Donat (87), où le public fut admis à

sique, Bruxelles, XXIIe Année (1953), pp. 383-405, avec 12 pls. Me Callipolitis tâche, de débrouiller, pp. 383-384 la provenance exacte de ces vases. Référence communiquée Mell V. Verhoogen.

(84) D'après les renseignements que nous a fournis le Dr. Brunsting, de Leyde.

(85) *Gaz. van Br.*, 2, 4, 9 et 11 février 1824; *Journal de Belgique*, 12 février 1824.

(86) *Archives Communales de Bruges*, Register van uitgegane brieven van de Regeering van Brugge, Correspondentie van 19 Junij 1823 tot den 7 Junij 1824, N° 32.405. Nous devons ces renseignements à M. A. Schouteet, conservateur des archives.

(87) C'est ainsi qu'était désignée à l'époque l'actuelle église de Ste Walburge, servant de cathédrale; voir Ad. Duclos, *Bruges, histoire et souvenirs*, Bruges, 1910, p. 556.

venir examiner la momie moyennant une légère rétribution (88).

On peut juger de l'impression que fit sur le public l'arrivée de cette vénérable antiquité, par les articles que lui consacrèrent dès les premiers jours les journaux de Bruges et des villes voisines. La *Gazette van Brugge* du 13 février en donne une longue et enthousiaste description (89), évoquant dans une savante notice les procédés de momification en usage dans l'ancienne Egypte. A en croire l'auteur, la momie en question avait été préparée suivant la méthode la plus soignée et la plus luxueuse et ne pouvait donc appartenir qu'à une princesse ou à une dame du plus haut rang ! En guise de réclame ou de souvenir, on fit paraître à Bruges une feuille volante avec une lithographie de Noos qui reproduisait la momie et son cercueil sous deux angles différents. La gravure, d'une exécution assez naïve, porte la légende : „ Momie d'Egypte importée à Bruges par le navire l'Industrie de cette ville, appartenant à Ms de L'Escluze et fils (capitaine Coelinck), le 1er février 1824 ” (90).

(88) *Journal de Belgique*, 12 février 1824; *Journal d'Anvers*, 13 février 1824.

(89) La *Gazette van Brugge* ne fait d'ailleurs que reproduire un article déjà paru „ in een onzer dagbladen ” : Nous n'avons pu consulter les autres journaux de Bruges paraissant à cette époque mais nous supposons qu'il s'agit du *Standaard van Vlaenderen* ou de la *Nieuwe Gazette van Brugge*.

(90) L'un des rares exemplaires que nous en connaissons est celui que nous a aimablement communiqué M. Eg. Strubbe, professeur à l'université de Gand, et que l'on trouvera reproduit ici (fig. IV). Sur cet exemplaire, le nom de De Lescluze a été barré au crayon et corrigé en „ Bogaert ”. On a vu que Ch. Bogaert avait renfloué la *Nijverheyd* et semble avoir pris une part importante dans les frais de l'expédition. Il est sans doute fait allusion à notre gravure dans le journal de J. K. Verbrugge publié par A. Schouteet, *Gedenkwaardige aenteeckeningen van Jan Karel Verbrugge*, Bruges, 1958 p. 109 : „ In Januari (1824) was alhier aengekomen een momie van Egypten, zooals hier te zien is ”. L'image manque dans le manuscrit du journal de Verbrugge.

Fig. IV. — Feuille volante publiée à l'occasion de l'arrivée à Bruges de la momie expédiée en 1824 par De Lescluze.

(Photo A. C. L. Bruxelles)

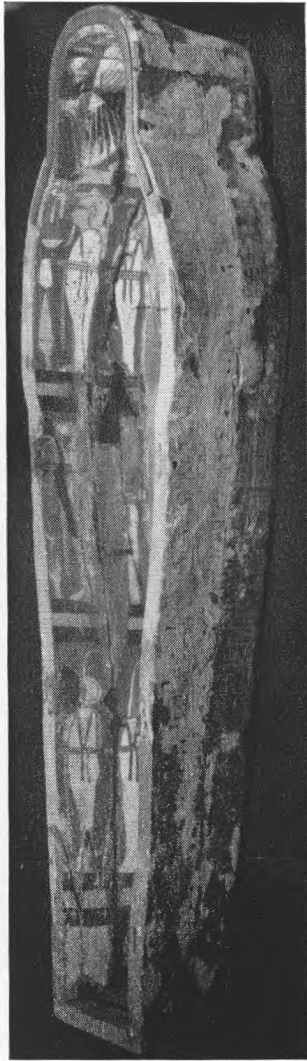

Fig. V. — *La caisse de momie dans son état actuel*

(Photo du musée de Leyde)

La renommée de la momie de Bruges n'avait pas tardé à se répandre dans le pays, de sorte que d'autres villes revendiquèrent la faveur de la recevoir dans leurs murs. Ce fut Gand, centre universitaire et intellectuel de région, qui en obtint la première le dépôt temporaire. La momie fut chargée le 25 février sur la barge qui faisait le service entre les deux villes-soeurs, et alla prendre place dans les locaux de la Société des Beaux-Arts (91). L'exposition s'ouvrit le 3 mars et dut être prolongée jusqu'au 22 du même mois, tant fut grand son succès auprès du public gantois. Pour mettre les curieux à même de tirer profit de leur visite, on fit paraître une notice qui donnait des renseignements encore plus complets que les articles qui avaient déjà paru dans les journaux de Bruges. Cette notice anonyme, intitulée *Momie d'Égypte exposée au salon de la société des Beaux-Arts de Gand* (92), était en vente à l'entrée de la salle d'exposition.

De leur côté, des revues aussi sérieuses que les *Annales Belges des Sciences des Lettres et des Arts* (93) et le *Messenger des Sciences et des Arts* (94), cette dernière à sa première année d'existence, lui consacrèrent de longs articles, aussi élogieux pour la pièce elle-même que pour l'armateur De Lescluze „qui, dans ses courses commerciales, n'explore pas seulement le sol dans l'intérêt de

(91) *Journal de la Belgique*, 26 et 28 février et 3 mars 1824; P. Claeys, *Mémorial de la ville de Gand*, Gand 1902, p. 438. Ce local, situé rue du Bélier et rue du Luxembourg était nommé *In den Prins*.

(92) Brochure in 8°, 4 ff. avec 1 planche lithographiée par Kirdorff. D'après le *Journal de la Belgique* du 6 mars 1824, le dessin en aurait été fait par M. Steyaert, fils. Voir F. Vanderhaegen, *Bibliographie gantoise*, t. IV, Gand, 1862, p. 308, (7180).

(93) T. XII (2e semestre 1823), pp. 365-372. *Notice sur la momie d'Égypte, exposée au salon de la Société royale des Beaux-Arts, à Gand*, par Aug. Voisin, élève à l'Université de Gand).

(94) Année 1823 (9e-10e livraison, janvier-février 1824) : pp. 412-414 : *Momie d'Égypte*, texte servant de commentaire à la pl. XI, qui reproduit la lithographie de Kirdorff.

l'industrie, mais aussi dans celui des arts". Un panégyrique plus dithyrambique encore parut dans le *Journal d'Anvers et de la Province* du 20 mars (95) : après avoir fait ressortir l'intérêt exceptionnel de la momie, le journal parle de son inventeur qu'il se complait à ranger „ parmi les personnes qui font un noble usage de leur fortune et qui savent allier les calculs et les chances du commerce aux investigations scientifiques ”.

Même chez nos voisins du Nord, l'évènement ne passa pas inaperçu, car, à l'occasion de l'arrivée de la momie aux Pays-Bas, la revue *Vaderlandsche Oefeningen* d'Amsterdam donna un article circonstancié sur les méthodes de momification des anciens Egyptiens, en s'étendant particulièrement sur les deux momies rapportées récemment à Paris par l'explorateur Cailliaud et sur celle qui venait d'arriver aux Pays-Bas (96).

En envoyant cette pièce de collection dans son pays, De Lescluze avait stipulé qu'il laissait au ministre de l'Instruction Publique Falck la faculté d'en disposer comme bon lui semblerait. Il fut d'abord question de l'attribuer à l'université de Gand, où elle figurerait avec honneur dans le cabinet d'histoire naturelle; mais toute chose bien considérée, le ministre estima qu'elle serait mieux à sa place dans le *Koninklijke Kabinet van Zeldzaamheden* de La Haye. La momie fut donc soigneusement emballée par les soins du secrétaire de la Société de Beaux-Arts, Liévin De Bast, et expédiée le 29 mars à

(95) *Variétés* : Sur une momie d'Egypte apportée dans les Pays-Bas par M. De Lescluze de Bruges.

(96) *Vaderlandsche Letteroefeningen of Tijdschrift van Kunst en Wetenschappen benevens Mengelwerk tot Fraaye Letteren Kunsten en Wetenschappen betrekkelijk*, Amsterdam, tweede stuk voor 1824, pp. 266-274 (*Verslag der opening van twee Egyptische mumiën, toebehoorende aan den Heer Cailliaud; nevens eenig berigt van die welke zeer onlangs te Gent is ten toon gesteld*). Cet article, directement inspiré des notices parues à Gand, est accompagné également de la gravure de Kirdorff.

l'adresse du Département de l'Instruction publique à La Haye (97).

Pendant ce temps le jeune et diligent conservateur du *Rijksmuseum van Oudheden* de Leyde, le Dr. C. J. Reuvens, ayant eu vent de l'initiative du ministre (98), écrivait au secrétaire-général du Département, van Ewyck, pour lui faire observer qu'une momie, étant avant tout une antiquité, il convenait en toute logique qu'elle soit attribuée au musée dont il avait la charge. Le roi acquiesça sans peine à la requête du conservateur et celui-ci n'eut plus qu'à s'entendre avec le secrétaire-général sur les modalités du transfert (99). La momie débarqua à Leyde le 11 mai 1824, où Reuvens en prit possession.

D'accord avec son chef hiérarchique, l'archéologue décida de faire autopsier la momie suivant toutes les règles de l'art, obtenant même la collaboration des Drs. G. Sandifort, professeur de chirurgie à l'université de Leyde, et J. G. S. van Breda, professeur de sciences naturelles à l'université de Gand (100). La séance, préparée avec le plus grand soin, eut lieu au début de juin : nous en connaissons le détail par le rapport circonstancié qu'en donna le Dr. van Breda : ce rapport fut publié avec les observations complémentaires de

(97) Lettre du Gouverneur de la Flandre Orientale à De Bast, en date du 27 mars 1824 (Bibliothèque de l'Université de Gand, G 5615, 1).

(98) Par le *Nederlandsche Staatscourant* du 10 mars 1824. Voir la lettre de Reuvens à van Ewyck, du 12 mars 1824 (*Rijksmuseum van Oudheden, Verzonden brieven*).

(99) *Rijksmuseum van Oudheden, Verzonden brieven*, lettre de Reuvens du 12 mars 1824; *Ontvangen brieven*, lettre de van Ewyck, du 1er mai 1824.

(100) *Ibidem, Verzonden brieven*, lettre de Reuvens du 26 mars 1824.

Reuvens dans l'*Algemeen Konst en Letterbode voor het jaar 1824* (101).

Si l'on veut comprendre l'engouement qui, en cette année 1824, s'empara de nos aïeux pour une momie que n'avait, à vrai dire, rien de très spécial, sinon qu'elle était complète et bien conservée, on doit se représenter qu'à ce moment tout ce qui concernait l'ancienne Egypte jouissait de la cote d'amour et que le secret de l'écriture hiéroglyphique venait d'être dévoilé par Champollion. Les autopsies de momies étaient particulièrement à la mode : nous avons vu que quelques années plus tôt, on avait pratiqué à Paris, avec un cérémonial qui annonçait déjà celui observé à Leyde, „ l'ouverture ” de deux momies ramenées par Cailliaud (102). Ces opérations avaient pour but de reconnaître les procédés dont s'étaient servis les anciens Egyptiens pour conserver les corps de leurs défunts, et de contrôler ainsi la véracité des témoignages qu'avaient laissés à ce sujet les auteurs classiques.

(101) Eerste deel, n° 36, Haarlem, 27 août, pp. 131-136 (*Voorloopig verslag van de opening van een Egyptische mumie door de Hoog-leraren Reuvens, Sandifort en van Breda*). Le *Naschrift* de Reuvens occupe les pp. 136-137. La bibliothèque de l'Université de Gand possède le manuscrit autographe du rapport de van Breda, daté du 3 août 1824 (G 5615, 3). Dans une lettre que van Breda adressait vers la même date à Reuvens, il s'excusait du retard qu'il avait mis à rédiger son rapport, ayant dû entreprendre une excursion géologique dans les Provinces du Sud. Il engageait son collègue à ajouter à ce rapport des observations d'ordre archéologique (*Rijksmuseum van Oudheden, Ontvangen brieven, lettre non datée, reçue le 14 août 1824*). De Bast donna presque simultanément une version française du rapport de van Breda dans le *Messenger des Sciences et des Arts* de Gand, Année 1824 (livraison d'août), pp. 145-151, sous le titre : *Momie d'Egypte ouverte à Leyde par MM. Reuvens et Sandifort, professeurs à l'université de cette ville, et M. van Breda, professeur à l'université de Gand*.

(102) Th. J. Pettigrew, *A History of Egyptian Mummies and an Account of the Worship and Embalming of the Sacred Animals by the Egyptians*, Londres, 1834, donne un aperçu des autopsies de momies qui avaient été faites depuis le XVIIIe siècle. Il ne mentionne pas celle qui nous intéresse ici. Le nom de De Lescluze n'apparaît dans cet ouvrage, cependant bien documenté, qu'à propos des papyrus que le négociant vendit au musée de Leyde en 1826 (p. 149).

Par une triste ironie du sort, la „momie de Bruges”, après avoir connu des jours de gloire, tomba dans l'oubli le plus complet et fut éclipsée par d'autres momies plus intéressantes qui ne tardèrent pas à enrichir les collections égyptiennes du musée de Leyde; celui-ci, on le sait, est l'un des mieux pourvus à cet égard. Actuellement les débris de cette pauvre dépouille humaine, privés de leurs linceuls, sont conservés au cabinet d'anatomie de l'Université. Le cercueil lui-même, dont les peintures avaient suscité l'admiration de nos ancêtres, n'attire plus guères l'attention. Reuven déjà avait fait l'observation que ce cercueil n'était nullement destiné à la momie de femme qu'on y avait introduite à une époque récente, en même temps qu'une momie de chat, mais avait appartenu à quelque autre momie. La décoration qui couvre les parois intérieures et extérieures de la caisse et du couvercle est des plus ordinaires et ne contient que des scènes mythologiques stéréotypées. Le style en est banal et dénote un travail plutôt négligé. (103). Si encore les inscriptions fournissaient le nom et titres de celle qui s'était fait préparer ce cercueil : mais en l'occurrence il s'agit d'un cercueil anonyme d'une fabrication que l'on peut qualifier d'industrielle. Aussi comprendra-t-on que cette pièce ait été reléguée depuis longtemps dans les réserves du Rijksmuseum, où elle voisine avec des dizaines d'autres cercueils, souvent plus remarquables (104), qui ont au moins le mérite de porter le nom de leur propriétaire.

(103) C. Leemans, *Description raisonnée des monumens égyptiens du musée d'antiquités des Pays-Bas à Leyde*, 1840, pp. 186-188 (M 67).

(104) Le Dr. B.-H. Stricker, conservateur adjoint du département égyptien du Rijksmuseum van Oudheden a bien voulu examiner la décoration de ce cercueil et nous procurer des photographies qui représentent celui-ci sous les mêmes angles que les gravures publiées en 1824. On trouvera en annexe le texte de la notice qu'il a rédigée à notre demande.

La fantaisie qui avait poussé De Lescluze à acheter cette momie dans le Levant avait montré à Reuvens le parti qu'il pourrait tirer de la présence en Egypte d'un négociant de sa nation pour obtenir d'autres antiquités et pour développer ainsi la section pharaonique de son musée encore assez pauvre à ce moment. Pour enrichir la section classique du Rijksmuseum, le conservateur avait déjà recouru aux bons offices de certains "nationaux", tels le major Humbert et le colonel Rottiers. Non seulement il avait racheté à ce dernier un grand nombre d'antiquités recueillies en Anatolie, en Grèce et en Italie; mais, appuyé par le ministre Falck, qui se montrait en toute circonstance un protecteur éclairé des arts, il était sur le point de confier au colonel Rottiers une mission archéologique dans la mer Egée (105), en même temps qu'il chargeait le major Humbert de prospecter le marché des antiquités aussi bien en Italie qu'en Afrique du Nord (106).

Dès le mois de juillet 1824, Reuvens avait dressé une liste de *desiderata* qu'il comptait envoyer à De Lescluze après l'avoir soumise au secrétaire général van Ewyck. Cette liste, rédigée en français, énumérait d'une manière systématique, les catégories d'objets qui pourraient

(105) Le colonel Rottiers a présenté une relation légèrement romancée de cette expédition dans son ouvrage *Description des monuments de Rhodes, dédié à S.M. le Roi des Pays-Bas*, Bruxelles, 1828 (avec un volume de planches). En frontispice on trouve un portrait lithographié de l'auteur d'après le tableau de Sir Th. Lawrence. Grâce aux renseignements fournis par les archives du musée de Leyde, le Dr. Brunsting a pu reconstituer d'une manière plus exacte les faits et gestes du colonel Rottiers. Reuvens n'eut pas lieu de se féliciter du résultat de la mission et rompit les relations avec le colonel-archéologue.

(106) Sur le major Jean-Emile Humbert, voir P.-C. Molhuysen - Fr.-K.-H. Kossmann, *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek*, Xe Deel, Leyde, 1937, col. 393-395.

constituer le noyau d'une collection idéale (107). A cette liste était jointe une série de recommandations qui font apparaître l'esprit méthodique, mais aussi un peu méfiant, du savant néerlandais : il ne désire pas de monuments en grès, cette pierre étant friable et risquant de se décomposer sous nos climats; il souhaite que les pièces soient entières et non restaurées; enfin il exprime le voeu que De Lescluze entreprenne des „ explorations „ à Thèbes, en ayant soin de noter le lieu où chaque objet avait été découvert. Quand van Ewyck demanda au conservateur quelle somme globale il fallait prévoir au budget pour réaliser ces projets, ce dernier répondit que le plus sage serait de laisser De Lescluze collecter les pièces à ses risques et périls en Egypte, et de les lui racheter à son retour suivant leur valeur intrinsèque (108).

Ces propositions furent-elles communiquées à De Lescluze qui, rappelons-le, se trouvait alors en Egypte ? Nous ne pouvons l'assurer. Ce que nous savons, c'est que le négociant, voyant le profit que d'autres Européens tiraient du commerce des antiquités égyptiennes, avait été au devant des voeux exprimés par Reuvens.

En effet, dès le 8 avril 1824, il avait conclu, solidairement avec Besson, du temps où leur raison sociale existait encore, une convention de société avec les sieurs François Barthou et Clairambault (109), pour

(107) Voici les catégories d'objets qui y sont mentionnées : 1. Momies; 2. Papyrus; 3. Sarcophages; 4. Petites caisses de bois peintes; 5. Stèles; 6-7. Momies d'ibis et d'autres animaux; 8. Ustensiles et figurines; 9-10. Statues humaines et sphinx; 11. Inscriptions grecques; 12. Scarabées; 13. Médailles; 14. Echantillons de marbres et d'autres pierres. (*Rijksmuseum van Oudheden*, Verzonden brieven, lettre de Reuvens à van Ewijck, du 22 juillet 1824).

(108) *Rijksmuseum van Oudheden*, Ontvangen brieven (Lettre de van Ewyck à Reuvens, du 11 août 1824); Verzonden brieven (Réponse de Reuvens, du 21 août 1824).

(109) Clairambault fut attaché au consulat de France, sous Drovetti et ensuite sous Mimaut. Ida de Saint-Elme (dans *La*

acheter la riche collection d'antiquités que possédait ledit Barthou, „ telle qu'elle a été vue, visitée et reconnue par M. Drovetti, consul-général de France ”, pour le prix de 2.000 talaris, équivalant à 28.000 piastres arabes, chacun des contractants intervenant pour un tiers de cette somme (110).

Un article spécial (§ 5) stipulait que „ la maison De Lescluze-Besson serait seule chargée d'expédier pour l'Europe la collection précitée pour en tirer le parti le plus convenable ”.

Un autre article (§ 9) à première vue assez anodin, mais qui devait se révéler lourd en conséquences, prévoyait que „ s'il arrivait que cette collection ne pourrait se placer en Europe au gré des associés, MM. J. De Lescluze et Besson s'engageaient à la faire transporter à leurs frais ici (c.à.d. à Alexandrie) gratis sur un de leurs bâtiments ”.

Une dernière disposition (§ 9) désignait le consul-général de France Drovetti comme arbitre en cas de „ difficulté ” entre les associés.

Tout alla bien jusqu'à la fin de l'année : les antiquités emballées dans onze caisses et embarquées sur le *Petit Auguste* (cap. Cornelissen), furent expédiées à l'adresse de la maison P. De Lescluze et fils, à Bruges.

Contemporaine en Egypte, pour faire suite aux Souvenirs d'une femme sur les principaux personnages de la République, du Consulat, de l'Empire et de la Restauration, Stuttgart, 1831 (Collection portative d'oeuvres choisies de la littérature française, publiée par Mozin et Courtin), t. I, p. 267) laisse entendre que ce personnage prêtait à certaines critiques quand elle signale „ M. Clairambault, dont on disait beaucoup de mal et quelque bien ”.

(110) Le texte de la convention du 8 avril 1824 et l'attestation du 10 décembre de la même année se trouvent reproduits dans les pièces accompagnant le dossier du procès dont il sera question plus loin (A.R.A., Legatie Turkije, 90).

Dans un nouvel acte dressé le 10 décembre, De Lescluze et Besson attestaient le départ du brick et signalaient que son chargement d'antiquités avait été assuré par les deux associés pour la somme de 5.220 talaris.

Mais cette affaire, qui semblait si bien emmanchée et qui paraissait devoir se poursuivre au plus grand bénéfice de tous les intéressés, ne tarda pas à prendre une tournure des plus fâcheuses.

Déjà au moment de l'embarquement, De Lescluze, qui décidément était destiné à ne pas s'entendre avec Buccianti, se récria lorsque le consul prétendit prélever un droit consulaire de 2 % sur le prix déclaré de 7.500 piastres. Envers et contre les prétentions de ce dernier, le négociant soutint que les objets de curiosité ou de caractère scientifique n'étaient compris dans le tarif d'aucune nation et alla jusqu'à accuser Buccianti d'abus de pouvoir. Les démêlés se prolongèrent longtemps et Testa dut intervenir pour aplanir le différend en donnant raison au consul (111).

Ces contestations d'ordre fiscal allaient se compliquer d'un conflit plus grave qui s'éleva en 1825 entre De Lescluze et Barthou, conflit qui devait les engager tous deux dans un pénible procès.

On a vu qu'un article de la convention (§ 8) prévoyait que, si la collection ne pouvait se placer en Europe au gré des associés, la maison De Lescluze et Besson s'engageait à la faire revenir en Egypte.

Le négociant François Barthou, Français de naissance, mais ayant adopté la nationalité américaine, et se trouvant ainsi sous la protection du consulat d'Autriche,

(111) *A.R.A.*, Legatie Turkije, 90 (Lettres de Buccianti à Testa de décembre 1824 à mai 1825); 80 (Lettres de De Lescluze à Testa pour la même période).

(113) Dans une lettre que De Lescluze adressa à Barthou le 20 mai 1825 (*A.R.A.* Legatie Turkije, 90, copie de documents relatifs au procès), il lui signale qu'il a reçu une offre de 13.500 francs. Au

était le principal associé dans l'affaire. Non seulement il avait réuni la collection, mais un an après que l'association eut été constituée entre lui, la maison De Lescluze-Besson et Clairambault, ce dernier lui céda sa part (27 avril 1825), de sorte que Barthou se trouvait à la tête des deux tiers de l'avoir. Inquiété sans doute par la tournure défavorable que prenaient les affaires de De Lescluze, dont le crédit était fort compromis et dont les lettres de change étaient protestées — c'était le moment où l'association De Lescluze-Besson avait été dissoute —, Barthou introduisit le 29 avril devant le consul d'Autriche Cavaco une requête tendant à obliger De Lescluze (comme liquidateur de la maison De Lescluze-Besson) à faire revenir de Bruges, sur un de ses navires, l'ensemble de la collection, au cas où celle-ci n'aurait pas encore trouvé acquéreur à un prix convenable. La requête fut signifiée aussi bien à l'intéressé qu'au consul des Pays-Bas et, à partir de ce jour, se succédèrent de longues contestations où les passions semblent avoir joué un rôle presque aussi grand que les règles du droit. De Lescluze eut beau faire valoir qu'une marchandise telle que les antiquités ne pouvaient se vendre aussi rapidement que d'autres produits commerciaux (113), que d'ailleurs l'acte d'association laissait entendre que toutes les négociations en vue de la vente proprement dite de la collection étaient du ressort exclusif de la maison de commerce P. De Lescluze et fils à Bruges, où les intérêts de Barthou étaient entre les mains de son chargé de pouvoir, Charles Bogaert (114); Barthou ne voulut pas en-

bas de la copie, De Lescluze note que Barthou ne lui a jamais répondu.

(114) Signalons que le 7 juillet 1825, le même tribunal consulaire devait rendre en faveur de Bogaert un jugement condamnant De Lescluze à payer entre les mains de Besson, qui représentait les intérêts de son correspondant brugeois en Egypte, le montant des 910 peaux de buffle dont il a été question plus haut. Bogaert accusait son concitoyen d'avoir vendu, ou tout au moins hypothéqué, son bien. De Lescluze interjeta également appel de cette sentence.

tendre raison et décida de poursuivre De Lescluze en justice. Buccianti, dont l'affaire relevait, constitua un tribunal consulaire dont les assesseurs désignés par lui étaient les deux „nationaux” Isaac Kuin et Louis Beghein (115), et rendit le 20 juin 1825 un jugement en due forme, accompagné de nombreux attendus et considérants, par lequel il était fait droit aux exigences de Barthou : De Lescluze était donc requis de donner des ordres à la maison P. De Lescluze et fils pour le renvoi immédiat de la collection d'antiquités. Le négociant, on pouvait s'y attendre, ne se déclara pas battu et, en même temps qu'il faisait les plus expresses réserves sur la régularité de la procédure — Buccianti avait déclaré la sentence *exécutoire*, nonobstant appel, — et sur l'impartialité du juge, il fit opposition à l'exécution du jugement et interjeta appel devant les instances supérieures, en d'autres termes devant le chargé d'affaires à Constantinople (30 juin 1825). Comme le consul prétendait que l'appel n'était recevable qu'à condition que les deux parties versent au préalable une caution solvable pour répondre en faveur de la partie adverse de tous les frais qui pourraient résulter des conséquences de l'appel, De Lescluze s'emporta de plus belle, refusant de passer par les exigences du consul et allant jusqu'à l'accuser de déni de justice. Les palabres auraient encore pu se prolonger longtemps, entraînant de nouveaux frais de procédure, si les deux parties n'étaient venues finalement à composition. De guerre lasse, les intéressés se résignèrent en effet à conclure, en date du 16 juillet 1825, un accord, en vertu duquel Barthou céda sa part des deux tiers de la collection à De Lescluze pour la somme de 8.000 francs, paya-

(115) D'après les listes que fournissait annuellement Buccianti (*A.R.A., Legatie Turkije, 92*) les ressortissants néerlandais ayant leur résidence en Egypte étaient au nombre de six. Notons que plusieurs d'entre eux n'étaient pas à proprement parler des nationaux, mais se mettaient sous la protection du vice-consul des Pays-Bas.

ble à Paris; celui-ci prit cependant la précaution de spécifier que la cession ne serait définitive qu'au moment ou traite de Barthon aurait été acceptée et payée.

Ainsi se terminait la première phase d'une opération qui devait encore entraîner pour De Lescluze de nouveaux tracas après son retour aux Pays-Bas.

Dès la fin de janvier 1825, le *Petit Auguste* était rentré au pays, un jour après le *Triton*, avec son précieux chargement (116). Sans doute De Lescluze avait il envoyé ces bricks, ainsi que la *Thérèse*, qui ne devait revenir que le 11 juin (117) à Anvers plutôt qu'à Bruges, par suite de certains arrangements qu'il avait pris au sujet de leur cargaison avec plusieurs bailleurs de fonds de la métropole. Toujours est-il qu'à leur arrivéé, les trois navires furent mis à la consignation du négociant Norbert-L.-J. De Wael (118) que nous trouverons directement associé à l'écoulement des produits rapportés d'Egypte et en particulier à la vente des antiquités.

(116) Le *Triton* était arrivé le 26 janvier, venant de Smyrne avec 30 caisses de safran, 556 boîtes et 108 caisses de figues, 1260 boîtes, 408 caisses et 114 barils de raisins rouges, 413 barils de raisins noirs, 21 barils de corinthes, 8 balles d'éponges, 4 balles de carpettes, 1 baril de vin (*Antwerpsche Gazette*, 27 janvier 1825; *Journal d'Anvers*, 28 janvier 1825). Le *Petit Auguste*, venant d'Alexandrie, ramenait, outre les antiquités égyptiennes dont il sera question, 10 balles de coton, 4 caisses de nacre de perle, 1 caisse de gomme arabique, 1 balle de maroquin, 1 partie de pierres émerils, 27.000 kgs de sel natron (*Antwerpsche Gazette*, 29 janvier 1825). Ces marchandises devaient être vendues en vente publique dans les magasins de De Wael, „op de Oude-Leeuwe Ruy”, le 10 février 1825.

(117) La *Thérèse*, ayant à son bord Jean De Lescluze, ramenait d'Alexandrie, outre une caisse d'antiquités, 50 barils de sucre brut, 208 balles de coton en laine, 1 caisse de salpêtre, 5 balles de gomme, 20 tonnes de graine de lin et une caisse d'indigo (*Antwerpsche Gazette*, 14 juin 1825).

(118) Norbert - Joseph - Louis De Wael appartenait à une ancienne famille d'Anvers. Il avait obtenu reconnaissance de noblesse en 1822; voir Bon de Ryckman de Betz *Amorial général de la noblesse belge, Liège*, 1941, p. 469. C'est la même famille qui fournit plus tard le bourgmestre De Wael dont une artère importante d'Anvers porte le nom.

La collection d'antiquités, constitué essentiellement par le chargement du *Petit Auguste* (119), fut entreposée chez M. Craemers fils, rue de Laine, n° 940, où les curieux et les amateurs furent admis à la visiter, moyennant l'autorisation de N. De Wael. Comme bien on le pense, cet arrivage ne passa pas inaperçu. Dès le début de février, le *Journal d'Anvers* rendait compte fort en détail du contenu de la collection et en faisait ressortir l'intérêt exceptionnel (120). L'article faisait une mention particulière de trois momies et de leurs cercueils couverts d'hiéroglyphes „dont l'alphabet commence à être connu”, de rouleaux de papyrus „qui, suivant l'interprétation récente de Champollion, doivent être des rituels funéraires”, une statue assise qui tient un groupe „représentant Isis et Anubis”, un magnifique sarcophage en granit avec son couvercle, „orné de figures hiéroglyphiques sculptées en creux”, des scarabées et d'autres amulettes, des bronzes, et enfin des médailles en or, en argent et en bronze d'époque grecque et romain-

(119) D'après les lettres écrites par De Lescluze père à Reuvens après la vente du 5 juillet 1826, les antiquités ramenées par la *Thérèse*, forment un lot distinct („la petite collection”) qui appartient en propre à De Lescluze fils. D'autre part les documents appartenant au dossier de l'affaire Barthou - De Lescluze, font plusieurs fois allusion à une collection d'antiquités, distincte de la collection principale, que la maison De Lescluze - Besson aurait achetée à Barthou pour l'expédier à Kiel via Amsterdam (voir e.a. la décharge de Barthou à De Lescluze - Besson en date du 26 mars 1825). Serait-ce la „tweede verzameling van den Heer De Lescluze mij vóór eenigen tijd aangekondigd door den Heer Boie van Hamburg”, dont Reuvens fait mention dans sa lettre à van Ewyck en date du 13 juin 1826 (*Rijksmuseum van Oudheden, Verzonden brieven*), et qui aboutit chez un M. van den Bogaerde à Bruges? Ce prétendu van den Bogaerde est vraisemblablement le même que Charles Bogaert, le chargé de pouvoir de Barthou à Bruges. En 1829, Reuvens engagea des pourparlers avec celui-ci pour l'acquisition de cette collection, pourparlers qui n'aboutirent d'ailleurs pas (Dr. W. D. van Wijngaarden, *Het eeuwfeest der egyptische verzameling te Leyden, dans Vragen van den Dag* (Redactie: Dr. H. Blink en J. G. Blink), 42 (octobre 1928) p. 5 du tirage à part). Nous n'avons pu découvrir ce que cette collection était devenue dans la suite.

(120) *Journal d'Anvers*, 12 et 13 février 1825.

ne. „Il est facile de voir par cette courte nomenclature”, ajoute l’auteur anonyme de cet article, qui sent un peu la réclame, „l’importance d’une collection qui a été formée aux sources mêmes et qu’on peut regarder comme précieuse, non seulement sous le rapport de la rareté et de la curiosité, mais aussi sous celui de l’histoire et des usages égyptiens. Cette collection mérite l’attention des savants : elle serait très-bien placée dans une de nos universités”. Notons encore cette remarque finale : „Il est probable que la munificence éclairée du Gouvernement en enrichira le pays en la conservant intégralement et telle que le propriétaire se propose de la vendre”.

Le secrétaire-général van Ewyck, mis au courant de la belle occasion qui se présentait, écrivit le 23 février 1825 à Reuvens (121) pour le prier d’aller examiner la collection à Anvers et d’exprimer à son retour son avis sur l’opportunité de l’acquisition de celle-ci. Il lui recommandait d’agir avec la plus grande discrétion, sans faire connaître la mission d’information dont il était chargé, et lui suggérait de s’adresser au peintre M.-J. van Brée, bien en cour auprès du ministre Falck, et qui ne manquerait pas de lui fournir toute facilité auprès des détenteurs de la collection (122).

Au début de mars Reuvens partit pour Anvers *incognito*, muni d’un catalogue manuscrit qu’avait dressé van Brée. Il obtint l’autorisation de voir la collection; mais, pour passer inaperçu, il ne prit aucune note durant sa visite et ne mit ses impressions par écrit qu’après avoir quitté la salle d’exposition. Le rapport qu’il envoya à van Ewyck à son retour à Leyde fut des plus enthousi-

(121) *Rijksmuseum van Oudheden*, Ontvangen brieven. A cette lettre est jointe la *liste des principales pièces*.

(122) Sur Matthieu-Ignace Van Brée, voir la notice de A. Siret dans *Biographie nationale de Belgique*, t. II Bruxelles, 1868, cols. 929-937.

astes (123). Tout en reconnaissant que la collection De Lescluze ne pouvait être mise sur le même pied que certaines grandes collections étrangères récemment constituées, comme celle de Drovetti à Turin, celle de von Minutoli à Berlin et celle de Belzoni à Londres, elle supportait avantagement la comparaison avec les collections Rüppel à Frankfort et von Seetzen à Gotha, dépassant même en importance celle de Thédénat-Duvent, vendue à Paris en 1822 (124). Tout au plus le méfiant archéologue avait-il cru pouvoir déceler quelques pièces suspectes ou fortement restaurées. Pour l'ensemble de la collection, il faisait une estimation de 15.000 à 20.000 florins (123), mais se refusait à admettre une valeur supérieure à 25.000 florins. Il considérait comme exorbitantes les prétentions des vendeurs qui auraient voulu obtenir de 40.000 à 60.000 florins. Van Ewyck se rallia à la manière de voir de Reuvens et promit de faire son possible pour obtenir le crédit nécessaire (126).

Ayant pris connaissance de ce rapport, le ministre de l'Intérieur et de l'Instruction Publique crut utile de signaler au Roi l'occasion qui s'offrait d'enrichir les musées nationaux; mais le Roi chargea son secrétaire d'Etat de répondre que pour le moment les ressources étaient insuffisantes pour envisager une pareille dépense, bien que l'affaire méritât d'être suivie attentivement (127).

(123) *Rijksmuseum van Oudheden*, Verzonden brieven, lettre du 13 mars 1825.

(124) *Le Messager des Sciences et des Arts*, Année 1826, p. 78 la mettra même au-dessus de la collection Vivant Denon, dont la vente avait précédé de peu celle de la collection De Lescluze.

(125) Cette estimation n'était pas si éloignée de l'offre de 13.500 fr. que De Lescluze prétendait lui avoir été faite à peu près au même moment (voir plus haut).

(126) *Rijksmuseum van Oudheden*, Ontvangen brieven, lettre de van Ewyck en date du 19 mars 1825.

(127) La documentation relative à ces premières tractations est réunie dans *A.R.A.*, Algemeene Staatssecretarie, 5686. Les fonctions de ministre de l'Intérieur étaient assumées depuis le 18 juin 1825 par P. van Gobbelschroy, qui succédait au chevalier P. de Coninck.

En effet, la question allait être ramenée sur le tapis au mois de juillet 1825 par l'initiative que prit Me De Lescluze-Serweytens d'envoyer une requête au Roi, dans laquelle elle représentait humblement la situation difficile où se débattait la maison P. De Lescluze. Elle se demantait si le Gouvernement ne consentirait pas à lui venir en aide en rachetant l'ensemble des antiquités pour 24.000 florins, somme pour laquelle la collection avait été hypothéquée.

Lorsque cette requête fut soumise au ministre, son secrétaire-général van Ewyck imagina une solution ingénieuse qui permettrait à l'Etat d'entrer en possession de la collection sans qu'il n'en résultât aucune charge pour le budget. Comme il croyait savoir que De Lescluze avait de grands arriérés d'impôts et était momentanément insolvable, il proposa un arrangement suivant lequel l'armateur verrait ses obligations envers le fisc diminuées d'un montant de 17.500 florins, moyennant la cession de sa collection. Cette solution, qui rencontra l'approbation du Roi et fut admise par l'administration du fix, semblait devoir concilier tous les intérêts. Mais, lorsque Me De Lescluze fut pressentie, elle fit observer que, même si elle pouvait accepter l'arrangement proposé pour une partie du montant, elle tenait à être payée en espèces à concurrence de 15.000 florins, cette somme étant exigée pour la levée de l'hypothèque grevant la collection.

Ces conditions ayant été considérées comme inacceptables par le ministre, le Roi chargea son secrétaire de notifier à l'intéressé que sa requête ne pouvait être prise en considération.

On a vu que De Lescluze était rentré à Bruges en février 1826. Sans doute s'occupait-il activement, d'accord avec De Wael, de la vente de la collection. Il résulte de la suite des événements que ses détenteurs, désireux de réaliser sans tarder ces antiquités qui leur étaient à charge, décidèrent de procéder à la vente publique. Le

24 juin 1826 et les jours suivants paraissait dans les journaux l'annonce de la *Vente d'une belle et riche collection d'antiquités égyptiennes à Anvers* (128). Cet avis était libellé dans les termes suivants : „ Le Directeur de ventes D. De Raadt exposera en vente publique, par ordre de Monsieur Norbert Louis J. De Wael, chez Monsieur Peeters, café de l'Empereur, place de Meir à Anvers, le 5 juillet prochain, à 10 heures du matin : Une riche et belle collection d'Antiquités, consistant en monuments funéraires et autres statues, vases, momies, papyrus, talismans, amulettes, médailles et une foule d'autres objets qui sont amplement détaillés dans les Catalogues que les amateurs peuvent se procurer au bureau de Mr. Norbert Louis J. De Wael, négociant à Anvers, ainsi que la carte pour l'inspection dudit cabinet, qui se trouve déposé chez Mr. François Craemers fils, rue aux Laines, N° 940 ”.

Comme le signale cet avis, on publia un catalogue assez détaillé, sous le titre : *Catalogue d'une collection d'antiquités égyptiennes dont la vente se fera à Anvers, le 5 juillet 1826* (129). Le texte en est rédigé avec

(128) *Journal d'Anvers*, 24, 27 et 30 juin 1826. Voir sur l'acquisition de la collection par le musée de Leyde, outre l'article de W. D. van Wijngaarden déjà cité, les contributions suivantes du même auteur : *Van Heurnius tot Boeser, drie eeuwen egyptologie in Nederland (1620-1935)* (Mededelingen en verhandelingen van „Ex Oriente Lux”, N° 2), Leyde, 1935; *Reuvers overlijden na honderd jaar herdacht 1835 - 26 juli - 1935*, dans *Historia, Maandschrift voor Geschiedenis*, 1935, N° 10, pp. 2-5, (cfr *Chronique d'Egypte*, Bruxelles, XIe Année (1936), pp. 472-477). Voir aussi J. Janssen, *Notes on the History of the Egyptian Collection in the Rijksmuseum van Oudheden at Leiden*, dans *Cahiers d'histoire égyptienne*, Le Caire, Série III, Fascicule 4 (mai 1951), pp. 293-303.

(129) De l'imprimerie de J. Jouan, Imprimeur - Libraire à Anvers, in 8° de 40 pages. L'exemplaire qu'en possède le Rijksmuseum van Oudheden (n° 747 du catalogue) porte, de la main de Reuvers, l'indication des prix auxquels les pièces ont été adjugées; B. H. Stricker y a ajouté les renvois aux nos. du catalogue du musée. Un autre exemplaire de ce catalogue est conservé à la Stadsboekerij d'Anvers (cote K 85.183). Le catalogue ne mentionne ni le nom de

soin (130). Les pièces y sont classées par catégories (131) et les plus remarquables d'entre elles sont l'objet d'une notice claire et concise.

Malheureusement pour les vendeurs, le catalogue ne fut distribué qu'à la fin du printemps (132), c'est à dire trop tard pour que les amateurs étrangers pussent être alertés en temps utile. Ce retard, joint au manque de publicité dans les milieux intéressés, devait être d'un effet désastreux pour le succès de la vente.

Le 19 juin, van Ewyck chargeait officiellement Reuvens de se rendre à Anvers pour procéder à un nouvel examen de la collection qui devait subir bientôt le feu des enchères. Malgré l'insistance que le conservateur avait mise à préconiser l'achat en bloc de la collection ou tout au moins l'achat de toutes les pièces pouvant

De Wael, ni celui de De Lescluze, mais annonce simplement (p.40) que la vente se fera chez J. Craemers fils, sous la direction de De Raedt.

(130) Rien ne permet de déterminer l'auteur de ce catalogue. On ne peut sans doute songer à Léon J. J. Dubois, dessinateur des musées du Louvre, qui, à cette époque, s'était fait une spécialité de la rédaction des catalogues de ventes d'antiquités égyptiennes (cfr lettres de Champollion - Figeac à Drovetti du 22 novembre 1826, exprimant le voeu que le Vice-Roi d'Egypte institue annuellement une vente d'antiquités égyptiennes à Paris, vente dont l'organisation serait confiée à Dubois, (G. Marro, *Bernardino Drovetti e Champollion le Jeune*, dans *Atti della Real Accademia delle Scienze di Torino*, vol. LVIII (1923), p. 555).

(131) Chap. I, Papyrus; Chap. II, Scarabées; Chap. III, Amulettes, Chap. IV, Anneaux; Chap. V, Objets en or et en pierre dure; Chap. VI, Bronzes; Chap. VII, Idoles et lares; Chap. VIII, Vases en albâtre et autres; Chap. IX, Objets en bois; Chap. X, Statues et monuments en pierre dure et calcaire; Chap. XI, Monuments et pierres sépulcrales; Chap. XII, Momies et objets momisés (*sic*); Chap. XIII, Objets en terre cuite et fayence; Chap. XIV, Objets en verre; Chap. XV, Objets en feuille et papyrus (N.B. Dans ce chapitre figure „une coudée en pierre de talc albâtre”); en supplément, Médailles.

(132) Le *Messageur des Sciences et des Arts*, dans sa livraison de février-mars 1826 (p. 77), annonce la vente en s'inspirant, dans la description sommaire qu'il fait de la collection, du texte du catalogue. Il est vrai que les livraisons de la revue en question paraissent souvent avec un certain retard.

présenter quelque intérêt pour son musée, le secrétaire-général ne lui accorda qu'un subside de 5.000 florins, encore en lui recommandant d'en faire un usage judicieux.

En dépit de la modicité du crédit qui lui était alloué, Reuvens partit plein d'espoir pour Anvers, accompagné de sa femme. La vente eut lieu, comme prévu, le 5 juillet, en présence de De Lescluze et sans doute aussi de De Wael (133). Mais, en dehors de Reuvens, les amateurs sérieux et en particulier les représentants des musées étrangers brillèrent par leur absence, de façon que, faute d'enchères, le conservateur du Rijksmuseum réussit sans peine à acquérir les pièces sur lesquelles il misait, et cela en restant bien en-dessous de son estimation. Aussi est-ce sur un ton de triomphe qu'il annonça quelques semaines plus tard l'heureux résultat de sa mission à van Ewyck : il n'avait dépensé en tout et pour tout que 4.964 fl. (5.198,76 fl. tous frais compris) (134). Voici d'ailleurs comment Reuvens rendit compte du déroulement de la vente (135) :

(133) Nous n'avons trouvé ni dans le *Journal d'Anvers* ni dans l'*Antwerpsche Gazette* de compte-rendu de la vente. Les indications que nous donnons ici sont empruntées à la correspondance Reuvens — van Ewyck (Lettres de Reuvens du 14 août 1826, du 3 janvier, du 25 avril et du 7 juin 1827, et les réponses à celles-ci) ainsi qu'à la correspondance Reuvens — De Lescluze (Lettres de Reuvens du 27 juillet et du 3 août 1826; Lettres de De Lescluze du 29 juillet, du 8 août, du 3 octobre, du 21 décembre 1826, du 15 janvier, du 9 et 21 février, du 22 mars et du 13 avril 1827), conservées aux archives du Rijksmuseum van Oudheden (Ontvangen en Verzonden Brieven).

(134) Les pièces acquises par Reuvens restèrent encore assez longtemps à Anvers : elles ne furent expédiées à Leyde, par les soins de la maison De Wael, qu'au mois d'avril de l'année suivante (*Rijksmuseum van Oudheden*, Ontvangen brieven, lettres de De Wael du 14 et du 19 avril 1827). En rédigeant la notice sur l'*Archéologie Orientale (en Belgique)* dans : 1830-1930. *Livre d'or du centenaire de l'indépendance belge* (Deridder et De Haas, Bruxelles-Anvers, 1931, p. 261), nous avons erronément présenté la vente de 1826 comme ayant suivi la mort de De Lescluze.

(135) *Rijksmuseum van Oudheden*, Verzonden brieven, lettre du 14 août 1826.

„ Votre Excellence pourra voir par les catalogues ci-
 „ joints, sur l'un desquels j'ai marqué les prix des anti-
 „ tés acquises, que j'ai pu m'assurer la possession de
 „ presque toutes les pièces les plus importantes, notam-
 „ ment des trois rouleaux de papyrus, des trois momies,
 „ de quelques-unes des stèles, des vases d'albâtre les plus
 „ grands et les plus beaux, du grand sarcophage en pier-
 „ re, de même que de nombre de pièces plus petites mais
 „ non moins intéressantes. J'étais le seul enchérisseur et
 „ le seul acheteur d'antiquités. Tout ce que je n'ai pu
 „ acquérir a été retiré de la vente, et les médailles seules
 „ ont retenu l'attention de cinq ou six autres ama-
 „ teurs... Les raisons qui ont assuré au Gouvernement cet
 „ heureux résultat doivent être cherchées dans certaines
 „ circonstances défavorables pour les vendeurs, comme,
 „ par exemple, le retard dans la publication du catalo-
 „ gue, dont la diffusion différée a empêché que des com-
 „ missions soient envoyées de l'étranger; le prolonge-
 „ ment exagéré de la période d'exposition, qui a provo-
 „ qué chez le public une espèce de lassitude. A cela vien-
 „ nent s'ajouter des erreurs de tactique : ceux qui s'inté-
 „ ressaient à une pièce en particulier ont été détournés
 „ de faire des offres par suite d'une clause stipulant qu'-
 „ une adjudication globale pourrait être faite après qu'on
 „ aurait procédé à la mise à prix article par article.

„ D'autre part, la vente a eu lieu dans une maison
 „ particulière, sans que les amateurs n'aient les pièces
 „ sous les yeux (136).

„ Une autre raison encore réside dans le manque de
 „ compétence (des vendeurs) dans cette branche du
 „ commerce. Toute les petites pièces ont été présentées
 „ en première offre pour une somme très élevée

(136) Le passage à partir de „ Le prolongement exagéré de la période d'exposition „ jusqu'à la fin du paragraphe a été barré dans la minute originale.

„ et parfois au-dessus de leur valeur, tandis que
 „ des objets plus grands et plus instructifs ont été lâchés
 „ à des prix de loin inférieurs à ceux pratiqués dans
 „ d'autres ventes, et qui sont restés en-dessous de mon
 „ estimation. Les vendeurs n'ont pas saisi la différence
 „ entre rareté et valeur scientifique; car un acheteur qui
 „ se place au point de vue de la valeur scientifique est
 „ disposé à payer un peu plus cher en considération de
 „ cette valeur, ne fut-ce que pour inciter (les vendeurs)
 „ à alimenter spontanément (le marché) ” (137).

En marge de ces enchères publiques, De Lescluze avait négocié la vente de la main à la main de quelques autres antiquités (la „ petite collection ”) que son fils avait ramenées sur la *Thérèse*. Nous savons que certaines de celles-ci furent acquises par le Bon. van Westreenen, qui était occupé à constituer dans son luxueux hôtel de La Haye, avec un éclectisme de grand seigneur, le musée auquel son nom est resté attaché (138).

A l'occasion de la vente de la „ grande collection ”, De Lescluze était entré personnellement en rapports avec le savant conservateur du musée de Leyde (139).

(137) Tel semble être le sens de la dernière phrase : „Een kooper toch wien het om de wetenschap te doen is, wil gaarne deze laatste wat hooger betalen al ware het slechts om den vrijwilligen toevoer uit te lokken ”.

(138) Sur le Bon W.H.J. van Westreenen van Tiellandt, voir la notice dans P. C. Molhuysen - P. J. Blok, *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek*, IVe Deel, Leyde, 1918, cols. 1447-1448; cfr A. W. Byvanck, *Gids voor de bezoekers van het Museum Meermano - Westreenianum*, I, La Haye, 1912 (Introduction). Nous ne serions pas étonnés que ce soit de la même vente que provienne le vase canope décrit par P. L. van Alstein dans le *Messager des Sciences et des Arts*, Année 1826, pp. 129-135 (*Inscription d'un vase égyptien*, avec une pl. hors - texte); cfr B. van de Walle, *Un égyptologue belge d'il y a un siècle*, dans *Chronique d'Égypte*, IVe Année (1928), n° 7, pp. 80-84 avec 1 fig.

(139) A partir de ce moment, De Lescluze, dont la langue usuelle était le français, correspond en néerlandais avec Reuvens. Son néerlandais se ressent fortement de ses attaches west-flamandes.

Celui-ci continuera à correspondre avec le négociant pour obtenir des indications complémentaires sur la provenance des pièces acquises, point auquel il attachait une grande importance. De Lescluze se garda bien de révéler les pénibles rétroactes de l'achat de la collection; il se contenta de déclarer qu'il l'avait acquise sur le marché égyptien et ne possédait par conséquent que les vagues renseignements qu'avaient bien voulu lui fournir ses pourvoyeurs (140). Mais si Reuvens désirait poursuivre les pourparlers, c'était avant tout dans l'intention d'acquérir en bloc la partie de la collection qui, faute d'amateurs, avait été retirée de la vente.

En bon commerçant, De Lescluze fit ressortir l'importance des pièces que contenait encore le résidu de la collection et éleva ses prétentions à quelque 12.000 florins pour cet ensemble, en y comprenant les médailles. Il laissa entendre que ce prix, qui pouvait sembler assez élevé en regard des 5.000 florins que Reuvens avait payés pour la première série d'objets, devait lui permettre de compenser dans une certaine mesure la perte que représentait pour lui la mévente de juillet. A cette occasion, il alla jusqu'à avouer à son correspondant que, pour acquérir la collection en Egypte, il avait dû engager une somme de 5.250 dollars d'Espagne, somme équivalant à 13.336 florins néerlandais, sans compter les droits divers, les frais d'assurance et d'expédition.

Mais Reuvens n'était pas homme à se laisser attendrir quand il s'agissait de tractations de ce genre. Sa position était bien forte car il voyait que De Lescluze avait hâte de s'acquitter envers son bailleur de fonds et devinait que De Wael aussi bien que son partenaire avaient intérêt à réaliser dans le plus bref délai les antiquités qui leur étaient restées pour compte. Aus-

(140) Il croit pouvoir affirmer que deux des momies viennent de „ la plaine des momies près du désert de Sacarah ”, et que la belle coudée provient „ des ruines de Memphis ”.

si Reuvens se posait-il presque en sauveur du négociant malchanceux : „J'ai voulu vous rendre service en vous fournissant l'occasion de tirer encore un certain bénéfice du restant de la collection. Il vaut encore mieux vendre le tout, même à perte, que de garder une grande partie (de la collection) invendue en risquant d'en retirer finalement encore moins de profit". En même temps il engageait De Lescluze à faire écrire par De Wael une requête au Roi contenant des propositions raisonnables, se disant prêt à joindre à celle-ci une lettre de recommandation. De Lescluze remercia Reuvens de ses conseils et, tout en lui faisant observer que son désir de servir le pays ne devait pas l'entraîner à négliger ses propres intérêt (141), il assura son correspondant „qu'il aimait beaucoup mieux que les objets de la collection restent groupés sous la direction éclairée de Reuvens, plutôt que de les voir partir pour l'étranger en ordre dispersé; car ainsi l'une au moins de ses intentions se trouverait réalisée, celle notamment que ces pièces puissent être utiles pour la Patrie en servant les Arts" (142).

D'accord avec De Lescluze, De Wael écrit alors une lettre au Roi où il se déclarait disposé à céder le résidu de la collection à un prix à convenir, d'après une estimation raisonnable (143). Nous savons que cette proposition fut rejetée (144). Néanmoins le musée de Leyde put

(141) Lettre du 29 juillet (écrite à propos de la vente publique du 5 juillet : „Dus (U E) al gemakkelijk kondt oordeelen dat mijne gedachten, het Vaderlandt te verrijken met Egyptische oudheyden en daerdoor ook eenig voordeel te hebben, alle niet zijn geloopen”.

(142) Lettre du 8 août 1826 : „Al dat daeromtrent verlangen, is mijn geld wederom te hebben om aen d'Heer De Wael uyt te betalen, en dat veel liever zoude hebben de zelve bijeen te blijven onder uwe directie en kunde, dan buytenlandsch of met stukken en brokken te moeten zien weg gaen : zullende daermede ten minsten een van mijne inzigten vervold zijn, te weeten dat dezelve tot nut van de kunst voor ons Vaderlandt zouden kunnen dienen”.

(143) *Rijksmuseum van Oudheden*, Ontvangen brieven, lettre de De Lescluze à Reuvens, en date du 3 octobre 1826.

(144) *Rijksmuseum van Oudheden*, Ontvangen brieven, lettre de van Ewyck à Reuvens, en date du 8 janvier 1827.

encore acquérir au mois de mai 1827 une partie des pièces restantes pour une somme de 2.000 florins.

Rappelons que deux ans plus tard, en 1829, Reuvens devait encore engager des négociations infructueuses avec Charles Bogaert, qui possédait encore quelques pièces (145).

Les relations du conservateur de Leyde avec les négociants brugeois semblent s'être arrêtées là. Son attention était déjà sollicitée d'un autre côté, car pendant les années qui suivirent la vente d'Anvers, il eut la chance de pouvoir acquérir deux autres collections d'antiquités égyptiennes dont la richesse devait éclipser celle de la collection De Lescluze : en 1827 il faisait entrer au Rijksmuseum la collection de la veuve Cimba et en 1828 la collection encore bien plus importante du consul de Suède à Alexandrie, G. d'Anastasi.

La révolution de 1830

Les événements de 1830, qui allaient amener la séparation définitive des provinces du Sud et des provinces du Nord, furent durement ressentis par les armateurs belges qui virent leurs activités brusquement arrêtées.

Sous le régime hollandais, De Lescluze ne semble pas s'être occupé de politique (146). Cela ne signifie pas qu'il resta entièrement indifférent aux courants d'opinion qui à ce moment agitèrent le pays. On peut même supposer qu'il était assez lié avec l'abbé de Foere, le courageux défenseur de la liberté de la presse; car lorsqu'en 1817 celui-ci fut poursuivi pour certains articles subversifs qu'il avait fait paraître dans le *Spectateur* (à propos de l'application de la Loi fondamentale et de la liberté

(145) Voir les articles du Dr. W. D. van Wijngaarden mentionnés plus haut. Nous ne savons pas ce que sont devenus les pièces provenant de cette collection.

(146) J.-B. De Lescluze avait cependant fait partie du conseil communal de 1812 à 1817.

d'opinion), De Lescluze intervint comme témoin à décharge, en même temps que quatre autres personnes respectables de Bruges, devant la Cour spéciale chargée de juger cette affaire (147). De Foere ayant été condamné à deux ans de prison, De Lescluze et son fils acceptèrent de faire partie du comité chargé de recueillir des fonds pour subvenir aux besoins de l'Institut pour vieillards créé peu d'années auparavant par l'abbé-philanthrope (148).

Toutefois l'étude de la correspondance de l'armateur permet d'affirmer qu'il était sincèrement attaché à son Souverain et qu'il appréciait, comme elles le méritaient, les initiatives du roi Guillaume en vue de favoriser le développement économique du pays : n'était-ce pas grâce à la haute protection du Roi qu'il avait été en mesure d'entreprendre son expédition dans le Levant ?

Nous n'avons pu recueillir aucune indication précise sur l'attitude que De Lescluze adopta en 1830. Sans doute dut-il partager les appréhensions de tant d'autres négociants de nos provinces qui se rendaient compte que la révolution, avec sa séquelle de désordres et de misères, ne pouvait que compromettre l'essor industriel et commercial du pays et qu'elle fermerait bien des débouchés à notre navigation. Toujours est-il que le nom de J.-B. De Lescluze ne figure pas dans la liste des notables qui tinrent à souscrire au banquet que les Patriotes brugeois organisèrent en juillet 1829 pour protester contre l'arbitraire de la politique gouvernementale (149). D'autre

(147) *Gaz. van Br.*, 19 mars 1817; *Biographie Nationale de Belgique* t. VII, Bruxelles, 1880-1883, col. 156 (notice sur l'abbé de Foere par J. Stecher).

(148) *Gaz. van Br.*, 12 janvier 1818.

(149) Voir C. Rodenbach, *Episodes de la Révolution dans les Flandres, 1829, 1830, 1831*, Bruxelles, 1833, pp. 60-67. Dans cette liste apparaissent, en revanche, les noms de A. et P. Sinave, de E. Serruys, président de la chambre de commerce d'Ostende et d'un certain nombre de négociants.

part, si au cours des journées tumultueuses de septembre et d'octobre 1830, la maison du négociant fut à certain moment menacée de pillage, ce ne fut pas, semble-t-il, pour des raisons politiques, mais simplement parce que ses filles se refusaient à acheter les dentelles qu'une délégation d'ouvrières prétendait leur vendre de force (150).

Lorsque le jeune Etat belge fut né de la Révolution et que Léopold de Saxe-Cobourg eut été appelé à occuper le trône, De Lescluze paraît s'être rallié facilement à l'ordre nouveau : dès l'année 1834, l'armateur entre en rapports avec Charles Rogier, notre Premier Ministre, et s'entretient avec lui au sujet des possibilités d'expansion maritime qui s'ouvrent dans le cadre de la Belgique indépendante (151).

(150) Voir L. Ryelandt, *La révolution de 1830 à Bruges*, dans *Annales de la Société d'Emulation*, vol. LV (1905), p. 273-274.

(151) Les dossiers des Archives du Ministère des Affaires Etrangères à Bruxelles (N A, 2012, 2024 I, 4060, 4090, A F, 7 etc.) ont été utilisés par les historiens de la marine et de la colonisation belges : O. Petitjean, *Pour servir de préface à l'histoire coloniale belge. Les tentatives de colonisation faites sous le règne de Léopold Ier* dans *La Belgique en 1930, Revue mensuelle illustrée*, n° de mars 1930, pp. 30-34; J.-R. Leconte, *Les tentatives d'expansion coloniale sous le règne de Léopold Ier*, Anvers, 1946; Louis Leconte, *Les ancêtres de notre force navale*, Bruxelles, 1952, pp. 57-66; H. De Vos, *La petite histoire de la Marine Royale Belge*, dans *Académie de Marine de Belgique, Communications*, t. IX (1955), pp. 1-239. H. De Vos et C. Bronne, *Les Belges et la mer*, Bruxelles, (1954), p. 101. Ces auteurs ayant traité la question d'une manière approfondie, nous nous contenterons de résumer leurs exposés, en les remerciant de l'aide qu'ils ont bien voulu nous apporter. Notre gratitude va également à M. A. de Burbure de Wesembek et à M. P.-H. Desneux qui nous ont guidé dans nos recherches sur cette partie de la carrière de De Lescluze. Une lettre de De Lescluze, au ministre de l'Intérieur de Theux, en date du 26 avril 1836, faisant allusion à son voyage „à Alger, Tunis et Malte" ainsi qu'à Tripoli, se trouve reproduite comme illustration à l'article de M. Luwel (*West-Vlaanderen in het buitenland*) dans A. Viaene, *West-Vlaanderen*, Bruxelles, 1958, entre les pp. 458 et 459.

A ce moment crucial, le pays n'a pas seulement à consolider ses frontières et à définir son régime politique, il doit aussi réorganiser sa structure économique en fonction de la situation nouvelle. Dès les premières années de l'Indépendance une série de problèmes intéressant l'agriculture, l'industrie et le commerce retinrent l'attention des Pouvoirs publics et furent soumis aux délibérations de nos parlementaires.

Parmi les questions qui préoccupèrent l'opinion publique figurait entre autres la question linière : il s'agissait de savoir si la Belgique avait intérêt à favoriser l'exportation du lin ou au contraire si elle devait le garder dans le pays. L'abbé de Foere, qui représentait à la Chambre une importante fraction des électeurs des Flandres, était d'avis qu'en freinant l'exportation du lin, la Belgique stimulerait automatiquement le développement de son industrie textile. Il défendit ce point de vue au Parlement et l'exposa en détail dans une brochure qui fut largement diffusée : elle suscita une vive polémique dans les milieux intéressés, en particulier parmi les industriels et les exportateurs. De Lescluze, que sa longue pratique du commerce maritime avait familiarisé avec ce problème, crut devoir, lui aussi, exprimer son sentiment. Malgré toute la considération qu'il avait pour l'abbé de Foere, il déclara ne pouvoir se rallier à la manière de voir de son éminent concitoyen et rédigea à son tour une étude où il tâchait de démontrer, à la lumière des statistiques, que la Belgique avait tout intérêt à ouvrir ses frontières, car, disait-il, en permettant l'exportation du lin elle favoriserait l'effort de nos cultivateurs sans nuire au développement de l'industrie textile. Il terminait son exposé en conseillant à nos liniers d'adapter leurs procédés de fabrication aux goûts du jour, en perfectionnant les méthodes utilisées par certains chefs d'entreprises anglais établis chez nous pour l'impression

des *indiennes* (152). Ce fut à notre connaissance, la seule fois que De Lescluze confia l'un de ses rapports à la presse.

Cependant, en sa qualité d'armateur, De Lescluze fixa principalement son attention sur les question d'expansion maritime et même coloniale. En 1833 déjà, il adressait au ministre de l'Intérieur une longue lettre où il faisait ressortir l'avantage qu'il y aurait, surtout dans les circonstances du moment — qu'on songe que les Hollandais tenaient toujours les bouches de l'Escaut —, à favoriser les ports de Bruges et d'Ostende, et par voie de conséquence, insistait pour qu'on fasse passer par les Flandres les „ routes de fer ” dont l'installation en Belgique était déjà à l'étude (153).

L'expédition de J.-B. De Lescluze à Alger en 1835-1836

A peine installé sur le trône, Léopold Ier, se rendant compte du rôle que le commerce maritime était appelé à jouer dans l'essor économique du pays, ne négligea aucune occasion de favoriser la création d'établissements belges dans les pays d'outremer, préluant ainsi à l'oeuvre colonisatrice de ses successeurs (154). Il tint à se mettre en rapport avec les représentants du négoce, avec les agents consulaires et avec les Belges qui avaient vécu à l'étranger, s'informant auprès d'eux des ressources des pays lointains, avec l'idée d'y créer des comptoirs ou même des colonies.

(152) L'article parut d'abord dans le *Mercure Belge* du 15 novembre 1833. Il fut reproduit séparément sous le titre *Notice sur l'exportation des lins et l'importation des toiles étrangères* par M. De Lescluze, Père, Bruxelles (de l'Imprimerie du Mercure Belge), 1833.

(153) Archives du Ministre des Affaires Etrangères (Bruxelles), Dossier 4060, lettre du 26 mars 1833.

(154) Une excellente vue d'ensemble de ces tentatives est donné par O. Petitjean dans l'article mentionné plus haut.

Parmi les informateurs que le Roi appela auprès de lui, nous comptons naturellement De Lescluze, dont les expéditions en Méditerranée devaient encore être présentes à toutes les mémoires, et qui lui avait peut-être été recommandé par son secrétaire de cabinet Jules Van Praet, concitoyen de l'armateur (155). On peut conjecturer qu'au cours de ces entretiens, le Souverain lui parla de ses précédents voyages et l'invita à rédiger un rapport sur les possibilités qui s'ouvriraient au commerce et à la colonisation belges dans la région côtière de l'Afrique du Nord que les Français avaient récemment conquise. Dans la lettre qu'il adressa le 28 janvier 1835 au Roi, De Lescluze fit ressortir tous les avantages qu'offrirait la création d'un établissement belge dans un pays dont le marché offrait d'immenses perspectives d'avenir. Il laissa entendre que le projet d'établissement belge sur un point de l'ancienne Régence d'Alger avait toute chance de rencontrer l'approbation du Gouvernement français et suggéra de jeter les bases d'une Société belge pour la culture et le commerce qui pourrait se transformer avec le temps en un établissement colonial.

Après quelques échanges de vues, les propositions de De Lescluze furent prises en considération par le ministre responsable. D'ailleurs le Gouvernement, dans son

(155) Dans la lettre qu'il adresse au Roi le 28 janvier 1835 (Archives du Ministère des Affaires Etrangères. N A 2024 I, Algérie; voir Petitjean, *op. cit.*, p. 31) De Lescluze dit : „Plusieurs fois j'ai pris la liberté d'entretenir Votre Majesté des intérêts de notre navigation et de notre commerce, et de lui exposer combien il serait désirable que l'un et l'autre puissent être appuyés par un établissement colonial”. Voici en quels termes Van Praet s'exprime dans une lettre accompagnant un rapport de De Lescluze (transmis pour avis au Ministre compétent, en date du 19 mai 1835, Archives du Ministère des Affaires Etrangères, 2012) : „S. M. vous prie de vouloir bien considérer dans cette affaire que M. De Lescluze, par les voyages et les expéditions qu'il a entreprises, s'est mis à même de rendre de véritables services à son pays et qu'il est rare de trouver des hommes d'expérience qui se décident à faire de longs voyages pour recueillir des renseignements commerciaux”.

désir de seconder les initiatives hardies des armateurs, consentit à mettre à la disposition de ceux-ci les équipages de la marine militaire pour lesquels ces croisières constitueraient par ailleurs un excellent entraînement.

S'inspirant de l'exemple de la firme anversoise Wattel, qui avait fait une première tentative assez encourageante dans ce pays (juillet-décembre 1834), De Lescluze se mit à son tour sur les rangs pour organiser une expédition en Algérie. Il affrêta le trois-mâts le *Robuste* (300 t., capitaine Desorgher, subrécargue A. Cornelissen), qu'il fit partir le 3 janvier 1835, avec son quatrième fils Edouard à bord. La traversée se fit dans de bonnes conditions; mais à peine le *Robuste* était-il arrivé en rade d'Alger, que s'éleva une tempête d'une telle violence que l'équipage fut contraint après une héroïque résistance d'abandonner le bâtiment dans les conditions les plus dramatiques. Au cours de la même tempête dix-sept navires périrent dans le port d'Alger. Quant au *Robuste*, il rompit ses amarres et alla se briser le 11 février sur les récifs qui se trouvaient à l'entrée du port. Si l'équipage put être sauvé, la plus grande partie de la cargaison fut irrémédiablement perdue.

Ce grave contretemps ne découragea pas De Lescluze, qui avait eu l'heureuse précaution d'assurer son navire. Le 11 août de la même année il partit lui-même sur un autre de ses bâtiments, le *Météore* (capitaine Eyckholt), accompagné d'un délégué du Gouvernement, Schawais-Natty, avec l'intention de visiter les principaux ports de l'Afrique du Nord. Les circonstances l'empêchèrent de compléter son périple par la visite d'Alexandrie où régnaient le choléra; mais il put s'arrêter à Malte, à Tunis et surtout à Alger, qui était le but principal de sa mission à la fois commerciale et diplomatique. Il arriva dans cette ville le 8 septembre 1836.

Il était chargé d'entrer en rapports avec les autorités françaises et d'examiner avec elles les conditions dans

lesquelles pourrait se réaliser le projet d'établissement belge dont il a été question. Les premiers contacts laissaient présager les suites les plus favorables : les Français se montrèrent disposés en principe à céder dans des conditions avantageuses une région située à l'intérieur des terres et où les colons belges pourraient se livrer, sous la protection de l'armée d'occupation, à l'agriculture et au commerce. Mais lorsque De Lescluze précisa que son Gouvernement désirait obtenir un territoire situé en bordure de la côte et pourvu d'un bon port, où il pourrait créer un établissement autonome, autant dire une colonie, le maréchal Clauzel, qui remplissait les fonctions de Gouverneur général, opposa un refus catégorique au chef de la mission belge et lui déclara que „ son Gouvernement ne consentirait jamais à de telles conditions qui auraient pour effet l'abandon d'une partie de sa conquête et l'anéantissement de sa souveraineté et de son commerce ”.

Il faut bien reconnaître que le ministre belge avait fait preuve d'une certaine naïveté en chargeant son représentant de poser de pareilles exigences, alors qu'il s'agissait en fait d'obtenir un don gratuit de la France. De plus on peut se demander si De Lescluze était l'homme à déployer toute l'habileté et toute la diplomatie requises pour réussir dans une mission aussi délicate.

Devant l'attitude irréductible du Gouverneur général, De Lescluze n'insista pas et quitta bientôt le port d'Alger. Il visita encore quelques ports africains et prit le chemin du retour au début de l'année suivante. D'Ostende, où il parvint le 3 mars 1836, le *Robuste* cingla vers Flessingue, pour y subir la quarantaine et rentra enfin à Anvers. Le 26, De Lescluze était reçu par le Roi et faisait part à celui-ci du résultats plutôt négatif de sa mission.

Lui imputa-t-on la responsabilité de ce demi-échec ou d'autres raisons, telles que des déboires financiers, con-

tribuèrent-elles à détourner l'armateur jusque-là si dynamique à poursuivre ses entreprises maritimes ? Nous n'oserions l'affirmer. Mais nous constatons que pendant les vingt-deux ans qui lui restaient à vivre, De Lescluze ne fit plus guères parler de lui et ne fut plus investi d'aucune mission officielle.

Bien plus, il n'eut pas la consolation de voir sa sollicitude pour la prospérité de son pays récompensée par la moindre distinction honorifique belge. La seule décoration dont il fut gratifié et qu'il n'obtint d'ailleurs que sur le tard, lui vint du gouvernement hellénique. En 1852, à l'intervention, semble-t-il du ministre Rogier, il fut décoré de l'ordre du Sauveur de Grèce, en reconnaissance de la part qu'il avait prise trente ans plus tôt au sauvetage des populations d'Athènes, lors de sa première expédition en Méditerranée. Le „ Livre de l'Ordre Royal du Sauveur ” se contente de le mentionner comme „ habitant de la ville de Bruges, en Belgique ” (156).

C'est dans sa ville natale qu'il passa ses dernières années et qu'il mourut le 11 mars 1858, dans la maison qu'il habitait rue des Frères Mineurs, n° 6 (157). Les journaux locaux ne lui consacrèrent pas la moindre notice nécrologique et se contentèrent de signaler qu'il avait atteint l'âge vénérable de 77 ans et neuf mois. Le service funèbre fut célébré en l'église Notre-Dame et sa dépouille mortelle fut déposée au cimetière de Ste Croix lez Bruges. C'est en vain que nous avons cherché son nom sur le monument qui fut élevé plus tard au dessus du caveau de famille.

(156) Le brevet de chevalier de l'ordre du Sauveur est daté du 3 décembre 1852. Voir *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, le XCVI (1959), pp. 83-84.

(157) Régistres de l'état-civil de Bruges pour 1858.

Conclusion

En rédigeant cette étude, nous n'avons eu comme but que de tirer de l'oubli une figure assez typique de notre petite histoire. Il ne pouvait entrer dans nos intentions d'épuiser le sujet, ni de nous étendre sur l'incidence que les initiatives de l'armateur brugeois avaient eu sur l'histoire économique de notre pays. Ce sont là des questions qui devraient être traités par des spécialistes. Nous serions heureux si notre esquisse bien imparfaite incitait l'un ou l'autre chercheur à entreprendre le dépouillement systématique d'une documentation aussi riche qu'accessible qui lui permettrait de reconstituer d'une manière plus complète une page aussi vivante de notre passé (158).

Mais, avant de terminer, nous voudrions encore jeter un dernier coup d'oeil sur la carrière de l'armateur brugeois et porter un jugement aussi impartial que possible sur le caractère de ce personnage dont la vie fut si bien remplie.

De Lescluze appartient à une génération d'hommes d'action qui, ayant assisté à l'effondrement d'un ordre de choses traditionnel, eut à coeur de tirer parti d'une situation politique encore incertaine pour rétablir la prospérité économique du pays sur des bases nouvelles. Dans les conditions plutôt troublées où s'était passée sa jeunesse, il ne semble pas que ce fils de négociant ait pu bénéficier d'une instruction fort poussée : quand Reuvens, le docte conservateur du musée de Leyde parlera de lui, il fera

(158) Un modèle du genre est la monographie que M. A. Duchesne a consacrée à l'histoire de notre premier représentant diplomatique en Egypte après 1830 et qui est intitulée *A la recherche d'une colonie belge. Le consul Blondeel en Abyssinie (1840-1842). Contribution à l'histoire précoloniale belge* (Institut royal colonial belge. Section des Sciences morales et politiques : Mémoires, collection in 8°, série historique, t. XXX, fasc. 3). Bruxelles, 1953.

remarquer que „ ce monsieur n'a pas reçu d'éducation classique et en est bien conscient ” (159).

Sans doute avait-il été initié dès son âge le plus tendre aux questions relatives au négoce, grâce aux enseignements pratiques qu'il recevait dans le milieu familial. Dans la suite, le contact avec les réalités de la vie avait dû contribuer à parfaire sa formation professionnelle.

Le trait dominant de son caractère est assurément l'esprit d'entreprise, doublé d'un certain goût de l'aventure. Soutenu par son audace et son ambition, il ne reculait jamais devant les difficultés. Même au milieu des plus durs déboires, il ne se déclarait jamais vaincu, et confiant dans sa bonne étoile, était prêt à se lancer dans des entreprises nouvelles. Son imagination toujours en éveil l'orientait volontiers vers des spéculations hasardeuses, dont-il ne voulait voir que les côtés avantageux. C'est ainsi qu'il se mit toujours sur les rangs pour accepter des missions dont d'autres hommes plus prudents n'osaient affronter les risques.

Grâce aux relations qu'il s'était faites dans les milieux influents, grâce aussi à l'intérêt qui suscitaient les rapports documentés qu'il se complaisait à rédiger sur les questions de sa compétence, il parvenait à gagner la faveur des puissants du jour : nous avons vu que des souverains aussi circonspects que Guillaume Ier et Léopold Ier lui confièrent des missions d'une certaine importance.

De Lescluze était animé du désir sincère de servir son roi et son pays; il ressentait même une légitime fierté du rôle qu'il était appelé à jouer dans la réalisation de la politique d'expansion de son Souverain et insistera bien

(159) „ Ik geloof dat die Heer geener klassieke opvoeding heeft genoten : hijzelf gevoelt zulks ook wel ” (Lettre de Reuvens à van Ewyck en date du 3 janvier 1827; *Rijksmuseum van Oudheden, Verzonden brieven*). Le texte des lettres françaises et flamandes de De Lescluze abonde en fautes d'orthographe et en négligences de style.

souvent sur cette préoccupation dans sa correspondance. Ajoutons qu'il sera parfois tenté de confondre ses propres intérêts avec ceux de la nation, (160), par exemple lorsqu'il interviendra auprès du chargé d'affaires pour faire nommer son fils aîné en qualité de consul à Alexandrie, ou lorsqu'il négociera la vente de sa collection d'antiquités égyptiennes avec le Gouvernement.

Malheureusement ces beaux sentiments et ces qualités éminentes avaient comme contrepartie une série de défauts particulièrement apparents, qui devaient faire le plus grand tort à notre armateur dans ses relations d'affaires aussi bien que dans les négociations politico-commerciales dont il lui arriva d'être chargé. Comme beaucoup d'hommes habitués à affronter des risques et à lutter dans un monde où c'est le partenaire le plus combatif qui l'emporte, De Lescluze était d'un caractère autoritaire. Imbu de sa supériorité et de sa compétence, il n'admettait que difficilement la discussion et répondait sur un ton déplaisant à ses contradicteurs. Il exigeait de ses subordonnés et même de ses collaborateurs une obéissance et une conformité de vues totales, adoptant vis à vis de ceux-ci une attitude qui manquait bien souvent d'aménité. On a vu de quelle manière il entra en lutte ouverte avec Taitbout et Buccianti et rompit les relations avec ses associés d'Alexandrie. Nous pourrions ajouter qu'il eut des difficultés avec la plupart des autres agents consulaires du Levant et faillit même se brouiller avec le très distingué consul d'Athènes. Il semble bien que Buccianti ait fait preuve en plus d'une occasion de parti-

(160) On relira à ce propos ce qu'il disait dans une lettre du 2 novembre 1824 : „ Les opérations que j'ai faites dans la mer Noire et autres points du Levant n'ont pas été pour le compte du Gouvernement, mais seulement pour le mien; mon seul but a été, en m'éloignant de ma famille et en m'exposant à tous les dangers, de faire des bénéfiques ” (*Algemeen Rijksarchief*, Legatie Turkije, 79.

pris et de duplicité à l'égard de notre compatriote et qu'il se soit ingénié à le soumettre à des tracasseries odieuses; mais il est juste de reconnaître que De Lescluze n'avait rien fait pour ménager les susceptibilités de son consul et s'était parfois servi à son endroit de procédés plutôt inélegants, allant jusqu'à le desservir auprès du chargé d'affaires, dans le but intéressé que l'on connaît. L'armateur, qui semble avoir étudié les codes et les règlements dans les moindres recoins pour les invoquer à son avantage, se complaisait dans la chicane, réclamant avec une certaine outrecuidance l'application des tarifs les plus favorables et tâchant de se soustraire aux taxations généralement admises.

Nous n'irons cependant pas jusqu'à attribuer aux seules déficiences de De Lescluze l'insuccès de ses entreprises. Si celles-ci se sont soldées par une série d'échecs, ce sont en grande partie des circonstances indépendantes de sa volonté qui en ont été la cause, telles, par exemple, que les troubles de la Grèce, les déprédations des pirates, les mesures protectionnistes prises par le Pacha d'Egypte et, s'agissant de sa mission à Alger, l'attitude irréductible des autorités françaises.

Nous pensons que l'on peut aussi mettre en cause la précipitation avec laquelle les Gouvernements qui recoururent à ses services conçurent leurs plans d'expansion commerciale et en conçurent l'exécution. Tout dans les préparatifs de ces expéditions sent un peu l'improvisation. On possédait bien des indications générales sur les ressources des régions à prospector et sur leurs besoins; mais pour que les relations commerciales pussent s'établir avec toutes les chances de succès, il eut fallu étudier avec plus de soin la nature, la qualité et le mode de présentation des produits manufacturés susceptibles d'intéresser les clientèles de chaque pays et se procurer des indications plus précises sur les matières premières

qu'ils pouvaient fournir et sur les conditions dans lesquelles il était possible de se les procurer (161).

Quelque décevants qu'aient été les résultats atteints par l'armateur brugeois, nous ne sommes pas moins justifiés à lui payer un tribut d'admiration pour l'audace et la persévérance dont il a fait preuve, et à reconnaître en lui un précurseur de l'oeuvre d'expansion maritime que d'autres ont menée à bien après lui. En évoquant sa carrière on songe involontairement à la maxime désabusée du Taciturne : „ Il n'est pas nécessaire d'espérer pour entreprendre, ni de réussir pour persévérer ". Si à ses débuts De Lescluze a caressé l'espoir de réussir, ses échecs répétés ne l'ont pas empêché de renouveler ses efforts avec une remarquable opiniâtreté.

B. VAN DE WALLE

(161) Dans un mémoire que le quatrième fils de notre armateur, Edouard De Lescluze, négociant et ancien subrécargue, faisait paraître en 1848 „ à l'invitation de M. Rogier, Ministre de l'Intérieur " (*Coup d'oeil sur le projet de l'établissement d'une Société de Commerce d'Exportation et des Comptoirs à l'Etranger*, Bruges, 1848) on trouve une critique des méthodes de commerce maritime suivies sous le régime hollandais. Parlant de la *Société de Commerce* instituée par Guillaume Ier en vue de développer les exportations dans les pays coloniaux par l'entremise de comptoirs et d'agents néerlandais, E. De Lescluze établissait dans les termes suivants le bilan de cette Société : „ Au bout de quelques années de travail, l'expérience prouva que les Pays-Bas n'étaient pas en mesure de profiter de l'influence d'un semblable établissement et, malgré la haute protection que le roi lui accordait, elle dut cesser ses opérations pour liquider, par suite des pertes considérables qu'elle avait faites dans le Levant, en Egypte et partout où ses relations furent établies ”.

ANNEXES

I

Notice sur les Chambres de commerce dans le Levant
par le Dr. J.-G. Nanninga (Bussum) (162)

2 Juni 1818 bereikte Koning Willem I een request van de „Chambre de commerce et de fabriques à Ostende”, waarin voorkwam: „Il se fait, Sire, entre le port d'Ostende et ceux de la Méditerranée un commerce d'échange assez conséquent; nous y envoyons beaucoup de toiles de Flandre, nos grains, charbons et autres produits du sol et de l'industrie belgiques, et les bâtimens apportent en retour des vins, eau de vie, huiles, sels, fruits et autres produits des dites contrées... En conséquence nous supplions Votre Majesté de former dans le port d'Ostende une Chambre du Levant”.

Naar aanleiding van dit request gaf minister A. R. Falck den koning in consideratie te Oostende een kamer op te richten van vier leden, „en dat in de nieuw in te rigten kamer twéé leden voor Oostende, één voor Gent en één voor Brugge zouden geplaatst worden op het voorbeeld van Rotterdam, alwaar twéé leden voor die stad, één wegens Leiden en één wegens Dordrecht in de Levantsche kamer zitting hebben... Even gelijk dus de commercie en het fabriekswezen der steden Dordrecht en Leiden in de kamer van de Levant te Rotterdam worden vertegenwoordigd, zouden de handelhuizen te Gent en Brugge, welke bereids aanzienlijke ondernemingen uit de haven van Ostende hebben gedaan, aan de werkzaamheden der Levantsche kamer aldaar kunnen deelnemen”.

Volgens dit advies van Falck werd 8 juli 1818 de kamer van de Levantsche handel te Oostende opgericht. Tot directeuren werden benoemd François de Bal en Jan de Vette voor Oostende, J. de Lescluze voor Brugge en De Smet-Bossaert voor Gent.

Wij moeten thans even overstappen naar de Noordelijke Nederlanden. Daar waren de kamers of directies van de Levantsche handel ontstaan in de XVIIe eeuw. Deze kamers waren voortgekomen uit de handel en de scheepvaart. Kooplieden en reeders waren de initiatiefnemers en de oprichters. De kamers waren geen staatsinstellingen. Eerst toen de commercie en de navigatie bescherming behoefden tegen de Barbarijsche roovers, zochten de kamers contact met de overheid, ontstond er een band met de Staat. De Staten-

(162) Nous tenons à remercier le Dr. Nanninga de nous avoir autorisé à reproduire ici en annexe, la substancielle notice qu'il a bien voulu rédiger à notre intention.

Generaal verleenden de gevraagde bescherming, maar stelden belastingen in om de onkosten te bestrijden en de benoeming van de directeuren kwam aan de burgemeesteren van de betreffende steden. Na 1813 beruiste de benoeming bij de koning.

Er waren kamers te Amsterdam, Rotterdam, Hoorn en Middelburg. De kamer te Amsterdam was de zogenaamde „presidiale” kamer. Zij voerde het algemeen bestuur, adviseerde de Staten-Generaal in handelszaken en in alles wat de Levant betrof, correspondeerde met de ambassadeur in Konstantinopel en de consuls in de havensteden aan de Middellandsche Zee, had het bestuur over de algemeene financiën, riep eens per jaar, zoo noodig vaker, de leden van de andere kamers samen voor een algemeene vergadering te Amsterdam. De kamer te Middelburg hield zich tot 1810 afzijdig. Zij had geen contact met de andere kamers.

31 December 1810 werden de kamers van de Levantsche handel door de keizerlijke regeering opgeheven. President van de directie te Amsterdam was op die datum de koopman Balthazar Ortt. Na de restauratie in 1813 richtte Balthazar Ortt zich tot Gijsbert Karel van Hogendorp, de minister van Buitenlandsche Zaken. Hij wist dezen te overtuigen van het belang van het herstel van de directie te Amsterdam. Dit had ten gevolge, dat de kamer te Amsterdam, op advies van van Hogendorp, den 26 Januari 1814 door den koning weer werd ingesteld „zoals dezelve zich bevond bij hare ontbinding op den 31 December 1810”. Nog in hetzelfde jaar volgden de kamers te Rotterdam en Middelburg. Voor Hoorn bereikte den koning geen verzoek en het herstel van die kamer bleef bijgevolg achterwege. Tegelijk met de kamers werden de belastingen weer ingesteld.

Na 1813 kwamen in de Zuidelijke Nederlanden de scheepvaart en de handel naar de Middellandsche Zee tot ontwikkeling. Vanuit Oostende, maar vooral vanuit Antwerpen. Zeer ten ongenoegen van de kooplieden in de Noordelijke Nederlanden. Zij klaagden steen en been, Ortt vooraan, dat zij zware belastingen moesten opbrengen, belastingen, die in de Zuidelijke Nederlanden niet werden ingevorderd. Zij vreesden ondergang van hun handel, omdat zij niet konden concurreeren op die wijze tegen het Zuiden. Herhaaldelijk drong de presidiale kamer te Amsterdam er bij de regeering op aan de belastingen in te voeren over het geheele land, m.a.w. ook in de Zuidelijke Nederlanden. Dit geschiedde eindelijk in 1817.

Met de inning van de belastingen waren in de Noordelijke Nederlanden de kamers van de Levantsche handel belast. In de Zuidelijke Nederlanden, waar in 1817 nog geen kamer was, werd de invordering opgedragen aan de rijksontvangers, waarvan staats-

raad Appelius, directeur-generaal der in- en uitgaande rechten en accijnzen, het hoofd was. Te Antwerpen was in die tijd Baron De Vischer de receveur principaal. De door hem geïnde gelden droeg hij per trimester af aan de presidiale kamer te Amsterdam. Te Oostende was Delerue ontvanger. Toen de kamer daar in 1818 was opgericht, nam deze zijn werkzaamheden over.

Een aantal goederen uit de Levant werden over land aangevoerd. Van deze goederen werd 5 % der waarde ingevorderd. Deze invordering geschiedde in de grensplaatsen. Te Meenen (Menin) was ermee belast de receveur principal Boyaval-Holvoet. Hij zond zijn ontvangsten door naar de directie te Oostende, die ze doorzond naar de directie te Amsterdam. Andere grensplaatsen, waar werd ingevorderd, waren Ieper, Doornik, Bergen, Luik.

Om nog even op Antwerpen terug te komen. Uit de Zuidelijke Nederlanden heeft slechts één verzoek tot oprichting van een kamer de koning bereikt, bijgevolg is er slechts één ingesteld. Antwerpen heeft er nooit om gevraagd, heeft er dus geen gekregen. Het initiatief ging nimmer uit van de regering.

II

Description du cercueil ramené par la Nijverheid et actuellement conservé au Rijksmuseum van Oudheden à Leyde

par le Dr. B. H. Stricker (Leyde)

De mummiekist M 67 is vervaardigd in de stijl van het Nieuwe Rijk en geeft van deze stijl een goed, zij het niet zeer goed voorbeeld. Zoals uit de voorstellingen op de buitenzijde en uit het ontbreken van een rituele baard genoegzaam blijkt, is de kist die van een vrouw. De lengte bedraagt 187 cm, de breedte 52 cm. De staat van bewaring is helaas pover, wat het exemplaar heden, nu zij zoveel fraaiere te onzer beschikking hebben, minder aantrekkelijk maakt. De neus is afgesleten, de op de borst gevouwen handen en de punten van de voeten ontbreken. De kleuren zijn alle flets geworden en op talloze plaatsen zijn zij met het stuc tezamen weggevallen.

Het voorwerp bestaat uit twee delen, het deksel en de eigenlijke kist, het geheel heeft de menselijke gestalte. Zowel de buitenzijde als de binnenzijde zijn met schilderingen bedekt, doch enige delen zijn onbewerkt gelaten, nml. de binnenzijde van het deksel, de binnenzijde van de kist aan het voeteneinde, de achterzijde van de kist en de buitenzijde van kist en deksel onder de voeten.

De dode, zoals zij op het deksel staat afgebeeld, is getooid met een pruik, beschilderd met afwisselend donkere en lichte blokjes. Om de schouders hangt een zware, in tekening weergegeven bloemenkrans, de krans der rechtvaardigheid, terwijl zich op de borst twee dunne rode banden kruisen. Onder de krans een gevleugelde zonnescijf en daaronder de figuur van een godin, gehurkt tussen twee op tronen zittende goden, aan welke ieder door een gevleugelde voor hem staande godin, de godinnen Isis en Nephthys, met haar vederen koelte toegewaaid wordt. Op het register hierop volgende, door twee zware horizontale lijnen afgescheiden, ziet men in het midden de godin Noet, godin des hemels, die haar beide vleugels wijd uitgebreid houdt. Boven haar, zes kleine zittende godjes en links en rechts, aan de uiteinden van het tafereel, een staande naar de godin turende god. Van dit tafereel tot aan de voeten lopen drie verticale banden naar beneden, twee egaal blauwe en daartussen een geblokte. De ruimten rechts en links van deze banden zijn gevuld met een viertal voorstellingen, twee aan iedere zijde. In de bovenste ziet men twee zittende goden, in de onderste twee staande.

De buitenzijde van de kist is door een lijnenbundel, op ongeveer een decimeter onder de rand getrokken, in twee helften verdeeld. Boven de lijn een fries, bestaande uit om en om een veder en een slang, symbolen van gerechtigheid en goddelijkheid. In de ruimte onder de scheidslijn is de eigenlijke schildering aangebracht, die naar Egyptische trant verdeeld is in afwisselend een tafereel en enige regels hiëroglyphen. Veel tekst kan uit deze laatste, de hiëroglyphische regels, niet gewonnen worden, want zij behelzen niet anders dan de formule: „welgelukzalig bij” deze of gene god, de tekening van een slang met kronkelende staart en de hiëroglyphe voor het „westen”, het dodenrijk. In de beschrijving der tafereelen bewegen wij ons van het hoofd- naar het voeteneinde. De tafereelen rondom het hoofdeinde zijn op sporen na uitgewist.

Men ziet links, beginnende bij de schouder: 1° De dode vrouw in aanbidding voor de zonnegod. 2° Twee staande mummievormige goden. 3° Een tafereel als het eerste, doch in spiegelbeeld, de dode vrouw in aanbidding voor de god Osiris. 4° Een gevleugelde godin, gezeten voor de eveneens gezeten dodengod Osiris. 5° Twee naar elkander toegewende, rechtop staande goden, met tussen hen in een scepter. 6° De heilige kever met uitgebreide vleugels, symbool der wederopstanding, een zonnescijf tussen de voorpoten houdend. Daaronder in talloze kronkelingen de wereldslang Apophis. 7° Twee staande goden. 8° Het bergland in het westen, het dodenrijk, waaruit een koe de kop treurig omhoog heft. Men

ziet rechts, nogmaals beginnende bij de schouder : 1° Drie goden in mummievorm. 2° De dode vrouw in aanbidding voor de zonnegod. 3° Vier goden in mummievorm. 4° De vrouw met een begeleider in mummievorm in aanbidding voor de dodengod Osiris. 5° Een gehurkt nederzittende godin met uitgebreide vleugels, geflankeerd door een mummievormige staande en door een zittende god. 6° Een heilige boom. De kleuren op de buitenzijde van deksel en kist zijn hoofdzakelijk blauw en rood. Het vernis, dat de gehele oppervlakte bedekt, is door de ouderdom vergeeld, waardoor zich het blauw als groen, het rood als oranje en het wit van de achtergrond als geel vertoont.

Nu de binnenzijde. Deze is niet gevernist en geheel beschilderd met rode verf, waarin de figuren in witte kleur zijn uitgespaard. Op de zijkant ziet men rond het hoofd van de mummie een vogel met menselijk gelaat en uitgebreide vleugels. De kist was bestemd om recht overeind in het graf geplaatst te worden. De vogel, die de ziel van de dode vrouw voorstelt, vloog dan boven haar hoofd : de ziel, die ten hemel vaart. De wanden rechts en links zijn ieder door dikke zwarte lijnen in drie tafereelen verdeeld, in elk waarvan twee staande goden met koppen van dieren of voorwerpen, tezamen dus twaalf in getal, geplaatst zijn. De voorstelling op de achterwand zijn over de volle lengte van de kist uitgewist, zodat men slechts hier en daar nog gedeelten te identificeren vermag. Onder het hoofd het beeld van een gehurkte god. Op het register daaronder twee heilige ogen, ieder boven de hiëroglief voor „goud”. Daaronder weer, links en rechts, een gehurkte god. In het midden, als hoofdfiguur op het paneel, een lange verticale gestalte, wel de godin Isis, en rechts van haar een kronkelende slang. Links van Isis kan men vagelijk nog een godengestalte onderscheiden, terwijl op het tafereel onder de voeten van de godin drie goden gestaan hebben, ook dezen voor het grootste gedeelte uitgewist.

Deksel en kist zijn vervaardigd volgens de zo bekende Egyptische methoden. De planken, die grillige vormen hebben, zijn met houten spijkers aan elkander bevestigd. Haar oppervlakte is bekleed met een laag stuc, waarop de voorstellingen zijn aangebracht. Het deksel is bevestigd door een zestal platte houten pennen, die passen in een even groot aantal pennegaten, in de opstaande wanden van de kist uitgespaard. De sluiting geschiedde doordat men dwars door deze pennen heen van buiten af houten spijkers sloeg. De gaten hiervan zijn nog heden in de kist te zien.

III

*Arrêté par lequel Guillaume Ier accorde une prime à
J.-B. De Lescluze et à Taitbout de Marigny, à l'occasion
de l'expédition en mer Noire*

Wij Willem, bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxembour, enz., enz., enz.

Op het rapport van Onzen Minister voor het Publiek Onderwijs, de Nationale Neiverheid en de Kolonien van den 23 december ll. N° 850; omtrent den door den Heer J. Delescluze te Brugge voorgenomene expeditie van koopmanschappen naar de Zwarte Zee;

Gezien het rapport van Onzen Minister van Buitenlandsche Zaken van den 30 december ll. N° 362;

Gelet op het nader rapport van Onzen eerstgenoemden Minister van den 6 dezer N° 13.

Hebben goed gevonden en verstaan :

1° Aan den Heer J. Delescluze te Brugge eene premie toe te leggen van f. 7000 betaalbaar in twee termijnen, de eerste van f. 4000 vóór of onmiddellijk nadat het door hem te bevrachten schip uit eene der havens van Ons Rijk naar de Zwarte Zee zal onder zeil gegaan zijn, en de tweede van f. 3000, onmiddellijk nadat hetzelfde van daar in eene Nederlandsche haven zal zijn teruggekeerd; zullende deze premie voldaan worden uit de 6e afdeling van het VIIIe hoofdstuk van de buitengewone begrooting van 1821.

2° den Heer Taitbout de Marigny aan te stellen tot Vice-Konsul der Nederlanden aan de Zuidelijke kust der Zwarte Zee, ter beschikking van Onzen Zaakgelastigden te Konstantinopel, doch bepaaldelijk onder de verpligting, om aan boord van het Schip van den genoemden Heer Delescluze de voorgenomene reize naar de Circassische grenzen mede te doen en te helpen bevorderen, wordende tevens aan den Heer Taitbout de Marigny bij zijne terugkomst eene gratificatie van f. 1400 ééns toegezegd of van zoo veel minder als hij minder dan twee jaren op die reis mogt hebben doorgebracht, te voldoen uit de fondsen op de Begrooting uitgetrokken, tak aanmoediging der Nationale Nijverheid.

3° Onzen Minister van Buitenlandsche Zaken te magtigen aan Onzen Zaakgelastigden te Konstantinopel de noodige aanschrijving te doen en denzelven aan te bevelen om de middelen welke in zijne magt zijn, ter bevordering der onderneming van meergenoemden Heer Delescluze aan te wenden.

En zullen afschriften dezes worden gezonden aan Onze Minister voor het Publieke Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën, ten fine van executie, en aan Onze Ministers van Buitenlandsche Zaken en van Financiën alsmede aan de Algemeene Rekenkamer, tot informatie en narigt, respectievelijk.

Brussel, den 9 Januari 1821.

Willem

(*contresigné*) J.-G. de Mey van Streefkerk

(A.R.A., Algemeene staatssecretarie, 1128).

Oorkonden en Mededelingen

DE 14e EEUWSE PROFETENKONSOLE VAN DE BRUGSE STADHUISGEVEL

Met de bouw van het stadhuis te Brugge werd waarschijnlijk in 1376 begonnen. De stadsrekeningen van 1377-1379 zijn verdwenen, maar uit het feit dat men in 1379 volop aan de beeldversiering van de voorgevel werkte, mag verondersteld worden dat de ruwbouw in dat jaar voltooid was. Tot het oorspronkelijke beeldhouwwerk aan de gevel zouden twintig beelden — verdeeld over twee rijen van tien beelden — en een onbekend aantal nissen met baldakijnen en kraagstenen behoord hebben (1). Aan de gevelversiering werd immer verder gearbeid door het bijzetten van nieuwe beelden; de laatste kwamen in 1786 tot stand. In 1792 werden alle beelden en wapens afgenomen en vernield. Tijdens de betreurenswaardige „restauratie” van de gevel in 1852-1862, werden zestien gebeeldhouwde consoles die behoren tot het oorspronkelijke 14e eeuwse

-
1. De beeldhouwer heet Jan van Valenciennes; het is niet bekend of de naam „van Valenciennes” de familienaam is van een Brugs beeldhouwer of de herkomst van de kunstenaar aanduidt. Hij werkte gedurende verscheidene dagen van de maanden april, mei, juli, september en oktober 1379, met een wisselend aantal medewerkers aan de gevel van het stadhuis. De beeldsnijders en leerknepen die bij hem arbeidden, werden per dag betaald; hijzelf echter ontving geen dagloon, daar hij waarschijnlijk een kontrakt had met het stadsbestuur. In februari 1380 werkte hij gedurende enkele dagen met een leerknep en werd dan wel per dag bezoldigd. Dit zou er kunnen op wijzen dat de gevelversiering in 1379 voltooid was, en dat die enkele dagen arbeid in 1380 bijkomend werk betroffen, dat buiten het kader van het kontrakt viel. A. LOUIS, *Les consoles de l'hôtel de ville de Bruges*, in *Rev. b. arch. et hist. art.* 7 (1937), blz. 177-210; A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Het beeldhouwwerk van het Brugsche stadhuis*, in *Gentsche Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis*, 10 (1944), blz. 7-81.

werk, van de gevel verwijderd en opgeborgen; ze bevinden zich nu in het Gruuthusemuseum. Hun oorspronkelijke plaats op de gevel is ons onbekend, aangezien we inderdaad niet weten of de huidige kopieën op de oude plaats staan.

Twee van deze konsoles waren te zien in de tentoonstelling *De eeuw der Vlaamse Primitieven* (nrs. 78 a en b); voor de katalogus stelden we daarover een nota op, die echter in verkorte vorm verschenen is. Over één van beide konsoles, nl. over de profetenkonsole, handelt deze kleine mededeling.

De kraagsteen (H. 27 cm., B. 54 cm.) is uit Ledische zandsteen gekapt en draagt nog sporen van gele en rode beschildering. Een kale gebaarde man zit naast een engel die een kruikje in de hand heeft; beide houden een schriftrol vast waarop de ouderling een tekst aanwijst. De tekstband verbindt de twee figuren in een sierlijke beweging die begint aan het hoofd en de rechterarm van de profeet en uitloopt in het lichaam van de engel. De expressieve kop van de man, die doet denken op de latere Isaias van Sluter, de reeds tamelijk rondplastische vorm en de zwaar gedrapeerde kledij die op een natuurlijke wijze het lichaam wil omhullen, getuigen van de kunde van een groot beeldhouwer. De houding en de gebaren van de engel daarentegen zijn minder geslaagd — het hoofd zit bepaald onhandig aan de romp vast — en het figuurtje is ook meer door de architecturale vorm van de konsole bepaald; deze engel is stijlkritisch nauw verwant met de witte engel op het glasraamfragment uit het Brugse stadhuis (Gruuthusemuseum, nr. III, 1411; katalogus tentoonstelling, nr. 77 d), die we omstreeks 1400 mogen dateren.

Naar de stijl zijn die konsoles van omstreeks 1379, te vergelijken met de ietwat jongere acht profeten en vijf konsoles van het portaal van het belfort te Brussel (2), evenals met de konsoles uit het schepenhuis (zaal van de

2. D. ROGGEN - L. VERLEYEN. *De portaalsculpturen van het Brusselsche stadhuis*, in *Geritsche Bijdragen*, 1 (1934), blz. 123-148.

Vierschaar te Mechelen, het werk van Jan van Mansdale, gez. Keldermans (1384-1385) (3).

Men heeft voorgesteld in de profetenkonsole van Brugge een voorstelling te zien van de engel die de priester Zacharias tijdens het reukoffer de aanstaande geboorte van zijn zoon Johannes meldt. Maar die voorgestelde identifikatie van de *priester* Zacharias bewijst nog niet dat onze konsole onder het beeld van de *profeet* Zacharias geplaatst was. Het lijkt ons echter ook niet onmogelijk dat de konsole een profeet voorstelt; ook de bijgevoegde attributen — lederen tas en inktkoker die symbolisch bij de schrifrol schijnen te horen — kunnen in die richting wijzen (4). Inderdaad, men kent vanaf de tweede helft van de 14e eeuw afbeeldingen van profeten in stadhuisen in de Nederlanden en in Duitsland; de oudst bekende — in de Hansazaal te Keulen — dateren van omstreeks 1370 (5). In het stadhuis te Brugge komen ze niet enkel voor aan de voorgevel (1379), maar we vinden ze eveneens terug op de zes kraagstenen onder de moerbalken van de *nieuwe kamer* (begin 15e eeuw) (6) en aan een portaal dat Gillis van der Houtmersch en Cornelis van Aelter zouden maken volgens een kontrakt van 31 december 1401 (7).

De identifikatie van de profeet is echter niet gemakkelijk want meerdere profeten kunnen met een engel voorgesteld worden, o.a. Elias, Isaias, David, Daniël. Het lijkt ons dan ook het veiligste, het voorlopig bij een anonieme profeet te houden.

L. DEVLIEGHER

3. J. SQUILBECQ, *Les sculptures de l'ancienne maison échevinale de Malines*, in *Rev. b. arch. et hist. art.*, 5 (1935), blz. 329-333;
- D. ROGGEN, *Het beeldhouwwerk van het Mechelsche Schepenhuis*, in *Gentsche Bijdragen*, 3 (1936), blz. 86-103.
4. Een profeet van het Brusselse belfort heeft een gelijkaardige lederen tas en inktkoker. Afb. bij ROGGEN-VERLEYEN, o.c., blz. 141.
5. E. TRIER, *Die Prophetenfiguren des Kölner Rathaus*, in *Wallraf-Richartz Jahrbuch*, 15 (1953), blz. 79-102 en 19 (1957), blz. 193-224.
6. A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *De bovenzaal van het Brugsche stadhuis en haar gebedhouwde kalender*, in *Belg. Tijds. Oudh. Kunstgesch.* 14 (1944), blz. 117.
7. L. GILLIODTS — VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, III, blz. 490. Brugge, 1875.

HET BEELD VAN KEIZER KAREL IN HET BRUGS GRUUTHUSEMUSEUM

In het Gruuthusennummer van *West-Vlaanderen* (6e jg., 1957, blz. 1-56), dat o.l.v. Dr. A. Janssens de Bisthoven tot stand kwam, werden ook enkele lijnen gewijd aan het borstbeeld van Keizer Karel, „het vedetevoorwerp van het museum” (blz. 21).

Op de verkoop Böhm als borstbeeld van Filips de Schone verworven, werd het door de heer Alfred van de Walle in de bestuursvergadering van 6 maart 1882 aan de Société Archéologique te Brugge geschonken. Enkele jaren later herkende H. Hymans in de voorgestelde persoon de jonge Keizer Karel, en schreef het werk toe aan de bekende Renaissancemeester Conrat Meijt (1). Door latere kunsthistorici werd deze toeschrijving, zij het enigszins schoorvoetend en bij gebrek aan iets beters, bijgetreden. Dit was zo bij G. Troescher, die het werk omstreeks 1517 dateerde (2), bij J. Duverger, die het beeld rond 1522 plaatste wegens de gelijkenis die het vertoont met het gedateerde beeld van Karel V te Middelburg (3), en ook bij A. Janssens de Bisthoven die als datum van ontstaan ca. 1520 voorstelde (4).

In het laatste artikel wordt gezegd dat de brede houten hoed, waarmee het terra-cotta beeld bedekt is, en de polychromie modern zijn. Troescher aanziet de hoed als waarschijnlijk oud. Bij Hymans worden hals, hoofd en hoed als oorspronkelijk bestempeld, borst en schouders daarentegen als recent. Welke gedeelten van het beeld zijn nu eigenlijk oorspronkelijk? Het antwoord op die vraag kunnen we vinden in het derde verslagboek van de Société Archéologique dat loopt over de jaren 1896-1904. In de bestuursvergadering van 6 februari 1902

-
1. H. HYMANS, *Un buste inédit de Charles-Quint*, in *Gazette des Beaux-Arts*, X, 2 (1888), blz. 495-500.
 2. G. TROESCHER, *Conrat Meit von Worms. Ein Rheinischer Bildhauer der Renaissance*, Freiburg i. Brg., 1927.
 3. J. DUVERGER, *Conrat Meijt (ca. 1480-1551)*, blz. 47. Uitg. Kon. Belg. Ac., Afd. Sch. K., Verhandelingen, 2e reeks, V, 2.
 4. A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Beeldhouw- en meubelkunst*, in *West-Vlaanderen*, VI, 1957, blz. 21.

Cl. tijds. „West-Vlaanderen”

Borstbeeld van Keizer Karel
(Brugge, Gruuthusemuseum)

Cl. kat. „Eeuw VI. Primitieven”

Profetenkonsole van de gevel van het stadhuis te Brugge
(Brugge, Gruuthusemuseum)

leest J. Colens, de sekretaris van het genootschap, een uitvoerig antwoord voor op enkele vragen die door het stadsbestuur nopens beschadigingen aan het bewuste beeld gesteld waren.

Door dit verslag van Colens weten we dat van het beeld maar hals, hoofd en hoed bewaard waren gebleven; de hoed, die wegens de opstelling van het beeld in openlucht met een laagje lood bedekt was, was van in 't begin voorzien, zoals blijkt uit de platte beëindiging van het hoofd. Daar het beeld in zijn beschadigde toestand niet kon opgesteld worden, besloot men het in 1882 bij te werken. Daartoe deed men beroep op de beeldhouwer E. Derre, die de borst en de schouders maakte (5), en op de kunst schilder Leegenhoeck die het geheel beschilderde (6). Dat beeldhouwer Pickery toen de hoed zou gemaakt hebben, blijkt een legende te zijn.

In 1895 had conservator Naert het beeld gefotografeerd; tijdens het verplaatsen ervan kwam het hoofd los van de romp zodat de h. Noë een restauratie diende uit te voeren. Dit ongeluk was dus niet gebeurd tijdens het afgieten van het beeld, zoals men geïnsinueerd had; ten andere, aan niemand had men ooit toelating gegeven, een afgietsel van het borstbeeld te nemen.

L. DEVLIEGHER

DE GEESTELIJKHEID VAN DUDZELE IN DE XVIe EEUW

Op het Rijksarchief te Brugge worden enkele kerk- en één disrekening van Dudzele bewaard, die dagtekenen van vóór het Calvinistisch bewind in het Brugse Vrije (1). Dit bewind duurde van 1578 tot 1584. Deze rekeningen geven de kerkelijke toestand van de parochie weer vóór de toepassing alhier van de dekreten van het Concilie van Trente (1545-1563), dat grote veranderingen bracht in de kerkelijke inrichting.

5. Rekening van Derre (22.10.1882) : „De buste van Philippe-le-Beau vernieuwd fr. 35”.

6. Rekening van Leegenhoeck (26. 2-3. 3. 1883) : „Herstellen van het borstbeeld van Philippus den Schonen fr. 14.19.”

1) Rijksarchief te Brugge. Brugse Vrije, reg. nr 11993 (kerkrekeningen van Dudzele uit de XVIe eeuw) en nr 11994 (Disrekening van 1570).

Het eerste dat ons opvalt is het groot aantal geestelijken die aan de parochiekerk aldaar gehecht waren. In 1640 telde Dudzele een 700 communicanten, dus een 1000 zielen. Misschien zijn er in de vorige eeuw wat minder geweest (2).

Voor de zielzorg van deze parochianen waren tot 1580 twee pastoors voorzien. Voor de kerkelijke diensten werden zij bijgestaan door twee andere priesters : de koster en de orgelist.

Maar Dudzele bezat talrijke kerkelijke stichtingen waarvoor een groot getal kerkelijke diensten, vooral missen, moesten gecelebreerd worden. Daarvoor waren vier kapelanen voorzien, waarbij soms nog één of twee hulpkapelanen kwamen. Onder deze stichtingen vinden wij ook de kapelanijs van het kasteel van Dudzele, die toen reeds gevoegd was bij de parochiekerk.

In de oudst bewaarde kerkrekening, lopende over het jaar november 1522 tot november 1523, vinden wij tien priesters vermeld : twee parochiepapen : Lenaart Loufhoghe en Jan Koucke, zes kapelanen : Gillis Arys, Aernout Weyts, Antheunis Lotins, Aernout Batel, Antheunis Dancaert, Gillis Eluwyt en de koster, waarbij nog de orgelist moet gevoegd worden (3).

Hetzelfde aantal geestelijken wordt vermeld in de kerkrekening van november 1527 tot 1528 : de pastoors Loufhoghe († febr. 1528) en Koucke, de kapelanen Lotins, Danckaert, Jacob Gwysy, Michiel Valckaert, Fransoys Gholle, Gillis van der Beke en de koster Johannes Arys (4).

In de rekening van Pasen 1569 tot Pasen 1570 worden op H. Sacramentsdag zes priesters en de koster, alsook de orgelist vermeld, samen acht priesters (5). En in de rekening over het jaar Pasen 1573- Pasen 1574 worden op H. Sacramentsdag negen priesters vermeld, dus één meer (6).

2) Rijksarchief te Brugge. Kerkelijk Archief. Nieuw nr 397, f° 49.

3) Vrije reg. nr 11993, anno 1523, f° vij.

4) Idem, anno 1528, f° viij.

5) Idem, anno 1570, f° xi.

6) Idem, anno 1574, f° xiiij.

De rekening van het volgende jaar loopt van oogst 1574 tot oogst 1575. Hier hebben wij opnieuw de namen van de priesters: Jan Stoeman en Anthuenis Chatelet, pastoors, Pantalyoen du Boys, Thomas Algoet, Fransoys Allaert, Pieter Brakele en Jan March, koster (7). En in de rekening van oogst 1577 tot oogst 1578 worden vermeld: Stoeman en Chatelet, pastoors, du Boys, Robert Testaerts, Brakele, Jan Langneau, en Samuel van Repinghe, met daarbij nog de koster (8).

Wat opvalt in deze laatste twee rekeningen is het feit dat er bij de priesters een onderscheid gemaakt wordt tussen de „veri” en de „mercenarii”. De veri of echte geestelijken waren de priesters die vast aangesteld waren voor hun kapelanij en die deze ook werkelijk bedienden, terwijl de „mercenarii” of huurlingen de vast aangestelde maar afwezige titularis van een kapelanij vervingen tegen een door deze laatste vastgestelde vergoeding, die altijd veel kleiner was dan de inkomsten van de kapelanij, die door de titularis opgestreken werden. De huurling had geen rechten. Zonder vooropzeg mocht hij uit zijn bediening ontslagen worden, terwijl de „verus” voor het leven was aangesteld (9).

In 1574-1575 waren er te Dudzele twee huurlingen onder de kapelanen, namelijk Brakele en March, en in 1577-1578 drie: Brakele, Langneau en van Repinghe. March wordt in 1574 als volgt vermeld: „Jan March, prebytere ende orgelaere”, in deze hoedanigheid was hij opgevolgd aan Jacob Zuerincq „presbytere ende orgelaere” (10).

De afwezige titularisen van de kapelanijen worden niet vermeld in de rekeningen, maar in het verslag over de kerkelijke „visitatio” van de kerk van Dudzele door deken Jennyn in 1640 opgesteld, lezen wij dat de kapelanij van Sint Lenaart behoorde aan Joannes Malapret, vroeger pastoor te Mesen; deze van O. L. Vrouw aan Robert Avallaert, kanunnik van Ariën, wonende te Brussel bij graaf de Tour et Tassis (11).

7) Idem, anno 1575, f° xviii.

8) Idem, anno 1578, f° xvij.

9) J. Laenen, *Introduction à l'Histoire paroissiale du Diocèse de Malines*, Brussel, 1924, p. 388.

10) Vrije, reg. nr 11993, anno 1574, f° xi.

11) Kerkelijk Archief. Nieuw nr 397, f° 46 v°.

De omliggende parochiën telden veel min geestelijken. Rond 1470 had Damme slechts twee pastoors en één kapelaan, evenals in 1561 (12). In 1570 telden Lissewege drie pastoors en één kapelaan, Ramskapelle en Koolkerke ieder één pastoor en één kapelaan (13). In 1562 had Aartrijke één pastoor en in 1577 had Maldegem twee pastoors en één kapelaan (14).

Het uitzonderlijk groot aantal kapelanen te Dudzele kwam voort van het groot aantal fundaties in deze kerk.

Een van de bijzonderste fundaties was gesticht door Jonkvrouw Loyse van Gistel, dochter van Jan van Gistel, heer van Dudzele, waarvoor twee maal per dag de zeven getijden ter ere van de Zeven Weedommen van Maria moesten gezongen worden in de kerk van Dudzele, met de zang „Stabat Mater”. Dit moest geschieden 's morgens na de hoogmis en 's namiddags na de vespers. Ieder maal moesten de priesters knielen in de stallen. Daarna moesten zij zich in processie begeven naar het hoogkoor, boven het graf van Jacob van Gistel en van zijn vrouw, waar allen samen moesten bidden „Misere-re, De Profundis mette versekens ende collecten daertoe dienende” en dit voor de zielerust van Jacob en zijn vrouw „ende alle gheloovighe zielen”.

Iedere vrijdag, na het lof ter ere van O. L. Vrouw, moest een lof gezongen worden ter ere van het H. Kruis. En tweemaal per jaar, op 25 maart en 15 augustus,

12) *Bierkorf*, 1959, p. 353. In 1639 telde Damme slechts 180 communicanten, en had slechts één geestelijke. Maar wij zien dat de kerk, die volgens E. de Moreau S.J., *Histoire de l'Eglise en Belgique*, T. V. Brussel, 1952, p. 319 vroeger elf kapelanen telde, in 1561 slechts twee pastoors en één kapelaan had (Vrije, reg. nr 11939, anno 1561, f° 23). Maar in de dekenale visitatie van 1639 worden nog tien kapelanijen vermeld, waarvan al de titularissen buiten Damme verbleven: twee kanunniken van St.-Donaas te Brugge, één kanunnik van O. L. Vrouw te Brugge, de pastoor van de Potterie en een priester van Sint-Gillis te Brugge, alsook een Brugse klerk die zelfs geen priester was, daarnevens nog een kanunnik van Cassel; een kanunnik van Mesen, de pastoor van Escaudaing bij Saint-Amand-les-Eaux, een pastoor van Wervik en een priester van Diksmuide. (Kerkelijk Archief. Nieuw nr 397, f° 5-8).

13) Vrije, reg. nr 11993, anno 1570, f° xij. In 1640 telde Lisseweghe 600 communicanten en Ramskapelle 130 (Kerkelijk Archief. Nieuw nr 397, f° 55 v° en 43 v°).

14) Vrije, reg. nrs 11562 en 12748.

moesten aan de armen dertien provenen gedeeld worden, ieder van 2 sch. par. tarwebrood en 12 den. in geld (15).

Deze fundatie was bezet op de dis, die daarvoor 40 lib. 10 sch. par. jaarlijks inkomen had, voortkomende van een rente.

In november 1529 waren de inkomsten van de fundatie verhoogd geweest om de devaluatie van het geld te vergoeden, dank zij een toegevoegde fundatie van Cornelis en Pieter Urbaens, die ontvangers geweest waren van de heren van Dudzele. Vanaf 1 september 1573 gold een nieuwe regeling voor de betaling: Ieder mercenarius, 't zij pastoor of kapelaan, ontving vroeger slechts een enkele distributie per dag, maar vanaf 1 september 1573 kregen zij, evenals de veri, een dubbele distributie, namelijk 4 sch. par. daags, terwijl de koster slechts 2 sch. per dag ontving, dus een enkele distributie. Voor de hoogmis die dagelijks gecelebreerd werd op de kosten van de fundatie, werd 6 sch. par. betaald aan de celebrant, zonder dat er enig onderscheid gemaakt wordt tussen veri en mercenarii (16).

Voor het jaargetijde van Lenaart Urbaens en zijn vrouw moest ieder vrijdag een mis gecelebreerd worden aan het altaar van St. Jacob, alsook drie jaardiensten op de maandag, dinsdag en woensdag na de ommegangdag. Daarenboven moesten ieder zondag in het lof de schoolkinderen een liedje zingen ter ere van O. L. Vrouw. De schoolmeester, die de liedjes aanleerde, werd daarvoor betaald. Dezelfde fundatie voorzag nog dat de diaken en onderdiaken in de hoogmis het evangelie zouden zingen van op het dokzaal op de volgende feestdagen: eerste en tweede Paasdag, H. Drievuldigheidszondag, H. Sacramentsdag, Sint-Pietersbanden (1 augustus), Ommegangsdag, de Kruisdagen, Allerheiligen, Sint-Lenaartsdag (6 november), eerste en tweede Kerstdag, Nieuwjaarsdag, Drie Koningen en al de O. L. Vrouwdagen van het jaar.

15) Vrije, reg. nr 11994, f° 18. Zie ook: A. Mahieu, *De fondatie van „Joncvrou Loyse van Ghistelles” te Dudzele*, in *Biekorf*, 1954, p. 240-241.

16) *Ibidem*, f° 18.

Daarbij kwamen nog ieder jaar vijftien missen ter ere van de Zoete Naam van Jezus, gecelebreerd voor de zielelafenis van de vrouw van Lenaart Urbaens, alsook ieder donderdag een mis met gebed op het graf. Op het feest van de Zoete Naam van Jezus werd aan de armen een uitdeling gedaan van twintig provenen, ieder van twee broden : een wit- en een tarwebrood (17).

Een andere fundatie was gesticht door de gebroeders Pieter en Cornelis Urbaens en hun echtgenoten. Zij telde wekelijks vier missen vóór het Sint-Jacobsaltaar, gevolgd door een gebed op het graf. Voor Cornelis en zijn vrouw werd een jaardienst gecelebreerd op de donderdag na de ommegang, met vigilie en drie lessen. Voor de armen waren twaalf provenen voorzien van twee broden. De volgende dag was er een jaardienst voor Pieter en zijn vrouw. Hier waren twintig provenen van twee broden voorzien.

Er bestonden nog talrijke kleine fundaties (18).

Volgens het verslag van het dekenaal bezoek van 1640 bestonden er in de kerk van Dudzele acht kapelanijen of beneficiën : 1° van de Gelovige Zielen, 2° van St.-Lenaart, 3° van O. L. Vrouw, 4° van St.-Antonius, 5° van het H. Kruis en O. L. Vrouw, deze kapelanij was afkomstig uit het kasteel van Dudzele, 6° van St.-Pieter buiten het koor, 7° van de HH. Joris en Eutropius, 8° van de familie Urbaens, ook genaamd van Louise van Gistel. Een negende kapelanij was opgenomen in het Seminarie te Brugge (19).

Veel van deze fundaties waren bezet op de armendis, waarvan meer dan een vierde van de inkomsten besteed werd om kerkelijke diensten te doen celebreren, namelijk 310 lib. par. op 1152 lib. par. (20).

J. DE SMET

17) Ibidem, f° 25v°-28.

18) Ibidem, f° 28v°-30.

19) Kerkelijk Archief, Nieuw nr 397, f° 48.

20) Vrije reg. nr 11994, f° 25v°-33v°.

EEN NIEUWE „MANIERE VAN ONDERWIJZEN”
TE VEURNE (a° 1792)

Van 1 januari 1714 af werd de opvoeding van de jeugd — Vlaamse en Latijnse school — door de magistraat van de stad en kasselrij Veurne aan de Oratorianen toevertrouwd.

Het Vlaams onderwijs, „lesen, schrijven ende cijferen”, werd evenwel door de priesters van het Oratorie, die hun beste leerkrachten voor het humanioraonderwijs vrijhielden, verwaarloosd. De magistraat besloot dan ook, in 1764, het lager onderwijs aan een stadsonderwijzer toe te vertrouwen.

In februari 1765 werd Michiel De Coninck als „gheprivilegieerde stadsschoolmeester” aangesteld. Zijn oudste zoon Ludovicus (17 jaar) werd als ondermeester aanvaard. Hij volgde later zijn vader op (1).

In 1792 stelde Josephus Burie, pastoor van de Sint-Niklaasparochie, de oprichting voor van een verplichte zondagschool. De stadsschoolmeester die in het voorstel een kritiek op zijn onderwijsmethode vermoedde, meende zijn „maniere van onderwijzen” nader te moeten verklaren. Hij schreef in dit verband twee brieven.

Vooral de eerste brief is belangwekkend. Meester Ludovicus — alhoewel hij het gebruik van de roede niet definitief verbant (2) — verdedigt er paedagogische

1) D. DALLE, *Historiek van het Koninklijk Atheneum te Veurne*, Veurne, 1951, blz. 21-25. F. VAN DEN BERGHE, *Geschiedenis van de Latijnsche schoole en van het Bisschoppelijk College te Veurne*, Veurne, 1952, blz. 47-52.

2) S.A.V., bundel 1021 (tweede brief), „dus hebbe ik alsdan begost de schoolkinderen met zoete woorden te vermaenen tot stil zwijgendheijd en aendachtigheijd, hun voor oogen stellende wat groot profijt hier uijt konde spruijten; dat ik nooit anders als tegen mijn gemoed strafte, dat ik meer medelijden met hun hadde als zij met hun eijgen zelve[n], mits eenige onder hun zomwijlen de penitentien en zelfs roede-castijdingen over zig trokken, de welke ik verbonden was te gebruijken om mij zelve[n] niet grootelijks plichtig te maeken en de goede door de quaede niet te laten verdrukken noch bederven gelijk alle oversten en rechters verbonden zijn de booze te straffen tot bescherming der goeden”.

principes die stoelen op het wederzijds begrip leraar-leerling en het aankweken van de verantwoordelijkheidszin der oudere leerlingen nastreven. Het stuk dat tevens een overzicht geeft over het schoolleven uit die jaren, verdient o.i. in zijn geheel uitgegeven te worden (3).

D. DALLE

Brief van Ludovicus De Coninck aan de magistraat van Veurne, 30 maart 1792 (4)

Ik onderschreven, door den Heer Burgemeester en Lanthouder van de Commune van wegen van UE: Edelheden verbaaljk afgevragt geweest hebbende of de actuele Stads Schole niet gevoegelijk zoude konnen gebruykt worden al de zondagen en heijligdagen van het jaer tot houden eene zondagschole om de arme kinderen dezer stede te laeten onderwijzen in spellen, leezen ende Christelijke leeringe, volgens een project gemaekt door de Eerweerdige heeren Pastoren, neeme de respectueuse vrijheid van eerst te vertoonen mijne maniere van onderwijzen in dese stads schole opdat de zelve door UE: Edelhedens voorzienigheyd geapprobeert en ondersteunt mag worden of in eenige poincten gecorrigeert zijnde, zoude mogen strekken tot meerderen voortgang van de jonkheid in deugd en geleertheit.

's Morgens ten negen uren of een quartier te vooren het gebed gedaen zijnde, doen ik gemeijnelijk eene korte aenspraek tot de kinderen, hun stilzwijgentheid beveelende, toonende dat de wederspannigheijdt altijd voorkomt uyt een hooveerdig hert; hoe zeer ik verbonden ben voor hun zorge te draegen; hoe licht en noodzaekelijk het is van hunnen kant aen mij te gehoorzaemen mits ik hun niet gebiede dan 't gonne strekt tot hun eygen voordeel; hoe dat de groote behooren te dienen tot goed exempel van de kleene en de rijke van de arme; dat ik zelve zoude verdienen gestraft te worden indien ik eenig schandael gaf of vrijwillig verzuymde eene regeltucht te onderhouden mits een iegelijk aen zijne overheijdt moet gehoorzaemen in al dat tegen god niet strijdt, en zoo voort. Dan begint een kind met zoo klaere stemme mogelijk zijnde te leezen in den Mechelschen Catechismus en zomwijlen in den gonnen dienende voor de eerste communie, terwijlen de andere van de zelve classe elk zijnen catechismus voor zig heeft om meter oogen te vervolgen en te konnen voortgaen zoo haest ik het bevele, zoo dat ieder kind op zijne beurt met klaere stemme verscheijde vraegen en antwoorden van den catechismus leest en in geval van hapering de woorden tot verscheijde stonden klaer moet spellen.

3) Een samenvatting van het stuk in D. DALLE, *a.w.*, blz. 24 en in F. VAN DEN BERGHE, *a.w.*, blz. 53.

4) S.A.V., bundel 1021, nr 19 bis.

Terwijl dit gebeurt moeten de gonne van eene hoogere classe, de eene voor en d' andere naer dat zij geschreven hebben eene halve bladzijde van oude of duystere geschriften meer of min volgens de moeilijkheid en hunne bequaemheid, in stilte studeeren en bij mij komen om de woorden te vraegen waer aen zij twifelen om de zelve daer naer ook met klaere stemme elk op zijne beurt te leezen. Als het gebeurt dat de geschriften die de kinderen naer schole brengen om door verscheijde onder hun gelezen te worden mij wat te lastig schijnen ik bevele de aendachtigheid en leeze de zelve tot 3 à 4 stonden zelfs vooren, tot hun zeggende de woorden die den eenen vergeet zal den anderen onthouden, waer door het gebeurt dat zij doorgaens die moeilijke geschriften wel weten iegens de ure dat zij in 't openbaar moeten leezen. Terwijl dat deze oefeningen en eenige andere zoo in fransche als vlaemsche boeken gepleegt worden — te lang om hier geplaetst te zijn en waer af den Eerweerden heer Scholaster getuijgenisse kan geeven door de frequente visiten die hij in mijne schole gedaen heeft — neeme ik bij mij twee schoolkinderen die alreeds wel beginnen te leezen, om neerstig toe te letten of de mindere, die aen mijne tafel komen elk op zijne beurt om hunne letters te leeren of om te leeren spellen, geene letters qualijk uijtspreken of achterlaeten in den oogenblik dat ik tot de meerdere spreek. Ook oordeele ik niet voldaen te hebben aen mijne plicht met mijne discipelen den catechismus op het stipste te doen leezen, maer legge hun daerenboven uyt, op het kortste en klaerste mogelijk zijnde al het gonne ik oordeele dat zij niet wel verstaen. Vervolgens peijze dat deze maniere correspondeert met het doelwit van de Eerweerde heeren Pastoren.

Maer mij zelve aen UE : Edelhedens beter oordeel en voorzieghigheid in eene materie van zoo groot belang als is de goede educatie der kinderen zoo gerne onderwerpene als dat ik wensche dat mijne discipelen zig aen mij zouden onderwerpen in het gonne ik hun voorhoude tot hun eijgen voordeel, hebbe d' eere te observeren dat de schole onbequaem zoude zijn om te vervatten al de arme kinderen van de drij parochiën zoo buijten als binnen de stad die hun zouden presenteren in de hope van prijzen te bekomen, mits ik in den catechismus gemeijnelijk distribuere op eenen zondag aen de arme kinderen den nombre van 270 à 280 noten, dus in dit geval zoude, zoo ik vastelijk peijze eene vergrooting moeten gebeuren, maer bij aldien geraedig gevonden wierd te aenveerden de kinderen die woonachtig zijn binnen stad ter exclusie van alle andere zoude de gezeijde plaetse mogelijks suffisant zijn om te dienen voor repetitie aen de gonne die gedeurende de weke mijne lesse bijwoonen als mede tot instructie voor andere die gedeurende de schooluren in de weke moeten werken en eijndelijk voor eene derde soorte hier naer uijt gedrukt, gemerkt geene goedwillige het zij arme of rijke gepriveert worden van te frequenteren. Vervolgens het zij de gemelde stadsschole gebrijkt word op d' eene of d' andere maniere durve nochtans betrouwen dat UE : Edelheden believende in acht te neemen de zwaere professie van eenen schoolmeester die gedeurig bezig zijnde met kinderen te onderwijzen, dikwijls met hertzeer een deel van zijne zorge en arbeijd ziet verlooren gaen door de moedwilligheid van eenige kinderen en nog veel meer door de blinde liefde die sommige

ouders van verscheide classen tot hunne kinderen draegen, waer-
 uijt volgt dat de dusdanige ouders hunne kinderen aanhooren en
 schijnende alle hunne rapporten te gelooven zonder de waerheid
 te willen onderzoeken of aenhooren, de zelve zenden bij andere
 personen die zig hier en daer bemoeijen met kinderen te leeren
 naer huns wille en begeerte, zoodat dusdanige kinderen naer hun-
 ne ongewilligheid den vollen toom gegeven te hebben mijne
 schole verlaeten door dien middel ontslaegen blijvende van 's zon-
 daags benevens mij de hoogmisse en catechismus te frequenteren
 immers alles doen naer hunnen eijgen zin, zelfs andere door woor-
 den trachten te bewegen om hun exempel naer te volgen, hier bij
 gevoegt de frequente speeldagen die particuliere ouders aen hunne
 kinderen berispt worden altijd de onwetendheid van zelve toeschrij-
 vraegen en de kinderen zelfs zonder hunne permissie de schole
 verzuijmt hebbende en zij niet konnende verdraegen dat hunne
 kinderen berispt worden altijd de onwetendheid der zelve toeschrij-
 ven aen de onachtzaamheid van den meester. Deze en meer andere
 redenen die openbaer zijn en vervolgens genoegzaamelijk konnen
 getuijgt worden door veel personen doen mij verhoppen dat indien
 de actuele schole ten voorschreven eijnde gebruikt word UE :
 Edelheden zullen believen gedient te wezen enige schikkingen of
 nieuwe distributie aen de schole of woonste waer door ik gedurende
 die tijden eenige vrijheid en ruste in mijn huis zoude konnen
 genieten. Eijndelijk geensints durvende twijffelen of alles zal door
 equiteit en voorzienigheid van UE : Edelheden gedirigeert worden
 tot nut en gemeijn best, geeve ik mij gerne als boven gezeijd in
 alles ten onderen . Gegeven tot Veurne den 30 maerte 1792.

(get.) L. DE CONINCK

BRUGSE KANDIDATEN VOOR DE KONINKLIJKE BELGISCHE ACADEMIE IN 1833-1834

De Koninklijke Academie voor wetenschappen, lette-
 ren en schone kunsten van België werd in het leven ge-
 roepen door een decreet van keizerin Maria Theresia d.
 d. 16 december 1772. De eerste vergadering had plaats
 op 3 april van het volgende jaar. De bijeenkomst van
 21 mei 1794, bij het einde van het Oostenrijkse Bewind,
 sloot de eerste periode van haar bestaan af.

Gedurende de daaropvolgende overheersing van onze
 gewesten door Frankrijk was er van de Academie geen
 spraak meer. Pas wanneer de Fransen ons land hadden
 verlaten en de Zuidelijke Nederlanden samen met de
 Noordelijke tot één koninkrijk waren verenigd, werden
 de activiteiten van de „ Academie des sciences et des bel-

les lettres de Bruxelles" hernomen. Op 18 november 1816 herstelde minister Repelaer van Driel, in naam van koning Willem, de vroegere Brusselse Academie. In de schoot van de Academie werden voortaan twee klassen opgericht: ene voor de wetenschappen met 29 leden, de andere voor de geschiedenis en de letteren met 19 leden.

De gebeurtenissen van 1830 kwamen andermaal de werking van de Academie stilleggen. Ditmaal was de onderbreking echter maar van korte duur. In 1832, inderdaad, kon zij haar werking hervatten. Dadelijk was er zowel in de schoot van de Academie zelf als bij de regering een strekking waar te nemen om tot zekere wijzigingen over te gaan en de instelling aan de inmiddels gewijzigde omstandigheden aan te passen. Verschillende plannen werden tegelijkertijd beraamd. Zo had de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken, Ch. Rogier, een ontwerp voor aanpassing en wijziging klaar, maar ook B. du Mortier, volksvertegenwoordiger en lid van de Academie, trad met een hervormingsplan op de voorgrond, terwijl een speciale commissie, door de wetgevende kamers aangesteld, zich eveneens met dezelfde aangelegenheid bezighield.

Dat was van het goede teveel. En zoals het in dergelijke gevallen wel meer gebeurt, wanneer te veel instanties zich met de zaak gaan bemoeien, kwam er van al deze plannen niets terecht. Eerst in 1845 zou een akkoord bereikt worden: toen werd de „Académie des sciences et des belles lettres de Bruxelles" hervormd en haar benaming gewijzigd in „Académie de Belgique", volgens een door haar zelf ontworpen plan (1).

Met het oog op de uitwerking van haar plannen tot aanpassing van de Brusselse Academie verzamelde de regering in 1833 inlichtingen. Ze vroeg de Gouverneurs van de provinciën haar de namen te laten kennen van de personen uit hun gouw, die naar hun oordeel als leden voor de nieuwe Academie in aanmerking konden

1. Over de geschiedenis van de Academie zie: *Académie Royale de Belgique. Centième anniversaire de fondation (1772-1872)*, Brussel, 1872, 2 vol.; *L'Académie Royale de Belgique depuis sa fondation (1772-1922)*, Brussel, 1922.

komen. De Gouverneurs, van hun kant, lieten zich dien-aangaande inlichten door de besturen van de belangrijkste gemeenten. Aldus ontstond er tussen de Gouverneur van West-Vlaanderen en het stadsbestuur van Brugge een briefwisseling, die vooral belangrijk is omdat wij daaruit leren welke personen, te Brugge geboren of aldaar wonende, door de overheid waardig en verdienstelijk genoeg beschouwd werden om als kandidaat-academielid voorgedragen te worden.

Hierna laten wij de tekst van deze briefwisseling volgen (2).

A. SCHOUTEET

*I. Brief van de Gouverneur aan het Stadsbestuur
van Brugge*

Bruges, le 11 mars 1833.

Messieurs,

Le Gouvernement se proposant de réorganiser incessamment sur des nouvelles bases l'Académie de Bruxelles, aurait besoin de connaître quelles seraient les notabilités qui paraîtraient les plus propres à faire partie de ce nouveau corps auquel on se propose de donner une assez grande extension.

Le Ministre de l'Intérieur me demande que je lui fasse connaître quels sont les hommes, qui dans cette province cultivent les sciences, les lettres ou les arts avec assez de distinction pour attirer l'attention et se recommande aux choix qui seront faits pour la composition de l'Académie de Belgique.

Trois catégories devront être établies :

- 1°. Ceux qui déjà connus par des ouvrages estimés pourraient obtenir le titre d'académicien.
- 2°. Ceux qui, sans s'être faits un nom dans les sciences, les lettres ou les arts les cultivent cependant avec assez d'ardeur ou de

2. Deze briefwisseling is ontleend aan het Brugse stadsarchief : de nrs. 1, 3, 4, 6 zijn originele stukken en bevinden zich in portefeuille : *Beaux arts 1815-1840*; de nrs. 2, 5, 7 zijn afschriften en komen voor in de *registers van de uitgegane correspondentie van het stadsbestuur over 1833-1834*.

succès pour promettre au pays des oeuvres qui puissent leur faire honneur. Ils auraient le titre d'agregés. Dans cette classe devront être rangés les jeunes gens.

3°. Ceux nés dans la province ou y ayant été domiciliés ont quitté le pays qu'ils honorent par leurs talens à l'étranger. Ces derniers seraient appelés à faire partie de l'Académie en qualité de membres correspondans.

Pour donner au Gouvernement les renseignemens qu'il me demande je n'ai pu me dispenser de vous adresser cette lettre, que vous voudrez bien regarder comme confidentielle et qui tend à obtenir de vous des données propres à m'aider à faire mon rapport général.

Je me réfère donc entièrement à vos lumières et je vous prie de m'indiquer les habitans de votre ville qui, d'après votre opinion, devraient être signalés au Ministre, comme se distinguant dans la culture des arts et des sciences.

Je me rapporte à votre tact et à votre jugement, persuadé que le rapport que vous pourriez me faire, contiendra les notions que l'administration supérieure a intérêt de connaître.

J'attendrai votre réponse pour la fin de ce mois; elle devra me parvenir dans tous les cas, même quand elle serait négative.

Pour le Ministre d'Etat, Gouverneur,

Le membre des Etats Députés

(Get. :) Van Severen.

A la Régence de la ville de Bruges.

II. Antwoord van het stadsbestuur aan de Gouverneur

22 mars 1833.

A monsieur le Ministre d'Etat, Gouverneur
de la Flandre Occidentale, à Bruges.

Nous avons l'honneur de répondre à la lettre confidentielle que vous nous avez adressée le 11 de ce mois, 1e division n° 6595, et par laquelle vous nous avez invités à vous faire connaître pour notre ville les notabilités dans les sciences, les lettres et les arts qui paraîtraient propres à faire partie de l'Académie de Bruxelles que le Gouvernement se propose de réorganiser sur de nouvelles bases.

Voici, monsieur le Gouverneur, les personnes que nous croyons pouvoir vous indiquer.

Pour la première catégorie :

M. Jules van Praet (3), secrétaire du cabinet du Roi, auteur de l'Histoire de la Flandre depuis Gui de Dampierre jusqu'au ducs de Bourgogne, et d'un Mémoire sur l'origine des communes, chevalier de la Légion d'honneur.

M. Joseph De Meulemeester (4), excellent graveur, ex-professeur de l'Académie d'Anvers, avantageusement connu par ses gravures des fresques de Raphael au Vatican et par divers autres ouvrages.

Pour la seconde catégorie :

M. Charles Imbert (5), avocat, auteur d'un mémoire en latin, qui a été couronné par l'Académie de Louvain sur la géographie des contrées situées entre l'Escaut et la Meuse, telles qu'elles étaient du 10e au 12e siècles.

M. Octave Delepierre (6), aussi avocat, auteur de la traduction du latin en français de la vie du comte de Flandre Charles le Bon, et de celle aussi en français d'un roman anglais intitulé l'Héritière de Bruges par John Gratan.

M. Jean Rudd (7), architecte et graveur qui a publié quatre livres de la description des monumens de notre ville, ouvrage dont la suite est vivement désirée.

-
3. Over hem zie : C. BRONNE, *Jules van Praet, ministre de la maison du roi Léopold I*, Brussel, 1943. Jules van Praet (Brugge 1806- Brussel 1887) werd op 10 januari 1846, samen met zijn schoonbroeder, Paul Devaux (Brugge 1801- Brussel 1880), tot lid van de Academie verkozen. Zij waren de eerste Bruggelingen, aan wie deze hoge onderscheiding te beurt viel.
 4. Brugge 1771- Antwerpen 1836. Over hem zie : *Biographie nationale*, tom. V (Brussel, 1876), kol. 520-531; E. DE BUSSCHER, *Biographie historique et artistique de J. C. De Meulemeester, de Bruges, graveur en taille-douce*, Gent, z.j.).
 5. Over Charles Imbert des Mottelettes (Brugge 1799 - Sceau bij Parijs 1861), zie : *Biographie nationale*, tom. X (Brussel, 1888-1889), kol. 8-9.
 6. Zie over hem : *Bibliographie nationale*, tom. II (Brussel, 1868), blz. 438-440, en vooral N. T(RUBNER), *Joseph Octave Delepierre. In memoriam* (Edinburgh-Londen, z.j.).
 7. Brugge 1792-1870, architect, leraar aan de stedelijke academie voor schone kunsten en bestuurder van de werken der stad Brugge.

M. François De Hondt (8), graveur, dont plusieurs ouvrages ont été couronné à des concours.

M. Pierre De Vlaeminck (9), graveur.

M. Jean Van Ackere (10), peintre en miniature.

Nous aurions encore à désigner pour cette catégorie M. Simoneau, père et fils (11), lithographes, s'ils n'étaient pas fixés depuis longtemps à Bruxelles.

Pour la troisième catégorie :

M. Joseph Van Praet (12), chevalier de la Légion d'honneur, l'un des conservateurs administrateurs de la Bibliothèque Royale à Paris, membre de l'Institut de France, auteur de plusieurs ouvrages de bibliographie et d'histoire d'un mérite très distingué.

M. Bernard Duvivier (13), peintre d'histoire, établi à Paris.

M. Augustin Van den Berghe (14), peintre d'histoire, directeur de l'Académie de peinture à Beauvais.

-
8. Brugge 1786-1862. Zie over hem : *Biographie nationale*, tom. V, kol. 178-181; U. THIEME en F. BECKER, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, tom. XVII (Leipzig, 1924), blz. 439.
 9. Brugge 1795-1850. Zie over hem : *Biographie nationale*, tom. V, kol. 838-841; L. VAN PETEGHEM, *Levenscheisen van Vlaemsche kunstoeffenaren*. (Brussel, 1858), blz. 27-30.
 10. Zie over hem : *Biographie nationale*, tom. XXVI (Brussel, 1936-1938), kol. 110-111; F. VAN ACKER, *Jan Baptiste Van Acker, Brugsche miniaturist (1794-1863)*, in *Handelingen van het Genootschap „Société d'Emulation” te Brugge*, tom. LXXXI (1938), blz. 129-134.
 11. Frans Simoneau (Bornhem 1783 — Londen 1859) en zijn zoon Gustaaf Simoneau (Brugge 1810 — Brussel 1870). Zie over hen : *Biographie nationale*, tom. XXVII (Brussel, 1914-1920), kol. 564-567.
 12. Brugge 1754 — Parijs 1837. Zie over hem : *Biographie nationale* tom. XVIII (Brussel, 1905), kol. 154-163.
 13. Brugge 1762 — Parijs 1837. Zie over hem : *Biographie nationale*, tom. VI (Brussel, 1878), kol. 381-383; U. THIEME en F. BECKER, *a.w.*, tom. X (Leipzig, 1914), blz. 250.
 14. Brugge 1756 — Beauvais 1836. Zie over hem : M. QUIGNON, *Notice biographique du peintre Augustin van den Berghe*, in *Annales de la Fédération archéologique et historique de Belgique*, tom. XVI (Brugge, 1903), blz. 273-276; U. THIEME en F. BECKER, *a.w.*, tom. III (Leipzig, 1909), blz. 404.

M. François Kinsoen (15), excellent peintre de portraits, établi à Paris.

M. Albert Gregorius (16), autre artiste dans le même genre, également fixé à Paris.

Agrééz, monsieur le Gouverneur, l'assurance de nos sentimens respectueux.

Le Secrétaire,
Scourion

Les Bourgmestre et Echevins,
Coppieters 't Wallant

III. Nieuwe brief van de Gouverneur aan het stadsbestuur

Bruges, le 13 novembre 1834.

Messieurs,

J'ai l'honneur de vous prier de me faire parvenir un état des artistes et des savans de distinction qui habitent votre ville et de ceux qui se sont rendus à l'étranger, afin de s'y établir ou de se perfectionner.

Vous devrez consigner dans cet état des détails sur leur mérite, leurs ouvrages, etc.

Pour ce qui concerne les musiciens, vous ne devrez en faire mention que pour autant qu'ils aient un talent transcendent.

Je vous réclame ce travail pour être à même de satisfaire aux ordres du Gouvernement.

Il me sera agréable de le recevoir avant la fin du mois.

Le Membre des Etats Députés
chargé des fonctions de Gouverneur,

(get. :) C. Pecsteen de Lampreel.

A la Régence de la ville de Bruges.

-
15. Brugge 1770-1839. Zie over hem : *Biographie nationale*, tom. X, kol. 777-778; U. THIEME en F. BECKER, *a.w.*, tom. XX (Leipzig, 1927), blz. 335-337.
16. Brugge 1775-1853. Zie over hem : *Biographie nationale*, tom. VIII (Brussel, 1884-1885), kol. 253; L. VAN PETEGHEM, *a.w.*, blz. 10-20; U. THIEME en F. BECKER, *a.w.*, tom. XIV (Leipzig, 1921), blz. 580.

*IV. De Gouverneur herinnert het stadsbestuur aan
zijn vorig schrijven*

Bruges, le 5 décembre 1834.

Messieurs,

Je vous prie de vouloir bien nous faire représenter la lettre que je vous ai adressée le 12 novembre dernier, le division n° 11780. Les renseignemens que vous serez à même de me fournir sur ce sujet, doivent concourir à former un état pour toute la province et je ne puis tarder plus longtemps à envoyer au département de l'Intérieur le travail qu'il m'a demandé.

Le Membre des Etats Députés
chargé des fonctions de Gouverneur,
(*get. :*) C. Pecsteen de Lampreel

A la Régence de la ville de Bruges.

*V. Antwoord van het stadsbestuur op voorgaande brieven
van de Gouverneur*

9 décembre 1834.

A monsieur le Gouverneur de la Province, à Bruges.

Monsieur le Gouverneur,

Par la lettre que vous avez fait l'honneur de nous écrire le 13 novembre dernier, le division n° 11780, vous nous avez demandé un état des artistes et des savans de distinction qui habitent notre ville et de ceux qui se sont rendus à l'étranger, afin de s'y établir et de se perfectionner.

Pour ce qui concerne les savans de distinction, nous n'avons à en indiquer qu'un seul, encore n'habite-t-il pas notre ville depuis une bien longue suite d'années. C'est M. Joseph Van Praet, chevalier de la Légion d'honneur, l'un des conservateurs administrateurs de la Bibliothèque Royale à Paris, membre de l'Institut de France, auteur de plusieurs ouvrages de bibliographie et d'histoire d'un mérite très distingué. On connaît de lui : 1° le Catalogue des livres imprimés sur velin de la Bibliothèque du Roi, Paris, 1822, 4 vol. in 8°; 2° le Catalogue des livres imprimés sur velin qui se trouvent dans des bibliothèques tant publiques que particulières, Paris, 1824, 3 vol. in 8°; 3° une Notice sur Colard Mansion, libraire et imprimeur de la ville de Bruges au 15e siècle. Paris, 1829, I vol. in 8°;

4° Recherches sur Louis de Bruges, seigneur de la Gruthuyse, Paris, 1831, I vol. in 8°, figures.

Dans la classe des artistes, nous avons à indiquer :

- 1°. M. Joseph De Meulemeester, excellent graveur, né en cette ville, mais qui n'y demeure plus. Il a été en dernier lieu professeur à l'Académie d'Anvers. Il s'est avantagement fait connaître par ses gravures des fresques du Vatican par Raphael, et par divers autres ouvrages.
- 2°. M. François Dehondt, graveur dont plusieurs ouvrages ont été couronnés à des concours.
- 3°. M. Jean Rudd, architecte et graveur, qui a publié quatre livraisons de la description des monumens de notre ville, dont la suite est ardemment désirée.
- 4°. M. Pierre De Vlaemynck, graveur dont plusieurs morceaux qui annoncent un grand talent.
- 5°. Les MM. Simoneau, père et fils, lithographes très distingués, appartiennent également à notre ville. Ils sont fixés depuis longtemps à Bruxelles.

Nos meilleures peintres sont allés se fixer à l'étranger. Ce sont :

- 1° M. Bernard Duvivier, peintre d'histoire, établi à Paris.
- 2°. M. Augustin Vanden Berghe, aussi peintre d'histoire, directeur de l'Académie de peinture à Beauvais.
- 3°. M. François Kinsoen, excellent peintre de portraits, établi à Paris.
- 4°. M. Albert Gregorius, aussi peintre de portraits, établi à Paris.

Quand à l'art de la musique, comme nous ne devons parler que des artistes qui ont fait preuve d'un talent transcendant, nous nous bornerons à nommer M. Jules Busschop (17), qui a remporté le premier prix pour la composition de la musique d'une cantate à exécuter lors de la célébration du dernier anniversaire des journées de septembre.

Votre lettre, monsieur le Gouverneur, ne demandant aucun renseignement concernant les littérateurs de cette ville, nous nous abstenons d'en parler.

Agréez, monsieur le Gouverneur, l'assurance de nos sentimens respectueux.

Par ordonnance :

Le Secrétaire,

Scurion

Les Bourgmestre et Echevins

Coppieters 't Wallant

17. Parijs 1810 — Brugge 1896. Zie over hem : *Biographie nationale*, tom. XXIX (Brussel, 1957), kol. 395-398.

VI. Brief van de Gouverneur aan het stadsbestuur om aanvulling van het vorenstaande schrijven in verband met de Brugse letterkundigen

Bruges, le 19 décembre 1834.

Messieurs,

Comme je pense que le Gouvernement veut connaître les littérateurs de distinction, je vous prie de compléter, dans les cinq jours, le rapport que vous m'avez fait le 9 de ce mois, n° 17819, concernant les artistes et les savans de marque de votre ville.

Le Membre des Etats Députés
chargé des fonctions de Gouverneur,
(*get. :*) C. Pecsteen de Lampreel

A la Régence de la ville de Bruges.

VII. Antwoord van het stadsbestuur op vorenstaande schrijven van de Gouverneur

22 décembre 1834.

Monsieur le Gouverneur,

Pour satisfaire à votre demande du 19 de ce mois, le Division n° 11780, nous avons l'honneur de compléter notre rapport du 9 de ce même mois, n° 17891, en vous indiquant les principaux littérateurs qui appartiennent à cette ville.

M. Joseph Van Praet, chevalier de la Légion d'honneur, l'un des conservateurs administrateurs de la Bibliothèque Royale à Paris et membre de l'Institut de France. Outre plusieurs ouvrages de bibliographie qui annoncent d'immenses recherches, il a donné au public en 1829 sous le titre trop modeste de Notice un volume in 8° de renseignemens curieux sur Colard Mansion, premier imprimeur de Bruges, et en 1831, un autre volume in 8°, intitulé : *Recherches sur Louis de Bruges, seigneur de la Gruthuyse*. Il est fixé à Paris depuis plus d'un demi siècle.

M. Louis De Potter (18), qui a publié des considérations sur les principiaux conciles, 2 vol. in 8°; *L'Esprit de l'Eglise*, 6 vol. in 8°;

18. Brugge 1786-1859. Zie over hem : *Biographie nationale*, tom. V, kol. 620-629.

La vie de Scipion de Ricci, 3 vol. in 8°. Les lettres de Saint Pie V, I vol. in 8°, etc. Il habite Paris.

M. l'Abbé De Foere (19), né à Thielt, mais fixé depuis bien des années à Bruges, où il a publié *Le Spectateur Belge*, en un grand nombre de volumes in 8°.

M. Henri Moke (20), auteur du *Gueux de Mer*, du *Rénégat* ou la *Bataille de Navarin*, du *Gueux des Bois* de Philippe de Flandre, d'*Herman* ou la *Barbarie* et la *Civilisation*, tous romans historiques. Il habite maintenant Paris.

M. Jules Van Praet, secrétaire du Roi, chevalier de la Légion d'honneur, qui a composé l'histoire de la Flandre depuis Gui de Dampierre jusqu'aux ducs de Bourgogne, et un *Mémoire* sur l'origine des communes.

M. Charles Imbert, avocat, auteur d'un mémoire en latin qui a été couronné par l'université de Louvain sur la géographie des contrées situées entre l'Escaut et la Meuse, du 10e au 12e siècles. Il publie à présent à Paris un atlas synchronistique, géographique et généalogique pour servir à l'étude de l'histoire moderne de l'Europe de 1515 à 1815, in folio, dont la première livraison vient de paraître.

M. Octave Delepierre, avocat, auteur de la traduction en français de la *Vie* du comte de Flandre Charles le Bon, écrite en latin par Gualbertus au 12e siècle; de la traduction de l'anglais en français d'un roman intitulé *L'Héritière* de Bruges, 6 vol. in 12°; des *Chroniques*, traduction et légendes de l'ancienne histoire des Flandres.

Agréez, monsieur le Gouverneur, l'assurance de nos sentimens respectueux.

Par ordonnance :
Le Secrétaire,
Scourion

Les Bourgmestre et Echevins,
Coppieters 't Wallant

-
19. Tielt 1787 — Brugge 1861. Zie over hem: *Biographie nationale*, tom. VII (Brussel 1880-1883), kol. 150-164.
20. Le Havre 1803 — Gent 1862. Zie over hem: *Biographie nationale*, tom. XV (Brussel, 1899), kol. 32-36.

Boekbesprekingen

S. J. De Laet, W. Glasbergen, *De voorgeschiedenis der Lage Landen*. Wolters, Groningen, Brussel, 1959. 221 blz., 48 pl., 72 fig. 250 fr.

Vóór het verschijnen van dit werk bestond in onze taal geen boek waarin de voorgeschiedenis van Nederland, België en Luxemburg in één syntese bestudeerd werd; in de laatste algemene studies die over dit onderwerp het licht zagen, werd de prehistorie binnen de staatsgrenzen behandeld. Dit is zowel het geval bij M. Mariën (Oud België. Van de eerste landbouwers tot de komst van Caesar. 1952) als bij A. Byvanck (De voorgeschiedenis van Nederland. 1946, 4e druk). Voor de eerste maal werd de voorgeschiedenis der Nederlanden als één geheel gezien in het Engelstalig werk van S.J. De Laet „The Low Countries”, in 1958, als nr 5 in de reeks *Ancient Peoples and Places* verschenen.

Het ons bekende beeld van de voorgeschiedenis is door de talrijke opgravingen uit de laatste jaren gewijzigd. In Nederland werd het methodisch oudheidkundig bodemonderzoek door A. E. van Giffen, en later door zijn leerlingen w.o. W. Glasbergen, tot een hoge graad van volmaaktheid gebracht. In België werden de moderne methodes pas na de tweede wereldoorlog volop toegepast, en dit voornamelijk door enkele jonge archeologen waarvan we vernoemen S.J. De Laet, M. Mariën, J. Mertens en H. Roosens.

Het boek van De Laet en Glasbergen geeft een overzicht van wat nu bekend is over de voorgeschiedenis in de Nederlanden vanaf het verschijnen van de mens tot de veroveringen door Caesar en Drusus, alswaanneer schriftelijke bronnen, naast resten van de materiële cultuur, het nageslacht over het tijdsgebeuren kunnen inlichten. Het boek is geschreven voor het belangstellend publiek, dat, voornamelijk in Nederland, van groot nut is in het oudheidkundig bodemonderzoek; dikwijls zijn het immers de amateur-archeologen die de vakmensen op de hoogte brengen van waarnemingen en vondsten die achteraf voor de oudheidkunde van groot belang blijken te zijn.

Aan de hand van de overblijfsels van de materiële cultuur geven de schrijvers een beeld van de verschillende periodes en kulturen in de steen-, brons- en ijzertijd; van lange tijdperken echter, is een echte geschiedenis nog niet op te maken en moet de beschrijving

noodzakelijkerwijze bij een analytisch samenbrengen van feitenmateriaal blijven. Een volgehouden syntese van de voorgeschiedenis der Lage Landen is het boek dan ook niet geworden, en het is zeer de vraag of het schrijven van zulke geschiedenis, gezien de vele leemten in het bronnenmateriaal wel ooit mogelijk zal wezen. Wat er ook van zij, de grote lijnen van de ontwikkeling zijn thans bekend, en het is één der vele verdiensten van het boek deze duidelijk te schetsen en ze tevens in te schakelen in het kader van de West-Europese voorgeschiedenis.

Het behoort tot de nadelen van een handboek als dit, dat niet van alle gegevens de bronnen kunnen aangeduid worden, maar dit tekort heeft men zoveel mogelijk trachten op te vangen door het toevoegen van een systematische bibliografie achteraan het boek.

De afbeeldingen zijn goed gekozen en het verdient alle lof dat tekeningen en kaarten meestal speciaal vervaardigd of omgetekend werden, hetgeen de eenheid van het boek zeer ten goede komt. Wellicht kan in een volgende druk wat uitleg gegeven worden bij de afbeeldingen van werktuigen en wapens.

In verband met de opzienbarende resultaten die het onderzoek van neolithische woonhuistypen of van de nederzetting uit de proto-Friese terpenperiode te Ezinge opgeleverd heeft, willen we er terloops op wijzen dat we nog altijd zeer weinig weten over de nochtans „opgegraven” moerasdorpen in Dentergem, Emelgem en Roeselare of over de nederzetting bij De Panne.

We hopen dat dit mooi boek een grote verspreiding moge kennen opdat zodoende het bodemarchief meer belangstelling en meer bescherming zou krijgen. We hopen tevens dat nieuwe drukken de vooruitgang van het archeologisch onderzoek op de voet zullen volgen, zodat het werk van De Laet en Glasbergen niet zal verouderen.

L. Devliegheer

F. De Smidt, *Krypte en koor van de voormalige Sint-Janskerk te Gent in het licht van de jongste opgravingen*. Gent, 1959. 126 blz., 86 afb.

Talrijke architectuurhistorici hebben zich met de bouwgeschiedenis van de krypte en het koor van de Sint-Baafskathedraal te Gent bezig gehouden, maar door de onmogelijkheid van een nauwkeurige archeologische studie van het bestaande gebouw, bleef de uitslag van hun onderzoek noodzakelijkerwijze bij hypotesen. Ter gelegen-

heid van werken in de krypte, tijdens de winter 1958-1959 uitgevoerd, had Prof. Dr. De Smidt de gelegenheid om in de krypte grondige archeologische opzoekingen te doen.

Het grondplan van de krypte bestaat uit een middenbeuk- door zuiltjes in twee gedeeld- die ten oosten op een halfronde absis eindigt, en twee zijbeuken op de oostkant afgesloten door een vlakke muur waarin ronde koornissen aangebracht zijn. Het drie traveeën lange romaans koor, dat boven die krypte gebouwd was, bestond uit een middenkoor met halfronde absis en twee vlakgesloten zijkoren. Het geheel is omstreeks 1150 te dateren. Op het einde van de 13e eeuw begon de bouw van de gotische krypte en koor; einde 14e- begin 15e eeuw werden volgens een nieuw plan de koorkapellen opgetrokken.

Het verhaal van het totstandkomen van dit gotisch gedeelte toont op duidelijke wijze aan hoe men door het samenbrengen van kleine verspreide gegevens tot een aanvaardbare bouwgeschiedenis kan komen.

Een opmerking mag de afbeeldingen gelden. De foto's zijn niet erg klaar afgedrukt en sommige geven weinig belangrijks te zien. De tekeningen zijn sober gehouden en geven geen onzekere rekonstituties weer, misschien uitzondering gemaakt voor het uitzicht van de romaanse koorabsis.

L. Devliegheer

L. Devliegheer, *De kerkelijke romaanse bouwkunst in Frans-Vlaanderen*. Overdruk uit het *Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen*, IX, 1958, blz. 3-125.

Frans-Vlaanderen — ik zie geen enkele reden om van deze traditionele benaming af te wijken — staat in het teken van de belangstelling. We hebben het herontdekt, en we gaan er op verkenningstocht. We moesten het meer doen. Voor ons, Westvlamingen, is de grens die ons van Frans-Vlaanderen scheidt een louter denkbeeldige grens. Het landschap is hetzelfde; de kerken en kerkjes zijn dezelfde als in onze Westhoek, dat stuk van 't oud bisdom Terwaan, dat, in 1559, met Frans-Vlaanderen het door en door Vlaams bisdom Ieper vormde. Mgr. Lotthé heeft over die kerkjes gehandeld in „*Les Eglises de la Flandre Française au nord de la Lys*” een werk dat bij ons Vlaams publiek zeer gunstig werd onthaald. En nu komt L. Devliegheer dat onderwerp opnieuw aan te snijden;

maar andersom. Hij heeft het gezichtsveld vernauwd — hij beperkt zich tot de Romaanse kerkjes — en de methode van onderzoek uitgediept: hij doet het op streng-wetenschappelijke wijze.

Na de inleiding, waarin gewezen wordt op de verwantschap tussen het Romaans in Frans-Vlaanderen en de aanpalende gewesten, komt een gedetailleerde inventaris van de kenmerken van het Romaans in dit gebied: oriëntatie en ligging, materiaal en werkwijze, plattegrond en opstand, torens en steunen, bogen, portalen, vensters en galmgaten, zolderingen, bedakingen en versiering. Daarop volgen de besluiten met kronologie en evolutie. En, tot slot, een alfabetische lijst of repertorium van 37 kerken dat bij een gebeurlijk bezoek gemakkelijk kan geraadpleegd worden. We hebben hier een wetenschappelijk werk, in de aard van de gekende studies over de lokale Romaanse kunst door Lemaire, Leurs en Br. Firmin. Zelfde methode en volledigheid.

Moest ik een aanvulling mogen voorstellen, dat ware de invloed onderlijnen van de kunst in de bisschoppelijke steden. Voor deze vroege periode ligt Frans-Vlaanderen, zoals overigens onze Westhoek, volledig in de ban van Terwaan; veel meer dan in de greep van Doornik, dat zijn invloed over 't overige West-Vlaanderen uitstraalt. Zoals het, voor de latere periodes (de gotiek en de barok) weerom tot een gesloten eenheid uitgroeit. Na 1559 vormt het bisdom Ieper, aan deze en gene zijde van de huidige grenzen, een artistiek milieu, met net uitgesproken kenmerken.

De rijke illustratie — 75 afbeeldingen waaronder tekeningen en veel eigen foto's — maken het boek ook genietbaar voor hen die door de wetenschappelijke bagage ietwat afgeschrokken worden.

En als ik een wens mag uitdrukken, dan is het dat S. zijn studie over Frans-Vlaanderen over de latere periodes zou doortrekken.

M. English

Kroniek

PERSONALIA

In Memoriam Kan. A. De Meester.

Op 82 jarige leeftijd overleed te Brugge op 18 september 1959 *Kanunnik Alfons De Meester*, lid en medewerker van ons Genootschap.

Geboren uit een aanzienlijke Brugse bankiersfamilie (29 mei 1877) zou hij zijn ganse leven in zijn vaderstad doorbrengen. Priester gewijd te Leuven op 14 april 1900, promoveerde hij samen met Z.E.H. Allossery op 20 juli 1903 tot licentiaat (thans doctoraat) in kerkelijk recht. Op dezelfde datum verdedigde Kard. Van Roey zijn doctoraatsthesis.

Achtereenvolgens hoogleraar in kerkelijk recht, opvoedkunde en kerkszang aan het Brugse Grootseminarie (30 sept. 1903-19 sept. 1923; inspecteur over het Vrij Middelbaar Onderwijs van het bisdom Brugge (30 sept. 1913 — 24 juli 1929), ere-kanunnik (28 april 1913) en titulaire kanunnik (1922), rector van de Basiliek van het H. Bloed (19 sept. 1923-24 juli 1929), directeur van het koninklijk instituut voor doofstommen en blinden te Brugge (24 juli 1929-1955) en voorzitter van „Licht en Liefde” bleef hij derhalve steeds in het onderwijs: hoger, middelbaar en bijzonder onderwijs. Deze talrijke en benemende onderwijszorgen konden niet beletten dat hij tijd vond voor geschiedschrijving. Dat reveleert een zeer persoonlijke belangstelling. Van huis uit kreeg en benutte hij de kans om een veel-belezen en bereisd man te worden. Een zeer ruime en aanmoedigende interesse heeft vanaf zijn professoraat deze intelligente, geleerde, fijnzinnige en dynamische mensenvriend gekenmerkt. Zijn studieopleiding hielp deze historisch richten.

Hij publiceerde betrekkelijk veel. Op gebied van kerkelijk recht kende hij zeer goed de hedendaagse periode. Benevens zijn studies over de *Wonderbare genezing van Pieter De Rudder* (cfr. *Coll. Brug. et Gand.*, 1958, jrg. IV, nr 3, blz. 372-381) moet zijn werk *La sépulture et les fabriques d'églises en droit civil-ecclesiastique belge*, Brugge 1956 (in samenwerking met Van Coillie) en vooral zijn vierdelig *Juris canonici et juris canonico-civilis compendium*, Brugge 1921-28, vermeld worden. Dit laatste was een merkwaardige en gezaghebbende aanpassing van het lijvige handboek van P. De Brabandere en Van Coillie aan die normen van de nieuwe *Codex*

juris canonici. Tijdens zijn professoraat verschenen eveneens een paar brochures over gregoriaanse zang: *Règles pratiques pour l'exécution du grégorien d'après l'édition vaticane*, Roeselare, 1908 (Ned. vert. in 1909), en *Kerkzangboekje ten behoeve van de schoolkinderen en van het Christen volk*, Doornik, 1910.

Bij het beoordelen van zijn werk als inspecteur moet men rekening houden met de toenmalige opvattingen terzake en met de tijdsomstandigheden. Kan. De Meester was te geleerd om een zeer goed methodieker te zijn en in de ogen van de toenmalige leraars zeker niet vlaamsvoelend. Nu viel zijn inspectieopdracht precies samen met een periode van fel verlangen naar vervaamsing van het middelbaar onderwijs. Grondige wijzigingen zijn er tijdens zijn ambtsperiode niet gebeurd en men verdacht hem weleens, misschien niet helemaal terecht, van medeverantwoordelijkheid. Zo werd hij soms onbewust te streng beoordeeld. Vanaf 1913 tot 1929 moest hij instaan voor de uitgaven van de *Revue pratique de l'Enseignement* enz. Reeds in het eerste jaar liet hij uitvoerige inhoudstafels verschijnen van de eerste 17 jaargangen wat de bruikbaarheid wezenlijk verhoogde. Een klaar overzicht van zijn eigen publicaties op pedagogisch gebied verkrijgt men dank zij de *Algemene Inhoudstafels* verschenen in *Berichten en Mededelingen*, nr 12, 1940-44, blz. 187-210.

Hij was 52 jaar toen hij directeur van het scholencomplex van Spermalie werd. Hij heeft deze benoeming voorbeeldig aanvaard en zich met merkwaardige bekwaamheid en moedig dynamisme in deze nieuwe en moeilijke taak weten in te werken zodat hij na korte tijd ook daar een bezielende en gezagvolle invloed kon uitoefenen (cfr. *Tijdschrift van het Verbond der katholieke inrichtingen voor Bijzonder Onderwijs*, Brussel, 1959, jrg. 22, afb. 4 blz. 155-56 en *De Blindenbode*, 1959, jrg. 13, nr 4 blz. 2-3).

Doch hier dient toch vooral zijn historische activiteit te worden belicht. Zijn huiskring en vaderstad begunstigen een dergelijke belangstelling, maar zijn seminarievorming en vooral zijn universitaire opleiding schijnen ons van beslissende invloed te zijn geweest. Op het Grootseminarie ontmoette hij als leraar in de Kerkgeschiedenis de uitzonderlijk-begaafde C. Callewaert, die eerst als leraar (1894) en vervolgens als voorzitter (1901-1934) op eminente wijze door voorbeeld en leiding de historische vorming van zijn seminaristen zou behartigen. Toen A. De Meester daarna van 1899 tot 1903 aan de faculteit van kerkelijk recht te Leuven zijn studies voortzetten mocht, kreeg hij A. Cauchie, sedert 1895 aan B. Jungman opgevolgd, als leermeester. Deze, toen in de jonge rijpheid van zijn volle krachten, wist op even geestdriftige als streng-

methodische en veelzijdige wijze vooral door zijn praktische oefeningen de studenten op persoonlijke wetenschappelijke arbeid voor te bereiden. We zien dan ook A. De Meester zeer actief als spreker en vanaf 1901 als bibliothecaris deelnemen aan de oefeningen van het *Séminaire historique* (cfr. *Annuaire de l'Université catholique de Louvain*, 1901, blz. 380, 417; blz. 277, 278, 282-283, 304-305; 1903, blz. 334, 335, 361, 371, 377; 1904 blz. 350, 352.) Hij werkte er over de nuntiaturen ten tijde van Albrecht en Isabella, de betrekkingen tussen Engeland en de Nederlanden in die periode, over de *donatio Constantini*, over de investituurstrijd te Luik in het eerste kwart van de XIIe eeuw. Dit stelde hem in staat op het geschiedkundig congres te Brugge in 1902, zo belangrijk voor de geschiedenis van de *Société d'Emulation* (cfr. A. Schouteet en E. I. Strubbe, *Honderd jaar geschiedschrijving in West-Vlaanderen*, Brugge, 1950, blz. 65 en vlg.) een lezing te houden onder de titel: *Notice sur le canoniste Alger de Liège*, achteraf gepubliceerd in *Compte rendu du Congrès archéologique et historique de Bruges*, Brugge, 1903, blz. 450-460. Priesterstudiegenoten te Leuven waren P. Allossery, E. Frutsaert, E. Van Cappel, L. de Wolf, R. De Schepper, L. Colens, A. Logghe e.a. Deze namen alleen getuigen voor de betekenis van de Leuvense school voor de West-Vlaamse geschiedschrijving en geschiedenis. Zijn jarenlang professoraat onder president Callewaert kon hem in de wetenschappelijke richting alleen verder stuwten.

Als professor werd hij ook geregeld medewerker aan de *Annales*. Veel artikelen publiceerde hij niet (cfr. *Handelingen*, 1959, afl. 3-4, blz. 178-200), maar maakte zich verdienstelijk door zijn boekbesprekingen (cfr. *Honderd jaar...*, blz. 291) en meer nog als medewerker van de bibliografie. Hij die als directeur Kan. Carton en als inspecteur Kan. Rommel, de eerste stichter en beide oud-voorzitters van de *Société*, onder zijn voorgangers telde (*Honderd jaar...*, blz. 86 en 98), zou slechts de goede traditie voortzetten als hij zijn historische activiteit niet opschortte. Behalve zijn *Kanunnik Carton (1802-1863)*, stichter van het *Blinden- en Doofstommen-Instituut te Brugge*, Brugge, 1914, verschenen bijdragen van hem in *Biekorf* (o.a. *Oude Biechtboekjes voor doofstommen*, 1953, blz. 31-37) en in zijn *Spermaliekklokje*. Aan de geschiedenis van *Spermalie* wijdde hij zijn rustjaren: *otium cum dignitate*.

Met Kan. De Meester verdwijnt opnieuw een van de figuren die vanaf de eeuwende voor de West-Vlaamse geschiedschrijving en voor de *Société d'Emulation* zeer verdienstelijk werk leverden. We houden hen allen in dankbare en vrome herinnering.

P. DECLERCK

Benoeming in het Comité.

Dr. Luc Devliegher werd tot lid van ons Comité benoemd. Zijn vele publicaties, meestal in verband met de architectuur van onze West-Vlaamse kerken en de vele opgravingen die hij leidde met het doel die architectuur beter te kennen, hadden reeds een hele tijd de aandacht van het comité op hem gevestigd. Nu er een nieuw lid diende verkozen te worden, kon men terecht geen beter keuze doen. Ons jong comité-lid werd onlangs benoemd tot werkend lid van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, te Brussel. Waarvoor onze hartelijkste gelukwensen.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

De „Biographie Nationale”.

Van deze bekende uitgave verscheen de tweede aflevering van het supplement in 1959. Dit deel telt 383 kolommen. Thans gaan de levensbeschrijvingen van Hennebicq tot Woutersz. In dit deel wordt vooral de meesterlijke biografie van prof. Pirenne door prof. F. L. Ganshof geloofd. Het is de beste levensbeschrijving van de beroemde geschiedschrijver, die tot nu toe het licht zag.

J. D. C.

Bibliografie van de Vlaamse Beweging.

Van de hand van M. De Vroede verscheen een *Bibliografische Inleiding tot de studie van de Vlaamse beweging, 1830-1860* (Centre interuniversitaire d'histoire contemporaine. Cahiers, 8. 1959, Gr. in-8, 352 blz.). Deze lijst omvat 2508 nrs. Deze boekenschouw is niet louter een lijst van boeken en artikels. Deze worden niet zelden begeleid door een kritisch oordeel over hun waarde.

De arbeidersbeweging in België.

Een van de promotors van de studie van de arbeidersbeweging in België is S. H. Scholl. O. Praem. Een handboek tot die studie werd door hem gepubliceerd, handboek dat ongetwijfeld nuttig kan doorgenomen worden door al wie — ook in West-Vlaanderen — belang stelt in de geschiedenis van die beweging. Het werk draagt als titel: *De historiografie der arbeidersbeweging in België* (Brussel, Arbeiderspers, 1959, 187 blz.).

Algemene Muziek-Encyclopedie.

Onder leiding van Dr. A. Corbet en Wouter Paap verschijnt thans (sedert 1957) de eerste soortgelijke uitgave in de Nederlandse taal. Het wordt een echte encyclopedie in zes lijvige delen. Prachtig geïllustreerd, bevat ieder deel ongeveer 650 kolommen. De hoge bekwaamheid van de leiding en van de vele medewerkers staat borg voor de historische degelijkheid van deze schitterende uitgave. Natuurlijk vindt men in deze uitgave de biografie van onze Westvlaamse musici, met steeds een up-to-date bibliografie.

Oudheidkunde in de Nederlanden.

In 1959 verscheen een belangrijk verzamelwerk over Noord-Nederlandse oudheidkunde, getiteld *Honderd eeuwen Nederland*. Vijftien bijdragen behandelen een tijd die loopt vanaf de prehistorie tot de Middeleeuwen; daarbij komen dan nog artikels over dijkenbouw, de midwinterhoorn en streekdrachten.

De voorgeschiedens van België maakte het onderwerp uit van een boek van Dr. M. Mariën dat in 1952 verscheen; een overzicht van dit tijdperk wordt nu voor geheel de Nederlanden gegeven in een werk dat in samenwerking geschreven werd door Prof. Dr. S. J. De Laet van de Rijksuniversiteit te Gent en Prof. Dr. W. Glasbergen van de stedelijke universiteit te Amsterdam. *De voorgeschiedenis der Lage Landen* geeft een samenvatting van hetgeen bekend is over de prehistorische kulturen in België, Nederland en Luxemburg vanaf de vroegste menselijke bewoning tot de komst van Caesar.

Toponymie van Romeinse wegen.

In een artikel *Enkele toponymische gegevens over Romeinse banen in Noord-Gallië* (Med. Ver. Naamkunde Leuven, 34, 1958, 24-30) geeft Dr. M. Gysseling een inleiding (met talrijke voorbeelden) tot een toponymische studie over deze wegen.

Godsdienst der Germanen.

Prof. Dr. R. Derolez van de Rijksuniversiteit te Gent publiceerde in de reeks *De godsdiensten der mensheid* een boek over de godsdienst der Germanen (1959). Voor zijn onderzoek gebruikte hij zowel antieke en vroeg-middeleeuwse schriftelijke bronnen als archeologische bronnen.

Merovingische beschaving.

Met het vierde deel is voltooid de belangrijke studie van de Merovingische tijd door E. Salin *La civilisation mérovingienne d'après les sépultures, les textes et le laboratoire. 1 : Les idées et les faits* (1950), 2 : *Les sépultures* (1952), 3 : *Les techniques* (1957), 4 : *Les croyances. Conclusions* (1959). Door beroep te doen op historische teksten, archeologische vondsten en laboratoriumstudies is de schrijver in de mogelijkheid geweest een gedocumenteerd beeld van het bestudeerd tijdvak te geven.

Vroeg-middeleeuwse oudheidkunde in Nederland.

In de *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 9, 1959, 98-118, geeft J. Ypey een topografisch overzicht van alle vroeg-middeleeuwse vondsten (woonplaatsen, graven, schattenvondsten) in Nederland.

In Leeuwarden en Den Haag had onder de titel *Van Friezen, Franken en Saksen* een voortreffelijk ingerichte tentoonstelling plaats over de volksverhuizingstijd in Nederland (350-750). De katalogus is meer dan een waardevolle herinnering aan de tentoonstelling, want de inleiding en de beschrijving der voorwerpen geven een goede basis voor verder onderzoek.

Walcheren vóór de 13e eeuw.

De oude plaats Walcheren, bij het Dombrugs strand gelegen, is zeer bekend door vondsten uit de romeinse tijd. In de 8e eeuw was Walcheren een belangrijke kooplieden nederzetting met een kerk, en tevens de hoofdplaats van een ambacht waarvan de grenzen vermoedelijk met de in 776 vermelde natuurlijke grenzen — die eveneens de parochiegrenzen waren — samenvielen. Door de werking van de zee was men rond het midden van de 12e eeuw gedwongen de parochiekerk en de in het eerste kwart van de 12e eeuw gestichte abdij te verplaatsen. Het is mogelijk dat ook de burg, die in de 9e-10e eeuw zou verbouwd zijn, in de zee of onder de duinen verdwenen is. Tot deze nieuwe inzichten, die ook voor de geschiedenis van het graafschap van belang zijn, komt Dr. A.C.F. Koch in *Opmerkingen over Middeleeuws Walcheren vóór de 13e eeuw* (Archief Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1958).

L. Da.

Muntvondst uit de 13e eeuw.

In 1958 werd bij Zierikzee een kogelpotje gevonden met een muntschat uit het begin der 13e eeuw, bevattend 300 zilveren penningen van graaf Floris IV (1222-1234) en één Vlaamse munt te Rijsel geslagen (vz. lelie, kz. kruis). *Berichten, R.O.B., 9, 1959* 302-303.

Het bouwbedrijf in de middeleeuwen.

Studies over Middeleeuwse gebouwen verschijnen betrekkelijk veel; het bouwbedrijf zelf wordt echter veel minder behandeld. Tot vóór kort verscheen over dit laatste aspekt van de bouwkunst weinig of niets in het Nederlands, en het is verheugend dat nu kort na elkaar twee boeken dit onderwerp in onze taal behandelen. Het eerste is van de hand van Dr. A. Van de Walle en draagt als titel *Het bouwbedrijf in de Lage Landen tijdens de Middeleeuwen* (uitg. Willemfonds, nr 195, 1959). Het werk bespreekt de bouwmaterialen en de werktuigen, de werklieden, de bouwheren en de architecten, evenals de verschillende typen van burgerlijke, militaire en kerkelijke gebouwen. Op een handige wijze zijn hier — weliswaar zonder bronvermelding — talrijke gegevens samengebracht die men anders op verspreide plaatsen moet opzoeken. Een register der plaatsnamen en een minder willekeurige keuze uit de bibliografie zou de bruikbaarheid van het boek ten goede gekomen zijn. Enkele kleine opmergen. Het enthousiasme van de schrijver voor de houtbouw doet wel eens vergeten dat „timmeren” in Middeleeuwse teksten ook een stenen gebouw kan bedoelen. Over Oudenburg en de Brugse S.-Donaas zijn de gegevens niet geheel juist, en pl. 16 geeft niet de bekapping van het S.-Janshospitaal te Brugge weer.

Het tweede werk is een vertaling van een studie door J. Gimpel geschreven en getiteld *De bouw van een kathedraal* (Pictura, nr 18, 1960). Hierin vinden we een schat van gegevens over het bouwvak in het Middeleeuwse West-Europa. De talrijke afbeeldingen confronteren soms op treffende wijze middeleeuwse en moderne toestanden. Een goede bibliografie oriënteert de lezer naar de verschillende behandelde aspecten.

Monumentenzorg in Nederland.

In de reeks lezingen die elke winter door het stadsbestuur van Brugge worden ingericht sprak Ir. R. Meischke op 14-2-1960 over

„Praktijk en denkbeelden van de monumentenzorg in Nederland”. De h. Meischke, directeur bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, heeft in de brochure die ter gelegenheid van de in 1959 in Delft gehouden tentoonstelling over monumentenzorg uitgegeven werd, de principes en de problemen belicht waarmee bij restauraties rekening moet gehouden worden. Zijn ondervinding op gebied van restauraties en archeologisch onderzoek verlenen aan zijn beschouwingen een meer dan gewone waarde, inzonderheid voor ons land waar herstellingen en archeologische studie nog veel te weinig samengaan. Bijzonder leerrijk zijn de 36 paar afbeeldingen die de staat van de gebouwen (kastelen, kerken, woonhuizen, boerderijen) vóór en na de restauratie laten zien.

L. D.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Het „Monasticon Belge” voor West-Vlaanderen.

Een gebeurtenis op geschiedkundig gebied, in het bijzonder voor West-Vlaanderen, is de publicatie van het derde deel van het *Monasticon Belge*. Dit deel, waarvan thans de eerste aflevering verscheen (316 blz. groot formaat), is gewijd aan de abdijen en monnikenkloosters van West-Vlaanderen. Het was het opzet van Dom Ursmer Berlière de verouderde Gallia Christiana, voor België te vervangen door een historisch verantwoord nieuw Monasticon. In 1890 verscheen de eerste aflevering. Reeds werden twee delen van dit groot werk uitgegeven, namelijk een deel over Namen en Henegouwen en een tweede over Luik. De directeurs van het Nationaal Centrum voor godsdienst-historische studies hebben de leiding van het derde deel toevertrouwd aan ons comité-lid Dom Nicolas Huyghebaert. De eerste aflevering is thans verschenen en kan besteld worden in het hoger genoemd Centrum: 41, rue du Péry, te Luik. Een boekbespreking zal in een volgende aflevering van onze *Handelingen* aan dit belangrijk werk gewijd worden.

J. D. C.

Verzamelwerk van Heinrich Sproemberg.

De bekende oud-professor van Leipzig, Heinrich Sproemberg, die menige studies uitgaf over de geschiedenis van de Nederlanden in de Middeleeuwen, heeft benevens enkele onuitgegeven studies, vroegere thans aangevulde studies in één boekdeel gepubliceerd. Daarin komen enkele studies voor, die speciaal de geschiedenis van het

graafschap Vlaanderen betreffen, alsook enkele uitvoerige en kritische recensies van uitgaven, die ook Vlaanderen behandelen. Dit boek werd onder de titel *Beiträge zur Belgisch-Niederländische Geschichte* in 1959 uitgegeven te Berlijn, Akademie-Verlag.

J. D. C.

Galbertus van Brugge.

Er werd reeds dikwijls gezegd dat een nieuwe uitgave van Galbertus' verhaal van de moord op graaf Karel de Goede wenselijk zou zijn. Deze wens is nu gedeeltelijk in vervulling gegaan door de Engelse vertaling die de Amerikaanse historicus James Bruce Ross, hoogleraar in de geschiedenis aan Vassar-College, van Galbertus' tekst bezorgd heeft onder de titel *The murder of Charles the Good, count of Flanders, by Galbert of Bruges* (Columbia University Press, New-York, 1960; 352 blz.). De schrijver heeft zijn vertaling voorzien van een uitvoerige inleiding en uitgebreid commentaar zodat het verhaal van de Brugse notaris treffend in het tijds kader gesitueerd wordt. Terloops zij er op gewezen dat de schrijver zeer goed op de hoogte is van de literatuur — ook de jongste — over de middeleeuwse geschiedenis van het graafschap Vlaanderen. Persoonlijk vinden we het wel spijtig dat tegenover de Engelse vertaling de oorspronkelijke Latijnse tekst niet afgedrukt werd; dit zou voor de schrijver weinig moeilijkheden meegebracht hebben, voor ons daarentegen zou het een gemakkelijk bereikbare tekst gegeven hebben.

L. D.

Onze oude Vlaamse lakenhandel.

Kostbare gegevens over de export van Vlaams en Brabants laken in de tweede helft van de 14e eeuw naar Italië, o.m. van Wervik, worden verstrekt door F. Melis, *Uno sguardo al mercato dei panni di lana a Pisa nella seconda metà del Trecento* (Economia e Storia, 1959, blz. 321-365). Tabellen geven interessante gegevens.

J. D. C.

Historische geografie.

In 1958 verscheen het tweede deel van de studie van E. Gottschalck *Historische geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen. II. Van het begin der 15e eeuw tot de inundaties tijdens de Tachtigjarige oorlog*. Aan het eerste en het tweede deel van dit werk heeft

lic. D. Verstraete een grondige bespreking gewijd die verschillende onjuiste beweringen rechtzet. (*Ons Heem*, 12, 1957-1958, 128 en 14, 1959-1960, 229-230).

L. D.

Kadastrale archieven en plaatselijke geschiedenis.

De dossiers, die aangelegd werden bij de inrichting van het moderne kadaster (1808- ca. 1830) bieden voor de plaatselijke geschiedenis een niet te misprijzen bron. Over het belang ervan verscheen een artikel van A. Verhulst, in het *Cultureel Jaarboek voor de provincie Oostvlaanderen*, 8, 1954, blz. 303-310 (verschenen in 1959). De inlichtingen, die aldaar verstrekt worden, zijn nuttig voor iedere plaatselijke geschiedenis.

J. D. C.

Monumenten in West-Vlaanderen.

In 1960 heeft het stadsbestuur van Brugge de gotische Speelliedenkapel aangekocht; het gebouwtje zal gerestaureerd worden. Het stadsbestuur heeft nu ook beslist de Barokke kapel van het oude Sareptaklooster volledig te bewaren. Intussen is nog altijd niets beslist over het lot van de Smedenkapel; ook hier dringt zich een aankoop door de stad en een restauratie op, als het enige middel om het gebouw te redden.

In verband met monumentenzorg vermelden we dat bij K. B. van 5 mei 1959 in West-Vlaanderen volgende gebouwen geklasseerd werden: Poperinge, Skindless Hotel (18e eeuw); Sint-Kruis, gotische hoofdtoren van het kasteel van Male (nu Sint-Trudoabdij); Stuivekenskerke: kompleks van de kapel van O. L. Vrouw van Victorie, puin van de kerktoren, gedenkstenen van het 5e Lansiers en van de Karabiniers-Cyclisten, paalsteen van de T.C.B., omgeving van het oud kerkhof.

Bij K.B. van 23 juni 1960 werden in de provincie West-Vlaanderen geklasseerd: de stenen Bergmolen te Tiegem en de gewezen Kapucijnerkerk te Oostende. In het tweede geval zoeken we tervergeefs naar de reden van de klassering. Inderdaad, het gaat hier om een tweebeukige kerk uit de 17e eeuw, die tijdens de 19e eeuw van neo-gotische vensters en ingangen voorzien werd, en nu in het jaar O.H. 1960 opnieuw verbouwd wordt, ditmaal met neo-barokke vensters en neo-romaanse ingangen!

Bij het K. B. van 30 december 1960 werd nog geklasseerd : de S. Pieters- en Pauluskerk te Oostende, gebouwd in het begin van onze eeuw ! Deze klassering komt ons nog onbegrijpelijker voor, te meer dat sinds jaren tientallen *erfstige* aanvragen zonder gevolg blijven. Dit is o.m. te Brugge het geval voor drie van de vier stadspoorten.

Bij ditzelfde K. B. werden gedeklasseerd : de houten molen te Moen en de S. Magdalenakapel te Kortrijk, die tijdens de oorlog vernield werd.

L. D.

De Kranebrug te Brugge.

In de loop van september 1960 heeft men op de Kraanplaats te Brugge, ter gelegenheid van rioleringswerken, twee bogen van de vroegere Kranebrug doorbroken. De brug telde drie bogen, zoals o.m. op de kaart van Marcus Geeraards te zien is, maar in de derde is nu de riolering ondergebracht. Het gedeelte van de Reie dat van de Markt naar de J. van Eyckplaats liep, werd op het einde van de 18e eeuw overwelfd; toen werd ook de middenboog van de brug doorgeslagen.

Opgravingen te Zoutenaaië en te Oudenburg.

Zoutenaaië, „het kleinste dorp van België”, bezit thans geen eigenlijke dorpskern meer; waar vroeger de kerk stond zien we thans slechts nog een klein boerderijtje en een lichte verhevenheid in het weiland; deze „terp” bestaat uit twee delen, van mekaar gescheiden door een gracht; volgens de traditie stond op de éne terp de kerk, op de andere een pachthof. De kerk zelf werd in de loop van de maand december gedeeltelijk opgegraven : het is een éénbeukig, XIIIe eeuws gotisch gebouw, dat niet veel verbouwingen heeft gekend; in de beuk werden twee beschilderde graven ontdekt.

Het onderzoek van de woonterp leverde geen uitzonderlijke resultaten op; daar werd vastgesteld dat hij vroeger reeds gedeeltelijk was afgegraven; enkele afvalputten leverden voldoende aardewerk op om vast te stellen dat de terp opgeworpen werd in de IXe of Xe eeuw en ononderbroken bewoond tot minstens in de XVIe eeuw. Door de afwezigheid van duidelijke woonsporen diende het onderzoek beperkt tot het nagaan van de ontwikkelingsgeschiedenis van

de bodem; in de profielen kon het geologisch verloop van de plaats worden gevolgd vanaf de vóór-romeinse periode. Gedurende de eerste eeuwen van onze tijdrekening was dit terrein sterk bebost — in één van de sleuven vonden we zelfs een boomstronk van een tamelijk dikke spar en een aantal denappels — en toen werd ook turf gestoken; enkele scherven wezen op bewoning in deze tijd. Tijdens de Duinkerke-II transgressie (tussen de IVe en de VIIIe eeuw) werd gans het gebied overstroomd en met een ongeveer 1 m dik kleipakket bedekt. Het is op deze laag, dat de terp werd opgeworpen; we kunnen in deze bewoning één van de eerste bezettingen zien van het pas op de zee gewonnen poldergebied. Het dorp Zoutenaai dankt waarschijnlijk zijn ontstaan aan het initiatief van één van deze avonturiers welke zich op nieuw ontgonnen land is komen vestigen; archeologisch kan de stichting opklimmen tot in de IXe, misschien nog tot op het einde van de VIIIe eeuw.

Het laat-romeins castellum te *Oudenburg* was reeds het voorwerp van twee opgravingscampagnes in 1956 en 1957; doch alle problemen waren niet opgelost (cfr. *Hand. Soc. Em.* 1959, 142-143). Dit jaar werd opnieuw een onderzoek ingesteld ten einde meer nauwkeurige gegevens te bekomen betreffende de stratigrafie van de plaats en het bouwtype van de vesting. Er kon gelukkig gegraven worden dicht bij het centrum van de gemeente; een lange doorsnede liet toe vast te stellen dat drie verschillende versterkingen hier mekaar hebben opgevolgd. De twee eerste, die waarschijnlijk niet lang hebben bestaan, mogen in de IIIe eeuw worden geplaatst; het waren vestingen omgeven door een aarden wal en beschermd door een gracht. Het derde castellum, en waarvan in de annalen van de abdij van Oudenburg gewag wordt gemaakt, vertoonde een vierkant grondplan (ong. 150 X 150 m) en was omgeven door een stevig gemetselde omheining in blauwe Doornikse steen; de vier hoeken waren verstevigd door ronde veelhoekige torens. We hadden het geluk eveneens één van de poorten te treffen; deze laatste was geflankeerd door twee achthoekige torens en bij middel van een houten brug kon men over de tamelijk brede gracht geraken. De poorten liggen praktisch onder de huidige straten van het dorp zodat dit nogmaals een bevestiging is van het voortbestaan van het romeinse plan in het huidige dorpsplan van Oudenburg. Stratigrafisch konden we vaststellen dat dit laatste kamp door brand werd vernield in de loop van de IVe eeuw: zeer veel terra-sigillata aardewerk met radstempelpersiering, dateert nog uit de eerste helft van deze eeuw; de datum wordt bevestigd door een muntstuk met de beeldenaar van Crispus, de oudste zoon van keizer Constantijn, vermoord in 326.

De opgravingen van dit jaar hebben het strategisch belang van Oudenburg bevestigd, daar we zien dat de plaats steeds werd uitgezocht als wachtpost tegen de barbarendinvallen uit het Noordzeegebied.

J. MERTENS

De Brugse goud- en zilversmeden.

In de bijdrage „De Brugse goud- en zilversmeden onder het ancien regime. Hun archief. Hun merken”, die in de vorige jaargang van ons tijdschrift (blz. 225-233) is verschenen, werd nagelaten te vermelden op welke wijze de nieuwe stukken van het ambachtsarchief op het Brugse stadsarchief terecht kwamen. Deze nalatigheid moge hier hersteld worden.

De stukken van het ambachtsarchief, die de stof leverden voor de bovengenoemde bijdrage, werden welwillend aan het Brugse stadsarchief geschonken door bemiddeling van onze Voorzitter, Z. E. H. A. Viaene.

Dit gebaar verdient alle lof en waardering. Mocht het tot navolging aanzetten!

A. S.

De Vlaamse Primitieven te Brugge en te Detroit.

De tentoonstelling die dit jaar te Brugge en te Detroit plaats vond onder de benaming *De eeuw der Vlaamse Primitieven en Masterpieces of Flemish art: Van Eyck to Bosch*, bracht een rijke keus kunstwerken samen: te Brugge telde de catalogus 175 nr., te Detroit 213.

Te Brugge werd de tentoonstelling geschraagd door de meesterwerken der Vlaamse Primitieven die ter plaatse bewaard worden; de Amerikaanse inzending vormde een tamelijk goede omlijsting waarin zich enkele eerste-rangswerken bevonden naast schilderijen die enkel de specialisten belang konden inboezemen. Schilderijen, beeldhouwwerk en voorwerpen uit de wereld van de toegepaste kunst gaven een gesloten beeld van het 15e eeuwse kunstleven waarin enkel de bouwkunst ontbrak. Te Detroit waren natuurlijk niet alle Brugse meesterwerken aanwezig, maar ook hier was een overzichtelijk geheel samengebracht, aangevuld met enkele stukken die te Brugge niet te zien waren.

Elke catalogus is opgesteld door specialisten, die voor beide ech-

ter verschillend zijn; enkel de gegevens over de historische documenten zijn in beide katalogi van éénzelfde hand.

De Brugse katalogus telt 260 blz. en bevat de afbeeldingen van alle schilderijen en van bijna de helft van de andere tentoongestelde voorwerpen. Van de inleidende artikels citeren we de bijdragen van D. Roggen, *Lentetij der Nederlanden* (blz. 21-30), van J. Duverger, *De Studie van de Vlaamse Primitieven* (blz. 31-33), en van J. de Borchgrave d'Altena, *De beeldhouwkunst van de XV eeuw in de Zuidelijke Nederlanden* (blz. 183-186). Met ons zullen velen met verwondering bemerkt hebben dat Memling als voor-naam Jan droeg. In de archivalia wordt de meester zowel Hans als Jan genoemd, juist zoals Van Eyck Jan en Johannes wordt geheten. Daar Memling nu traditioneel en in alle talen Hans wordt genoemd, zien we het nut niet in daar nu plots verandering te willen in brengen. Ook in de Amerikaanse katalogus behoudt men de oude schrijfwijze.

De katalogus van de tentoonstelling te Detroit, waaraan sinds 1959 gearbeid werd, is nog omvangrijker dan de reeds uitvoerige Brugse uitgave; ze telt 476 blz. — w.o. 59 blz. bibliografie — en bevat van omzeggens alle tentoongestelde voorwerpen een afbeelding. Van de inleidende artikels vermelden we E. Richardson *Flemish Primitives in American collections* (blz. 27-30) en L. Ninane & R. Didier, *Flandres in the fifteenth century* (blz. 31-55). Over talrijke kunstwerken vinden we hier gegevens die in de Brugse katalogus ontbreken. Maar zouden de schrijvers in geen enkel geval gegevens aan de Brugse katalogus ontleend hebben? De Brugse katalogus wordt nooit als bron vermeld alhoewel men er wel eens gegevens van overneemt of bepaalde stellingen bestrijdt.

Terloops vragen we ons af waarom de personen die van de komitee's deel hebben uitgemaakt, met Franstalige titels en ambten begiftigd werden; woorden als minister, burgemeester, sekretaris, archivaris bestaan toch ook in het Engels. En waarom worden de Belgische instituten, musea en kerken haast immer met hun Franse benaming aangeduid?

Tot besluit mogen we hier iemand vermelden wiens naam opvallend vermeld staat in een komitee of een „voorwoord”, we bedoelen A. Janssens de Bisthoven, die in de tentoonstelling bleef geloven, ook als iedereen er aan wanhoopde en die uiteindelijk een verzameling kon samenbrengen waarvoor tienduizenden hem dankbaar zijn. Het indrukwekkend aantal bezoekers — 177.557 — en het groot aantal Nederlandse en Franse katalogen — 27.000 ex. in twee oplagen — zijn daarvoor een sprekend bewijs.

L. Da.

Tentoonstelling „Moeder Jeanne Deleloë en haar tijd”.

Op 13 april 1660 stierf te Poperinge Moeder Jeanne de Saint-Mathieu Deleloë, de eerste priorin van de Benedictinessen van deze stad. Ze was afkomstig van Valkenberg (Fauquembergues) in Artesië. Een groot deel van haar heilig leven bracht ze door te Poperinge. Ter gelegenheid van de 300e verjaring van haar afsterven, werd er te Poperinge een tentoonstelling gehouden in april 1960. Allerhande voorwerpen, die enigszins met haar leven betrekking hebben, o.m. handschriften werden er tentoongesteld. Van deze gelegenheid maakte men ook gebruik om interessante documenten over haar tijd en over Poperinge te tonen. Een kleine, nette brochure met enkele wel gekozen foto's werd bij deze gelegenheid geschreven door E. H. Daniël Berat, onder de titel *Hart aan Hart. Het leven van Moeder Mathieu Deleloë (1604-1660)*. Ook werd een kleine catalogus van de tentoonstelling opgemaakt. De index van de gemeenten, die documenten afstonden, bewijst dat die tentoonstelling goed werd voorbereid en het bezoeken waard was.

Tentoonstelling J. Goethals-Vercruyse.

De bekende Kortrijkse bibliofiel en kroniekschrijver Jacob Goethals-Vercruyse werd geboren in 1859. Kortrijk moest die verjaring van een van haar meest eminente burgers herdenken. Door bijzondere omstandigheden diende dit uitgesteld te worden tot 1960. Hoewel Jacob Goethals aan het hoofd stond van een belangrijke kantgarenfabriek, vond hij de tijd om zich op allerhande wetenschappen toe te leggen. Vooral legde hij er zich op toe de geschiedenis van de stad en de kasselrij Kortrijk te bestuderen. Vanaf 1796 begint hij zijn grote documentatie te vergaderen. Zijn handschriften en boeken groeiden stilaan tot een veelomvattende bibliotheek, rijk aan oude banden en allerhande curiosa. Deze schat is een deel van de schenking waarmede hij in 1834 door testament zijn Kortrijkse medeburgers begiftigd heeft. Zijn bibliotheek, gekend onder de naam van Fonds Goethals-Vercruyse, maakt thans deel uit van de stadsbibliotheek. Op 6 november 1960 werd de tentoonstelling geopend, waarin het werk en de bibliotheek van de grote Kortrijkse verzamelaar ten dele wordt voor ogen gelegd. Een uitgebreide catalogus van die tentoonstelling, voorafgegaan door een inleiding, waarin het leven en werk van J. Goethals-Vercruyse wordt geschetst, werd bij deze gelegenheid opgesteld door Dr. J. Soete, de huidige stadsbibliothecaris. De tentoonstelling werd gehouden in het Museum voor Schone Kunsten, Broelkaai.

J. D. C.

Bibliografie

Bibliografie voor de Geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen

(1 september 1959 — 15 oktober 1960)

Voor de regels, die bij de samenstelling van deze Bibliografie werden gevolgd, zie *Hand. Emul.*, LXXXVIII (1951) p. 172.

Aan de Bibliografie hebben medegewerkt: D. Cracco, A. de Schieterre de Lophem, E. H. A. Deschrevel, dr. J. De Smet, dr. Luc Devliegher, Dom N. Huyghebaert, dr. A.C.F. Koch, Dom A. Pil, A. Schouteet en drs. L. Danhieux, aan wie de leiding werd toevertrouwd.

I. HULPWETENSCHAPPEN

1. BIBLIOGRAFIE — ICONOGRAFIE

- 1 J. Dhondt, A. Scufflaire, J. Bovesse, M. Bruwier, R. De Roo, E. Helin, H. Joosen, J. Kruithof, R. Petit, W. Prevenier, *Bibliographie de l'histoire de Belgique*, 1958. — BTFG., XXXVII (1959) 967-1060.
- 2 J. Dhondt, W. Brulez, J. Craeybeckx, P. Deprez, J. Kruithof, O. Luypaert, W. Prevenier, R. van Caeneghem, D. van der Veeghde, R. van Eenoo, A. Verhulst, A. Vermeersch. *Bulletin d'histoire de Belgique 1958-1959*. — RN., XLII (1960) 95-150.
- 3 *Bibliografie 1957-1958*. — Franciscana, XIV (1959) 133-271. Alle titels betreffende de Franciskanen.
- 4 F. Van Coetsem, *De Nederlandse Taalkunde in 1958*. — Hand. Kon. Com. voor Toponymie en Dialectologie, XXXIII (1959) 337-389.
- 5 H. Draye en K. Roelandts, *De Plaatsnamen studie in 1957 en 1958*. — Hand. Kon. Com. voor Toponymie en Dialectologie, XXXIII (1959) 391-451.
- 6 F. D(ebrabandere), *Bibliografie 1958-59*. — LG., I (1959) 249-253.
Voor de geschiedenis, letteren en oudheidkunde van stad, kasselrij of arrondissement Kortrijk.
- 7 H. Salpaert, *Het volkskundig onderzoek in West-Vlaanderen*. — Neerlands Volksleven, IX (1959) 172-177.
Tekst van een lezing tijdens het „Beraad voor het Nederlandse Volksleven”, Antwerpen 21 maart 1959.
- 8 R. Haeserijn, *De Volkskunde aan de Gentse Rijksuniversiteit*. — OZ., XXXV (1960), 69-86.
Bibliografie van de dissertaties, w.o. verschillende West-vlaamse.

- 9 E. Willekens, *Bibliografisch overzicht 1959*. — Spiegel der letteren, IV (1960) 126-153.
Bibliografie voor de Geschiedenis van de Nederlandse letterkunde.
- 10 *Bibliografie van Maurits Van Coppenolle*. — Jaarboek van de Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle. I (1959) 108-117.
- 11 J. Marechal, *Inventaris van het archief der Proosdij van Sint-Donaas te Brugge*. Brussel, 1960, XII-82 p.
- 12 A. de Vos, *Inventaris der Landbouwpachters in de Gentse jaarregisters van de Keure*. 2e deel: 1501-1600. Gent, 1960, 104 blz.
Zie bespr. in WT., XX (1960) 173.
- 13 J. Verbeemen, *Liste des registres aux admissions de nouveaux bourgeois existant en Belgique*. — Tablettes du Brabant, IV (1960) 229-246.
O.m. Aalst, Brugge, Brugse Vrije, Deinze, Diksmuide, Gent, Geraardsbergen, Ieper stad en Zaal en Kasselrij, Kortrijk, Nieuwpoort, Oudenaarde, Poperinge, Roeselare, Tielt, Torhout.
Er blijven nog lacunes over in de documentatie.
L. Da.
- 14 L. Danhieux, *Les registres paroissiaux de la Flandre occidentale*. — TF., VIII (1960) 123-133.
De aanwinsten op het Rijksarchief te Brugge.
- 15 (Ch.) v(an) R(enynghe d(e) V(oxvrie), *La Table du Ms. Ghys*. — TF., VIII (1960) 383-409.
Lettres R. à T.
- 16 *Katalogus „De eeuw der Vlaamse Primitieven”*. Brugge, 1960, 175 nrs, 260 blz. Twee uitgaven, ook in het Frans.
Bevat als inleidende artikels o.a. D. Roggen, *Leertijd der Nederlanden* (blz. 21-30), J. Duverger, *De studie van de Vlaamse Primitieven* (blz. 31-33), J. de Borchgrave d'Altena, *De beeldhouwkunst van de XVe eeuw in de Zuidelijke Nederlanden* (blz. 183-186).
Flanders in the fifteenth century: art and civilisation (= katalogus „Masterpieces of Flemish art: Van Eyck to Bosch”). Detroit, 1960, 213 nrs, 476 blz.
Uit de inleidende studies citeren we E. Richardson, *Flemish Primitives in American collections* (blz. 27-30), L. Ninane en R. Didier, *Flanders in the fifteenth century* (blz. 31-55).
- 17 H.U. Smeets, *O. L. Vrouw-Koningin in de ikonografie der vroeg-Brugse schilders*. — Standaard van Maria, XXXV (1959) 114-126.
- 18 A. de Schietere de Lophem, *Iconographie brugeoise. II. L'Hôpital de la Potterie* — TF., VII (1960) 317-344, ill.
Vervolg van de portretgalerie van de voogden van 1648 tot heden.
2. PALEOGRAFIE — SIGILLOGRAFIE — HERALDIEK OORKONDENLEER
- 19 G. Coolen, *Un antiphonaire de la collégiale de St-Omer*. — SAM. Bull., XIX, n° 363, p. 324-330.
XVIe eeuw. In privaat bezit.

- 20 (Ch) v(an) R(enyngh) d(e) V(oxvrie), *Les Manuscrits de Jean de Launay*. — TF., VIII (1960) 241-279.
Relevé des mss. de la Bibl.-Nat. à Paris et table des noms des familles.
- 21 E. Sabbe, *Etude sur le diplôme de Louis IV, roi de France, pour l'abbaye de Saint-Pierre de Gand (20 août 950)*. — *Mélanges Charles Braibant*, 1959, 419-430.
Besluit tot de echtheid van de oorkonde, tegen Oppermann.
- 22 A. Verhulst, *Twee oorkonden van Filips van den Elzas voor het Leprozenhuis, bevattende nieuwe gegevens betreffende de geschiedenis van Gent in de 12e eeuw*. — GOG. Hand., XIII (1959) 3-24., ill.
- 23 H. Coppejans-Desmedt, *Les inconvénients du chirographe. Un procès devant le Conseil de Flandre en 1530*. — *Mélanges Charles Braibant*, Bruxelles, 1959, 93-98.
- 24 F. Lyna, *Twee nauw verwante dertiende eeuwse handschriften uit Frans-Vlaanderen (Brussel, hss. 9391 en 10228)*. — *Gentse Bijdragen*, XVII (1957-58) 209-217.
Behoren tot de groep van het psalterboek van Gwijde van Dampierre.
- 25 M. English, *Aantekeningen over kerkelijke heraldiek en sfragistiek te Brugge*. — Hand. Em., XCVI (1959) 201-216, ill.
Zegels van het bisdom en de officialiteit van Brugge.
- 26 A. Vaene, *Wapenkabinet bij de uitvaart van de heer van Diksmuide 1568*. — B., LXI (1960) 65-68.

3. AARDRIJKSKUNDE — TOPONYMIE
NAMENKUNDE — VOORGESCHIEDENIS
TAALKUNDE

- 27 J. Ameryckx, *Hoe ontstonden de Belgische zeepolders?* — WT., XX (1960) 241-252.
- 28 J. Ameryckx, *De ontstaansgeschiedenis van de zeepolders*. — B. LX. (1959) 377-400.
- 29 H. Kuhn, *Vor- und frühgermanische Ortsnamen in Norddeutschland und den Niederlanden*. — *Westfälische Forschungen*, XII (1959) 5-44, ill.
- 30 J. De Langhe, *Toponymica uit de kuststreek*. — B. LX (1959) 341-344. LXI (1960) 146-148, 180-181.
- 31 F. De Brabandere, *Kortrijkse plaatsnamen vóór 1400*. — LG., II (1960) 53-94.
- 32 J. Mullie, *De Familienaam „Liagre”*. — KVAB. Lett. Med. XXII (1960), nr 1, 22 blz.
Is de verfransing van Dejaeghere.
- 33 L. De Man, *Indirecte beroepsnamen*. — BTFG., XXXVII (1959) 707-714.
Leden van een Gild dragen eerst hun beroepsnaam; in vergaderingen en in de werkplaats, hun tweede, indirecte.
- 34 R. Haeseryn, *De verspreiding van een ingueonisme: de namen op — dei*. — *Taal en Tongval*, XI (1959) 168-173.
De — dei namen treft men vooral aan in de kuststreek.
- 35 H. Stalpaert, *Doopnamen te Brugge in 1958*. — B. LX (1959) 309-313.

- 36 D. Cracco, *Roeselaarse voornamen in 1950*. — B. LXI (1960) 182-184.
- 37 S.J. De Laet, *The Low Countries*. In *Ancient Peoples and Places* (uitg. door Dr. Glyn Daniel). Londen, Thames and Hudson, 1958, 63 blz., ill.
De voorgeschiedenis van België en Nederland vanaf het paleolithicum tot aan de Romeinse overheersing. Zie bespr. van H. Roosens in BTOK., XXVII (1958) 236-238.
- 38 S.J. De Laet, J.A.E. Nenquin en P. Spitaels, *Contributions à l'étude de la civilisation des Champs d'urnes en Flandre*. Brugge, De Tempel, 1958 (*Dissertationes Archaeologicae Gandenses*, IV), 170 blz., ill.
Een tiental necropolen zijn in de provincie Oost-Vlaanderen gekend. Zij dateren van de late Bronstijd tot de vroege IJzertijd. De eindfase van de Urneveldelieden in de La Tène-periode ligt nog grotendeels in het duister. Zie bespr. van H. Roosens in BTOK., XXVII (1958) 231-233.
- N.H.
- 39 S.J. De Laet, J.A.E. Nenquin en P. Spitaels, *Oudheidkundige opgravingen en vondsten in Oostvlaanderen*. — Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oostvlaanderen, IX (1955) 3-130, ill.
Over de urnevelden van Aalter-Oostergem en Temse-Velle. Sporen van bewoning in de IJzertijd te Waasmunster-Sombeke, Het gallo-romeinse grafveld te Sint-Gillis-Dendermonde. Een gallo-romeins wapengraf te Temse-Veldwijk en de opgravingen te Waasmunster-Sombeke.
- 40 J. Gricourt, *Chronique des trouvailles de monnaies romaines isolées dans le département du Nord*. — AC., XXVII (1958) 399-407.
- 41 G. Coolen, *La Morinie ancienne*. — SAM. Bull., XIX, 1-60.
Excellent résumé, basé sur les résultats des recherches les plus récentes, de l'histoire de la partie occidentale du futur comté de Flandre aux époques préhistorique, gauloise et gallo-romaine. La partie de la Morinie qui se trouve aujourd'hui en Belgique est le plus souvent laissée pour compte; mais cela ne diminue rien à l'intérêt que ce travail présente pour nous, surtout si on le rapproche de l'article récent de J. Mertens, *Oudenburg en de Vlaamse Kustvlakte tijdens de Romeinse periode* paru dans Biekorf, LIX, 1958.
- N. H.
- 42 R. Crois, *Sporen van primitieve landbouwwitbating te Moerkerke*. — B., LXI (1960) 56-58.
Voorhistorie.
- 43 M. Schönfeld, *Hebban olla vogala...* — Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde, LXXVI (1958/'59) 1-9.
- 44 W. Péé, *Brugse klanken vroeger en nu*. — Jahrbuch des Ver. für nieder-deutsche Sprachforschung, LXXXII (1959) 189-195.
Het Brugse dialect sinds 150 jaar.
- 45 J. J. Mak, *De liederen in het Gruuthusehandschrift. Eerit tekst-kritische en lexicologische bijdrage*. — LB., XLIX (1960) 1-21.
- 46 J. J. Mak, *De gedichten van Anthonis de Roovere. Een lexicologische bijdrage*. — LB., XLVIII (1959) 81-92.

- 47 A. V(iaene), *Uit de oude feestkalender: Nieuwach.* — B., LX (1959) 357-359.
 48 A. Viaene, *Oosteridenaers en Slusenaers. Benamingen uit de Vrijbuitersstrijd, 1580-1600.* — B., LX (1959) 401-406.
 49 A. V(iaene), *Waferyser.* — B., LXI (1960) 116-117.

4. GENEALOGIE — LEVENSBERICHTEN

- 50 *Etat présent de la noblesse du royaume de Belgique I A-Bio.* — Ed. Tradition et Vie, Bruxelles, 1960. 150 p. ill.
 51 A. Viaene, *De Heren van Diksmuide uit het Artesische geslacht Sacquespée.* — B. LX (1959) 193-199.
 52 F. de Decker, *Les Balbani de Lucques et dans les Pays-Bas méridionaux.* — MDN., XV (1960) 171-186, 303-304.
 Te Brugge, 15° en 16° eeuw.
 53 X., *De Erflating de Bette.* 1960 Gestencyleerd, 190 blz. Pro Patria en ill.
 Résumé van de eerste jaargang van het tijdschrift der internationale belangengroep de Bette-de-Gruutere.
 54 *Histoire généalogique de la maison de Calonne et van Caloen en Tournaisis et au comté de Flandre, suivant le manuscrit du baron Jean van Caloen.* — Ed. Tradition et Vie, Bruxelles, 1959, 432 p. ill.
 55 Cte P. A. du Chastel de la Howarderie, *Généalogie de Harchies.* — TF., VIII (1960) 281-316.
 Ieper, Vlamertinge.
 56 W. van Hille, *Famille van de Goesteene.* — TF., VIII (1960), 355-381.
 Te Poperinge, met afstamming: de Schotter, de Posch, Strabant, Pierins, enz.
 57 Chev. de Crayencourt, *Fragment généalogique Grassis.* — De Schakel, XIV (1959) 116-121.
 Jean-Bte Grassis, geboren te Brugge 1577, koopman te Antwerpen, overleden 1664.
 58 F. de Decker, *Grimaldi.* — Le Parchemin, 7° série (1960) 108-110, 128-129.
 Te Ieper 17° en 18° eeuw.
 59 A. Deschrevel, *Het klokkengietersgeslacht de Leenknecht (alias) van Harelbeke.* — B., LX (1959) 321-340.
 60 A. van der Meersch, *Généalogie de la famille van den Meersch, seigneur de Westwalle, à Staden (1400-1959).* — TF., VIII (1960) 9-107 + ill.
 Met afstamming Ganshof van der Meersch.
 61 *Genealogie Mulier.* — Nederland's Praticiaat, XLVI (1960).
 62 W. van Hille, *Famille van Provyn.* — TF., VIII (1960) 345-354.
 63 A. Bonaert, *Généalogie d'une famille Rebaut, à Ypres.* — TF., VIII (1960) 135-166 + ill.
 64 Ch. A. Serweytens de Mercx, *Généalogie Serweytens de Mercx.* — TF., VIII (1960) 183-240, ill.
 Met afstamming: Dumont, van Caillie, Philippart en Schellekens.

- 65 P. De Zuttere, *Une famille espagnole en Belgique. Les de Vallejo*. — MDN., XV (1960) 238-245.
Van de 17e eeuw af te Nieuwpoort, Veurne, Alveringem.
- 66 J. Vandenbroucke, *Een wijduvertakte familieboom Vermeire*. Tweede verbeterde druk, Waregem, 1960, 158 bl. I pl.
Volledige lijst van de afstammelingen van Jan Vermeire gehuwd in 1781 met Dorothea Lambrecht.
- 67 W. van Hille, *Familie Woets*. — De Schakel, XV (1960) 8-23.
Genealogie 17e-19e eeuw. Diksmuide en omstreken. Met nota's over de families Elle, de Jonghe, des Prez de Camuzel, enz.
- 68 E. I. Strubbe, *Jan d'Oudegherst, pensionaris van het Brugse Vrije, (1511-1559) en rechtsgeleerde*. — Ad Harenas, Brugge, 1960, 215-236.
- 69 J. S(oete), *Een Kortrijkzaan gouverneur van een van de Kanarische eilanden* — LG., II (1960) 143-145.
Willem le Febvre, zoon van Jacob, gouverneur van het „Isle del Hierro” in de XVIe eeuw.
- 70 N. Huyghebaert, *La carrière de Pierre-Louis Danes, le „primus” de Cassel (1684-1736)*. — TF., VIII (1960) 167-181 + ill.
Oud president van het bisschoppelijk seminarie te Ieper, professor aan de Universiteit van Leuven. Schrijver van verscheidene werken, namelijk de *Generalis Temporum notio* (1726) en het *Kortbegryp van het deugzaam leven van den eerweerdigen heere Carolus-Ludovicus Grimminck* (1729). N.H.
- 71 J. D. D(elbaere), *Chirurgijn Pieter-Jozef Ghekiere van Oekene*. — B., LXI (1960) 153-154.
Zie ook B. zelfde jaargang 124-125.
- 72 J. Soete, *Een imponerende figuur, een groot levenswerk, een overrijke boekenverzameling*. — WT. XIX (1959) 437-442.
Over Jacob Goethals-Vercruysse en zijn verzameling.
- 73 D. Merlevede, *Lenaart-Lodewijk de Bo*. — De Toerist, XXXIX (1960) 385-391.
- 74 *Joe English. Leven en werk*. — Uitgave Bedevaart naar de graven van de IJzer. 1960. 131 blz. 35 p.
- 75 L. Van Acker, *Mgr. Charles Sentroul en de Filosofie*. — Ad Harenas. Brugge, 1960, 237-243.
1876-1933. Priester van het Bisdom Brugge, professor van Filosofie in Brazilië.
- 76 F. Vercauteren, *Hubert van Houtte, 1872-1948*. — KCG, Hand., CXXV (1959) 145-159.
Geboren te Waregem, hoogleraar te Gent, lid van de Kon. Commissie voor Geschiedenis.
- 77 J. G(rootaers), *Tony Herbert overleden*. — De Maand, II (1959) 545-547.
- 78 M. D(uchateau), *Het mecenaat van Tony Herbert*. — De Maand, II (1959) 547.
- 79 H. Stalpaert, *De folklorist Maurits Van Coppenolle*. — Jaarboek van de Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle, I (1959) 15-28.
- 80 J. De Smet, *Maurits Van Coppenolle als plaatselijk geschiedkundige*. — Jaarboek van de Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle, I (1959) 29-38.

- 81 W. Giraldo, *Herinneringen aan Maurits Van Coppenolle*. — Jaarboek van de Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle, I (1959) 39-45.

5. FOLKLORE

- 82 J. Lindemans, *De namen van z.g. „Vlaamse Baardheilige” Wilgeforte of Ontkommere*. — ESB., XLIII (1960) 85-89.
- 83 M. Broeckhove, *Devotie in het Vlaamschsprekend gedeelte van België tot de H. Donatus, bezordere patroon tegen schadelijke natuur- en vernielende kunstmatige lucht-elementen*. — OZ. XXXIV (1959), 219-235; XXXV (1960), 1-20 (met kaart). Die bijdrage uitsluitend gewijd aan West-Vlaanderen. Vgl. een gelijktijdige studie over de donderheilige en zijn verering in West-Vlaanderen door M. English in Biekorf LX (1959) pass.
- 84 M. Vanderersch, *Het oudste zuidnederlands doodsprentje*. — Ons Heem, XIV (1959-'60) 26-27 + 2 afb.
- 85 *'t Beertje 1960. Volkskundige Almanak*. — Brugge, Wvl. folkloristen, 1960, 64 blz. Bevat vlg. bijdragen: M. De Meulenaere, *Kerstavond bij de Vissersbevolking te Blankenberge 1890*; M. Cafmeyer, *Kloeferdonk*; J. De Smet, *Te Brugge rond 1760*; G. P. Baert, *Grootmoeder en kleindochter*; en: *Gaten stoppen en lappen leggen*; H. Stalpaert, *De Pestpatronen in het Brugse*.
- 86 W. Giraldo, *Bedevaart, Volksgeneeskunde en Toverij*. — B., LX (1959) 235-242. In de streek tussen Leie en Schelde.
- 87 W. Giraldo, *Vlaamse mirakelboeken en hun betekenis voor de volkskunde*. — VF. Hand. XXIII (1959) 338-348. Wvl. materiaal van: Gullegem, Brugge, Gistel, Koksijde, Lombardsijde + een uitgestrekte bibliografie.
- 88 W. Giraldo, *Votivtypen aus Westflandern*. — Zeitschrift für Volkskunde, LXII (1959) 97-119. Zie bespr. in Biekorf, LXI (1960) 186.
- 89 H. Stalpaert, *'t Was op een Witten Donderdag. De lotgevallen van een merkwaardig passielied*. — B., LX (1959) 274-280.
- 90 H. Stalpaert, *Komt, vrienden, luistert naar mijn lied*. — Neerlands Volksleven, IX (1959) 138-140. Een hoofdstuk uit „*Oudvlaamse liederen op vliegende bladen*” (Heule, 1959).
- 91 L. Danhieux, *De Blankenbergse Vollaard*. — B., LXI (1960) 7-14.

II. ALGEMENE GESCHIEDENIS

1. GESCHIEDENIS VAN VLAANDEREN

- 92 K. F. Werner, *Untersuchungen zur Frühzeit des französischen Fürstentums (9.-10. Jahrhundert)*. 5: *Zur Geschichte des Hauses Vermandois*. — Die Welt als Geschichte, XX (1960) 87-115.
- 93 R. Rau, *Annales Bertiniani. Jahrbücher von St. Bertin*. —

- Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte, II. Darmstadt, 1958, in 8°, 11-287. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, VI).
- 94 A. C. F. Koch, *Gérard de Brogne et la maladie du comte Arnoul de Flandre*. — RB., LXX (1960) 119-126.
Genezing van de Vlaamse graaf door Gerard te Gent omstreeks 930.
- 95 H. Platelle, *L'oeuvre de saint Gérard de Brogne à Saint-Amand*. — RB., LXX (1960) 127-141.
- 96 J.M. De Smet, *Recherches critiques sur la „Vita Gerardi abbatis Broniensis“*. — RB., LXX (1960) 5-61.
- 97 J. B. Ross, *The Murder of Charles the Good, count of Flanders, by Galbert of Bruges, Translated with introduction and notes* (Records of Civilization. Sources and Studies). New-York, Columbia University Press, 1960, in 8° XV-352 p.
Volgens H. Pirenne's uitgave.
- 98 J. De Smet, *Het bevolkingscijfer van de grote Vlaamse steden in de middeleeuwen*. — Ad Harenas. Gedenkboek van de jubelviering. Sint-Lodewijkscollege Brugge, 1960, 87-94.
In de XIVe eeuw kon geen enkele van de drie grote Vlaamse steden 100.000 inwoners tellen.
- 99 H. van Werveke, *Bronnenmateriaal uit de Brugse stadsrekeningen betreffende de hongersnood van 1316*. — KCG. Hand., CXXV (1959) 431-510.
- 100 W. Prevenier, *Stads- en Kasselrijrekeningen als bronnen voor de lokale geschiedenis*. — AM., X (1959), 55-85.
Bijlagen: De oudste rekening van het stadje Biervliet, de oudste rekening van het ambacht Assenede.
- 101 R. Degryse, *Uit de geschiedenis van onze zeemacht. De oorsprong van de admiraliteit van Vlaanderen onder Lodewijk van Male*. — BGN., XIV (1959) 177-198.
- 102 M. R. Thielemans, *Les Croij, conseillers des ducs de Bourgogne. Documents extraits de leurs archives familiales, 1357-1487*. — Hand. K. C. G., C XXIV (1959) 1-141.
Belangrijk voor de politiek der hertogen van Bourgondië en die van Lodewijk XI.
- 103 E. I. Strubbe, *De briefwisseling tussen Jan van den Berghe en Joanna van Harcourt*. — KCG. Hand., CXXV (1959) 511-560.
Briefwisseling (1420-1437) tussen de raadsheer Jan van den Berghe, heer van Watervliet te Handzame, en Joanna van Harcourt, dame van Bethune, weduwe van Willem II, graaf van Namen.
- 104 J. De Smet, *Kerkelijke gebruiken en toestanden in het Brugse Vrije, 1500-1780*. — B., LXI (1960) 137-145, 169-176.
- 105 M. Lageirse, *La Joyeuse Entrée du prince héritier Philippe à Gand en 1549*. — Landen en Standen, XVIII, (1959) 31-47, ill.
- 106 L. Van der Essen, *Kritische studie over de oorlogsvoering van het Spaanse leger in de Nederlanden tijdens de XVIe eeuw. IX. De Capitulatie van Ieper en Brugge en de grote nood te Gent (1584)*. — KVAB, Med. Lett. XXII (1960) nr. 2, 20 blz.
- 107 F. Pollentier, *De hervorming van de Admiraliteit op het einde*

- van de XVIe eeuw met betrekking tot Duintkerken. — Hand. Em., XCVI (1959) 157-177.
- 108 A. Viaene, *Oproerige politieke biljetten op de Burg te Brugge, 1653-1703*. — B., LX (1959) 257-263.
- 109 J. Ricommand, *Les subdélégués en titre d'office dans les Flandres et en Hainaut*. — RN., XLII (1960) 27-62.
Offices de subdélégués créés en avril 1704 dans les trois Intentances de Dunkerque, de Lille et du Hainaut. Leur liquidation, une dizaine d'années plus tard, fut une opération avantageuse pour le Trésor royal. N.H.
- 110 A. Viaene, *Rederijkers en luchtballets, 1784-1786*. — B., LXI (1960) 129-136.
- 111 A. Lowyck, *Boerenkrijg en toerisme in West-Vlaanderen*. — De Toerist, XXXIX (1960) 3-7.
- 112 Vic. Grouvel, *Un régiment flamand à l'armée de Bourbon. Les Chasseurs de Calonne (1791-1792)*. — Carnet de la Fourragère XIII, n° 5 (juin 1960) 310-340, ill.
- 113 G. P. Baert, *Het dagboek van Carolus Blomme 1813-1814, een gezondheidsofficier van Napoleon*. — Bijdragen tot de gesch. der stad Deinze, XXV (1958).
- 114 L. Wils, *Gezelle in 't geweer voor 's lands onafhankelijkheid*. — Kultuurleven, XXVII (1960) 366-368.
- 115 J. Delbaere, *Vliegende Maandag, Vluchtersmaandag, 24 augustus 1914*. — B., LXI (1960) 15-18.
Over de paniek in delen van West- en Oost-Vlaanderen.
- 116 J. De Smet, *De eerste gasmaskers voor de burgerlijke bevolking in West-Vlaanderen, 1916-1918*. — B., LX (1959) 411-412.
- 117 B. Pitt, *Zeebrugge*. New-York, Ballantine Books, 1959. 192 blz. + pl. + 11 kaarten en diagrammen.
De blokkade van Zeebrugge, met apologie van Keyes. L. Da.
- 118 Z. M. Bianca, *Een leger kapituleert; Wijnendaele, 28 mei 1940*. — De Boekeboom (Kroniek van 't Gelove, Tielt), IV (1960) 67-75, geill.
Beleefd door schrijfster. Onuitgegeven foto van koning Léopold III uit archief Matthieu de Wijnendale.
- 119 F. van Berckel, *De tragische dood van Jooris van Severen en Jan Rijckoort (Abbeville, 20 mei 1940)*. Zulte, Oranje - Uitgaven, 1960, in 8°, 174 blz., ill.

2. PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS

- 120 N. Kerckhaert, *Romeinse heirwegen in het Meetjesland*. — AM., X (1959) 142-151.
- 121 A. Verhoustraete, *De kerk en de kerkelijke instellingen te Aalter rond 1600*. — AM., X (1959) 191-208.
Ook in brochurevorm verschenen samen met de jubelviering van Z. E. H. Pastoor Neyt, en een bijdrage van Th. Neyt „Over de kerkrampen, de altaren en andere kerkmeubelen”.
- 122 A. Verhoustraete, *Het Wessegemse op Aalter*. — AM., X (1959) 128-133.
- 123 Ph. Rouillard, *Une ferme fortifiée à Acquin*. — SAM. Bull., XIX, blz. 257-266.

- Acquin bij Lumbres, waar de St. Bertinusabdij sedert 860, of vroeger nog, belangrijke eigendommen bezat.
- 124 M. English, *Pastoorlijsten*. — AM., X (1959) 240-248. Lijst van de pastoors en onderpastroors van Adegem (aanvulling van De Potter en Broeckaert).
- 125 *Beschrijving van Alveringem door Pauwel Heinderycx omstreeks 1680*. — B., LX (1959) 345-351.
- 126 A. Verhoustraete, *Bijdrage tot de geschiedenis van Bellem*. — AM., X (1959) 152-159.
- 127 J. H. Maes, *Uit kerkelijk Beselare*. — Beselaarse Gedenkboeken, III (1960) 101 blz. + ill.
- 128 E. Roobaert, *Bottelare in het Land van Rode*. — Oost-Vlaanderen, VII (1958) 104-105.
- 129 L. Van Acker, *Pachtersrecht te Bovekerke een eeuw geleden*. — B. LXI (1960) 103-109.
- 130 S. J. Fockema Andrea, *Het vraagstuk van Brugge*. — Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, LXXVI (1959) 22-25.
- 131 A. E. Verhulst, *Les origines et l'histoire ancienne de la ville de Bruges (IXe-XIIIe siècle)*. — MA, LXVI (1960) 37-64.
- 132 J. Mertens, *De XIVde eeuwse voornaamste Brugse schepenfamilies*. — Ons Heem (Onze Stam), XIV (1959-1960) 233-236.
- 133 A. Viaene, *Blijde inkomst van Hertog Filips te Brugge, 1497*. — B., LXI (1960) 33-41.
Over een oud gedicht.
- 134 A. Schouteet, *Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male*. Brugge 1960, 255 blz. + ill.
- 135 A. Viaene, *Het grote Vredefeest van 1660 te Brugge*. — B. LXI (1960) 161-166.
- 136 G. Coolen, *Litre seigneuriale à Clercques*. — SAM. Bull. XIX, n° 363, p. 335-339.
- 137 J. De Smet, *In de parochiekerk van Damme, 1462-1478*. — B., LX (1959) 352-354.
- 138 A. V(iaene), *Koster De Bel van Damme, als gids van de geschiedschrijver H. Q. Janssen*. — B., XI (1960) 149-150.
Norbert De Bel, 1807-1873.
- 139 G. Gyselen, *De Maerlant - feesten te Damme in 1860*. — B., LX (1959) 225-234.
- 140 P. B. de Meyer, *Minderbroeders te Eeklo*. — AM., X (1959) 209-211.
Een nieuw ontdekt document van 1680.
- 141 A. De Vos, *Het Goed Ten Broeke te Evergem*. — AM., X (1959) 86-127, geill.
- 142 K. Maddens, *Geluwe op het einde van de XVIde en het begin van de XVIIde eeuw*. — LG., II (1960) 109-140, ill. (en 3 bijlagen).
- 143 G. van Severen, *Corporations, confréries, gildes, métiers d'autrefois à Gand*. Gent, Federatie voor Toerisme in Oost-Vlaanderen, 1960, in 8°, 36 blz., ill.
- 144 K. Maddens, *Heksen op de Brandstapel te Ieper, 1593*. — B. LXI (1960) 75-78.

- 145 J. Wesseling, *De hervormde gemeente van IJzendijke, 1604-c. 1760*. — Archief, vroegere en latere mededelingen voorn. in betr. tot Zeeland, (1959) 40-60.
- 146 J. Viérin, *1900 jaar Kortrijk*. — De Toerist, XXXIX (1960) 69-71.
- 147 N. H. (uyghebaert), *De oudste gekende Kortrijkzanen*. — B., LXI (1960) 51-52.
- 148 Abt Austrulf en zijn ouders in de 2e helft der VIIIe eeuw. (F. De Cloedt), *Het grafelijk slot van Male*. — Ons Heem, XIV (1959-'60) 169-181.
- 149 A. Janssens, *Een verwaald dokument: „Het ontfanckboek van alle de cheijnsen der stede van Nevele in 1781”*. — AM., X (1959) 212-222 geill.
- 150 P. Deprez, *De verkoopprijs van akkergrond in de heerlijkheid Nevele*. — Cahiers d'Histoire des prix, III (1959) 121-132. Van de XVIe tot het einde van de XVIIIe eeuw. De jaren 1659, 1668 en 1683 waren rampzalig.
- 151 H. Vangassen, *Geschiedenis van Ninove*. 2e deel. Ninove „De Toren”, 1960; in 8° 638 blz., ill.
- 152 R. De Keyser, *Wanneer bewam de Sint-Quintensabdij bezittingen te Oostkerke?* — B. LX (1959) 243-246.
- 153 J. De Smet, *Een geval van beste hoofd te Oostkerke, 1424*. — Hand. Em., XCVI (1960) 222-225.
- 154 A. Deschrevel, *De Poperingse kerken*. — De Toerist, XXXIX (1960) 395-399.
- 155 A. Viaene, *Smokkelcentrum Poperinge in 1767*. — B., LXI (1960) 19-22.
- 156 M. Debruyne, *De eed van de Magistraat van Roeselare in het licht der politieke gebeurtenissen*. — Roeselare, Uitg. Roularia, 1960, 44 blz. Van 1624 tot 1897.
- 157 C. de Rammelaere, *De bevolkingsevolutie in het Land van Schorisse (1569-1796)*. — GOG. Hand., XIII (1959) 53-98.
- 158 G. De Smet, *De Dekenij Sint-Lievens-Houtem*. — LA., X (1958) 379-383. St.-Lievens-Houtem op kerkelijk gebied in de XVI-XVIIe eeuw.
- 159 J. Wesseling, *De geschiedenis van Terneuzen*. Terneuzen, P. J. van de Sande, 1958, 388 blz., ill. Zie bespr. in TG., LXXIII (1960) 151-152.
- 160 J. Vandevaire, *Waartoe een proces nog dienen kan*. — AM., X (1959) 249-266. In een procesbundel uit de 18e eeuw komen bevolkingstellingen van Ursel voor. Zij worden hier bewerkt.
- 161 L. Devliegheer, *De kerken van Wulveringem en Vinkem*. — B. LX (1959) 267-273.
- 162 A. C. F. Koch, *Opmerkingen over Middeleeuws Walcheren vóór de 13e eeuw*. — Archief Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. 1958.
- 163 P. Verduyn, *Geschiedenis van Wenduine*. Tweede herwerkte druk. Wenduine 1960, 248 blz. + ill. Omgewerkt door E. Trips, M. English, J. De Smet, L. Danhieux en A. Schoutet.

- 164 R. Defrancq, *Bijdragen tot de Geschiedenis van Wervik*. Wervik Drukkerij Almar, 1960, 128 blz. + ill.
Met de tekstuitgave van de 15e eeuwse keure van de draperie, naar het hs. in het stadsarchief van Leiden.

L. Da.

III. BIJZONDERE GESCHIEDENIS

1. RECHT EN INSTELLINGEN

- 165 A. C. F. Koch, *Vroeg Middelnederlands ambachtelijk proza. Gentse keuren van vóór 1240*. Groningen, Wolters, 1960. I, 8°, XXX, 61 blz. + ill. f. 3,90. (Fontes minores Medii Aevi, X). Oudst bekende prozateksten in het Nederlands, in 1959 te Gent ontdekt.
- 166 C. Wyffels, *Een XIII de eeuwse Gerechtszaak (1290-1296). De erfenis van Jan van der Beurse, poorter van Brugge († 1270)*. — KCUOW., Hand. XIX (1958) 333-681.
- 167 G. Espinas, C. Verlinden, J. Buntinx, *Privilèges et Chartes de Franchises de la Flandre*. T. I. *Actes généraux et Flandre française (1e partie)*. Bruxelles 1959, X + 382 pp.
Dit eerste deel behandelt Frans-Vlaanderen tot de letter H. Hondschote.
- 168 W. Prevenier, *Handelingen van de leden en van de Staten van Vlaanderen. Excerpten uit de rekeningen der Steden, Kasselrijen en vorstelijke ambtenaren (1384-1405)*. Uitg. van de Kon. Com. voor Geschiedenis, Brussel, 1959, in 4°, XXXVI - 488 blz.
- 169 J. Vanderlinden, *Essai sur la structure des textes coutumiers en Flandre aux XVIe et XVIIe siècles*. — Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, XXVI (1958) 269-293.
- 170 A. Verhoustraete, *Uit een oud rentteboek. Hoe de heer goet aanveerden zal in acht manieren*. — AM., X (1959) 134-135.
Tekst, zonder enig commentaar uit het rentteboek van Poeke, 1532.

2. ECONOMISCHE EN SOCIALE GESCHIEDENIS

- 171 F. Petri, *Merowingerzeitliche Voraussetzungen für die Entwicklung des Städtewesens zwischen Maas und Nordsee. Bemerkungen und Ergänzungen zu einer Studie von J. Dhondt*. — Bonner Jahrbücher, CLVIII (1958) 233-245, ill.
- 172 J. Craeybeckx, *Un grand commerce d'importation: les vins de France aux anciens Pays-Bas (XIIIe-XVIe siècle)*. Paris, S. E. V. P. E. N. 1958, XXXII + 315 pp ill.
- 173 R. de Roover, *La balance commerciale entre les Pays-Bas et l'Italie au quinzième siècle*. — BTFG, XXXVII (1959) 374-386.
- 174 J. A. Van Houtte, *Over bevolkingsvraagstukken gedurende de jongste twee eeuwen*. — Ad. Harenas, Brugge, 1960, 307-334.
- 175 J. Verroken, *Historische kijk op het taalgrensprobleem*. — GMG., LI (1960), 419-442.
- 176 H. Picard, *Wat is de talentelling?* — VG., XLIV (1960), 133-155.

- 177 C. Heyman, *Omer-Karel De Laey en de sociale gedachte*. — W V., VIII (1959) 419-422.
- 178 K. van Isacker, *Het Daensisme. De teleurgang van een onafhankelijke christelijke arbeidersbeweging in Vlaanderen, 1893-1914*. Antwerpen, 1959.
- 179 R. Degryse, *Nog het begin van het haringkaken te Biervliet*. — Hand. Em., XCVI (1960) 210-222. 1408-1413. Met drie bijlagen.
- 180 Ch. Verlinden, *La „Lamentation” de Zegher van Maele sur la situation de Bruges de 1565 à 1592 et l’histoire des prix*. — RN., XLII (1960) 249-258.
- 181 Y. Van der Mensbrugge, *La pêche brugeoise et Charles II*. — Industrie, XIV (1960) 492-493, ill.
- 182 G. P. Baert, *De wolleweversknechten te Brugge, 1808-1870*. — B., LXI (1960) 69-74.
- 183 R. Van Eenoo, *Een bijdrage tot de geschiedenis der arbeidersbeweging te Brugge (1864-1914)*. Interuniversitair centrum voor hedendaagse geschiedenis. Verhandelingen IV. Leuven, Nauwelaerts, 1959, 335 blz.
- 184 A. Verhoustraete, *Het oostelijk deel van het Bulskampveld en de ontginning ervan*. AM., X (1959) 5-54 + kaart.
- 185 L. Van Acker, *Brugse kapoenen en Izegemse koekoeken*. — B. LX (1959), 209-210.
- 186 E. Elias, *Grondbezit en uitbatingen ten noord-oosten van Gent tijdens het laatste kwart der 16e eeuw*. — GOG. Hand., XIII (1959) 179-204.
- 187 A. Viaene, *Handel en nijverheid te Kortrijk in 1764*. — LG., II (1960) 95-102.
Volgens een rapport aan de Raad van Financiën, 1764. In bijlage: Lijst van Kortrijkse negotianten in 1771.
- 188 D. Dalle, *De verwoestingen aangericht door de veeplaag en de sterkte van de rundveestapel in Veurne-Ambacht in de tweede helft van de 18e eeuw*. — GOG. Hand., XIII (1959) 99-102.
- 189 D. Dalle, *Pogingen tot heropening van de wolnijverheid te Veurne (15de-17de eeuw)*. — GOG. Hand., XIII (1959) 103-102.
Het was een mislukking, ondanks de grote moeite van het Magistraat.

3. GESCHIEDENIS DER WETENSCHAPPEN EN LETTEREN

- 190 L. Elaut, *Twee boekjes van Jan Pelsers, chirurgijn en pestmeester te Brugge in de 16e eeuw*. — B. LXI (1960) 97-102.
- 191 A. V(iaene), *Wijsheid van Chirurgen en Astrologen, 1550-1565*. — B. LX (1959) 250-251.
Uit oude almanakken.
- 192 J. Verlé, *Compte Rendu d’un traité de Jaugeage du XVIe siècle*. — Janus, revue internationale de l’histoire des sciences, de la médecine, de la pharmacie et de la technique, XLIX (1960), 21-46, + 3 pl.
Mathematische bespreking van hs. Aanwinsten 1913, van het Rijksarchief te Brugge, zijnde een Tractaetken vander

- Vergierroede, ten behoeve van het St-Janshospitaal. De drie platen, vergrotingen van schilderijen te Brugge.
- 193 B. Van de Walle, *Voyages de quelques Brugeois en Egypte et en Palestine au XVe et au XVIIe siècle.* — Ad Harenas, Brugge, 1960, 257-286.
- Anselme Adornes, Jean Adornes, Vincent de Stochove.
- 194 J. Leclercq, *Sermon sur l'unité dans un manuscrit des Dunes.* — Cîteaux, XI (1960) 212-213.
- Hs. GG. 117 van de Universiteit van Cambridge van de XIII eeuw, komt uit de Duinenabdij.
- 195 Pr. Janssens, *Een Cistercienser van Baudelo, dichter van de Beatrijs?* — OGE, XXXIV (1960) 186-196.
- Onderstelling op grond van betrekkingen tussen Baudelo en de Wilhelmieten van Biervliet. Auteur wellicht Theodoricus van Assenede, zoon van Dirk van Assenede.
- 196 J. Noterdaeme, *Het Maerlandt Probleem.* — Ons Heem, XIV (1960) 203-219.
- Jacob van Maerlant is op de hofstede de Coster, te Houtave geboren, in de noordhoek Mallant, in de nabijheid van het Middelhof en van de Magdalena. De dichter behoorde tot de familie van Weitkinus de Coster, en was wellicht zijn zoon. Weitkinus was een leenman van de heren van Rode, van Snellegem. N. H.
- 197 J. Noterdaeme, *De Spiegel Historiaal.* — WT., XX (1960) 194-199.
- Identificering van Filips Utenbroeke en mogelijke verklaring uit de politieke omstandigheden waarom Jacob de Costere zijn Spiegel Historiaal niet voortzette. A. P.
- 198 F. Van Vinckenroye, *Onbekende gedichten van Anthonis de Roovere.* — Spiegel der Letteren, IV (1960) p. 1-23.
- Uit hs. 131-102 van de Bisschoppelijk Seminarie te Brugge, afkomstig uit de abdij van Duinen.
- 199 A. Viaene, *Anthonis de Roovere, stadsdichter van Brugge, 1466-1482.* — Ad Harenas, Brugge, 1960, 343-366.
- 200 J. J. Mak, *De Roovere's spel „Quicunque vult salvus esse”.* — In: J. J. Mak, *Uyt ionsten versaemt. Reticale studiën 1946-1956.* Zwolle, Tjeenk Willink, 1957. In 8°, 34-41. (Zwolse reeks van taal- en letterkundige studies, VI).
- 201 J. Smeyers, *Vlaamse Taal- en Volksbewustzijn in het Zuidnederlands geestesleven van de 18e eeuw.* — KVATL, Reeks VI, nr. 83. Gent, 1959, 443 blz.
- 202 J. Smeyers, *Groot-Nederlandse traditie en belangstelling voor het Noorden in de Oostenrijkse Nederlanden.* — Kultuurleven, XXVII (1960) 33-42.
- Over de geesteshouding ten opzichte van Noord-Nederland bij onze rederijders.
- 203 P. De Keyser, *De taal is gansch het volk! Na de honderdste verjaardag van het overlijden van Prudens Van Duyse (1804-1859).* — VG., XLIV (1960), 247-255.
- 204 M. Van Coppenolle, *Het Westvlaams weekblad „Rond den Heerd”.* — Jaarboek van de Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle, I (1959) 46-107.

- 205 J. Geldhof, *Pieter Baes en de Gilde van Sinte Luitgaarde*. — B. LX (1959) 301-308.
- 206 K. de Busschere, *Guido Gezelle*. Brugge, Desclée De Brouwer, 1959, 68 blz.
- 207 G. Brom, *De roem van Gezelle*. — In : G. Brom, *Vijf studies*. Zwolle, Tjeenk Willink, 1957. In 8°, 217-312. (Zwolse reeks van taal- en letterkundige studies, VII).
- 208 W. Reniers, *Gezelle's betrekkingen met J. A. Alberdingk Thijm in het kader van de neo-gotische beweging*. — Handelingen 23e Vlaams Filologencongres, 1959, 193-199.
- 209 J. Geldhof, *Gezelle te Roeselare*. — B. LX (1959) 264-266.
- 210 A. V(iaene), *De verwijdering van Gezelle uit Brugge, 1872*. — B., LXI (1960) 6.
- 211 C. De Baere, *Guido Gezelle als lid van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*. — KVAVM., 1960, 89-136.
- 212 H. Van Werveke, *De geschiedenis van het Vlaams-Nationalisme, naar aanleiding van een onlangs verschenen studie*. — VG. XLIV (1960), 65-76.
Kritische kanttekeningen bij A. W. Willemsen, *Het Vlaams-Nationalisme, 1914-1940*. Groningen, J.B. Wolters, 1958, XII 424 blz.
- 213 A. Viaene, *Vlaams debuut van Rodenbach, 1872*. — B., LX (1959) 413-417.

4. GESCHIEDENIS VAN HET ONDERWIJS

- 214 J. den Tex, *Nederlandse studenten in de rechten te Padua 1545-1700*. — Mededelingen van het Ned. Hist. Instituut te Rome, 3e reeks, X (1959) 45-165.
O.m. de studenten uit Vlaanderen tot 1585 afkomstig.
- 215 J. M. B(erthele), *Brief van Pater Donche aan J. Goethals-Vercruyse*. — LG., II (1960) 141-143.
Uit Belley (Ain), 18 maart 1806, in verband met de oprichting van het Klein Seminarie te Roeselare.
- 216 J. Geldhof, *West-Vlaanderen in de spellingsoorlog van 1841*. — B. LXI, (1960) 79-83.
- 217 J. Smeesters, *Bij een gouden jubileum. Vlaamse studenten op gespannen voet met academische overheid te Leuven*. — Kultuurleven XXVII (1960) 123-128.
Over verbod van *Ons Leven* naar aanleiding van een kritiek op Mgr Waffelaert.
- 218 M. Ryckaert, *Het volksonderwijs te Zomergem*. — AM., X (1959) 160-190.
Van 1628 af tot 1914.

5. KUNSTGESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

- 219 M. Roques, *Les apports néerlandais dans la peinture médiévale du sud-est de la France*. — RN., XLII (1960) 293-303.
Doorwerkend VI. invloed tussen 1316-1560.
- 220 G. Gyselen, *De eeuw van de Vlaamse Primitieven*. — W.V., IX (1960) 269-274.
Bespreking van de tentoonstelling.

- 221 L. M. J. Delaissé, *La miniature flamarde et le mécénat de Philippe le Bon.* — Jardin des Arts, N° 64, février 1960, 94-107 ill.
- 222 G. Snyder. *Het Arnolfini-portret.* — Streven, XIII (1960) 525-533, ill.
Uit het Duits vertaald. De a. schijnt de jongste litteratuur, ten onzent verschenen (het artikel van Prof. E. Strubbe), niet te kennen en herhaalt allerlei fabels betreffend het werk van van Eyck.
N. H.
- 223 L. Van Puyvelde, *De betekenis van de kunst van de beide van Eyck's.* — VG. XLIV (1960), 1-12 6 ill.
- 224 A. Viaene, *De porretten van Jan en Margareta van Eyck.* — B., LXI (1960), 123.
- 225 A. Schouteet, *Documenten in verband met de Brugse schilders uit de XVIe eeuw.* — BTOK. 26 (1957) 237-254; 27 (1958) 173-191, 28 (1959) 85-99.
Hendrik Dey, Jan Blandein, Cornelis Barbier, Lancelot Blondeel, Paulus Cockuut.
- 226 N. Verhaegen, *Le Maître de la Légende de Sainte Lucie. Précisions sur son oeuvre.* — Bul. K. Inst. Kunstsp., III (1960) 73-82.
O.m. belangrijk voor de ikonografie van het Brugse belfort.
- 227 J. Squilbeck. *Une oeuvre énigmatique : „les Trois Marie au Tombeau” du Musée Boymans à Rotterdam.* — BTOK., XXVIII (1959) 53-77, ill.
L'oeuvre, dont le premier propriétaire a été Philippe de Commines, est le plus souvent attribuée, à Jean van Eyck, Une étude attentive de certains détails, notamment des pièces d'armure représentées, permet à l'A. d'aboutir à des conclusions négatives : l'oeuvre devrait être datée des années 1485-1525. „Une chose incontestable, le peintre est sous l'influence directe de Jean van Eyck”.
N. H.
- 228 P. Coremans, R. Sneyers en J. Thissen. *Memlinc's mystiek huwelijk van de H. Katharina. Onderzoek en behandeling.* — Bull. van het Kon. Instituut voor Kunstpatrimonium, II (1959) 83-97, ill.
- 229 B. de Gaiffier. *Le triptyque du Maître de la Légende de Sainte Barbe. Sources littéraires de l'iconographie.* — BTOK., XXVIII (1959) 3-23, ill.
Invloed van een XIVe eeuwse *Vita* door Jan van Wackerzele op Nederlandse, o.a. Brugse schilders, namelijk de Meester van de Ste Lucialegende. Zie B. de Gaiffier, *La Légende latine de sainte Barbe par Jean de Wackerzele*, in *Analecta Bollandiana*, LXXVII (1959) 5-41.
N. H.
- 230 J. Schouten, *De nieuwe Pourbus in Gouda.* — Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek, X (1959) 51-70, ill.
± 1565 te Brugge geschilderd.
- 231 Y. Thiéry. *Découverte de deux originaux de Roland Savery pour des gravures d'après cet artiste, par Egide de Sadeleer.* — BTOK., (1958) 69-75, ill.

- 232 F. Edebau, *James Ensor*. — Catalogus van de Tentoonstelling Oostende 1960, ongepagineerd.
- 233 A. De Schrijver, *La miniature flamande au quinzième siècle. Compte-rendu d'une grande exposition et de son catalogue*. — Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique, XXX (1959) 256-265.
- 234 R.-A. Weigert, *L'Iconographie des Tapisseries françaises et la Tapisserie flamande*. In: Het Herfsttij van de Vlaamse Tapijtkunst, Internationaal Colloquium 1959. — KVAB. Sch. Kunsten, Brussel, 1959, 17-40, geill.
- L. Van Puyvelde, *Het Aandeel van de voornaamste Vlaamse Kunstschilders in de Tapijtweverij*. In: Het herfsttij van de Vlaamse Tapijtkunst, Internationaal Colloquium, 1959. — KAVB. Sch. Kunsten, Brussel, 1959, 59-68, geill.
- 236 J. E. Van den Driessche et M.-A. d'Halluin-Page, *La Tapisserie en Flandre française aux XVIIe et XVIIIe siècles*. In: Het Herfsttij van de Vlaamse Tapijtkunst, Internationaal Colloquium, 1959. — KAVB Sch. Kunsten, 1959, 97-99.
- 237 L. Beauvois-Faure, *Gehistorieerde en Groenwerktafelen uit de 17e eeuw in de Verzameling van de Kathedraal te Burgos*. In: Het Herfsttij van de Vlaamse Tapijtkunst, Internationaal Colloquium, 1959. — KVAB Sch. Kunsten, Brussel 1959, 101-108 geill.
- 238 V. Woldbye, *Some Flemish Tapestries in Denmark and their Prototypes*. In: Het Herfsttij van de Vlaamse Tapijtkunst, Internationaal Colloquium, 1959. — KVAB. Sch. Kunsten. Brussel 1959, 245-268, geill.
- 239 J. Versyp, *Vlaamse Wandtapijten uit de XVIIe eeuw te Fabriano en te Urbino*. In: Het Herfsttij van de Vlaamse tapijtkunst, Internationaal Colloquium, 1959. — KVAB, Sch. Kunsten. Brussel 1959, 207-226, geill.
- 240 M. Ferrero-Viale, *Essai de Reconstitution idéale des Collections de Tapisserie ayant appartenu à la Maison de Savoie au XVIIe et XVIIIe siècle*. In: Het Herfsttij van de Vlaamse Tapijtkunst, Internationaal Colloquium, 1959. — KVAB. Sch. Kunsten. Brussel, 1959, 269-300, geill.
- 241 A. Viaene, *Handwerk in het Sioenklooster te Kortrijk*. — B. LX (1959) 289-300.
- 242 A. Viaene, *Oude boekdrukkunst te Brugge*. — WV., IX (1960) 153-169.
- 243 A. Schoutet, *De Brugse goud- en zilversmeden onder het ancien regime. Hun archief, hun merken*. — Hand. Em., XCVI (1960) 225-233.
- 244 A. Lowyck, *Lijst van Brugse tinnenpotgieters*. — Ons Heem, XIV (1959-1960) 198-199.
Zie Boekenschouw 1958-1959 nr 267.
- 245 A. Viaene, *kerkegeraad en keukentin van het Sioenklooster te Kortrijk (1521-1540)*. — LG., II (1960) 103-108.
- 246 A. Lowyck, *Gotische Brugse open Haarden*. — Ons Heem, XIV (1959-'60) 157-161.
- 247 A. Lowyck, *Open haarden in het Brugse*. — Ons Heem, XIV (1959-'60) 152-157.

- 248 A. Lowyck, *Open haarden in West-Vlaanderen*. — Ons Heem, XIV (1959-'60) 144-151, met talrijke afb.
- 249 A. Lowyck, *Praalschoorstenen of pronkschouwen*. — Ons Heem, XIV (1959-'60) 127-132.
Hoofdzakelijk Westvlaams, met talrijke afb.
- 250 F. Traen, *Nieuwbouw in het oude Brugge*. — WV., VIII (1959) 383-391.
- 251 H. Roosens, *Houten VIIe eeuwse grafkamer met vrouwensieraden te Beerlegem*. — Bul. K. Inst. Kunstpatrimonium, II (1959) 138-150.
- 252 R. Lefève, *Onderzoek van de Merovingische textielresten uit Beerlegem*. — Bul. Kon. Inst. Kunstpatrimonium, II (1959) 152-156.
- 253 L. Devliegher, *De Duinenabdij te Koksijde. Ikonografie en archeologie*. — Biekorf, 61 (1960) 193-228 (= Archaeologica Belgica, nr. 50).
Uitgave van een kaart met plattegrond van de abdij, heel waarschijnlijk in 1563 door Pourbus getekend. Uitgave van de teksten op het groot schilderij van de Duinenabdij (Pourbus, 1580) met de varianten van een oudere lezing. Verslag van de opgraving van 27 juni — 20 augustus 1949.
- 254 J. De Cuyper, *De grafzerk van Wouter van der Gracht in de St-Maartenskerk te Kortrijk*. — B., LXI (1960) 110-113.
+ 1615.

6. KERKGESCHIEDENIS

- 255 *Monasticon Belge*. Tome III. Province de Flandre occidentale. Premier fascicule. Liège, C.N.R.H.R., 1960, 315 blz.
De Benedictijnen en Benedictinessen. O.l.v. N. Huyghebaert (die alle notities opstelde) en met de medewerking van L. Danhieux, P. Favorel, H. Janssens de Varebeke.
- 256 A. L. E. Verheyden, *Geschiedenis der Doopsgezinden in de Zuidelijke Nederlanden in de XVIe eeuw*. — KVAB. Lett. Verh. nr 36. Brussel 1959, 178 blz.
- 257 P. Doyère, *Ermîtes et ermitages au diocèse d'Arras*. — SAM. Bull., XIX, n° 364, p. 353-383.
- 258 M. Deruelle, *Problemen aangaande de S. Pietersabdij te Gent*. — GOG. Hand., XIII (1959) 25-33, ill.
Etymologie van Blandinium; voorrang van de St-Pietersabdij in Vlaanderen, de oude en de nieuwe abdij; de opgravingen.
- 259 N. Huyghebaert, *Du nouveau sur la „Vita Audomari”?* — SAM. Bull., XIX, blz. 241-252.
Weerlegging van D. A. Stracke, *Over de Vita Audomari*, verschenen in OGE., XXXII, (1958) 171-197.
- 260 H. Platelle, *Deux Chartes comtales relatives à Saint-Amand en date du 16 décembre 1116*. — Hand. KCG., CXXVI (1960) 61-82.
- 261 A. D'Haenens, *Le Tractatus de consuetudinibus de Gilles Li Muisis (1347)*. — KCG. Hand., CXXIV (1958) 143-195, ill.
Gilles Li Muisis, abt van de St. Martinusabdij te Doornik.
Zijn tractaat *de Consuetudinibus* wordt in hs. 135 van de Stadsbibliotheek van Kortrijk bewaard.

- 262 J. B. Goetstouwers, *De abdij van Drongen. De abten tot de troebelen der zestiende eeuw.* — A. Praem., XXV (1959) 301-311.
- 263 M. A. Dimier, *Dunes.* — Dict. d'histoire et de géographie ecclésiastiques, XIV (1960), kol. 1039-1044.
Met een uitvoerige bibliografie over de abdij Ter Duinen.
- 264 L. Cnockaert, *De Cisterciënserinnen abdij Ter Hagen.* — Cîteaux, XI (1960) 27-38.
De translatie naar Merelbeke in 1266, en de terugkeer naar Axel in 1272/73. Naar het archief van de Bijloke te Gent. Bijlage : drie onuitgegeven oorkonden (XIIIe eeuw).
Zie ook Boekenschouw 1957-'58, nr 199.
- 265 J. De Cuyper, *De crisis in het kapittel van Kortrijk op het einde van de 14e eeuw. Tussenkost van Hertog Filips de Stoute.* — LG., II (1960), 5-52.
- 266 Ph. Rouillard, *Un coutumier de Saint-Bertin au XVe siècle.* — SAM. Bull., XIX, blz. 225-240.
- 267 A. Derville, *Jean Vitrier et les religieuses de Sainte-Marguerite (1500-1530).* — RN., XLII (1960) 207-239.
Jean Vitrier doit être identifié avec Jean Le Voirier, un prêtre qui mourut à Courtrai dans un couvent de soeurs grises (Sion ?) et dont Erasme a vanté le zèle réformateur, la charité, l'amour pour les Saintes Ecritures. Bref, un de ces réformateurs d'avant Luther... Son action s'exerça à Saint-Omer dans le couvent de tertiaires franciscaines fondé vers 1350 sur le cimetière Sainte-Marguerite. Il y rencontra une opposition qui ne s'explique pas exclusivement par des préoccupations religieuses, mais bien par des motifs d'ordre national et social.
N. H.
- 268 L. Ceyskens, *Griefs contre les théologiens de Douai (1613).* — Ephemerides theologicae Lovanienses, XXXVI (1960) 77-84.
Episode uit de strijd tussen de jesuiten en de Faculteit van Theologie te Dowai.
- 269 (D. Berat), *Hart aan hart.* (Poperinge, 1960), 12 blz., ill.
Het leven van Moeder Mathieu Deleloë (1604-1660), eerste priorin van de benedictinessen te Poperinge.
- 270 L. Ceyskens, *Les dernières années de Triest.* — GOG. Hand., XIII (1959) 35-51.
Le vieil évêque de Gand avait été absous, le 23 sept. 1633, des censures encourues pour jansénisme. Mais il continue à se préoccuper des progrès de la „morale relâchée”. Quand il mourut, le 28 mai 1657, il venait d'envoyer à Rome une série de propositions laxistes, qu'il entendait également voir condamner. Rome, on le sait, s'en chargera.
N.H.
- 271 A. De Meester, *Abdis Bernarde Veranneman-Triest. Het beheer van de goederen van Spermalie van 1663 tot 1672.* — Hand. Em., XCVI (1960) 178-200.
- 272 F. Claeys Bouuaert, *Jean-François van de Velde, professeur et bibliothécaire à l'ancienne Université de Louvain, 1743-1823. Notice biographique suivie d'un inventaire de documents concernant sa vie et ses oeuvres.* — Ephemerides theologicae Lovanienses, XXXV (1959) 904-919.

- 273 E. P. Archangelus, *Irinig Mariaal leven in de Karmel te Brugge*. Brugge, 1958, in 16°, 71 blz. geill.
Vlot geschreven geschiedenis van het spiritueel leven van de Brugse Karmel, vanaf het jaar 1631.
- 274 A. Houbaert, *De eredienst van Onze Lieve Vrouw bij de Minderbroeders in België*. — Franciscana, XII-XIII (1957-1958), 5-45., ill.
Te Brugge (O.L.V. van den Drooghen Boom), Diksmuide, Ieper, Nieuwpoort, Poperinge en Tielt. D.C.

INDEX OP DE VERKORTINGEN

- AC. = *L'Antiquité Classique*. Brussel.
- AM. = *Appeltjes van het Meetjesland. Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland*. Eeklo.
- B. = *Biekorf*. Brugge.
- BGN. = *Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlanden*. Brussel.
- BTFG. = *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*. Brussel.
- Cîteaux = *Cîteaux. Commentarii Cistercienses*. Westmalle (abdij).
- GOG. Hand. = *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*.
- Hand. Em. = *Handelingen van de Société d'Emulation te Brugge*.
- Hand. KCG. = *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*. Brussel.
- IHBR. Bull. = *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*. Brussel.
- KVAB. Med. = *Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie... van België*. Brussel.
- KVAVM. = *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*. Gent.
- LA. = *Het Land van Aalst*. Aalst.
- LG. = *De Leiegouw. Vereniging voor de studie van de lokale Geschiedenis, Taal en Folklore in het Kortrijkse*. Kortrijk.
- MDN. = *De Middelaar tussen de genealogische Navorsers*. Brussel.
- RN. = *Revue du Nord*. Lille.
- SAM. Bull. = *Bulletin de la Société académique des Antiquaires de la Morinie Saint-Omer*.
- T. = *De Toerist*. Antwerpen.
- VG. = *De Vlaamse Gids*. Brussel.
- WT. = *Wetenschappelijke Tijdingen*. Gent.
- WV. = *West-Vlaanderen. Uitgave van het Christelijk Vlaams Kunstenaarsverbond*. Tielt.

ALFABETISCHE INDEX OP
DE SCHRIJVERSNUMEN (1)

Ameryckx J., 27, 28.	Defrancq R., 164.
Archangelus, E.P., 273.	De Gaiffier B., 229.
Baert G.P., 85, 113, 182.	Degryse R., 101, 179.
Beauvois-Faure L., 237.	De Keyser P., 203.
Berat D., 269.	De Keyser R., 152.
Bertelee J., 215.	De Laet S.J., 37, 38, 39.
Bianca Z.M., 118.	Delaisé L.M.J., 221
Bonaert, A., 63.	De Langhe J., 30.
Bovesse J., 1.	Delbaere J., 71, 115.
Broeckhove M., 83.	De Man L., 33.
Brom G., 207.	De Meester A., 271.
Brulez W., 2.	De Meulenaere M., 85.
Bruwier M., 1.	De Meyer P.B., 140.
Buntinx J., 167.	Den Tex J., 214.
Cafmeyer M., 85.	Deprez P., 2, 150.
Ceyssens L., 268, 270.	De Rammelaere C., 157.
Claeys-Bouuaert F., 272.	De Roo R., 1.
Cnockaert L., 264.	De Roover R., 173.
Coolen G., 19, 41, 136.	Deruelle M., 258.
Coppejans-Desmedt H., 23.	Derville A., 267.
Coremans P., 228.	de Schietere de Lophem A., 18.
Cracco D., 36.	Deschrevel A., 59, 154.
Craeybeckx J., 2, 172.	De Schrijver A., 233.
Crois R., 42.	Desmet G., 158.
Dalle D., 188, 189.	De Smet J., 80, 85, 98, 104, 116.
Danhieux L., 14, 91, 163, 255.	137, 153, 163.
De Baere C., 211.	De Smet J.M., 96.
De Borchgraeve d'Altena J., 16.	Devliegheer L., 161, 253.
De Brabandere F., 6, 31.	De Vos A., 12, 141.
De Bruyne M., 156.	De Zuttere P., 65.
De Busschere K., 206.	D'Haenens A., 261.
De Cloedt F., 148.	d'Halluin-Page M.A., 236.
De Craeyencourt, 57.	Dhondt J., 1, 2.
De Cuyper J., 253, 265.	Didier R., 16.
De Decker F., 52, 58.	Dimier M.A., 263.
	Doyère P., 257.

(1) De cijfers verwijzen naar de volgnummers. De voorzetsels : de, du, des, van, von, enz., worden bij de rangschikking in acht genomen.

- Draye H., 5.
 du Chastel de la Howarderie P.A. 55.
 Duchateau M., 78.
 Duverger J., 16.
 Edebau F., 232.
 Elaut L., 190.
 Elias E., 186.
 English M., 25, 83, 124, 163.
 Espinas G., 167.
 Favorel P., 255.
 Ferrero-Viale M., 240.
 Fockema Andreae S.J., 130.
 Geldhof J., 205, 209, 216.
 Giraldo W., 81, 86, 87, 88.
 Goetstouwers J.B., 262.
 Gricourt J., 40.
 Grootaers J., 77.
 Grouvel V., 112.
 Gyselen G., 139, 220.
 Haeserijn R., 8, 34.
 Helin E., 1.
 Heyman C., 177.
 Hoebaert A., 274.
 Huyghebaert N.N., 70, 147, 255, 259.
 Janssens A., 149.
 Janssens P., 195.
 Janssens de Varebeke H., 255.
 Joosen M., 1.
 Kerckhaert N., 120.
 Koch A.C.F., 94, 162, 165.
 Kruithof J., 1, 2.
 Kuhn H., 29.
 Lageirse M., 105.
 Leclercq J., 194.
 Lefève R., 252.
 Lindemans J., 82.
 Lowyck A., 111, 244, 246, 247, 248, 249.
 Luypaert O., 2.
 Lyna F., 24.
 Maddens K., 142, 144.
 Maes J.H., 127.
 Mak J.J., 45, 46, 200.
 Marechal J., 11.
 Merlevede D., 73.
 Mertens J., 132.
 Mullie J., 32.
 Nenquin J.A.E., 38, 39.
 Neyt T., 121.
 Ninane L., 196, 197.
 Noterdaeme J., 196, 197.
 Pée W., 44.
 Petit R., 1.
 Petri F., 171.
 Picard H., 176.
 Pitt B., 117.
 Platelle H., 95, 260.
 Pollentier F., 107.
 Prevenier W., 1, 2, 100, 168.
 Rau R., 93.
 Reniers W., 208.
 Richardson E., 16.
 Ricommard J., 109.
 Roelandts K., 5.
 Roggen D., 16.
 Roobaert E., 128.
 Roosens H., 37, 38, 251.
 Roques M., 219.
 Ross J.B., 97.
 Rouillard P., 123, 266.
 Ryckaert M., 218.
 Sabbe E., 21.
 Schönfeld M., 43.
 Schouteet A., 134, 163, 225, 243.
 Schouten J., 230.
 Scufflaire A., 1.
 Serweytens de Mercx C.A., 64.
 Smeesters J., 217.
 Smeets H.U., 17.
 Smeyers J., 201, 202.
 Sneyers R., 228.
 Snyder G., 222.
 Soete J., 69, 72.
 Spitaels P., 38, 39.

- Squilbeck J., 227.
 Stalpaert H., 7, 35, 79, 85, 89, 90.
 Stracke D.A., 259.
 Strubbe E.I., 68, 103.
 Thielemans M.R., 102.
 Thiéry Y., 231.
 Thissen J., 228.
 Traen F., 250.
 Trips E., 163.
 Van Acker L., 75, 129, 185.
 Van Berckel F., 119.
 Van Caenegem R.C., 2.
 van Caloen J., 54.
 Van Coetsem F., 4.
 Van Coppenolle M., 10, 204.
 Vandenbroucke J., 66.
 Van den Driessche J.E., 236.
 Van der Essen L., 106.
 Vanderlinden J., 169.
 Van der Meersch A., 60.
 Van der Mensbrugge Y., 181.
 Vandermersch M., 84.
 Van Derveeghde D., 2.
 Vandeveire J., 160.
 van de Walle B., 193.
 Van Eenoo R., 2, 183.
 Vangassen H., 151.
 Van Hille W., 56, 62, 67.
 Van Houtte J.A., 174.
 Van Isacker K., 178.
 Van Puyvelde L., 223, 235.
 van Renynghe de Voxxrie C., 15, 20.
 Van Severen G., 143.
 Van Vinckenroye F., 198.
 Van Werveke H., 99, 212.
 Verbeemen J., 13.
 Vercauteren F., 76.
 Verduyn P., 163.
 Verhaegen N., 226.
 Verheyden A.L.E., 256.
 Verhoustraete A., 121, 122, 126, 169, 184.
 Verhulst A., 2, 22, 131.
 Verl e D., 192.
 Verlinden C., 167, 180.
 Vermeersch A., 2.
 Verroken J., 175.
 Versyp J., 239.
 Viaene A., 26, 47, 48, 49, 51, 108, 110, 133, 135, 138, 155, 187, 191, 199, 210, 213, 224, 241, 242, 245.
 Viérin J., 146.
 Weigert R.A., 234.
 Wesseling J., 145, 159.
 Werner K.F., 92.
 Willekens E., 9.
 Willemsen A.W., 212.
 Wils L., 114.
 Woldbye V., 238.
 Wyffels C., 166.

ALGEMENE INHOUD

I. BIJDRAGEN

C. Wyffels, <i>De Vlaamse Hanze van Londen op het einde van de XIII eeuw</i>	5-30
Kl. Maddens, <i>Het uitzicht van het Brugse Vrije op het einde van de XVIe eeuw</i>	31-73
W. Debrock, <i>Een mutualiteitskas van de Oostendse reders ter kaapvaart, 1657-1716</i>	74-103
P. Van Zeir, <i>De inrichtingen van de armendissen van de oude Brugse stadsparochies vóór 1526</i>	104-153
B. van de Walle, <i>Jean-Baptiste De Lescluze, négociant et armateur brugeois, 1780-1858</i>	154-236

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

L. Devliegheer, <i>De 14e eeuwse profetenkonsole van de Brugse stadhuisgevel</i>	237-239
L. Devliegheer, <i>Het beeld van Keizer Karel in het Brugse Gruuthusemuseum</i>	240-241
J. De Smet, <i>De geestelijkheid van Dudzele in de XVIe eeuw</i>	241-246
D. Dalle, <i>Een nieuwe „maniere van onderwijzen” te Veurne, anno 1792</i>	247-250
A. Schouteet, <i>Brugse kandidaten voor de Koninklijke Belgische Academie in 1833-1834</i>	250-260

III. BOEKBESPREKINGEN

S.J. De Laet & W. Glasbergen, <i>De voorgeschiedenis der Lage Landen</i> (L. Devliegheer)	261-262
F. De Smidt, <i>Krypte en koor van de voormalige Sint-Janskerk te Gent</i> (L. Devliegheer)	262-263
L. Devliegheer, <i>De kerkelijke romaanse bouwkunst in Frans-Vlaanderen</i> (M. English)	263-264

IV. KRONIEK 265-279

In Memoriam K. Kanunnik A. De Meester	265-267
In Ons Genootschap	268
Algemene geschiedenis en oudheidkunde	268-272
Plaatselijke geschiedenis en oudheidkunde	272-279
V. BIBLIOGRAFIE	280-302

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Annales de la Soc. d'Emulation*, vanaf 1839 (ten grote dele uitgeput) per deel 125 fr.
- L. Gilliodts-van Severen, *Essais d'archéologie brugeoise. II. Les ménestrels de Bruges*. Brugge, 1912, in 8°, 163 blz. 60 fr.
- L. Gilliodts-van Severen, *Essais d'archéologie brugeoise. III. Mémoires de Bruges*. Brugge, 1913-1920, 2 dln. in 8°, 457 + 327 blz. 250 fr.
- St. van Outryve d'Ydewalle, *Geschiedenis van het „Veld” of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries*. Brugge, 1921, in 8°, 233 blz. 70 fr.
- L. Gilliodts-van Severen, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*. Brugge, 1899, 3 dln. in 8°, 463 + 1290 blz. 400 fr.
- H. Dussart, S.J., *Fragments inédits de Rombout de Doppere. Chronique brugeoise de 1491 à 1498*. Brugge, 1892, in 4°, XVI + 137 blz. 60 fr.
- J. Bethune, *Mémoires des familles brugeoises*. Brugge, 1890, 2 dln. in 4° XXXV + 512 blz. 400 fr.
- A. Heysse, O.F.M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)*. Brugge, 1910, in 4° XXV + 169 blz. 100 fr.
- A. C. De Schrevel, *Etablissement et débuts des Carmes Déchaussés à Bruges*. Brugge, 1910, in 8°, 136 blz. 40 fr.
- A. Schouteet & E. I. Strubbe, *Honderd Jaar Geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Emulation” te Brugge*. Brugge, 1950, in 8°, 335 blz. ... 200 fr.
- A. Schouteet, *Gedenkwaardige aenteeckeningen van Jan Karel Verbrugge. Brugse kroniek over 1765-1825*. Brugge, 1958, in 8°, 147 blz. 60 fr.

Te bestellen :

Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis,
Koningin Elisabethlaan 63, Brugge

Het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Emulation”, in 1839 gesticht, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

De „Handelingen” vormen ieder jaar een boekdeel van minstens 200 bladzijden, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (Adres: Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis, Koningin Elisabethlaan 63, Brugge) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (150.— fr.) en geeft recht op de toezending van de „Handelingen” en van de afzonderlijke uitgaven. Bovendien wordt aan de leden een korting van 20 % verleend op de prijs van de „Handelingen” of de afzonderlijke uitgaven, die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen.